

Kripal sur Gu .

Punjabi University

PATIALA.

Zafarnama-i-Ranjit Singh

OF

DIWAN AMAR NATH

EDITED WITH NOTES & INTRODUCTION

BY

SITA RAM KOHLI, M. A.

LECTURER IN HISTORY,

GOVERNMENT COLLEGE, LAHORE.

1928.

PUBLISHED BY

THE UNIVERSITY OF THE PANJAB,
LAHORE.

Kripal Singh

Zafarnama-i-Ranjit Singh

OF

DIWAN AMAR NATH

EDITED WITH NOTES & INTRODUCTION

BY

SITA RAM KOHLI, M. A.

LECTURER IN HISTORY,

GOVERNMENT COLLEGE, LAHORE.

1928.

PUBLISHED BY

THE UNIVERSITY OF THE PANJAB,
LAHORE.

PRINTED AT THE
HINDI ELECTRIC PRESS, LAHORE.

DEDICATED

TO

Sir JOHN PERRONET THOMPSON, M.A., K.C.I.E., C.S.I., I.C.S.

AS AN HUMBLE TOKEN OF THE AUTHOR'S DEEP

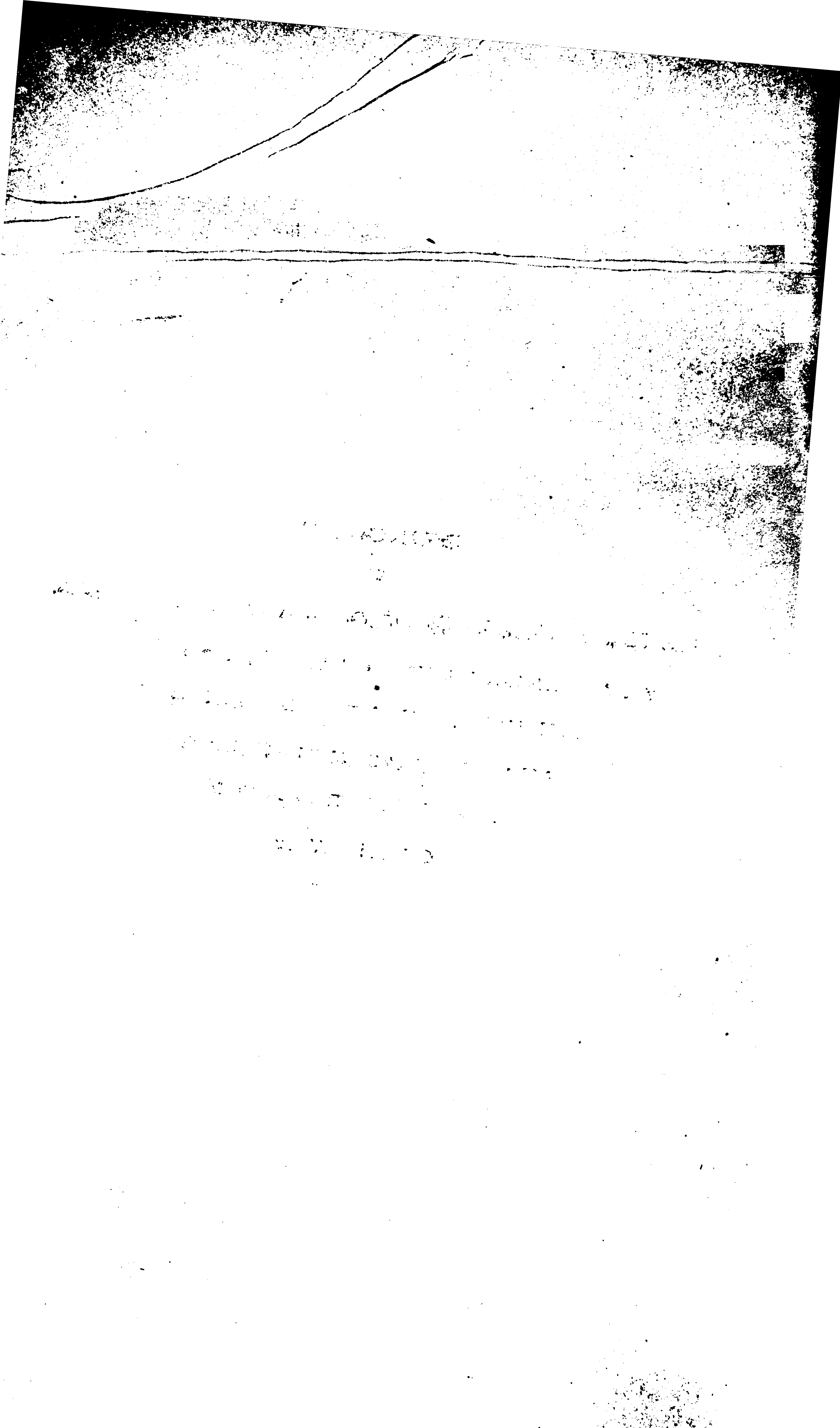
GRATITUDE TO HIM FOR THE KIND HELP

AND ENCOURAGEMENT GIVEN TO

HIM IN THE PREPARATION

OF THE WORK.

INTRODUCTION.

The historical value of the book.

The history of the rise, expansion and fall of the Sikh kingdom has been narrated by several European writers like Prinsep, Murray, Cunningham, Macgregor and others. From amongst the contemporary Indian writers on the subject the more prominent names are those of Sohan Lal, Buti Shah and Diwan Amar Nath. The chronicles of the first two, in fact, form the basis of both Prinsep and Murray's History of the Sikhs. Sohan Lal was the *Akhbar Nawis* (news-writer at the court of Ranjit Singh. He used to record all what happened at court from day to day, and in 1831 A. D., under the orders of the Maharaja he made over his manuscript to Captain Wade,¹ the British Political Agent at Ludhiana. Although Munshi Sohan Lal's *Roznamcha*, or Diary of Ranjit Singh, "as a record of dates and chronicle of events," to quote Captain Wade's opinion, "is a true and faithful narrative of Ranjit Singh's eventful life," yet it can hardly be compared in these respects with the history of Diwan Amar Nath. The position of a news-writer at an Indian Court is admittedly one of peculiar difficulty. He may not feel himself quite free to record all that he observes. At the same time, he must be credited with a greater measure of the sense of historical integrity than one is accustomed to find in men of this class, if his record, so far as it goes, is faithful and worthy of complete reliance. We think that Diwan Amar Nath's history is not only not inferior to any contemporary chronicle in point of accuracy of detail, it far excels even the

1. This manuscript was presented to Captain Wade in Baisakh 1838 (May 1831 A.D.) It brings the narrative of the Court of Ranjit Singh upto the year 1831, and is as present, in the library of the Royal Asiatic Society, and has the following note on its flying cover by Captain Wade. "As a record of dates and a chronicle of events tested by a minute comparison with other authorities and my own personal investigations into its accuracy during my seventeen years' residence among the Sikhs, I am able to pronounce it in those two respects as a true and faithful narrative of Ranjit Singh's eventful life." Sohan Lal, however, subsequently completed his Diary to the conquest and annexation of the Panjab by the British. It was published by his son, in 1885.

diary of Sohan Lal and Buti Shah in richness of facts of general interest. By virtue of his own position as the *Bakhshi* or Pay Master, of the irregular cavalry forces of the Khalsa Government, and because of his family connections, our author enjoyed special facilities for collecting valuable materials for his narrative. His father, Diwan Dina Nath, was the Finance Minister of Ranjit Singh, and as such had the entire charge of the civil, military and political records of the Maharaja's Government. The author was personally acquainted with most of the influential men at the Court, and this background of general experience of men and things around him stood him in good stead in writing his history. Some of these men who had taken part in the early conquests of Ranjit Singh were alive when our author started collecting materials for his history and in some cases the details of events were still fresh in the memory of the people.¹ The book is, therefore, a most important original source of information concerning the reign of Ranjit Singh.

It is much to be regretted, however, that although the author lived through the stormy period of the Sikh rule and saw with his own eyes its final extinction and the building up of the British power on its ruins, he did not continue his narrative beyond 1835-6, *viz.*, about three years before the death of Ranjit Singh himself. So far as we can judge no valid reason can be assigned for the serious omission which robs his work of the value it would otherwise have possessed except that having been forced to relinquish his post of honour at the Court under what seem to be unpleasant circumstances, he probably withdrew his mind from everything connected with the affairs of the Court.

While Diwan Amar Nath was still alive, a copy of his

1. The author remarks in the preface that

این همه مقدمات را راقم السطور از روی آن داشت که از معمران معاصران بخوبی دریافت ساخته - تاریخ عجیبه از سوانح پادشاه وقت..... مفصل برنگارد

book some how or other fell into the hands of a reviewer who turned it to good account by publishing an appreciation of it in the *Calcutta Review* along with a rendering of part of its contents.¹

**Notices in the book by the author about himself
and his family.**

What we know about the early life of the author is chiefly derived from this book, which contains a good deal of autobiographical information. The family of the author came originally from Kashmir where, in the reign of the Emperor Shahjahan some members of it held office about the Court. It was in the reign of Muhammad Shah (1719—48) that one of the author's ancestors named Lachi Ram, left Kashmir for Lahore and succeeded in obtaining an employment with the Governor of that Province. With the dismissal of the Governor Lachi Ram also lost his appointment. Soon after this he went to Delhi (Shahjahanbad) where he resided for the rest of his life. The fortunes of the family, however, took a turn for the better with Bakht Mal, the grandfather of the author. In his younger days Bakht Mal seems to have been an intelligent and assiduous student. As a good Arabic and Persian scholar he had little difficulty in securing a suitable post in the Revenue Department of the Government at Delhi. Here Bakht Mal soon rose in the favour of his official superiors. In

1. See *Calcutta Review* for December, 1858, pp. 247—302. For reasons, given on pages ix—x of this introduction we do not agree with the anonymous writer in the *Calcutta Review* that any portion of this book could have been written after 1836. Nor are we convinced that the author had any special reasons for withholding publication of his work. Indeed the fact that the reviewer was able to secure a copy of the manuscript more than a decade before his death shows clearly that the author did not too jealously guard his literary treasure. He had no fear of his master as it was written at his special command and as the author himself tells us, it was presented to him at its completion.

1803, when Lord Lake occupied Delhi, he joined the service of the English. In the following year when Lord Lake came to the Panjab in pursuit of Holkar, Pandit Bakht Mal, who was then on the personal staff of (Sir) John Malcolm, also accompanied his chief to Amritsar. A man of literary tastes and keen powers of observation, Pandit Bakht Mal, during his short stay in the Province, collected sufficient materials for writing a history of the Sikhs, to which he soon after gave shape. Of the Pandit's other historical works our author mentions several of which we have been able to trace only one with the family.

Bakht Mal's elder son, Dina Nath, the father of the author, was invited to the Panjab in 1815 by Diwan Ganga Ram, a near connection, who was then head of the State Office at Lahore. On his arrival he was placed in the same office, where he very soon distinguished himself by his 'intelligence and business-like habits.' In 1826, when Diwan Ganga Ram died, Dina Nath received charge of the Royal Seal and again in 1834, on the death of Diwan Bhawani Das, he was made head of the Civil and Finance Department. Since then the influence of Diwan Dina Nath was ever on the ascendant so much so that he was often consulted by the Maharaja on occasions of importance.²

Our author was born in the year Sambat 1879, (1822—3). While he was hardly a year old, his mother died and he was left to the care of a wet nurse. His father married again and the boy Amar Nath had to pass his younger days in the depressing atmosphere of a home ruled by a step-mother. This unlucky circumstance of his childhood was, perhaps, partly

1. In connection with Bakht Mal's manuscript works see pp.36—37 of the Text and foot-notes. I understand that there is also a copy of Bakht Mal's *Khalsanama* in the MSS. collection of Raja Narendra Nath in Lahore.

2. For a more detailed account of the family of Raja Dina Nath we would refer our readers to Sir Lepel Griffin's "Chiefs and Families of Note in the Panjab."

responsible for his developing into a youth with a pensively philosophic temperament. His unhappy mind clearly reveals itself in a long passage referring to his birth. (pp. 155—6).

In Sambat 1883 (1826-7) when he was four years old, his father once took him to the Darbar and he tells us how the Maharaja fondly greeted him, placed him in his lap and graciously conferred upon him a pair of gold bracelets and a precious necklace. In 1885 (1828-9), at the age of six, our author started going to a school where he was put under the care of the famous teacher of his time, Maulvi Ahmad Bakhsh Chishti. Maulvi Ahmad Bakhsh was a learned scholar of the day. He was held in great respect by his contemporaries. He is worthy of great admiration and respect for the voluminous manuscript Diary which he has left behind. This diary covers a period of forty years from 1819 to 1860 and is a very valuable document embodying materials for a history of the Panjab in Sikh times.¹ How long our author stayed in the *Maktab* he does not tell us, but in five years he had acquired a good knowledge of Persian and Arabic literatures and developed a style of composition after the model of the famous Persian essayists. Even some of these compositions which he produced at the age of ten to twelve and some of which are included in this book bear testimony to the versatility of his tastes and interests as well as to his literary power. In the year Sambat 1889 (1832-3) at the age of eleven, he was singled out from amongst the students of his school to write an account of the gardens of Lahore. This account embodies a description of the principal gardens of the city and is entitled *Rauzat-ul-Azhar* and forms a part of this book (pp. 272—86)².

J. Singh

1. This Diary consisting of 20 volumes was exhibited in a meeting of the Panjab Historical Society by Sir Abdul Qadir, K.T., B.A., Bar.-at-Law, in 1917, when he read a paper "Unpublished Diary of the Sikh Times."

2. The two manuscripts on which we have based this edition contain a description of twelve principal gardens whereas the author gives us to understand that he wrote out an account of twenty such gardens.

J. Singh

(213) His first short publication soon won him a reputation as a promising scholar, and he tells us himself, that in Sambat 1889 (1832-3), the Maharaja ordered him to write an account of his reign. He was now introduced to the Court. From this time onwards, he was the recipient of such distinctions at the hands of the Maharaja, as are, now and again, conferred on very distinguished masters of the pen attached to an Oriental Court. In Sambat 1891 (1834—5), when the Sikh army occupied Peshawar, our author was selected by the Maharaja to compose a *Fath-nama* or a panegyric to announce his victory over the Afghans. The *Fath-nama* was subsequently incorporated in the *Zafar nama* and covers pages 231 to 236 of the text. Again, on page 248, we come across a long quotation which purports to be a letter-patent drafted by our author at the bidding of the Maharaja. This was issued in the name of one of Ranjit Singh's favourite courtiers, Ram Singh, on his promotion to the rank of a general in the Sikh army. Whether at the time when the *Fath-nama* and the letter-patent were written, our author was in the regular employ of the Maharaja, we do not know, but he was certainly in service in Sambat 1898 (1841—2), when he was hardly twenty years of age. In the pay rolls of the irregular cavalry of the Khalsa Darbar we have come across several references to our author as one of the Bakhshis or pay-masters of that branch of the Khalsa Army. As we have remarked before, the *Zafar-nama* abruptly comes to a close with Sambat 1893 (1836-7), so that we hear no more of the author from himself. The family traditions and a few other indirect sources, however, come to our help and it is from these that we learn something about his subsequent career. He could not long stay in the service of the Darbar, as his father who was all powerful at the court, had him removed from his office in 1845, for reasons which are rather obscure. The son naturally attributed this unfatherly conduct to the machinations of his step-mother

and his uncle, Kidar Nath, with whom also his relations were far from cordial.

Considering, however, the atmosphere of suspicion and mistrust which prevailed at this time, a somewhat different surmise may be hazarded. The political morality of the court was at the lowest level. Intrigues and conspiracies among the high officers of state were the order of the day. Altogether the Lahore Darbar was now passing through very critical times and no one considered his honour, office, property and even life itself, quite secure for any length of time. It is not unlikely that Diwan Dina Nath apprehending that a clever rival might use his youthful son as an instrument against him, or wheedle out some important secrets from him to the father's undoing, did not consider it safe for him to occupy a position of trust and responsibility at the Darbar. Any way his removal from office gave our young author a great mental shock from which he did not recover for a long time. He did not care to long for another employment, but passed the rest of his days in purely intellectual pursuits. In this our author gave further proofs of his versatile genius. He was not only a good poet and prose writer in Persian, but was equally interested in other branches of human knowledge. He had acquired a fair proficiency in mathematics and astronomy and his love of learning, even at a comparatively late age, persuaded him to study the English language which had recently been introduced in the Panjab. He soon picked up a good working knowledge of English. After some time he published a short grammar of the language for beginners, which he named "Children's Sweatmeat." He spent a good deal of money in collecting books in Arabic and Persian literature. Among his collections, we learn, were also found a few books on Differential Calculus. Diwan Amar Nath also greatly enlarged his mind by travel. He paid a visit to almost all important towns in Northern India. By virtue of

his scholarship and social position, he was received with a marked consideration, wherever he went. He made several friends during these trips and won the regard and respect of one and all with whom he came in contact as may be seen from his later correspondence which the family has preserved.

We have had occasion to remark before that Diwan Amar Nath was not on very cordial terms with his father. In year Sambat, 1913 (1856), his father gave him a separate house to live in. Two years later he drew up a will, but nothing more was given to Diwan Amar Nath of the father's property, whether moveable or immoveable.¹

Since 1845, when he was made to give up his service Diwan Amar Nath lived a contented and resigned life. He was now whole heartedly devoted to his literary pursuits. His best compositions in Persian poetry belong to this period. Some of them appeared, from time to time, in the Koh-i-Nur, a weekly newspaper which was published at Lahore.² On 1st August, 1867, at the age of forty-five, Diwan Amar Nath was suddenly attacked by cholera and died as he had lived cheerful, hopeful and resigned. In fact, he had divined his death and felt his approaching end a couple of days before when he composed the following verses and instantly sent them to the office of the Koh-i-Nur Press. This composition has the melancholy interest of being the last of the Diwan's compositions. It appeared in the Koh-i-Nur of 6th August, 1867, that is, the first issue that came out after the death of the gifted author.

شور است چو ناقوس برهمن بسر ما از بت کده کم نیست دل ما بپر ما
خوردیم چو مے دست فشانیدیم بکونین غم چیست گر از خاد برون شد پدر ما

1. This document dated 10th Katik, 1913. (30 October. 1856) is preserved in original in the Panjab Government Record Office and bears the signatures of Sir John Lawrence, Chief Commissioner, and Richard Lawrence to whom it was personally made over by Raja Dina Nath at his garden house near Shah Bilawal.

1. Some of these were collected, arranged and published by his son, Diwan Ram Nath in 1873, under the title of Diwan-i-Akbari.

عیدے کہ پسندی [تو] بود آن هنر ما
 چون شیشه بود خم ز تواضع کمر ما
 خود آب خورد از دم خنجر جگر ما
 آسیب جنون است ز هر رهگذر ما
 یاس است درین گلشن فانی ثمر ما
 از ما چه برد بهره بدنیا پسر ما
 محتاج بخورشید نه گردد قمر ما
 نیرنگ طلسمی است جهان در نظر ما
 همگیر نگردید بت نو سفر ما
 از خاک تو فردا مطلب سیم و زر ما
 سوت چو درین است چه باشد ضرر ما
 زد زخم بدل فالگ مرغ سحر ما
 در راه کند خرچ اجل نامه بر ما
 هم نرخ صدف نیست ز ذلت گهر ما
 شاید بصفاهان برسد هم خبر ما

ما مست تماشاؤ تو در پرده نظر باز
 بر خاک نهادیم چو خم ناصیه از عجز
 ما را دم آبی چه دهی ز آب بقا خضر
 در وحشت دل روی بصحرا بنهادیم
 ناکام ز دنیا چو شوی اصل مراد است
 تکلیف کشیدیم ز فرزندعی آدم
 آسوده دل ما ست ز نقصان و زیادت
 بیدار چو در خواب شوی نیز بخواب
 با آنکه دویدیم بدنبال ز صد شوق
 ما خاک نمودیم ز رو سیم خود امروز
 از بوسه شب وصل بهم ماؤ تو شادیم
 خونذاب جگر لاله ما ریخت بگلشن
 زان پیش که او نامه رساند بر دلبر
 ز ربقت چو فرسود پلاستی بنماید
 شد اکبری از فضل خدا صائب ثانی

Title of the book.

We have had some difficulty in finding a suitable name for this book. So far as we can discover, the author does not seem to have given a definite title to his work, at least none is mentioned on the cover or in the body of the book. Towards the end of the book, however, on page 306, we find some reference to the title which the author probably intended for his chronicle. He writes:—

دل بخیالات و سخن بندی است خاطر رنگین بچمن بندی است
 میکنم آغاز ظفر نامه را گردش افلاک دهم خامه را

In the preparation of this work we have had three different texts before us. Of these, the one referred to as MS. C, does not help us at all so far as the question of the name of the book is concerned. MS. A, which is the author's own family copy has no title on the cover although an entry by the copyist gives it the name of "*Twārikh-i-Khālsā.*" This name is obviously inappropriate since the work deals with a limited portion of Ranjit Singh's reign alone. This entry is endorsed by the book binder through whose hands the manus-

cript passed some forty years later and who simply repeats the name given to it by the copyist. MS. B, now in the possession of Rai Sahib Pandit Wazir Chand of Jhang, bears a pencil scrawl "*Zafar Nama Akbari.*" Akbari was the poetic name (تخلص) of Diwan Amar Nath. This name also does not quite convey a clear idea of what the book purports to be. We have, therefore, made a sort of compromise and given the name of "*Zafar Nama Ranjit Singh*" to the book. As the reader will see, the book mainly deals with the conquest of Ranjit Singh up to the end of the year 1836-7.

Date of Composition.

As we have remarked elsewhere in these pages, these Memoirs were written at the instance of Maharaja Ranjit Singh. On page 221, when he closes the account of the reign for the year, Sambat 1889, (1832 - 3 A. D.), the author himself tells us that the Maharaja ordered him to write this book. Again on pages 303-4, we come across references to the fact that the work was finished in Sambat 1893 and was presented to the Maharaja. It also abruptly comes to a close with the description of the celebrations in connection with the wedding, in Sambat 1893, of prince Nau Nihal Singh, the grandson of the Maharaja. The work was thus composed between 1890 and 1893 (1833-6).

The year 1839 A. D. as corresponding to *Sal-i-chihlam* (footnote, p. 5 of the Text) seems to be incorrect. It should read 1830-31 A. D. When I first suggested the former date in my revised MS. copy for publication I made a mistake in interpreting the sentence relating to this subject. The *Sal-i-chihlam* has a reference to the year when Sohan Lal made over his manuscript of Ranjit Singh's diary to Captain Wade (1831). In this connection it is worth remembering that Sohan Lal reckons the reign of Ranjit Singh to begin from Sambat 1847, (1790—91 A. D.), when he succeeded to the chiefship of the Sukarchakiya *misl* at Gujranwala on the death of his father Mahan Singh (p. 29 Vol. II. Sohan Lal's Diary).

Manuscript copies of the Zafar Nama.

Three manuscripts, two of which are complete and the third fragmentary have been used in the preparation of this text. Of these, one which we will call manuscript A, belongs to the authors's family, another manuscript B, belongs to Rai Sahib, Pandit Wazir Chand, while the third manuscript C, is preserved in the Arabic section of the University Library at Lahore. Each of these has been found useful in its own way.

The Manuscript A, seems to be the most correct of the three copies.¹ It is written in good legible *nasta'aliq* and contains four paintings. Of these one on folio 64a represents the two princes namely Kanwar Multana Singh and Kanwar Kashmira Singh.² The remaining three pictures on folios 54a, 51b, and 55b represent the siege of Multan.

This manuscript comprises 136 ff. (272 pp.) each measuring 7" × 14", containing, 15 lines to a page. On the back of folio 1, we find two entries one relating to the receipt by the copyist, Raja Ram Tota, of Rs, 10, as his wages for transcription and is dated 17th November, 1857 and the second entry is a receipt from the book binder 'Abdullah, to the value of one and a half rupee and is dated 23rd July, 1895.

This copy of the manuscript bears witness to the fact that it has been consulted before by several persons, and it still bears the pencil marks against passages which struck them as important. Sayyad Mohammad Latif used this very copy in the preparation of his History of the Panjab; and Maulvi Nur Ahmad Chishti also consulted it before publishing his "*Tahqiqat-i-Chishti*."³

1. I am indebted for the loan of this copy to the author's grandsons Diwan Bahadur Diwan Som Nath, District and Sessions Judge and Rai Bahadur Diwan Gian Nath, of the Political Department, Lahore.

2. Since the princes were born in the years, Sambat 1875 and 1876, *i. e.*, the years of Sikh victory over Multan and Kashmir, they were named as Multana Singh and Kashmira Singh.

3. This manuscript copy bears the seal of Maulvi Nur Ahmad Chishti on folio 133b. Sayyad Mohammad Latif, on page viii, in the preface of his book, acknowledges the use of Diwan Amar Nath's manuscript history (*Khalsa Diwan*) which, as he tells us, was lent to him by the author's son, Diwan Ram Nath.

Manuscript B. is the one from which our text was originally copied. This manuscript comprises 235 pp., each measuring 6" × 10", containing 13 lines to a page. Like the manuscript A, this is also written between margins ruled in colours in a fair *nasta'aliq* hand. At the end, the copyist gives his name, Pandit Raja Ram, alias, Tota Brahmin Kashmiri. He further tells us that the manuscript was transcribed for Lala Das Mal,¹ at Lahore, in Sambat 1912, *viz.*, 1855-6 A D. This manuscript as stated before now belongs to Rai Sahib Pandit Wazir Chand, of Jhang.² On the flying cover scribbled in pencil is the title of the book "*Zafar Nama Akbari.*"

Both the manuscripts *viz.*, A and B are transcribed by one and the same person, namely, Raja Ram *alias* Tota, who was a Katib, at the Koh-i-Nur Press, at Lahore.

Manuscript B, which bears the date Sambat 1912 (1855-6) is at least one year older than the manuscript A, which is dated November, 1857 A. D. That this copy (manuscript B) was based upon some manuscript other than the manuscript A, is therefore obvious. But we are not aware of the existence of any other copy of this manuscript history either in the Panjab or in any of the important Libraries of Europe.³

The MS. A, contains slight additions here and there, over and above the text of MS. B. It would seem that the MS. B, was prepared from the author's original copy which was

1. Lala Das Mal was related to the family of Diwan Bhawani Das. He held a respectable post in the Sikh Government and after the annexation of the Panjab, he was appointed to the important post of the *Mir Munshi* to the Panjab Government.

2. Rai Sahib Pandit Wazir Chand, has about 2000 manuscripts in his Library. Half a dozen of these are in the hand writing of the authors themselves. Some of these manuscripts are richly illuminated. The Pandit has, indeed, a passion for collecting rare manuscripts and has spent quite a fortune on his valuable possessions. His is one of the best private manuscript libraries in India. I understand that he will soon issue a descriptive catalogue of his collection.

3. I have consulted the catalogues of the Persian books in the following libraries:

Catalogue of the India Office Library Vol.I, Cambridge University Library by Browne, Bodleian Library Part I, by E. D. Sachau and of the Berlin Library.

revised or touched up by him before his own fair copy was made for him. This is one reason why we have given it precedence over MS. B, although in point of time the latter was copied at least a year earlier than the other.

The manuscript C, is incomplete in as much as it ends with the year Sambat 1884 (1827—28). It is preserved in the Arabic Section of the Panjab University Library. It originally belonged to the late Maulana Mohammad Hussain Azad, whose valuable collection of Arabic and Persian works was presented by his son to the library. This manuscript comprises 80 ff. each measuring 6"×10" containing 13 lines to a page. It abruptly ends with an account of the offerings made to the Sikh temple at Amritsar on the occasion of the seventh birthday of Prince Nau Nihal Singh, which fell in the month of Phagan 1884., (February 1828).

The long dedicatory poem at the end, extending over about 15 pages of our text (pp. 293-308) has also been compared with the text in *Diwan-i-Akbari*,¹ published by the author's son in 1873 A. D.¹

Arrangement of the book,

The *Zafar Nama* easily lends itself to a natural division into four parts. Part 1, covers the first 271 pages and forms historically the most important part of the book. It describes the chief events and incidents of Ranjit Singh's reign up to the close of the year Sambat 1893 (1836--7). Part II, is a description of the principal gardens round about Lahore. This Part was, as the author himself tells us, included in the book at the express wish of the Maharaja. Part III, is mainly a love poem and deals with an episode in the lives of Mirza Akram Beg and Ilahi Bakhsh the latter of whom rose to the rank of a General in the Artillery Service of the Sikh Army. We would have preferred to leave out the whole of this part

1. I have used the author's family copy of *Diwan-i-Akbari* which was so courteously lent to me by his great-grandson, Diwan Somer Nath B.A.

had it not been for the fact that the story is intertwined with historical account of certain important events and its absence from the text would have disturbed their chronological sequence in the narrative. We have, however, omitted certain passages which we considered to be particularly objectionable. Part IV, is a long dedicatory poem extending over the last fifteen pages of the book.

As regards the preparation of the text we have not seen our way to stick to one manuscript exclusively. The words which seemed most appropriate to us have been retained in the text, the variants in the other texts having been given in the foot-notes where necessary. The reader will notice a few lacunæ in the body of the text particularly in the poetical passages. It is unfortunate that these gaps were never filled up by the author.

In a few cases where a word was not quite legible or was otherwise doubtful we have given our own rendering of it within brackets. For the convenience of the reader we have taken the liberty to re-arrange the text in the form of paragraphs. At the same time we have, as far as possible, punctuated the text by the addition of such diacritical marks as the signs of interjection, interrogation, and the inverted commas to denote the direct parts of speech. The *izāfat* or the sign of possessive case could not be used as they were not available in Lahore.

Style of the author.

The *Zafar Nama* as well as the poetical compositions of Diwan Amar Nath bear testimony to the full development and diversity of his literary powers. He had read widely at a comparatively young age and his writings show an easy familiarity with the rich stores of classical literature in the Persian language. He also quotes freely from the Quran and the Hadis. In prose he seems to imitate the style of Abul Fazl,

while his poetical compositions remind one of Faizi and Saib. He always speaks of the brothers Abul Fazl and Faizi with great respect. It may be that in adopting *Akbari* as his pen-name, our youthful author aspired to the same position at the Court of Ranjit Singh as the brothers Abul Fazl and Faizi occupied in the Darbar of Akbar. There is much to be said for this view. His *Zafar Nama* shows that in his estimation, his royal master had much in common with the Great Mughal. He particularly draws attention to the facts that Ranjit Singh was very tolerant in his religious views, that he loved to confer posts of trust and responsibility upon Hindus, Sikhs and Mussalmans alike, and that in his harem he had two Muslim wives, one of whom was, as the author tells us, married to the Maharaja in accordance with regular orthodox rites. It need hardly be pointed out that these are all characteristics which are prominently associated with the name and personality of Akbar. Whatever his motives in the choice of his pen-name there is no doubt that he tried to follow the style of Abul Fazl's *Akbar-Nama*.

Diwan Amar Nath's poetical compositions are imbued with the spirit of mysticism of the Sufis. Like the Sufi poets he seems to revel in pantheism. There runs through these writings a musical note which at once reminds one of the sweet and smooth modulations of the songs of Sufi poets. Like the Sufis again the Diwan speaks of himself as being tolerant and an admirer of catholicism in religion. He says:—

مرا کہ گرفتار صلح کلام - اجازت تعصب زداده اند - گردن تسلیم پیش ہے
 گروہے انداختہ - حلاوت خود را از میان میبرم * (Vide p. 148)

Before I bring this introduction to a close I crave the indulgence of my readers for the mistakes which have crept into the book. I have to admit that the proof reading might have been more carefully done : this was mine and not my publisher's fault. Owing to want of practice in reading the proofs in Persian, some misprints in the text were, unfortunately, left undetected by me. I have mentioned these in

the errata. To facilitate the task of the reader I have also added at the end of the text, a short glossary of non-Persian words and expressions used by the author in the book.

In conclusion I have to express my sincerest thanks to A. C. Woolner, Esqr., M.A., C.I.E., Dean of University Instruction, at whose kind suggestion the work was undertaken and on whose recommendation the University of the Panjab was pleased to sanction a generous grant to meet all the expenses connected with the publication of the book. I am also indebted to Professor Mohammad Shafi of the Oriental College and to my colleague, Qazi Fazl-i-Haq, for making various useful suggestions during the progress of the work and to Professor K. M. Maitra of the Dyal Singh College, for the pains he took in reading the final proofs of the whole book. I have had to make frequent references to the Records of the Sikh Government which are preserved at the Secretariat offices of the Panjab Government. For the facilities I have enjoyed in consulting these valuable documents my obligations are due to Professor H. L. O. Garrett, the official Keeper of the Records.

LAHORE: }
February, 1927. }

SITA RAM KOHLI

GLOSSARY OF

Non-Persian Words and Expressions.

P. 4. **بہنگیان** Plural of **بہنگی** The members of the Bhangi confederacy of the Sikhs. It was once a powerful confederacy and its members held possession of the important cities of Lahore, Amritsar and Gujrat. The founders of this *misl* (confederacy) were much addicted to the use of *Bhang*—an intoxicating drug whence they were denominated as *Bhangis*.

P. 4. **داؤد پوترا** The name of the race or tribe to which also belong the ruling family of Bahawalpur State.

P. 8. **چٹھا** The Chathas were a powerful Mohammadan tribe who had established their ascendancy round about Wazirabad on both sides of the river Chenab, during the decaying power of the Moghals. They carried on an unceasing and bitter struggle against the Sikh ascendancy till their final overthrow by Ranjit Singh in 1799. *Vide* Gujranwala Gazetteer 1893-94.

P. 13. **سہج و کوچ** I have not been able to understand this.

P. 18. **بھیدہ** Literally brother or comrade. It denotes attendants-in-chief or those servants who belonged to the Maharaja's retinue and were employed for carrying special messages of the Maharaja.

P. 20. **بیساکھی** The Hindu seasonal festival held on the 1st day of the month of Bisakh. This generally falls about the middle of April.

P. 27. **سری ہر مندال جی** Refers to the Sikh Shrine at Amritsar.

P. 33. **نکیان** Plural of Naka. The Naka confederacy of the Sikhs derives its name from the Naka country between Lahore and Gogera, in the Montgomery District (Panjab).

P. 33. سردار کڑھیدہ The head of the Kanhaya confederacy of the Sikhs. The confederacy derives its name from the village Kanah (near Lahore) the native place of its leader Jai Singh.

P. 34. کمپوڑی Hindi form of Camp.

P. 37. لوئی نامہ I have not been able to understand the word (لوئی): nor do I venture to guess the subject matter of the work entitled لوئی نامہ.

P. 39. رانی A Hindu queen or princess.

P. 40. کڈور A Hindu prince.

P. 55, سیورھنگ A tunnel or mine.

P. 58. کمیدان Hindi form of Commandant.

P. 67. شاستری One skilled in Hindu law or religious books.

P. 71. پاندوان The celebrated Pandav princes of the Hindu Epic, Mahabharat.

P. 74. تہانہ A police station, a guard.

P. 78. کلڈل لوئی Colonel Ochterlony.

P. 80. سری پندی جی In the dialect of the district of Kangra پندی means a statue or an idol. Here it denotes the Pindi Shrine, inside the fort of Kangra.

P. 80. سری جوالا جی The Shrine of Jwala Mukhi built over an inflammable spring. It still draws together large number of Hindu pilgrims.

P. 99. تیرتہ A Hindi term meaning holy places along the course of sacred streams. Pilgrimage.

P. 100. تیوانہ The name of a warlike tribe living in Shahpur District. The Tiwanas are handsome and manly in appearance. Ranjit Singh had several troops of Tiwana horse in his regular service in addition to the contingents supplied by the Tiwana chiefs.

P. 101. ساون—the name of the fourth Hindu month.

P. 114. دھور کونٹ Redoubt.

P. 115. سنگھان Plural of Singh (Sikh).

P. 116. ھاڑ The name of the third Hindu month (آساڑھ)

P. 119. بیدی A sub-caste of the Hindus. Nanak, the founder of the Sikh religion belonged to this sub-caste, hence the members of this subcaste are held in esteem by the Sikhs.

P. 134. ھولی The great Hindu festival held at the approach of the vernal equinox.

P. 140. ✓ اچٹہ A swindler.

P. 148. مائی Literally mother—used as a term of respect for elderly ladies.

P. 181. ماتا Small-pox.

P. 242. اویتا بیلہ Hindi form of Avitabile.—an Italian Officer in the service of Ranjit Singh.

P. 300. ✓ اچکن A tight fitting long coat.

LIST OF CORRECTIONS AND ADDITIONS.

Page 5	line 18	read	* آرائیہا	for	* آرائیہا
"	"	"	"	ناصیہ	* ناصیہ
"	15	"	"	دلبستگی	* دلبستگی
"	18	"	1	The title of Ansari used after the names of the members of the Faqir family is misleading. The family really descends from the Sayyads of Bokhara. The title of Ansari was given to the family under somewhat peculiar circumstances. It so happened that Ghulam Muhyi'ud Din, the father of Faqir 'Azizu'd-Din lost his father during his infancy and was adopted by 'Abdullah Ansari, a well-known physician of Lahore, and when the boy had grown up he was also married in the same family. Hence the family of Faqir 'Azizu'd-Din became known as Ansari after the title of the family of his adoptive father. (See also pp. 294—95 of "Chiefs of Note in the Panjab," Vol I.)	
"	24	"	16	read	* سیران
"	27	"	9,	omit - after	* خورد
"	30	"	7,	read	* بجنس ادائے
"	41	"	17,	"	* دیوان سنگہ
"	49	"	4,	"	* بلاذمت
"	53	"	15,	"	* استعداد
"	55	"	20,	"	* گردید
"	56	"	16,	"	* بطاب
"	59	"	22,	"	* اشائشا
"	61	"	10,	"	* نشینند
"	65	"	10,	"	* نشو و نما
"	71	"	7,	"	* حقق
"	71	"	9,	"	* بتامی
"	72	"	21,	"	* بزور
"	72	"	23,	"	* بهوانی

Page 73	line 15,	read	* وابستگانش for وابستگانش
„ 84	„ 16,	„	* راه before تا
„ 85	„ 15,	„	* علمه for علمه
„ 89	„ 7,	„	* و اگر نه for و اگر نه
„ 92	„ 4,	„	* این در for این در
„ 92	„ 19,	„	* صوتے for صوتے
„ 93	„ 4,	„	* فضائے for فضائے
„ 93	„ 11,	„	* بہرہ for بہرہ
„ 95	„ 10,	„	* بگو for بگو
„ 102	„ 2,	„	after افگذده دوست میبرد ہر جا کہ خاطر خواہ اوست
„ 102	„ 15,	„	* ہر ایک for ہر ایک
„ 106	„ 11,	„	* موئمن خان for موئمن خان
„ 106	„ 15,	„	* پرنواختند for پرنواختند
„ 110	„ 20,	„	* مکاتبش for مکاتبش
„ 111	„ 15,	„	* ضعفا for ضعفا
„ 113	„ 3,	„	* بندوار for بندوار
„ 113	„ 17,	„	* پرش for پرش
„ 114	„ 17,	„	* در الحدثان for دار الحدثان
„ 118	„ 7,	„	This stands for the fort of Attock on the banks of the Indus. Attak Banaras also occurs in Abul-fazl's <i>Akbarnama</i> . The fort of Attock was built by Akbar who gave "it the name of Attak-Banaras in contradistinction to that of Katak-Banaras, the chief fort at the other extremity of his empire." P. 260. Gazetteer Rawalpindi District, 1893-4.
„ 118	„ 14,	read	* و الو for و الو
„ 120	„ 3,	„	* گھڑک سنگہ for گھڑک سنگہ
„ 124	„ 23,	„	* مسموقہ for مسموقہ
„ 126	„ 19,	„	* مگان for مگان
„ 135	„ 21,	„	* مقرة for مقرة
„ 136	„ 7,	„	* فرد for فرد
„ 144	„ 10,	„	* ساعد for ساعد
„ 149	„ 6,	„	* مقصر for مقصر
„ „	„ 11,	„	* مکرر for مکرر

- Page ,, line 28, read مستخلص for مستخلص *
- ,, 150 ,, 12, ,, مستظر for مستظهر *
- ,, 155 ,, 17, ,, جلاله for جلاله *
- ,, ,, ,, 22, is not clear to me.
- Page 156 line 6, read قد for قدح *
- ,, ,, omit - after فرو *
- ,, 162 line 18, read قيرمات for قيمان *
- ,, 169 ,, 12, ,, نشت for نشست *
- ,, 179 ,, 7, omit بر after خطه *
- ,, 187 ,, 2, on the margin, read 1829 for 1830 A. D.
- ,, 190 ,, 2, ,, ,, ,, 1830 for 1831 A. D.
- ,, 192 ,, 2, ,, ,, ,, 1831 for 1832 A. D.
- ,, 197 ,, 23, read ساخته for شاخته *
- ,, 201 ,, 21, ,, مساله for مساله *
- ,, 202 ,, 9, ,, معمد for محمد *
- ,, ,, ,, 11, omit ما after آنکه *
- ,, 204 ,, 22, read نظر for نظر *
- ,, 210 ,, 1, ,, مخلمين for مخلمين *
- ,, 213 ,, 22, omit the second چون *
- ,, 216 ,, 8, read درم for درهم *
- ,, 218 ,, 3, ,, مور for حور *
- ,, ,, ,, 4, ,, گرفتند for گرفتند *
- ,, ,, ,, 19, ,, مروجه حساني for مروجه جنباني *
- ,, 224 ,, 13, ,, نمودند for نمودند *
- ,, 230 ,, 1, ,, افزوده for افزوده *
- ,, 235 ,, 3, ,, بلهوسان for بوالهوسان *
- ,, 237 ,, 9, ,, وقت for وقت *
- ,, 238 ,, 16, ,, عقاے for عقاے *
- ,, 240 ,, 6, ,, بهبود for بهبود *
- ,, 249 ,, 1, ,, گاه را از آگاه راز *
- ,, 253 ,, 10, ,, نصرت for نصرت *
- ,, 226 ,, 2, ,, انى for انى *
- ,, 259 ,, 13, I suggest حقيقتان for حقيقت دان *
- ,, 260 ,, 10, read سمين for ياسمين *
- ,, 260 ,, 22, ,, بخش for بخش *

- „ 261 „ 7, read *سوفار* for *سونار* *
 „ „ „ 15, „ *تکرار* for *نکرار* *
 „ „ „ 23, „ *درخت* for *بروخت*
 „ 262 „ 16, „ *مذهبان* for *مسیحان*
 „ 265 „ 7, *نشء* for *نشاء* would be a better reading.
 „ „ „ 8, read *باتهام* for *بأنهام* *
 „ 266 „ 3, „ *ذات* for *یافت* *
 „ 269 „ 2, „ *حجاء مشرق مستعد آراستگی* *
 „ 276 „ 8, „ *سینه* for *سیده* *
 „ 278 „ 7, „ *ماند* for *مانند* *
 „ „ „ 15, „ *ناطورس* for *ناطورش* *
 „ 280 „ 11, „ *اختیار* for *اختیا* *
 „ 282 „ 11, The words after *زخارف* are not clear.
 „ 283 „ 3, read *عاطفت* for *عاطفت* *
 „ 287 „ 17, „ *الموفیق* for *الموفیق* *
 „ 290 „ 6, „ *پرستی* for *پرستی* *
 „ 291 „ 14, „ *فرمودند* for *فرمودند* *
 „ 293 „ 5, „ *کدام* for *کدام* *
 „ „ „ 16, the words *اے بخيال تو* are in fact the beginning of the long dedicatory poem which was obviously intended by the author to accompany the MS. of *ظفر نامه* at the time of its presentation to the Maharaja.
 „ 294 „ 23, read *شدار* for *شدار* *
 „ 295 „ 4, „ *صفت* for *صفت* *
 „ „ „ 10, „ *نہانی* for *نہان* *
 „ „ „ 13, the second hemistich is corrupt.
 „ 296 „ 8, read *فرسود* for *فرسودہ* *
 „ 297 „ 2, „ *برتوہ* for *برتوہ* *
 „ „ „ 21, „ *گام* for *گام* *
 „ 298 „ 3, „ *الاثام* for *الاثام* *
 „ „ „ 12. „ *سلک* for *سلک* *
 „ „ „ 23, „ *مذیر* for *مذیر* *
 „ 299 „ 2, „ *گشت* for *گشت* *
 „ 304 „ 9, the second hemistich is not clear.

صفحہ	نام	صفحہ	نام
* ۹۳ ...	میرزا آمانی	۴، ۲۲، ۹۴ تا ۹۶،	مظفر خان نواب...
* ۱۷۴ ...	میر خان نواب	۱۰۲، ۱۰۵، ۱۱۳،	
* ۱۱۱، ۱۰۶ ...	میر مومن خان	* ۱۱۵	
* ۱۰۶ ...	میر نعمت خان	* ۱۴۰	مظہر حسین مولوی
		۲، ۱۱۲، ۲۱۸،	میر معین الماک...
		* ۲۲۱	
		* ۱۸۵	معین الدین چشتی
		* ۱۹۶ ...	ملا حسن
		* ۲۲۰ ...	ملا شاہ
		* ۱۹۸ ۱۹۶ ...	ملا شکور
		* ۳۲	ملکھا سنگھ سردار...
		* ۱۳۳	ملتان سنگھ کفور...
		* ۱۶۹، ۷۹ ...	منسا رام
		* ۱۱۶، ۱۸ ...	موتی رام
		۸۵ تا ۸۸، ۹۹،	موتی رام دیوان...
		۱۰۴، ۱۱۶، ۱۳۲،	
		۱۳۹، ۱۴۱، ۱۴۹،	
		* ۱۶۲ تا ۱۶۴	
		* ۲۳، ۲۲ ...	موران طوائف ...
		* ۱۷۹	مور کرافت ...
		* ۲۴۷	مولی داد خان ...
		* ۴۴	موہر سنگھ لمان...
		* ۶	مہال سنگھ سردار...
		* ۵۶، ۴۰ ...	مہتاب کور ...
		* ۲۲۶	میان سنگھ کرنیل...
		* ۱۵۳، ۴۱	میان سنگھ کمیدان
		* ۱۰۴ ...	میان موٹا
		* ۲۲۰، ۲۱۹ ...	میان میر
		۱۷۳ تا ۱۷۹، ۱۸۰،	میر احمد خایفہ...
		* ۱۹۲	

صفحہ	نام
	ن
۲، ۳، ۷۱، ۷۶،	نادر شاہ ...
۱۰۶، ۱۰۷، ۱۱۱،	
* ۲۸۹، ۲۱۱	
* ۱۷۴	نظام الدین خواجہ
* ۱۷	نظام الدین قاضی...
	نظام الدین خان
۳، ۱۱، ۱۹، ۲۰،	قصوریدہ ...
* ۴۰	
* ۳۰۳، ۳۰۲ ...	نظامی
* ۱۸	نکین (داتار کور)
* ۱۴۱، ۱۳۹	نند سنگھ پنڈی والہ
* ۳۲	نودھ سنگھ ...
* ۲۵۰	نہال سنگھ سردار...
* ۱۱۷، ۱۰۷، ۳۲	نہال سنگھ اتاری والہ
* ۳۳	نار سنگھ چمیاری والہ
۱۳۵، ۹۹، ۴۸	نانک چند ...
۱۳۹، ۱۴۱، ۱۵۳،	
* ۱۶۳	
* ۰۰۸	نانک چند چ-وپڑا
۷، ۱۴، ۰۷، ۱۶۰،	نانک گورو ...
* ۲۳۹، ۲۴۶ تا ۲۴۹	
* ۱۹۵	ندھان پنڈت ...
* ۶۲	ندھان سنگھ کہنہ...
* ۱۲	ندھان سنگھ ...

صفحہ	نام	صفحہ	نام
* ۱۸۷ تا ۱۸۹	لیلی (اسپ) ...	* ۴۲	گنڈا سنگھ صافی ...
		* ۱۳۴	گنڈا سنگھ مان ...
م		۹۹، ۹۳، ۹۲، ۷۸	گنڈا رام دیوان ...
* ۳۷، ۳۶	مالکم صاحب ...	* ۱۷۰، ۱۳۴	
* ۸۴، ۳۲	مت سنگھ بہرانیہ	۱، ۲، ۱۴، ۱۷، ۱۱۵	گوبند سنگھ گورو...
* ۱۰۴، ۵۰، ۴۹	متیکلف صاحب ...	* ۲۴۹، ۲۴۷، ۲۴۰	
* ۲۰۴	محراب خان میر ...	* ۳۳	گوچر سنگھ بہنگی
* ۱۳۶	محفوظ عالی ...	* ۲۴۷، ۴، ۳	گوچر سنگھ سردار ...
* ۸	محکم الدین ...	* ۴۹، ۴۱	گور بخش سنگھ ...
۱۲، ۴۳، ۴۹ تا ۴۹	محکم چند دیوان ..	* ۸۸، ۷۱	گودر مل دیوان ...
۵۰ تا ۵۸، ۶۱		* ۴۲	گوپال سنگھ مندوماجرا
۶۹، ۷۰ تا ۷۲		* ۴۱	گوردت سنگھ ...
* ۷۹ تا ۸۵، ۱۶۱		* ۱۷۶، ۱۵۳	گور مکھ سنگھ کمیدان
* ۱۰۶	محمد افزین لاہوری	* ۲۲۲، ۲۱۹	گور مکھ سنگھ گیانی
۱۰۶	محمد آمین ...	* ۲۴۳	گہارو خان
۴، ۷، ۴۷، ۷۵، ۹۴ تا	محمد خان سلطان	ل	
* ۲۴۱، ۹۶		لات بہادر ...	۱۹۲، ۲۰۴، ۲۱۳ تا ۲۱۳
* ۱۳۹، ۹۶	محمد خان گادھی	۲۵۱، ۲۵۰، ۲۲۱	
	محمد خان نواب	۲۷۰، ۲۵۵، ۲۵۴	
* ۹۶، ۸۸، ۴۷، ۴	منکیرہ ...	* ۲۸۹	
* ۱۰۶، ۱۰۵	محمد ذکریا خان ..	* ۴۷، ۴۱	لعل سنگھ کیتہل والہ
* ۱۱۲ تا ۱۰۵، ۷۱	محمد شاہ بادشاہ ..	* ۲۴۵	لعل سنگھ مصر ...
۸۷، ۷۳، ۸۰ تا ۸۷	محمد عظیم خان ...	* ۷۸، ۵۰	لونی اختر ...
* ۱۲۰		* ۳۳، ۲۱۴، ۲۴۱	لہنا سنگھ مچیتھیہ
محمد محسن		* ۳	لہنا سنگھ بہنگی ...
* ۲۰۶	مولوی ...	۳۴ تا ۳۸، ۱۱۸	لیک صاحب جرنیل
* ۱۸۷	محمد مہدی ...	* ۱۲۲	
۵۵ تا ۵۹، ۷۰ تا	محمود شاہ ...	* ۰۰۰	لکھپت راع دیوان
* ۷۶		* ۱۳۹	لکھی شاہ ...

صفحہ	نام	صفحہ	نام
* ۲۰۰	کرم علی خان میرو	۱۲۶، ۳۲، ۱۹	فتح سنگہ کالیادوالہ
* ۱۵۴	کرم سنگہ جاہل ...	* ۱۶۵	
* ۱۳۳، ۳۲، ۱۹	کرم سنگہ رنگننگلیہ	۴۱، ۳۸، ۲۰، ۵	فتح سنگہ اہلووانیہ
* ۴۱، ۱۸، ۱۳	کرم سنگہ شاہ آبادیہ	۴۲، ۱۲۰، ۱۳۴	
* ۱۷۶	کشن چند ...	* ۲۵۰، ۱۶۷، ۱۴۹	
* ۲۴۷، ۱۳۳	کشمیرا سنگہ کنور ...		فتح سنگہ دت ... * ۱۱۴
* ۱۵۳	کفریا اعلیٰ دفتری		فتح علی شاہ ... * ۱۸۷
۱۸، ۴۱ تا ۴۶	کھڑک سنگہ کنور ...	* ۱۶۰، ۱۲۳	فرید شکر گنج ... * ۱۶۰
۶۱، ۶۳، ۷۰، ۹۷		* ۱۲۶	فیض خان ... * ۱۲۶
۹۹، ۱۰۳، ۱۰۴			
۱۱۵، ۱۲۰، ۱۳۵			
۱۴۰، ۱۴۹، ۱۵۴			
۱۶۴ تا ۱۶۸، ۱۷۳			
۱۸۸، ۱۸۹، ۲۰۶			
* ۲۳۷، ۲۵۲، ۳۰۶			
* ۹۸، ۸۶، ۶۹ ...	کلوالہ راجہ ...		
۷۱، ۷۲، ۷۳ ...	کوہ نور ...		
* ۱۹۹، ۲۱۰			
* ۱۳	کیسرا سنگہ سوٹھی		
	گ		
* ۱۴۸، ۱۴۹ ...	گامیخان ...		
* ۱۵۴، ۴۵، ۳۲ ...	گربیا سنگہ ...		
* ۲۷، ۱۱	گلاب سنگہ بھنگی		
۱۴۱، ۱۴۲، ۱۵۲	گلاب سنگہ راجہ ...		
۱۷۳، ۲۴۱، ۲۴۲			
* ۲۵۴			
* ۲۱۳، ۲۱۵، ۲۱۷ ...	گل بیگم ...		
* ۱۵۰	گل محمد قاضی ...		
* ۵۴	گذا سنگہ ...		
			ق
			قادر بخش ... * ۱۲۶
			قادر بخش چودھری ... * ۱۶۸، ۱۶۷
			قطب الدین خان
			قصوریہ ... * ۸۸، ۴۰، ۱۹
			قطب الدین خان
			مر و تیدہ ... * ۴۸، ۴۵
			قمر الدین خان وزیر ... * ۱۰۸ تا * ۱۱۱
			ک
			کامران شاہزادہ ... * ۱۱۸، ۷۵، ۷۲
			کرپیا رام دیوان ... * ۱۴۹، ۱۵۱، ۱۵۹ تا
			۱۶۲، ۱۶۳، ۱۷۶
			۱۸۵، ۲۲۱ تا ۲۲۶
			* ۲۴۶، ۲۴۶
			کدار ناتھ ... * ۱۸۵، ۱۸۶، ۱۹۵
			* ۲۵۵
			کرم چند منشی ... * ۲۲۹، ۱۵۳، ۴۸
			کرم سنگہ بھنگی ... * ۳۳

صفحہ	نام	صفحہ	نام
* ۱۹۳, ۱۷۵	عبدالکئی مولوی	۱۳۴, ۷۷, ۴۰	شیر سنگھ کدور ...
۱۴۹, ۸۸, ۸۶, ۱۸	عزیزالدین فقیر ...	۱۴۹, ۱۴۸, ۱۳۷	
۱۹۰, ۱۷۲, ۱۶۱		۱۶۸, ۱۵۴, ۱۵۳	
۲۲۷, ۲۰۶, ۲۰۵		۱۷۱ تا ۱۸۰	
۲۴۶, ۲۳۶, ۲۳۵		۱۸۵, ۱۸۸, ۱۹۲	
* ۲۸۱		۱۹۴, ۲۱۹, ۲۲۱	
* ۱۷۹	عزت اللہ خان میسر	۲۲۶, ۲۲۷, ۲۲۹	
۷۵, ۷۲, ۵۹, ۴۷	عطا محمد خان ...	* ۲۳۴	
* ۱۱۹			شیر محمد خان
* ۱۵۷ تا ۱۵۲	عطر سنگھ نہیرنہ ...	* ۲۴۲, ۱۶۷, ۱۳۷	نواب
* ۵۵, ۳۲	عطر سنگھ دھاری	* ۱۶۸, ۱۶۷, ۴۸	شیر علی دیوان ...
* ۱۹۳	عطر سنگھ کالینوالہ		
۱۵۵, ۱۵۴, ۱۲۲, ۴	عظیم خان		
* ۲۲۱	علاول خان		
* ۲۴۶	عزیزت شاہ حکیم		
	غ		
* ۱۵۹	غازی الدین حیدر ...	* ۱۷۳, ۱۳۵, ۴	صادق خان داؤد پوترہ
* ۱۸۵	غلام حسین چشتی	* ۴۳	صاحب سنگھ ...
* ۱۶۸	غلام غوث	* ۱۶۵, ۱۱۹, ۱۹	صاحب سنگھ بیدی
۲۲۵, ۱۷۶, ۱۵۵	غلام محی الدین شیخ	* ۵۴, ۱۹, ۱۸	صاحب سنگھ گجراتی
* ۲۲۷ تا			
۱۰۰, ۷۹, ۴۶, ۳۱	غوثی خان		
* ۱۶۷			
	ف		
* ۱۸۵	فتح چند کتوچ ...	* ۳۱	عبداللہ شیخ
* ۷۲, ۴	فتح خان بارک زئی	* ۱۶۸	عباس خان خطک
۷۹ تا ۷۰, ۵۸, ۵۵	فتح خان وزیر ...	* ۲۹۹, ۲۸۸	عبدالغفار خان
۸۵ تا ۸۹, ۹۷		* ۶۱	عبدالرزاق شاہ
* ۱۱۸		* ۲۸۸, ۲۲۷	عبدالکریم مرزا
		* ۱۱۵	عبدالمجید خان
		۴, ۹۴, ۱۰۵ تا	عبدالصمد خان
		* ۱۵۸, ۱۲۶, ۱۰۸	نواب

نام	صفحہ	نام	صفحہ
سوهن لعل منشی * ۵		زاهد خان ابدالی ۱۰۵ تا ۱۰۸، ۱۱۱	
سیوا سنگھ * ۱۳۴		* ۱۱۲، ۱۱۷	
سید احمد (دیکھو میر احمد) *		زبردست خان ... * ۱۳۲	
ش		س	
شادی خان ... * ۷۳، ۸۹، ۹۰، ۹۱		سادھو سنگھ ... * ۱۱۵	
شام سنگھ بہنداری ۸۶، ۱۳۴، ۲۴۷		سانون مل دیوان، * ۲۴۷، ۱۳۴	
* ۲۶۹، ۲۶۵، ۲۵۱		سجان راجے ... * ۱۰۲، ۹۹، ۹۶	
شام سنگھ پشاوری * ۱۳۴		سدا سکھہ پنڈت ... * ۱۹۵	
شام سنگھ نہنگ .. * ۱۹۳		سدا کور ... * ۱۴۰، ۱۱۷، ۸۰	
شاہ روس ... * ۱۹۷، ۱۹۶		* ۱۶۶، ۱۶۱	
شاہ طہران ... * ۱۹۷		سرفراز خان ... * ۱۱۷، ۱۱۶، ۹۵	
شاہنواز خان ... * ۱۲۹، ۱۰۰		سلطان محمود ... * ۱۷۳، ۱۶۷، ۱۲۶	
شاہ زمان ... * ۵۹، ۵۸، ۵۵		* ۱۸۰	
شاہ شجاع الملک ... * ۷۰، ۵۹ تا ۵۵، ۴۷		سرور خان ... * ۴	
تا ۷۲، ۸۷، ۸۹		سراج الدین خان ... * ۱۰۷	
۹۱، ۹۲، ۱۲۰		سردار احمد ... * ۲۴۳	
۱۹۲، ۱۹۶، ۱۹۹		سرکار کمپنی ... * ۲۰۴، ۱۵۱، ۲۷	
* ۲۸۸، ۲۵۰		* ۲۰۵	
شجاع خان ... * ۱۱۳، ۱۱۲		سعدی شیخ ... * ۳۰۳، ۳۰۲	
شیو پشاد ... * ۱۲۶		سکھدیال مصر ... * ۱۷۳، ۱۶۶	
شہنشاہ انگلستان ... * ۲۱۱، ۲۰۵، ۱۹۶		سکھدیال دیوان ... * ۱۴۰، ۱۱۷، ۸۰	
* ۲۵۱		* ۱۶۶، ۱۶۱	
شہنواز خان ... * ۱۰۶، ۹۶، ۴		سکھراج مصر ... * ۲۴۷	
تا ۱۰۸، ۱۱۱، ۱۱۵		سوچیت سنگھ ... * ۱۷۳، ۱۵۸، ۱۵۲	
۱۳۷، ۱۴۹، ۱۵۰		سنت رام ... * ۱۶۹	
* ۲۴۷، ۱۸۰		سنسار چند راجہ ... * ۵۳ تا ۵۱، ۴۴، ۴	
شیخ احمد حکیم ... * ۱۴۷		۶۹، ۱۶۱، ۱۶۵	
شیر دل خان ... * ۷۰، ۴		* ۱۸۵، ۱۸۴	

صفحہ	نام	صفحہ	نام
	و		د
* ۹۸، ۸۹ ...	راجہ چنبیال	* ۱۸ ...	داتار کور نکین
* ۱۵۹ ...	راما نند ساھوکار	* ۹۰ ...	داتا گنج بخش
* ۱۵۳ ...	رامجی مل	* ۹۱ ...	دل سنگہ
* ۲۸۸ ...	رامداس	* ۱۱۸، ۸۶، ۵۳، ۳۱	دیسا سنگہ مچیتھیہ
۲۲۶، ۲۲۱، ۲۲۰ ...	رام داس گورو	* ۵۶ ...	دھونکل سنگہ
۲۴۶، ۲۴۰، ۲۳۹			دیوان چند مصر
۹۷، ۹۱، ۸۶ تا ۲۸ ...	رام دیال دیوان	۱۱۴، ۱۰۴، ۱۰۰ ...	ظفر جنگ
۹۹، ۱۰۱، ۱۰۳		۱۱۶، ۱۲۰، ۱۲۶	
۱۳۲، ۱۲۹، ۱۲۰		۱۲۹ تا ۱۳۸، ۱۴۷	
* ۱۷۶، ۱۳۸ تا		تا ۱۵۱، ۱۵۴، ۱۶۶*	
* ۲۳۹ ...	رام رائے	* ۴۱	دیوان سنگہ بھنداری
۸۵، ۸۳، ۷۰، ۱۸ ...	رام سنگہ بھیا	* ۹۹، ۹۸	دیوان سنگہ رامگریہ
۹۷، ۱۲۰، ۲۲۸		* ۱۷۶، ۴۸، ۴۶	دیوی داس دیوان
* ۲۸۱		* ۲۴۶	دیوی دیال ...
	رام سنگہ سردار		دینا ناتھ دیوان
* ۲۵۰، ۲۴۸، ۱۰۳ ...	[رامعل بھیا]	۱۵۵، ۹۳، ۹۲ ...	والد ماجدم
* ۱۷۶ ...	رائے سنگہ	۲۲۵، ۱۶۹، ۱۵۸	
* ۲۲۴، ۱۹۲	رتن سنگہ گرجاگھریہ	* ۲۷۱، ۲۴۶، ۲۲۷	
* ۱۳۰، ۱۲۹	رحیم اللہ خان راجہ		دھیان سنگہ راجہ
* ۲۰۰ ...	رستم خان میر	۱۵۲، ۱۴۱، ۱۰۴ ...	کلان
* ۹۲ ...	رلیا رام مصر	۱۷۴، ۱۷۳، ۱۶۱	
* ۱۸۴، ۱۰۴	رنجیت دیو راجہ	۱۷۷، ۱۸۴، ۱۸۵	
۱۵۱، ۱۳۶، ۷	رنجیت سنگہ مہاراج	۲۱۴، ۲۰۸، ۱۹۵	
۲۴۸، ۲۳۲، ۱۹۸		۲۴۷، ۲۲۷، ۲۲۳	
* ۳۰۸، ۲۸۷		* ۲۵۴، ۲۵۳	
* ۴۲	رنجیت سنگہ زمیندار		ڈ
* ۸۲ ...	روح اللہ		ڈیڈو راجپوت ...
* ۱۳ ...	روشن خان	* ۱۴۱ ...	

صفحہ	نام
* ۲۲۷	جیگوپال منشی
۶۰, ۴۵, ۴۳, ۲۳	جیمل سنگہ کنڈیا
* ۱۴۳, ۶۷	
* ۳ ...	چترت سنگہ
* ۸۳, ۸۲ ...	جیون عمل
* ۱۵۹ ...	جیون رام
	چ
* ۹۸, ۴۴, ۳۳ ...	چیت سنگہ
* ۴۴ ...	چیت سنگہ
* ۳۳ ...	چیت سنگہ
	ح
* ۲۰, ۱۹ ...	حاجی خان
* ۲۴۷ ...	حاکم رائے دیوان
* ۱۱۹, ۹۶, ۸۶, ۳۱	حکما سنگہ چمنی
* ۱۰۶, ۱۰۵ ...	حیات اللہ خان
	خ
* ۲۴۶	خدا بخش حکیم
* ۱۰۶	خدایار خان عباسی
* ۵۰ ...	خشوقت رائے
* ۱۱۱	خواجہ اسحق خان
* ۵۵ ...	خوشابی مل
۱۰۳, ۵۶, ۵۱	خوشحال سنگہ
۱۷۳, ۱۶۵, ۱۳۵	
۲۱۹, ۲۱۴, ۲۰۸	
۲۴۷, ۲۲۴, ۲۲۲	
* ۲۵۴, ۲۵۱, ۲۴۹	

صفحہ	نام
* ۲۴۹, ۲۴۰ ...	تدبغ بہادر گورو
* ۱۱۳, ۷۱, ۵۸ ...	تیمور شاہ
	ج
۱۳۱, ۱۳۰, ۱۲۰	جبار خان بابرک زئی
* ۲۸۹, ۲۸۸, ۲۴۳	
* ۴۷ ...	جسا سنگہ
* ۳۳ ...	جسا سنگہ دلو
* ۱۱	جسا سنگہ رام گہڑیہ
* ۲۴۵ ..	جسا مل (مصر)
	جسونت سنگہ راجہ
* ۵۵, ۴۱, ۳۹ ...	ذابچہ
* ۳۶, ۳۴	جسونت راء ہولکر
* ۱۴۱	جگت سنگہ اتاریوالہ
* ۸۴	جوالا سنگہ بہرائیہ
* ۲۵۳, ۱۹۳	جوالا سنگہ پدہانید
* ۱۵۳, ۱۳۲ ...	جواہر مل
* ۱۸۱	جواہر مل پشاروی
* ۱۶۸ ...	جواہر سنگہ
	جودھ سنگہ —
* ۳۲ ...	سوڑیان والا
۱۱۷, ۱۱۶, ۴۲, ۴۱	جودھ سنگہ کلسیہ
	جودھ سنگہ
۹۸, ۵۶, ۵۴, ۱۳ ...	وزیر آبادیہ
* ۹۹	
* ۸۸ ...	جودھ سنگہ راجہ
۷۳, ۷۲, ۵۹, ۴ ...	جہان داد خان
* ۱۲۰, ۱۱۹	
* ۱۶۵, ۸۱, ۵۳, ۲۶ ...	جہانگیر بادشاہ
* ۲۷ ...	جے سنگہ کنڈیا

(ب)

صفحہ	نام	صفحہ	نام
* ۲۲۱	بکاری خان نواب	* ۲۴۹ ...	انگد گورو
* ۹۱، ۶۹ ...	بھو	* ۲۰	آتم سنگھ مہیچیتھیہ
۷۲، ۶۰، ۴۷، ۴۶	بھوانی ناس دیوان	* ۲۲۶، ۲۲۰	اورنگ زیب بادشاہ
۱۰۱، ۹۹		* ۲۴۲، ۱۹۰ ...	ادی طویاہ
۱۰۳، ۱۰۴		* ۹۸	ایشوری سین راجہ
۱۲۶، ۱۳۳، ۱۴۱			
* ۲۴۶، ۱۸۵		ب	
* ۶۹ ...	بھوتنت	* ۴۷، ۳۶ ...	باج سنگھ بابو
* ۴۱ ...	بھگوان سنگھ	* ۱۶۰ ...	بابا سنگت جی
* ۱۶۲	بھیمان سنگھ کمیدان	* ۹۳، ۳۶ ...	بخت مل
* ۵۴	بگپیل سنگھ (زوجہ)	* ۲۹۰، ۲۸۹ ...	بورنس بہادر
* ۱۳۵، ۱۳۴	ببی بی چاند کور		بدہ سنگھ
* ۱۳۲، ۱۲۱ ...	بیر در پنڈت	* ۱۸۹، ۱۷۳، ۱۴۹ ...	سندھانوالیہ
* ۱۸۵، ۹۸، ۹۷، ۸۸ ...	بیر سنگھ راجہ	* ۱۸۶ ...	بدری ناتھ
۲۵۴، ۲۲۸، ۱۲۹ ...	بیڈی رام (مصر)	* ۱۲۶ ...	بساون شیخ
* ۲۹۱، ۲۸۸		* ۲۲۲، ۲۱۹ ...	بساکھ سنگھ
		* ۱۵۲ ...	بشمبر ناتھ
		* ۴۸، ۴۴ ...	بشن سنگھ کلان
			بکرم سین راجہ کلو
		* ۹۸، ۸۶، ۶۹ ...	والہ
		* ۱۳۹ ...	باو سنگھ
		* ۵۸ ...	بہادر سنگھ
			بھاگ سنگھ اھلو
		* ۵۸، ۵۷، ۳۳ ...	وائیہ
		* ۵۰، ۴۷، ۳۹ ...	بھاگ سنگھ راجہ
		* ۲۳ ...	بھاگ سنگھ بگہ
			بھاگ سنگھ
		* ۳۲ ...	صرالیوالہ
		* ۱۹ ...	بھٹی

پ

* ۱۶۷، ۱۵۱، ۱۳۳ ...	پانڈدہ خان
* ۱۹۲	پرتاب سنگھ اتاریوالہ
* ۷۵، ۴ ...	پر دل خان
* ۱۹۴، ۱۵۴، ۹۵، ۸۵ ...	پھولا سنگھ نہنگ
* ۲۴۱ ...	پیر محمد خان

ت

* ۴۲	تارا سنگھ راھوں والہ
* ۲۲۹	تارا چند - دیوان
* ۱۷۹، ۴۰ ...	تارا سنگھ کنور
* ۵۶	تیج سنگھ سردار

INDEX.

صفحہ	نام	صفحہ	نام
۱۰۴، ۱۰۲، ۸۶، ۲۶ ...	الہی بخش میاں کمیدان *	۲۱۶ ...	ابوالفضل
۱۳۴، ۱۲۶، ۱۲۰		* ۲۲۳، ۲۲۲ ...	اتھڑ مٹل چوپڑا
* ۱۳۷، ۱۳۵		* ۱۷۳، ۱۴۷ ...	اتاری والہ
۱۶۶، ۱۵۳، ۱۵۲ ...	الارت	* ۲۱۴، ۱۷۰	اجودھی پیر شاد دیوان
۱۷۳، ۱۷۲، ۱۷۱		* ۱۴۹ ...	آجا سنگھ
۲۲۲، ۱۸۰، ۱۷۹		۹۱، ۹۰، ۷۱، ۶۲	احمد شاہ ابدالی
* ۲۵۱، ۲۴۴		۱۱۱، ۱۱۲، ۱۱۳	
* ۱۸۲، ۱۸۱ ...	امام الدین حکیم ...	* ۳۰۰	
* ۱۷ ...	امام بخش ...	۱۰۴، ۱۰۶، ۱۲۳	احمد بخش چشتی
* ۲۵۰	امر سنگھ (اہلوالیہ)	* ۱۸۶	
* ۵۲، ۴۴ ...	امر سنگھ تھاپہ ...	* ۱۵۷، ۱۵۲ ...	اربیل سنگھ
* ۱۵۱، ۸۶، ۴۸ ...	امر سنگھ مجیٹھیہ ...	* ۲۴۹، ۲۴۰ ...	ارجن سنگھ
	امر ناتھ اکبری (راقم)	* ۱۸۱ ...	آسانند
۱۵۵، ۱۱۵، ۳۶، ۵ ...	السطور)	* ۱۶۰، ۱۵۹، ۱۵۸ ...	اسد خان باوچ
۱۸۵، ۱۷۶، ۱۷۴		* ۱۹۳ ...	اسمعیل مولوی
۲۱۳، ۱۹۵، ۱۹۱		* ۱۰۹ ...	اعظم خان
* ۲۷۱، ۲۳۱، ۲۲۱		* ۲۹۱ تا ۲۸۷ ...	اعظم مرزا
* ۹۷ ...	امید سنگھ راجہ ...	۱۰۷، ۹۱، ۸۳، ۸۲ ...	اغر خان
۱۴۲۰، ۱۳۴، ۱۱۷ ...	امیر سنگھ مزاریہ ...	* ۱۴۱، ۱۳۰، ۱۲۹	
* ۱۵۸، ۱۵۳	انڈت رام ہندوستانی	* ۱۴۷، ۱۲۵ ...	اقلیدس
	آنند رام مخلص	۲۴۶، ۱۴۰، ۲۶ ...	اکبر بادشاہ
* ۱۰۷ ...	باشی	* ۲۹۱	
۱۱۸، ۹۰، ۵۰ ...	آنند سنگھ وکیل ...	* ۲۹۳ تا ۲۸۸ ...	اکرم بیگ مرزا ...
* ۱۷۲، ۱۲۲		* ۹۸	الانچی گر گوسائیں
۱۶۵، ۱۶۱، ۵۳ ...	انرودہ چند	۲۹۲، ۲۹۱، ۲۹۰ ...	الہی بخش
* ۱۸۵، ۱۷۴		* ۲۹۳	

گردش افلاک بدوار اوست
 رتبه ازو چرخ برین یافته
 تیغ زن و صفدر و فیروز جنگ
 عنصر و اجرام باخداد اوست
 مظهر اسرار خداوند پاک
 کشور دل کرده مسخر بچود
 گره کشای دل پژمردگان
 موهم هر زخم بدابخستگی
 چتر بیسایه او سایه دار
 مروحه طاوسی او دلفریب
 ابلق ایام بدو گشته رام
 اختر و ماهتاب بشب گردیش
 چرخ برین کمتر درگاه او
 غنچه دل گشته ازو خنده زن

نور قمر پرتو انوار اوست
 جاوه ازو نطع زمین یافته
 شاهجهان راجه رنجیت سنگه
 معدلت و جود ز ایجاد اوست
 مورد انوار خداوند پاک
 طایر اقبال ازو در صعود
 تازه کن خاطر افسردگان
 با همه دل بسته بسوارستگی
 بلکه سرش سایه شهریار
 بلکه سراپا شده پر فر و زیب
 شهبوار که قضایش لجام
 زال تهمتن شده از مردیش
 دم بگلو مانده ز تیغش عدو
 قامت او سرو - رخ او سمن

ختم شد

گشت روانم صدف بحر و کان
 شعله دل در فلک آتش فگن
 گشت سویدا نقط آن حرف
 غنچه دلهاست گل تازه آتش
 همچو آرم صفحه او جلوه گاه
 صبر بیغما بر دلها بود
 هر سخنش چون رخ زیبای جان
 همچو صدف باز دهن تا کجا
 هر چه ضروریست بدان شغل ساز
 نیست مقامی که شوی خیره وار
 کوهی عقل و خیال دراز
 پائے تو چوبین و رخت آتشین
 همچو فلک شعبده بازی کنی
 چون خم می طبع تو تا که بجوش
 خسرو جم حشمت والا تبار
 ناصیه افروز زمین و زمان
 پادشاه نامور خاص و عام
 باج طاب از همه شاهان همد
 اختر شب تاب ازو فیء
 مورد احسان شه ذوالمنن
 رایت اقبال بر افراخته
 پادشاه مملکت زیب و تخت
 سکه ازو یافته اجراء عام

خامه چو نیشان شده گوهر فشان
 کلک بر گردش چو فلک چرخ زن
 دل شده خون و شده شنجرف
 اشک مساسل شده شیرازه آتش
 گشت سر نامه او مد آن
 هر طرفش معنی زیبا بود
 هر گل او دیده بر افروز جان
 اکبریا! طول سخن تا کجا
 در صفت پادشاه دلنواز
 ای قام! اکنون بادب پا گذار
 دار نگون فرق بر راه نیاز
 طبع شرر ریز تو اندر کمین
 نیست مکانی که درازی کنی
 بر سر مقصود گذر کن بهوش
 شاه جهاندار فلک اقتدار
 پادشاه زیب ده گن فکان
 داد ده خلق بلطف تمام
 تاجور کشور پنجاب و سند
 شمه خورشید ازو فیء
 قافله سالار شهران زمن
 نقش نگین فیض ازو یافته
 نور ده جبه اجلال بخت
 نام ازو یافته نقش تمام

دل بخیالات و سخن بندی است	خاطر رنگین بچمن بندی است
میکنم آغ-از ظفر نم-امه را	گردش افلاک دهم خامه را
گاه بدرجات سماوی روم	گاه بدرکات اراضی روم
که بباده نغمه سرائی کنم	که بصفای زنگ زدائی کنم
صید کنم نکته بدم خیال	میرمم از خویش چو چشم غزال
بلبلم - و نغمه سرا میشوم	گلبنم - و باد صبا میشوم
شعله فشان کلک ز بال قلم	بال سمندر شده بال قلم
موی قلم مانده بنقش و نگار	همچو سپند است دلم بیقرار
نام کبوترک سنگه ظفرمند را	صاحب اقبال و هنرمند را
گوهر اکلیل نمایم بیان	اختر اقبال تو پورش بدان
گشته بمضمون فعال دلم	شد بخیالات حلال دلم
بس کنم - و مهر زخم بر دهان	حال شهنشاه نمایم بیان
طبع بجوش است و دلم پر خروش	طبع خروشنده و خاطر بجرش
طبع برفتار نیایش گری	خامه خرامنده چو کبک دری
اکبری از دل ندهی راز خویش	به که فراموش کنی ساز خویش
طبع سخن دان و دل نکته ریز	بحر دل از موج سخن موج خیز
زمزمه زن باش بگفتار دل	جلوه ده از پرتو اسرار دل
نغمه زن از پرده حالات فتح	ساز بیان راز مقالات فتح
خامه چو پرکار بگردد سری	طبع ز هر نکته پیئے دلبری
جوش دلم نیست ز سیماب کم	سوز جگر سینه گداز دلم
نبض قلم چون رگ ابر بهار	شوق بدل گرم تر از روزگار

«باز شو ای اکبری! از گفتگو
 نوحه زن خاطر افگار باش
 لب ز فغان بند - و مشونعره زن
 نور یقین جلوه دادار بین
 باش بدل در غم جانان فدا
 باش چونئ دم کش و دم در گلو
 منتظر جلوه دیدار باش
 باش بدل ملتهب و شعله زن
 محو شو - و پرتو اسرار بین
 دست ز دامن تعلق رها

جلوه اسرار خداوند پاک
 قدرت او نور یقین را فروغ
 هر چه ز امکان حقیقت بود
 گرمتر از شعله سخن کن بیان...
 موعه شور نکته باریک گو
 طبع چو بسمل بطپیدن گرفت
 آه بر آمد ز دل سوزناک
 آتش غم شورش خاطر فرود
 مرهم ناسور دلم شد سخن
 جوش محبت بدلم گرم خیز
 خامه شکستم به نگار سخن
 شورش من گشت نمک ریز دل
 دل بطپش مانده و جان شعاع زن
 مرغ دلم شهپر اوج خیال
 برگ زبانم شور آلود عشق
 شوق ازل مانده بدمسازیم
 خامه بود رگ زن شوق دلم
 پرتو افزا ز سمک تا سماک
 جلوه او پرتو دین را فروغ
 نور ده قدرت قدرت بود
 جلوه او نور الوهیت است...
 نور شو و فرقت تاریک گو
 اشک روان گشت و دویدن گرفت
 دامن جان پاره شد و چاک چاک
 خار الم ریش بدامن نموده
 دل بطپش - آتش دل شعله زن
 پنبه بناسور دلم شعله ریز
 تا شده ام لایق کار سخن
 سوزش من شعله بر انگیز دل
 آتش دل در قلم آتش فگن
 نغمه زن از پرده هر قیل و قال
 زخم دلم شد نمک آلود عشق
 عشق ابد گشته بهم سازیم
 طبع بود نشتر ذوق دلم

من شده بیهوش ازین گفتگو
 شب بمن آن روز - که گشته عیان
 عقل بیاید - که عجب چیست این
 صافی دل جاوۀ آینه اش
 «گر بتو این راز عیان کرده است
 ذره که؟ و جاوۀ خورشید که؟
 هست صفا منزلت پایه اش
 تو چه شدی گم ز ره فهم و هوش
 گر بتو تلقین ازل ساختند
 محض بیک امر ترا داده اند
 تو بکنی جمله رقم حال شاه

و ز تو پذیرد همه آئین او
 از تو سخن چون بفروزد چو ماه
 خورد بود عمر تو گرچه بسے
 این همه از تست و رساهای تست

پانزده سالی نه نگارد چنین
 دست مریز و بسخن یار باش
 چون بتو گفته است خدیو جهان
 من شده رخصت ز شه داد ده
 آمدم از خویش - و بیهوش آمدم
 نعره زنان دل بخیالات شوق
 کلک روان گشته نگون سر از آن
 یاری طبع است بداد سخن
 شاهد هر حرف بصید خیال

دل شد از خویش که این رمز گو
 کرده حسن شاه بر درس بیان
 شاه که..... کیست این
 مخزن اسرار صفا سینه اش
 در تو بسے رمز نهان کرده است
 قطره چه؟ و ابر گهر بار چه؟
 چرخ برین است کمین سایه اش
 عقل مرا نام! بمن دار گوش!
 دار به نواز علم سر افراختند
 در تو بسے سر صفا داده اند
 در قام آری همه احوال شاه

هم بنویسی تو ره دین او
 طبع چنین باشد و آن داد شاه
 لیک چنین کار نیارد کسی
 منزلت او چ سخن جائے تست

این همه از دست تو آید چنین
 گرم تر از شعله بگفتار باش
 این همه آنست - که کردم بیان
 طبع ز شه در دل من یاد ده
 و ز سخن شاه بجوش آمدم
 درد بمن گشته مقالات شوق
 حفظ ادب داشت ز شاه جهان
 کلک فروشد بسواد سخن
 نکته بود از پے عین الکمال

ناگه ز درگاه خدیو بلند
 آمد سرهنگ که: «بردار گام
 شاهجهان چون بتو یاد آور است
 برزده دامن پے پابوس شاه
 از در اول چو گزینم به پیش
 بر سر هر گام نهادم جبین
 هر طرفش مظهر انوار بود
 چون بگذشتم ز در دویمین
 چرخ ازو بود کمی پایت
 چون شدم از سویم و چارم فراز
 باغ حضوری - که بود دل فزا
 بود ز شه زیب و طراوت پذیر
 سایه حق دیدم و نوری شدم
 منظر اعطاف مرا ساختند
 چون ز سخندانی من شد سخن
 «کائے تو! به سر آمده بس دلفریب
 آنچه عیان شد - به تو سرفهان
 بر تو فضیلت ز هنرمندیست
 فضل به هر یک ز کجا داده اند
 سال نود و سه چو رقم کرده
 نشر ز تاریخ - که کردی رقم
 خسرو و سعدی و نظامی ترا
 طیبه ارواح همه شاعران

دادستان دل هر دردمند
 شو سوئے درگاه فلک احتشام
 منزلت از چرخ برین برتر است
 گام زن شوق دلم شد برآه
 عرش برین دیدم و رفتم ز خویش
 سربلغک بردم و پا بر زمین
 شوق بدل رهبر اسرار بود
 نور خدا بود بعین الیقین
 نور خدا بود ازو سایه
 گشت در مقصد و امید باز
 روح و روان و دل و جان را صفا
 هر گل تر گشته نصارت پذیر
 چاک زن جیب صبوری شدم
 مورد الطاف مرا ساختند
 گفت خداوند زمین و زمن
 وز تو سخن یافته صد فروزین
 و آنچه نهان شد - بدل تو عیان
 عین عنایات خداوندیست
 آنچه ترا دوش فراداده اند
 بر همه نثار کرم کرده
 نشتره روح است بفیض قدم
 فیض ازل داده بلطف خدا
 شایق نظم اند بکوهان دهان

۱۹۹۳

فَاخَاعُ نَعَايِكَ عَالِي فَرْشِهِ
 الْأَغْصَانِ بِأَثْمَارِهِ
 مهرد نشین بود بلطف اله
 خواسته از داور خود داوری
 أَكْرَمَهُ اللَّهُ عَطَاءً حَسَنًا
 بر سر من از ره رافت گذر
 جمله شنیدند ملال دلم
 عرش برین گشت مرا پایگاه
 صنع خدا گشتم - و رفتم ز خود
 نور صفا در دل من ریختند
 من بزبان مانده ز گفتار باز
 بابل شیراز نوا داده عام
 برنگه رشک ده بوستان
 جاوۀ او برد ز من هوش من
 محو دلم مانده بنور ظهور
 دیده دل وا شده از جلوه اش
 جلوه حق دیدن و ماندن خموش
 جلوه ده فیض شد اسرار صبح
 خنده زنان همچو گل از انبساط
 بر سر من حالت حالات خویش
 گاه باندیشه تعبیر دل
 گاه سوء مقصد دل برده راه
 بهر قدمپوس گه جان روان

إِنَّ قَدَائِدِ لَ عَالِي عَرْشِهِ
 فَاكْنَه النُّورِ بِأَشْجَارِهِ
 سعدی شیراز در آن خوابگاه
 خسرو دهی به نیانش گری
 بود نظامی به نظام سخن
 کرده ز الطاف بحالم گذر
 چشم کشودند بحال دلم
 من شده بیهوش در آن جایگاه
 جلوۀ او گشته - گذشتم ز خود
 گرد کدورت ز دل آنگیختند
 دیده دل بود باسرار باز
 انجمن بود چو دارالسلام
 نغمه زنان طوطی هندوستان
 دل شده از خویش فراموش من
 چون ز ره قدس نمودم عبور
 من شده بیدار از آن خواب خوش
 چشم کشادند - که بنگر بهوش
 داد فلک مطاع انوار صبح
 من شده چون ذره برق نشاط
 لیک به تعبیر خیالات خویش
 گاه بخیالات و به تدبیر دل
 گاه بشارت طلب از عز و جاه
 گاه دل من سوء شه قدردان

پرتوه حق شده ذات دلم
 دل شده آگاه ز اسرار حق
 پرتوه بیدجاوه و بیدور نیست
 شمع رخس مهر درخشان بود
 بر سر اسرار فتادم نگاه
 عرش برین منزل من ساختند
 محو دلم گشت ز راز نهان
 شمع دلم مانده بیروانگی
 نایره شوق روانم بسوخت
 کرد ز خود بیدخودم - و راز داد
 ذره خورشید جهان تاب شد
 قطره بپیوست بآب حیات
 فانی حق گشتم - و باقی شدم
 سر وجودم شده اسرار فیض
 نامه و هم نامه نویس خودم
 کثرت من کثرت کثرت گرفت
 فرق کجا در تو و ذات خداست
 سر خدا پرتو اسرار من
 گشت ز تمثال تصور مثال
 پرتوه دل شمع روانم فروخت
 مست می روز ازل ساختند
 کآن نبود پایه روح الامین
 روح زوان همه مردان حق

ذات خدا گشت صفات دلم
 آینه دل پر از انوار حق
 سر من از سر خدا دور نیست
 جاوه حق در دل انسان بود
 همچو دم از خویش در آن جاوه گاه
 مظهر فیضان دل من ساختند
 جاوه حق بود در آنجا عیان
 شوق بجان مائل دیوانگی
 آتش عشق آمد - جانم بسوخت
 بیدخبری جاوه حق باز داد
 قطره بدریا در نایاب شد
 من شدم از جاوه او عین ذات
 باده شدم - ساغر و ساقی شدم
 نور وجودم همه انوار فیض
 مالک و مملوک و رئیس خودم
 بسکه دلم جاوه وحدت گرفت
 گفتگوی فرقت و وصل از کجاست
 مظهر حق جاوه دیدار من
 دل شده بیدار ز خواب و خیال
 جاوه حق دیده جانم فروخت
 پرده اسرار بر انداختند
 مهر فرو بسته بعرضش برین
 بوده در آن جائے عزیزان حق

عرعر و شمشاد سرافراز شد
 سنبل تر طره پیمان گل
 بر لب جو سرو خرامان بنواز
 سوسن آزاد سیه پوش شد
 موج هوا شبدم تر ریخته
 آب روان مست خرامان سرو
 ساغر گل موج زن انبساط
 آب گل افزوده ز ابر بهبار
 موج روان بر گل تر آبریز
 رنگ چمن رونق دیگر گرفت
 از نم قطرات قبائ چمن
 هر گل تر را بلب آ بگیر
 سرو صنوبر بخرام عجیب
 باد صبا شد بچمن نغمه زن
 لاله و گل ریشک ده مهر و ماه
 بابل مستانه بجوش و خروش
 یلمق لعین شده گل را ببر
 سبزه تر فرش ببزم چمن
 باد بهاری بچمن مشکبار
 قطره شبدم ز سحر چون چکید
 من شده سرمست معی شوق حق
 چشم فرو بسته و بیدار دل
 ظاهر من جلوه نور آمده

دیده فرگس ز هوا باز شد
 شبدم تر ریزه دامیان گل
 غنچه گلشن شده خندان بنواز
 فاخته با سرو هم آغوش شد
 بر سر هر برگ گوهر ریخته
 کبک دری دست بدامان سرو
 باد صبا چیده بگلشن نشاط
 نغمه سرا فاخته خاکسار
 شد بچمن باد صبا مشک بیز
 نازکی بزم گل از سر گرفت
 کرده بر هر گل تر در چمن
 نامیه از شبدم تر داده شیتز
 شد بچمن دلکش و مردم فریب
 سرو چو طنبور و رباب از سمن
 داشته بر تارک سر کجکلاه
 خضر صفت سبزتر و سبز پوش
 تاج نهادند خروسان بسر
 وز گل نسوین همه آن انجمن
 گوهر تر ریخته ابر بهار
 غنچه دهن را بگل تر مکید
 یافته در باطن جان ذوق حق
 یافت بخود جاوه دیدار دل
 باطن من عین ظهور آمده

یافت ازو جلوۀ زمین و زمان
گست بیاضش همه ظلمت زدا
گشته ز گیسو چو بتان مشک بیز
گیسوی شب قیمت عذبر شکست
مرکز ادوار بود شمه اش
صید بدام شب او مرغ دل
پر توه افزای دل مردمان
خرمن اختر بشبش خوشه دار
گشته نهان راز عیان اندرو
داده نشانی ز رموز «اَکَسْت»
جَاوَةُ الْأَرْضِیْنِ بِنُورِ السَّمَآ
مُشْرِحُ الصَّدْرِ بِأَسْرَارِهِ
نور خدا راز نهانش بود
رَاحَةُ الْأَجْسَامِ بِأَشْوَاقِهِ
گلشن و بستن همه سیراب شد
سنبل تر مانده بصد پیچ و تاب
و ز گل تر گردش پیمانه شد
با گل تر مانده قدم با قدم
آب روان حلقه زن جوئبار
سنبل تر از پے دل بسته دام
بابل و گل نغمه سرا در چمن
شبدم تر برده ز گوهر بها
فیض هوا داده گل رنگ رنگ

پر توه اش نورفشان جهان
گشت سوادش دل و جانرا صفا
عذبر شب در دل جان ذفه ریز
جاوه مه دیده اختر به بست
مطاع انوار بود ذره اش
عذبر تر مانده به پیشش خجل
نور ده دیده بینندگان
سنبل تر گشته ازو تار تار
عقد لالی است ز انجم برو
نور قمر دیده فروز دلست
جَاوَةُ الْأَفْلَکِ بِفَوْقِ الْعُلَا
مُنْجَلِی الْأَعْیْنِ بِأَنْوَارِهِ
جلوه حق سر عیانش بود
رُوحُ الْأَرْوَاحِ بِأَنْوَاقِهِ
بسکه بهار چمن آراست شد
زرگس طناز بود نیم خواب
زمزمه زن بابل مستانه شد
سرو روان براب جو چون عام
سبزه نورش بچمن شیرخوار
سرو روان بچمن در خرام
برده ز دل صبر گل یاسمن
هودج گل بسته بدوش صبا
دایره ماه فلک را بچنگ

أَنْتَ إِلَهٌ وَ عَالِمٌ وَ حَكِيمٌ
 أَنْتَ بَصِيرٌ وَ عَلِيمٌ وَ نَصِيرٌ
 مُطَّاعٌ أَنْتَ بِسِرِّ الْخِيفَا
 باز بیا اکبری! از گفتگوی
 حمد گذاریست - توان تو کے
 سلسله بگسل ز خیالات خویش
 أَنْتَ رَحِيمٌ وَ كَرِيمٌ وَ عَظِيمٌ
 أَنْتَ حَكِيمٌ وَ قَدِيرٌ وَ خَبِيرٌ
 مُذْهِبُ الْأَنَامِ بَعَيْنِ الْعَطَا
 سهل گذر کن ز ره آرزوی
 نعت نگاریست - توان تو کے
 دست بیفشان ز مقالات خویش
 ايضاً *

بود شبے پرتوی افروز جان
 جلوه کدان ماه به چرخ برین
 نور فشان چرخ ز انوار ماه
 سنبدل شبرنگ پریشان او
 جعد مسلسل بشب از مشک تو
 ماه جهان تاب بعکس افگنی
 روضه گردون پر از انوار شد
 نور عیان گشته ز موج حباب
 ماه جهانتاب فروریخت نور
 چرخ که در نورفشانی شده
 انجم رخشنده بشبوکیش
 گل کن افسرده دلان حزین
 خوشه پروین بسر او نثار
 سلک ثریاست در آویز او
 چشم ستاره پے چشمک زنی
 دیده انجم شده نظاره بند
 یافت از آن نور فروغ جهان
 نور چو سیماب به نطع زمین
 تاب فروغش نه بود در نگاه
 دامن صد صبح گریبان او
 ساگ ثریاست بفرقش گهر
 صبح گرفت از شب او روشنی
 جعفری چرخ سمن زار شد
 شد در دیوار زمن نقره تاب
 نور خدا داد درخش ظهور
 موج روان کهکشانی شده
 مهر درخشنده بمملوکیش
 دیده فروز دل هر دور بین
 خون بدل ناله مشک تثار
 معنی « وَاللَّيْلِ » بود مو بمو
 کرمک شبتاب بدستک زنی
 یافت صفا منیر چرخ باسد

نام تو حرز یست ببازوئے جان
 فیض تو از پرتوئے وحدت است
 دعوت عام تو بهر خاص و عام
 دیده بدیدار تو دازد طاب
 پای خیالات ز سودائے شوق
 ذکر تو شد مونس جان حزین
 چشم بنمناکی دل شعله ریز
 منظر جان مظهر قدرت بود
 کشور دل دایره خرگاه تست
 ذکر ثنائے تو بطامات نیست
 هرچه رسد از در دل بر زبان
 فیض ز تو یافته عالم تمام
 ذات تو گرچه بود اندر خفا
 ذوق تو در باطن جان ریخته
 از تو جلا یافته آینه ها
 جلوه ات از کون و مکان باهر است
 عشق تو محمل کش سودا بود
 مخزن اسرار دقیقه توئی
 قبله نما دل شده - جان در سجود
 هستی ام از جلوه دیدار تست
 کام قلم شد بصحرائے شوق
 شعله ات آتش زن دلها شده
 دل ز تو در سوز و گداز آمده

رمز تو سر بست جهان در میان
 خوان تو بر اهل جهان دعوت است
 فیض تو کرده است هجوم تمام
 چشم دل از شوق تو اندر عجب
 آباه پای است به صحرائے شوق
 ذَاتُكَ سَتَّارٌ بِعَيْنِ الْيَقِينِ
 آه شرر بار دلم صبح خیز
 رمزاتو با اهل حقیقت بود
 وز در دل تابه بقا راه تست
 راز تو گفتن ز کرامات نیست
 هم زره گوش نماند نهان
 داده صلا فضل تو بر خاص و عام
 لیک بهر پرده بود دلربا
 شوق تو از جان بدل آویخته
 وز تو صفا ریخته در سینته ها
 نور تو از اهل یقین ظاهر است
 شوق تو اخگر زن دلها بود
 مظهر انوار حقیقه توئی
 جلوه دیدار تو از جان نمود
 نیستی ام مخبر اسرار تست
 در دل من شورش سودائے شوق
 نقطه ات اسپند سویدا شده
 سوز تو با قلب بساز آمده

کوکب و اختر ز تست سر نهان در شب و اختر ز تست
صبح ز فیضان تو شد رو سفید سرزده خورشید ز چرخ امید

عَشُّقُكَ فِي الْقَلْبِ - وَ قَلْبِي لَدَيْكَ

شَوْقُكَ فِي الرُّوحِ - وَ رُوحِي إِلَيْكَ

دل بطاب آمد - و جان در طپش
جان به تباک است - دلم چاک چاک
سوز تو در سینه ام آتش ز نیست
شور تو داغ نمک آلوده کرد
دیده حیرت ز تو گردید باز
کوتهی ما بتو آمد گواه
چاره دلها و چاره گرمی
شمس و قمر مهره غلطان ز تست
گل بره شوق تو دل داده
سطح زمین در رهت افتاده وار
ماه درخشنده بانوار تست
بسط تو گسترده بساط گرم
کون و مکان ذره خورشید تست
نور یسین از تو بود آشکار
ورد تو صافی ده جانها پاک
بر همه فایز شده آلاء تو
نور تو در روز ازل شد عیان
فیض تو در هر دو جهان زد صلا

تشنه دیدار تو اَلْعَطَش
چاک دلم گشته - و جان در تپاک
شوق بدلیها ز تو برق افکنیست
حال مرا شوق تو فرسود کرد
عمر بسے کوتاه - و راهت دراز
در صفت گشته زبان عذر خواه
هرچه بدمدیشم از آن بر تری
گردش این بیضه گردان ز تست
سرو روان پیش تو آزاده
چرخ برین پیش تو استاده وار
گردش افلاک بدوار تست
هست بفیض تو وجود و عدم
نور جهان جاوه جاوید تست
سینه جانها ز غمت دل فگار
درد تو انداخته دل در تباک
شکر شده واجب نعمت تو
راز تو گردیده عیان و نهان
راز تو افتاده ز دل بر ملا

نور تو از نور ازل لمعه زن نور تو در دل شده آتش فگن
 دل شده در راه تو پر جستجو مانده بوصف دهن از گفتگو
 غنچه صفت قفل دهن خاموشی است
 در صفت ورد زبان خاموشیست
 مانده قلم در ره تو سرنگون بهر تو دل غنچه صفت گشته خون
 اهل دلان نور صفا از تو اند مهبط الطاف و عطا بوده اند
 تو - بخطا آوریم - عذر پوش من شده از نفس بجوش و خروش
 آتش سوز تو بجان آمده راز تو از پرده عیان آمده
 ذات تو عین است - توئی عین ذات آمده ذات تو هم عین صفات
 شوق تو محمل کش راز نهائی جلوه ات در آینه دل عیان
 ناله شوقم بهره آرزو شد بصدای تو جرس در گلو
 همچو جرس گریه زخم زار زار آبله در دل چو جرس پر فکر
 بادل و گل راز نهان آن سر است چون گل و بو از بالغان بر است
 خالق و مخلوق و جهانیان توئی مالک روزی ده انسان توئی
 آه! مِنَ الْهَجْرِ وَأَفْكَارِهِ آه! مِنَ الشَّوْقِ وَآثَارِهِ
 ملتهب القلب بذار الفراق مُنْسَكِبُ الْعَيْنِ مِنَ الْأَشْتِيَاقِ
 خوان تو فیضان ده اهل جهان رزق تو دادی بهزار انس و جان
 انجم و اختر ز تو تابنده اند ماه و قمر از تو درخشنده اند
 نور تو پیدا و نهانست و بس ز مهر همین است و همان است و بس
 پر تو ات جلوه ده ماه و مهر جلوه ات از تحت سمک تا سپهر
 در طلبت سینه دل چاک چاک شور تو از تحت سمک تا سماک
 صنعت تو هست برون از حساب پر تو ات جلوه ده آفتاب
 نور تو روشن کن چشمان دل شور تو آتش زن دامن دل

منزل جان مظهر اسرار تست
 چشم خرد بایسد و بیدار دل
 ذکر تو در سینه جانها سرور
 چشم تو در ره دل روزنی
 پرتو تو دیده اختر گرفت
 شمع دل از پرتو جان روشن است
 ذات تو از نور عیان تافته
 دل بود از نور حقیقت صفا
 عقل بود صائب و راع کمال
 گر بخیال تو پرد مرغ جان
 گر بصفات تو شود دل دایر
 من ز کجا - و دهن من کجا
 عشق تو شد پرده بر انداز من
 گوش بر اسرار تو دارد خیال
 ذوق تو شود ذایقه کام جان
 ذات تو شد جلوه اهل یقین
 دیر و حرم منزل اکرام تست
 نور تو روشن کن دلها پاک
 قبله مشرف ز سجود تو شد
 بود تو از بود و نمود من است
 زیر نگین تو سلیمان چو مور
 چرخ برین در ره تو چرخ زن
 ماه و قمر عینک روشن ز تست
 منظر دل روزن دیدار تست
 تا برسد بر سر اسرار دل
 نام تو مشعل کش نور ظهور
 در دل و جان آتش عشق افندی
 پرده ز اسرار ازل بر گرفت
 و ز گل حمد تو زبان گلشن است
 دل ز تو انوار صفا یافته
 تا بفروغ تو بریزد ضیا
 تا ز ثنائ تو گذارد خیال
 افکندش هیبت ذات همان
 میشود آن قصه روباه و شیر
 من ز کجا - و سخن من کجا
 جلوه ذات تو بود راز من
 هست زبان را سر قیل و قال
 نام تو شد راحت و آرام جان
 خود تو ممکن هستی و هم خود مکین
 قبله و هم کعبه ز احرام تست
 جلوه ده عنصر و اجرام خاک
 بود جهانی ز نمود تو شد
 سر شهودت ز شهود من است
 گشته بفرمان تو این ماه و مور
 خار براه تو هزاران چمن
 گلشن شد او چو گلخن ز تست

منزل جان مظهر اسرار تست
 چشم خرد بایسد و بیدار دل
 ذکر تو در سینه جانها سرور
 چشم تو در ره دل روزنی
 پرتو تو دیده اختر گرفت
 شمع دل از پرتو جان روشن است
 ذات تو از نور عیان تافته
 دل بود از نور حقیقت صفا
 عقل بود صائب و راع کمال
 گر بخیال تو پرد مرغ جان
 گر بصفات تو شود دل دایر
 من ز کجا - و دهن من کجا
 عشق تو شد پرده بر انداز من
 گوش بر اسرار تو دارد خیال
 ذوق تو شود ذایقه کام جان
 ذات تو شد جلوه اهل یقین
 دیر و حرم منزل اکرام تست
 نور تو روشن کن دلها پاک
 قبله مشرف ز سجود تو شد
 بود تو از بود و نمود من است
 زیر نگین تو سلیمان چو مور
 چرخ برین در ره تو چرخ زن
 ماه و قمر عینک روشن ز تست

کریم الطبع میرزا اکرمش نام
اگرچه بود مشهور از افضل
ولیکن پاک باز و پاک رو بود
در انساب خود گوید :-

مذم مرزائی - اکرم بیگ نامم
جد من حاند جنت مکانیست
در وصال خود گوید :-

باغوشش کشید آن صاحب راز
الهی بخش زین حرکت بیآشفقت
"موافق جمله گفتارت بکردار
بگفته - اے پسر! وے نور دیده
عذارت کعبه سال تابان چو ماه است
بود اسرار حق چون در ضمیرم

مختصر مفید * مرزا اکرم را در ششدر حیرت انداخت - و

مرزا اکرم از دستش بچپ و راست دویدن گرفت *

اے بخيال تو! درونها صفاست
چرخ ز دور تو جبین بر زمین
ماه و قمر جمله بفرمان تست
قطره آبی ز تو یابد صفا
جلوه تو شد ز سمک تا سماک
پرتو ذات تو بود سینه سوز
کون و مکان جلوه وحدت ز تست
ذات تو یکتاست بهر ده هزار

جلوه ذات تو برون از ثناست
کلك بچرخ است چو چرخ برین
کون و مکان جاوه امکان تست
باز شود موجب حمد و ثنا
جلوه ذات تو بود جان پاک
نور جهان تاب تو اختر فروز
پرتو کثرت کسرت ز تست
دیده جان باید و دل هوشیار

مجبوت ورزی او شهرة عام
بعام عشق بازی نیز فاضل
بهر پاکیزه روی در گرو بود

چه داند کس - که من اکذون کدام
ز نخل گلشن صاحب قرانیست

نخست در بوسه بازی کرد آغاز
محاسن را بدست آوردش و گفت
مخالف شد بکردار تو گفتار
باسرار حقیقت فارسیده
خیال خال از سنگ سیاه است
چو حاجی بوسه باشد ناگزیرم

در نعت:—

امام الانبیا خیر الخلائق

زہے کشف اسرار حق—ایق

در قباہیت خود گوید:—

تمتع یافتہم باخوش بیانی

ز صرف و نحو و میزان و معانی

مشرف گشتہ از حسن تقریر

و ز آن پس از احادیث و تفاسیر

گرفتم درس ابواب و فصولش

فروع و فقہ خواندم با اصولش

کلام اللہ بانکار تسابیح

بیک شب ختم کردم در تراویح

باقصی غائبش موصول گشتم

بنظم و نثر چون مشغول گشتم

پے کلکم شد از لفظش گہر ریز

ز نسخ و ثلث نستعلیق آمیز

ذکاء طبع داد و فہم و ادراک

بہ بلند فطرت من ایزد پاک

در انساب معشوق گوید:—

بخراطی محابہ جائے مشہور

کہ در شہر مبارک شہر لاهور

بفن نعبندی مرجع عام

شریف الذات مردے اشرفش نام

ہمہ سیمیں تن و زیبا و گلچہر

سہ فرزندش گرامی چون مہ و مہر

بماک حسن و خوبی پادشاہ

از آن جملہ الہی بخش ماہ

تعالی اللہ بخوبی آفتابے

مہ و مہر از رخس یا بندہ تابے

مقام سجودہ اعلی سعادت

دو ابرویش دو محراب عبادت

کتان سازد بدلہا جامہ جان

خیال عارض آن ماہ تابان

مگر گرداب آب زندگانہست

ز ناف او خورد را بے نشانیست

در نام و نشان خود گوید:—

الہی از سوادش چشم بد دور

بدارالسلطنت یعنی کہ لاهور

ندارد - آفرین بر روح بانی

میان مسجد جامع - کہ ثانی

بتدریس علومش کار و بارے

بزرگے نامدارے کامگارے

فرستاد : « و از ملاقات حضور پر نور - و بودن خودش در حویلی میرزا اکرم - و مکانه برائے اسپ و دواب - و تقریب ضیافت نیز نوید گفته - بتحریر و ترغیبش مائل ملازمت خود ساخت ، * میرزا اعظم جانے تازه در قالب یافتہ - بیخودانه روانہ منزل میرزا گشته از معانقہ و مصافحہ فرحت اندوخت * میرزا اکرم از غایت دماغ چغتائی جاوس اقبال بر مسند اجلال نموده - بہندی زبان تکلم نمود کہ : « بہائی اکبر شاہ اچھے ہیں » *

میرزا اعظم بہر حال میرزا را بچغتائی گرفتہ - در باب حاضر شدن خود در سرکار بتملق پیش آمد * میرزا بعد از گفتگوی چند در چند او را امیدوار ملازمت حضور کردہ - مصر بیلی رام را اعلام داد * مصر بیلی رام از آنجا کہ طبیعت خاندان نوازی دارد - معروض اقدس ساخت کہ : « میرزا اعظم از شاہجہان آباد بہ لاہور رسیدہ - در منزل میرزا اکرم بیگ چغتائی اطراق نموده - امیدوار عنایات حضور است » * سرکار والا ازین معنی تجاہل نموده - اغماض فرمود * بالاخرہ میرزا اعظم را بخدمت والد ماجدم بحویلی رهنمونی نموده - و خود نیز بہ نشان برادری ہمقدمی ساخت * والد نظر بر مراتب خاندان تیموری و قدامت بندگی بآن آستان شاہزادہ را اکرام و بضيافت نیز احترام - و از ملاقات حضور انور عز و احتشام افزوده - بخلعت و اسپ و فیل و پنجہزار روپیہ زر نقد رخصت معاودت دادہ - شاہ کام گردانید *

و چون الہی بخش نامہ از طلاق طبع میرزا نشانے میدہد - بعضے ابیات را بحکم تبرک مرقوم کلک وقایع سلک میگردداند - تا تماشاہای را بہجتے - و میرزا منشان را طیبیتے افزاید *

در توحید گوید : —

الہی بخش توفیقم بخامہ کہ نویسم الہی نامہ

چون برنس بهادر وارد پتھاک شد - از روی اخبار دریافت
 که و خشورے از امیر دوست محمد خان نیز برای استظهاری
 و پشت پناهی مامور و منسوب طهران گشته * بخود دست و پاچه
 شده - مصاحبت مراجعت از خوف در خود ندیده - برون از شهر
 کابل اطراق نمود * دوست محمد خان چند روز تجاھل ورزیده -
 از مهمان یرستی دست بردار و باغوائے بخت نگون سار و سر بر گشتگی
 شده - برنس بهادر را - که سرکار والا او را بتواضع در پذیرند - به بیحرمتی
 بسیار حکم اخراج داد * هر چند هارن نصاری بحقوق نمک او را ازین
 معنی مانع آمد - هیچ بگوش بانیش نیاورده - امیدوار حمایت
 قاجار گشت *

چون سابقاً نگاشته کلک وقایع نگار شد که : میرزا اعظم نامی از
 شاهجهان آباد بعزم گلگشت گلزمین لاهور از دریائے ستاج عبور نمود * آخر
 بعد از طعی مراحل و قطع منازل در لاهور رسیده - از نابندی بمسجد وزیر خان
 حصیر اقامت انداخته * برای اسپ وغیره چوپائے اصطبل معتبری
 گشت * الہی بخش نامی از گروه نعاہندان - که مدتی محبوب و منظور
 میرزائے اکرم چغتائی بوده - و میرزائے اکرم در حالت تعشق - که
 عالم بیخودیہاست - کتابے الہی بخش نامہ در غم ہجران و سرور وصال
 تصنیف نموده - و مذاقب خود در آن درج کرده - چندانچہ انموذج
 از آن درین شگرف نامہ اقبال ثبت جریدہ اخبار خواهد شد *

از درپوزہ گران مسجد دریافت احوال میرزا اعظم نموده - بصلاح
 همسبتان خود عرضداشت دربار اکرمی ساخت * میرزا اکرم از بعضے
 اکابر فرش پشمینہ گرفته - بالائے دروازہ مسجد بر چیده - از حالات
 چغتائی و واردات میرزائی افسانہ ها پیش میرزا اعظم بتقریر شاگردان

الماک بطریق مراسلت و تطبیق رائے صاحبان عالیشان از دارالماک کابل روانه - و بملازمت اقدس سرکار والا شرف بار یافتہ - واصل لودھانہ گشت * عبدالغفار خان بعد از چندے اخبار لودھانہ را غائبہ روس وغیرہ بندوبست جہازات و محاربات و اتحاد دولتین عالیتین و وثوق عہد و پیمان انگریزی را مفصلاً پیہم بوالد خود ارسال نمود * عبدالجبار خان آنرا بعینہ از نظر امیر دوست محمد خان گذرانیدہ - او را بر آن آورد - کہ طرح موافقت بسرکار انگریزی انداختہ - از شرارت شجاعی فارغ زید * امیر دوست محمد خان نامہ مشعر اتحاد و طاب و خشوری از کلان تران جہت ترخیص موالات روانہ سرکار انگریزی نمودہ - بزم کنگیش بریش سفیدان کاباستان آراستہ - مستفسر رفاه خواص و عوام - و قیام بذائے اسلام گشتہ - از سرکار والا داستان مخالفت راندہ - حمایت و استظلال بر دولت قاچار یہ منحصر گذاشت * کبر سنی از عہد نادر شاہی بحکم مصراع : "پیری و صد عیب - چنین گفته ازد" زبان درازی نمود - و صاحبان عالیشان را دشمن دین و مات محمدی وا نمودہ - تاقل از مضمون اہل تسنن و اہل تشیع - امیر دوست محمد خان را معترض از محبت و وداد انگریزی گشت *

چون باستدعائے دوست محمد خان برنس بہادر - کہ پایہ والایش از لات بہادر نباشد - از صاحبان صدر بسفارت تعیین - و بقرار داد مدارج چند - کہ ماک دوست محمد خان را زیر نگین - و تکایف انگلستان بلکہ از تمام ہندوستان زمین نیز برایش معین باشد - و کومک برائے اعدائے دولت و دین و بلاحفاظ خانہ واحدی میان دولت دوست محمدی و خالصہ جی و انگریزی نوعے تفرات واقع نشود - وغیرہ عہود - کہ برائے پایداری ملک و حکومت یکے از آنها کافی و وافی باشد - تحریر یافت *

محمد اکبر ثانی پادشاه غازی خَدَّ اللهُ مَالَهُ بهم رسانید * باراده سیر
 دارالسلطنت لاهور از دریائے ستلج عبور شد * حضور والا از ضعف
 سلطنت سخن رانده - قیام و دوام را بر ذات واجب تعالی بستند *
 مصر بیلی رام بعرض رسانید که : ” چون پروین چغتائی بذات الدعش
 گردید - و از سنگ اندازی این آبگینه حصار
 آن قدح بشکست - و آن ساقی نماند !

سلاطین والا نسب از جائے بجائے - و از مقامے بمقامے افتادند * چنانچه
 اخوند این خانه زاد - میرزا اکرم بیگ - که رام داس^۱ فدویت نهاد -
 نیز بخدمتش اکتساب عامی میدماید - از خاندان قانانی و نواسه زاد
 جنت مکانی است * اگرچه مردم لاهورش بمجموع الذسب نامند اما واقعی -
 که وے همانست ” * شخصے از حصار زیب تقریر مصر افزود که :
 میرزا ثنا برادرش کفشن دوزی میکند * میرزا بهوتن دویمی برادرش
 بمجاوری آستان سید اسحاق گذرونی می نشیند * چون میرزا اکرم
 باستانی مصر سرافراز است - پس لازم است - که او را نسبت چغتائی
 باشد ” * آری عبدالکریم پدرش درویش صفت و نیکبخت جهان بوده
 است - اگرچه مادرش از بطن پرستار ملا صدیق پیش نماز مسجد
 وزیر خان است - اما در برادران با آقائی عام افراز است * در نطق
 نفس ناطقه توان گفت • و در علوم سعد الدین اول توان شمرد *
 سرکار والا فرمودند : —

” سهر درخشنده چو پنهان شود شبیره بازی گر میدان شود ”

- از سوانح آنکه : عبدالجبار خان برادر دوست محمد خان عبدالغفار
 خان پسر خود را به بهانه تحصیل علوم انگریزی بصلاح شاه شجاع

^۱ The son of Misar Beli Ram.

محمد - که ازل تا ابد هرچه هست بآرایش نام او نقش بست
 چراغی - که انوار بیدنش بدوست فروغ همه آفرینش بدوست
 صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَآلِهِ وَأَصْحَابِهِ الْمُتَّقِينَ بِاِكْمَالَاتٍ - عَلَيْهِمُ التَّحِيَّاتُ *
 بر بهار طبعان گلشن معانی - و بر سرور دانان جوئے همه دانی -
 اختفا مباد - که این گنجین بوستان سخن هرچند - که استدراک
 کمال دانائی - و استفهام سخن شذوائی نداشت - اما بطبق اشعار
 محبان وَاثِقُ الْمَوَدَّةِ وَصَادِقُ الْمَحَبَّةِ این چند سطور بتسطیر در
 آورده - در عهد سلطان فیروز جنگ مهاراجه رنجیت سنگه بهادر - که
 خواقین عظیم الشان و سلاطین معلی مکان - غواشی امتثال و بر دوش
 دل گرفته - از هار مهمام عظام سنی و اکرامش در گاشن میدنو سواد کن فکان
 بمقاد «السَّخَاءُ شَجَرَةٌ فِي الْجَنَّةِ» جا گرفته :-

فریدون حشمتی! جمشید جاھے سندر شوکتی! دارا سپاھے
 ز عدلش چون رخ خوبان مهرش بیکجا جمع گشته آب و آتش
 امید از منصفان نقل و دانش آنکه - اگر خار عیوب ازین بوستان
 بملاحظه در آرند - بعین عنایت اغماص نموده - همچو لاله رخ بیدفروزند -
 و بمصداق «الْإِنْسَانُ مُرَكَّبٌ مِنَ الشَّهْوِ وَالنَّفْسِيَّانِ» بخداے این کس
 آهو گیری نفرمایند * أَطْلُبُ التَّوْفِيقَ مِنَ اللَّهِ الْمُوفِّقِ الْمُعِينِ - وَ
 هُوَ الْمُسْتَعَانُ عَلَى مَا يَقْصِدُونَ *

تاریخ: نسخه همچو روضه رضوان زد امرناتہ بر صحیفه رقم
 بابل طبع من چو هاتف غیب سال تاریخ گفت باغ ارم^۱
 از سوانح آنکه - از اخبار شاهجهان آباد دریافت مقدس گشت -
 که میرزا اعظم از سلاطین چغتائی نوعی رنجش از حضرت معین الدین

^۱ yields the date 1244 A. H. باغ ارم

پژمرده* بر هر گل بلبلان خوشنوا و طوطیان نغمه سرا دلربای عشاق -
و گل جعفری مانند یکرنگان آزاد مشرب طاق و سوسن از باعث نیرنگی
بر نیلی رواق* ازهار کافوریش دلربای محبوبان ضیمران رخسار
غزلخوانی قمری مفتون کن دل دانایان* روزگار از خمیدگی اوراق
ازهارش آیه مراکها روشن - و سبز زمردین بر چبوتره مر مر سفید چو
خط بر عارض مهوشان پرفتن* چمن از میخانه بهار رحیق شبدم در ساعر
لاله خورده - و نرگس شوق در انتظار جلوه دیدار همه تن دیده
گردیده*

قطره شبدم کلام را در ثنائی روشنی بخش دیده آفتاب - که آب
و تاب افزای اشجار گلستان اجساد است - چه یارا که بر گلبرگ بزبان
قدرت استقامت یابد و بلبل رعنا نوائی نگاه را در ازهار گلشن آسمان
تمجیدش - که هر آئینه چون گلهای متنوعه ستاره ها در کمال
نشو و نماست - دم در گلو است - که بدوا سنجی حق شاشکی بر
گذارد - و نرگسین قام سواد بیاض شناسان دفاتر حکمت در اندقابش
صور نعوت فی الحقیقت چون ازهار خرد فریب مانی ارژنگ نگار اند -
یکرانی هائے گونا گون عجز و انکسار را - که در وجود آن ودیعت
نهاده - وبال تعبیه ایزدی ست - بخود راه داده - بے اختیار بر خود
شکست - و سوسن ده زبان از نا ادائی اوصافش بفحوای "مَنْ عَرَفَ
فَقَدَّ كَلَّ لِسَانَهُ" ماتم زده کالات گشته - در تکلم بر خود به بست -
و سنبل از عدم بیان تیمارداریش بحال متمسک عروه و ثنائی الطافش از
غایت ناتابی و پریشانی بر خود پیدچان - و شمیم نسیم لطیف همیشه
هر طرف وزان :-

طناز - و طوطیاننش مانند آواز دلکش محبوبان در اذکار الهی نغمه
 برداز * ارغوانش جگر خون ساز لعل نوشیدنش حورالعین - و سروش
 مانند قد محبوبان یوسف طاعت دل آویز و دلنشین * مرغان چمن در
 اطاعت تاج محرومی مستعد بادای فرهبان چون حلزله بگوشان - و فاخته
 قلندر کیش بر هر سرو بیاد احوال نیرنگی اذکار آواز کوشان * طرازی
 تقریر سوسن ده زبان تلام روزگار را خجالت زاده بے لسانی ساخته - و ترک
 نرگس نیمخوابش بگردار قمری طوق اطاعت در گلوئے حاشیه نشینان
 گلزار انداخته *

بانے - که روائج سمندش بر جوانب چمن مشک بیخته - و فاک
 فیروزه دامن دامن عقد پروین بر خیابانش ریخته * بابل از هر طرف
 چهچه زن اوصاف ایزد کار ساز - و قمری مانند نغمه سرایان طوطی نوا
 مشغول نسیم ناز * چمنش مانند چرخ زهر دین صاف و مصفا پر از
 ریاحین - و نسوین و ازهار کفوری رنگش بر شاخ سبز - همانا که -
 در رشته زبرجد در ثمین * شقایق و ارغوانش مانند دوستان واصل دیر
 باز باهم پیوسته - و هر طرف گلهای فیروزه رنگ - که از آن چشم
 ناظر مسرت آمیز میگشت - رشته سرو بشیوه خضر قبای سبز پوشیده *
 و ارغوانش زیبائی و رعنائی رونق چمن فزوده * تماشات جمال سمن
 و نسوین هایش چون حسن مهر انگیز معشوقان ختن غمزداد - و از ترنم
 مرغان نواسنج آب آبجو بعنوان دیوانگان ساساه در پا *

حدیثی - که خیابانش مانند سبز بختان جنت الماری قبله سبز
 در بر ساخته - و بانے - که بر مهد زهر دینش از مهر دایه نامیه اطفال گل
 پهلو پهلو نشسته * شمشادش چون جوان رعنا در چمن حسن و جمال
 سر بر آورده - و از حسن گلو سوز ضیمرانش غنچه دل خوبان خانج

داودی رافع غم ستمدیدگان - سروش بفرهات راست روی مانند چهره
آزادان تازه بهار یافته - مطرب بهار شرعه کمانچه صنوبرش را بدانائی
نوازان - که پنجه چنار بعنوان دلکش باهتر از نسیم صبا بکار چنگ
پرداخته * گل خورشیدش بسان ناصیه نورانی تابنده و درخشنده -
و گل هفت رنگش به شیوه روزگار هفت رنگ هفت رنگی آغاز نموده *
سوسن بکردار بانوی وحدیانی مقدمه فال خودها ساخته - در اندیشه
بیچونی نگران - نرگس بیمارش از باعث طوطی چشمان - که در آن
بافتخار بسیار اند - در جستجوی گل نگران * غنچه هاش شیر لطافت
از پستان دایه نامیده خورده - و ازهار کافوریش از غایت نیرنگی و
افسون دل عالم ربوده *

روضه روکش ارم - که سطح خاکش پر از نسرین و نسترن رشک افزای
گلشن برین و برن * ترک نرگشش بکردار پادشاهان عالی مراتب تاج
مکمل بر سر نهاده - و زلف سنبل را مشاطه صبا بر بناگوش سمن تاب
داده * و سوسن برائے نذر نرگس قراضه بر دست گرفته - و نسیم از
ترشح هوا آینده آب در دست گرفته * روایح ضیمراننش زمین را اخلخه سا
ساخته - و ارغوانش مانند ارغنون بترنم پرداخته :-
ز شبدم لاله را چون تن گوش زبان غنچه را می در صراحی
ترک نرگس را ساقی صبا از خمار می آتشین مستی مدهوش نمود -
جعفری خیره چشمان را بدرگاه بطیانچه آسمانی نیای فرمود * گلستانه -
که سبزه اش مانند سبز بختان پیشانی کشاده - بوستانه - که طره سنبل
شقایق را از تیزی شبدم در آفتاب باز کرده * شبدم سبزه اش شیوه زمرد
و گوهر باهم تنظیم یافته - و تماشائیش از غایت حیرانی کمر آزادی
بر میان بسته * چایک خرامان هستی را رشک از طرب سازی طاوسن

برای رهنمونی لفظ قم بادن ربی بر زبانش جاریست - چنارش تارک
هر سر نگوئی - که از کج سریزیهائے چرخ نیایی لباس ساغر مذاق
حیات واژون داشته - دست عاطفت برای کدورت طاری * روضه نشاط
انگیز - حدیقه مسرت آمیز که صحنهائش از گرد و غبار اغیار رفته - و چون
نجوم بالای ازرق طیاسان فاک شگوفه هائے کافوری رنگ چمن در
چمن شگفته * آب انارش بخلاف مذهب حکماء دور و تسلسل گرفته -
و سروش بر آنگشتهائے عذاب رنگ سلمی جمالان حور رشک را بفندق
پائے گل اورنگ - که در بیخش جا یافته - مطعون عالم ساخته *
شمشادش قلوب شیرین قامتان را بکردار صنوبر تار تار نموده * ترک
عبرش نیمخوابی را از چشم محبوبان آهو رشک بیغما ربود * هوا
مهوشان باغ را بیدار کرده * دوشاب شبدم از پیاله لاله خورانیده - و بلبل
با چهچه داکش بشیوه مطربان داودی نوا - که حلقه اطاعت در گوش
بگذار بارید میانداخت - شاغل نسیم ناز گردیده * سذبل بر گل بعنوانی -
که گلعداران سیمین تن نغوائے مجعد شکند - و از شمیم نسرینش
معشوقان نسیم بدن کلائے خود را عذبر بو کرده * از ازهار کافوریش دیده
را نورے - و از صبح رویان چمنهائش دل را سرورے - بهر برکه منقار
بط آبگیر چو مقراض زمین بقطع حریر * چبوتره مرمر سفید چون کافور -
و دیوارهائش چون سجنجل رو نمائے حضور * سرود بید مجنونش
از ناله ارغنون نوا بخشیده * سرو خرامانش رشک در تبسم غنچه دهانان
شدگول افزوده * تو گوئی درین چمن چون کشمیر زعفران کشته اند *
یا غنچه دهانان از دایه نامیده این باغ زعفران بجائے شیر خورده که - و
الله! هر نظارگی را فی الحال هنگام دو چار شدن سنجیده می آرند *
باغیست فرحت افزا - که شگوفه مطراتش طروات افزائے راحت
بخش چشم انتظار کشیده گشته - و تماشائے شمشادش چون تورنم

ارغوان و سمن برابر بید - رایتی بر کشیده سرخ و سپید
 تاک انگور کج نهاده کلاه دید در حکم خود سپید و سیاه
 باغ حضرت فطیر صاحب بس عزیز باغیست - که ازهار مطراتش
 چون فقراء تاج زمردین بر سر کرده - و بوستان جنت نشانیست - که
 پیاله لاله اش از مصطبه عشق الهی رحیق لذات وحدت پیموده * مرغانش
 بتسبیح هزار دانه اشک نوا سنج مصنوعات چمن پرداز می - که شاخ فیروزه
 رنگ گل لعل بخشیده - و سوسن ده زبان مانند صوفیان هر دم سخن
 در ذکر الهی رانده - چاشنی معرفت چشیده - و فاخته قلندر کیش
 شیوه صاحبان دلق خاکستری پوشیده طوق نیاز - و طوطیانی در انکار
 بی نیاز سرخروئی حاصل کرده شیرین آواز * زه سمفش - که مانند
 دل پاک صفا از غبار زخارف و بالحواله الا ساله ساع الدور * مرغان چمن
 در اوصاف مصنوعات یزدانی مانند قلوب اهل الحق شگفته و مسرور *
 از غایت صالح کل - شقایق بهمنشینی سنبلی - تار زفار مانند هندو
 بچگان برکتف نهاده - دانه هائے شبدم مانند در شاهوار در بناگوش
 کرده :-

شبدم مگو - که بر ورق گل فتاده است

کل قطره ها ز دیده بابل فتاده است

از بسکه تجلی انوار سنباستانش چون فلق مالی این بوسان - که در
 مشام عالم چون مشک آن فر بدرجه اقصی جا یافته - در چشم هر نظارگی
 جلوه دیگر میدهد - موسی به تیزی آتش شوق با وصف استغراق نور طور
 باقتباس برسد * آفتاب هر چند مشق تعایق حسن به تبئه اکمل بهم
 رسانیده - اما از گل خورشیدش اصلاح خط میکرد * سبحان الله!
 نورگس بیماریش آنچنان در تواضع و تخاضع آبحیات یافته - که عیسی وار

دوانیده - و صبح خنده در دهان قهقهه تدروان خوش رفتارش - که از آن دست محبوبان بر دل و گریبان است - دمیده * بر شاخه‌های سروش غزلخوانی قمری به آلمان دلکش بر زمزمه شاهدان ختن و خطا آورده - از رشک ترک نرگس مستش خون در دل نازک تاتاری گره کرده * از نیستی عالم فاخته بسان صوفیان معرفت کوش - که مغروران بآن سخن آگاه نیند - آواز کوکو کشیده - و صغیرسنجی ژنده بافانش گلزار را به شور آورده *

گل در کف پای سرو بستان خلخال پیاپی نو عروسان
 طاؤس چمن بجلوه سازی بابل بجنون ز شعله بازی
 سرگوشی سرو پیش شمشاد بر مرغ چمن کشاده فریاد
 باغ بهائی رام سنگه جی بهشت سرشت باغیست - که آید
 فیهاً آیاً در شاننش آمده و ستاره بد چشمان را از نظاره اش آفان •
 ترک نرگس نیم خوابش بسان چشم محبوبان دل‌های بیدار را در خواب
 انداخته - و سوسن ده زبان هزار زبان شیرین مقال را بروقت مکالمت
 گزگ ساخته * هزارانش از غایت مفتونی در تعایم گلعداران نسیرین
 تن رونق عشوه و غرور افزوده - و گل جعفریش از غایت نیلای رنگ
 خود بر آسمان نیدگون خورده گرفته - سبزه میدا رنگش بمعادوت گل
 خورشید چون خورشید برفاک نشسته * چمدش پر از شگوفه های
 سوسنی و لاله حمیری - و اوراق میدا رنگ سروش غزلخوان عیش و نشاط
 بسان قمری * چنار مانند سلحشوران بالا دست پنجه در پنجه آورده -
 و از فلک گردان براه فدا خیابانش خورده میدا ریخته - و غنچه هادش
 بسان عاشق و معشوق بوسه زن بریکدیگر - و درختانش خارجه فروغ
 مانند یاران همدوش گردیده در آفرینش ایزدی نظاره گر *

دلربا رافع رنج دل غمناک * مشاطه صبا در ترک چشم عبهر نسیم
 نیمخوابی انداخته و نسیم سحری دماغ عالم را از لخلخه سائے ضیمران
 معطر ساخته * اطفال اغصانش را معلم بهار در تادیب - و درختانش
 اشجار بهشت را برعدائی و زیبائی در تهذیب و ترتیب * صراحی
 سرو روان بر سبزه میدانکار مانند گوی غلطان خورشید بر فاک سبزه غلطیده -
 طره سبیل بر بناگوش شقایق چون زلف بر چهره مشاهدهان مرجانی
 رخسار بهم پیچیده - و عقیق یمنی و مشک آن فر از عبرت پروین و پرنش
 مانند لاله سراپا خون و نیلی شده * جواهر زواهر شبنم در آدما
 سبیل بسان تنظیم گوهر در رشته - بچشم تماشائی کار در دانه ثمین نموده *
 بابلان بچهچقه دلکش بنسیم ناز پرداخته - و طاقش بر قصور قیصر کلاه
 ناز شکسته * فاخته مانند صوفیان از بی ثباتی جهان نغمه کو کو اختیار
 کرده - و پنجه چنار از تاز غنچه لاله انگشت سر انگشت زده *

ز ه حسن گلو سوز سمن آتشین رخسارش - که فاک از غایت
 حیرانی فعل در آتش گشته - بجای سپند انجم را بلا گردان صبح
 خدش نموده - و خه ترک عبهر نسیم مست * که تاج اصطبار از
 فرق دل دانایان روزگار - که چشم بجز تکلیف مصنوعات دادار وانکنند -
 ر بوده * سروش از غایت راست روی که از تارک راستان حقیقت
 شناس و عارفان اهل سپاس مرصع تاج راستی به یغما ساخته - و
 بر عارض معشوقه لعین قبای گل موسیچه خوشنوا بکردار موسیقار
 بهزاران زبان زمزمه ثنا پرداخته * مذاقیر سرخ و سیاه شارکهای
 آن گلزمین بهشت آسا چون زلف خوبان با خون جگر عشاق ترتیب
 پیوند یافته - یا بکردار صاحب جامه شام رنگ در برگرفته * طوطیاننش
 مانند نیکبختان حله سبز پوشیده - و بشکر گفتاری نیشکر شیرینی

سُبْحَانَ اللَّهِ! خوشا باغ - که گلپایش از نسیم سحری چمن چمن
 شگفته - و نستعایق گویهای سوسنش قدسی دلان آینه تمنا را - که
 بفرحوائے «مَنْ سَكَتَ نَجِي» در کام اند - مستعد بسیار کلامی
 نموده - گرد کدورت از صحن خاطر رفته * صبا شاهدان باغ را از خواب
 نوشین بیدار نموده - و سافی شاخ برائے مستان گلزار در ساغر لاله می
 تاک نموده * سمنش در آینه آب چهره بین - و نورگس سرمه دلفریبی
 در چشم انداخته - خیلے خوش نازنین بر لب نهرش لاله رخ شسته -
 باکه نهرش عکس ازان غازه بر تارخ بسته * برفشه وسمه را بر آبرو کرده -
 و سنبدل در طره دل آویز شانه نموده - و گل در عمارے غنچه نشسته
 در فرمانروائی و کامرانی - و از جام سرخ شقایق شراب شراب دوستکامی
 و لب شیر آلود غنچه مانند کلام شیرین دهان - مستعد شکرریزی و
 حسن معشوقه ضیمران دلفریب عشاق بدلاویزی شقایق زار سنبدل
 بر کمر نهاده - و نسترن از ترشح هوا جامه گلزار در برکشیده - خوش
 الحانے مرغانش در بایے مستان چون ترنم شاهدان ناز پروده - و
 تاکش بسان ساک ثریا بر طرف چمن سایه عنایت گسترده :-

خضرائے زمین شگفته گل گل در سایه گل دمیده سنبدل
 گل را بکف نگار پیوند مشاطه صبح شد حدابند
 بردند برفشه را بتعجیل که اینجا نزیبند جامه در نیل
 سرمانده - روس گل ببالین از خورده زر گرفته کابین
 مرغان چمن بکنده رانی چون برهمنان به بید خوانی
 چها باغ! که حسن دلاویز سمن آتشین رخسارش گاو سوز لعبتان
 یغمیا - و خوشا بوستانے! که سبزه اش دلفریب تماشا کزان نو خطان زمره
 آسا - در دهان غنچه صراحی میبنا کار تاک - و هوایش مانند نشید

و لایق اش چون اهل فرهنگ خد اقبال بر افراخته - گذجاره سرخرویی
ابد بر چهره مالید :-

په آه-وان چشمه انگیکخته چو بر نیفه ها زلفه ها ریخته
سم گور بر سبزه خارید جائے چو بر سبز دیبا خط مشکسائے
هوائے خوش و سبزه هائے فراخ درختان بار آور و سبز شاخ

حَبِّدَا! بانگِ است - که گل سرخش بر مزابر قضبان گون میذا گون
بگردار چراغان روشن - و سروهایش ماند قد محبوبان شور انگیز پرفتن *
سندل پریشان خاطران را بخلاف زلف لعبتان پری پیکر دلیل راه
جمعیت گردیده - و در خدمت بذفشه زارش چرخ نیلگون از غایت
حیرانی حلقه اطاعت در گوش کشیده * از غیرت رخ یاسمینش دست
سحر بر دل و گریبان - و آنهارش رشک افزائے روضه رضوان * کاسه
طلائی نرگس پر از عقار شبنم - و از زبال آوری سوسن دل عاقلان زمانه
در مطموره رنج و الم * چشمهایش مانند آب حیات عالم را زندگی خضر
داده - طوطیان میذا بال اوراق مطراتش سبق طوبی لهم برده *
ناطورش چون مردم دیده بر لاعور - و نظارگیش چون شگوفه تازه
بفہایت ریانی مسرور * بلبلائش ترانه سنج عیش و نشاط و پا کوبی
تدروان شیرین رفتارش راحت افزائے اهل انبساط * تاکش بسان معی
اندر خم در جوش - درختانش مانند عروس و داماد هم آغوش * بر
صفایح آب منشی قدرت آیه «و لکم فیها ما تشتهی الانفس و تاد الاعین»
نگاشته - و کدیور قدرت در آن گلزمین دلکشا ازهار بدایع بهشت آسا
کاشته :-

همه سال ریحان او سبز شاخ . همیشه درو ناز و نعمت فراخ
زمینش بآب زر آغشته اند تو گوئی درو زعفران کشته اند

اوراق خضرای اشجار بار دارش حائ سبز پوشیده - بسان
 طوطی مستعد شکر افشانی - و حسن ارغوان چون آواز دلسوز ارغنون
 هوش رباعی عاقلان بدل ستانی * تره سروش فلک از غایت عجز و
 انکسار در خدمت پشت دو تا کرده - و لاله هم نشینان چمن از میزای
 زمردین می تاک خورده - پایبندش دریای راوی از شیرینی مانند
 شیر با شکر آمیخته - و جوئے شیر طالب جسرش گشته - از مایده
 احسانش فرهاد وار بیستون فایده انگیزخته :-

سمن یا لاله و ریحان هم آغوش زمین از سبزه تر پرنیان پوش
 نشسته گل چو غنچه در عماری بفرقش نارون در چتر داری
 ز خط سبزه خاکش لوح تعلیم کشیده جوئے آب از جدول سیم
 سُبْحَانَ اللَّهِ! چها خوش بوستانه که - در طراوت ضرب المثل
 جذت الماری توان خواند - و تعالی الله! خوشا گلستانه - که در تعریفش
 سخن از روضه رضوان توان خواند * گلپایش در نهایت کیفیت - بلکه
 « مَا لَا عَيْنٌ رَأَتْ - وَلَا أذُنٌ سَمِعَتْ » * نفعات از هارش غیرت ده
 مجموعۀ عطار - بل در رنگینی چون عبارات رنگین همیشه بهار * خامه
 بدایع نگار قدرت بر الواح غصون زبرجدیش آیه « جَعَلْنَا فِيهَا جَنَّاتٍ »
 نبیسته - و طاق انگور چون عقد پروین بر اکناف چمن هشته * زمیذش
 از غایت مستی می آب ضمیر خود را چون بیصبران باطن خراب بیرون
 انداخته - و میزان چمنهایش بعنوان جبین کشاده - آفتاب مردم
 جهان را سیر بخت نم بر گل چون عرق شاهدان خلخ و نوشاد افتاده -
 سرو و سوسنش مانند آزادان کلاه آزاری بر سر نهاده * چشمهایش مانند
 آب حیات بخش بقا - گل خورشیدش غیرت ید بیضا * برگ
 فرگس نیم خوابش نقد شکیب از تنگ چشمان شذگول بغارت برده -

نوا سنج است از هر برگ صد برگ نهاده جعفری بر سر ز زر تو برگ
 غزلخوان بر سر هر سرو قمـری که بوده دم کش او جان نوری
 عماری وار غنچه گشت میای برش آمد گل خورشید ایای
 گل رعنا ز زیبایی چمن بست بنفشه همچو مخموران شده مست
 کنار جویبارش سرو رسته که در خدمت گلزار بسته
 هزاران فاخته طوطی و بلبل فگنده در سرا بستان گل غل
 بهر سه و آمده طاؤس طناز برقص شوق چون زهره طرب ساز
 چو نافرمان - جگویم آن ستمگر سینه مستیست - گوئی بر سمن بر
 فزوده ارغوانش رونق باغ نهاده بر دل جذت چها داغ
 چنان باشد ز شبنم سبزه زارش فاک میگرد انجم در نثارش
 بیانیذش روان دریای راوی که میزد طعنه بر کوثر بدعوی
 چو خادم سلسبیل آمد بصد آب که تا یک قطره.....ب
 حبابش دید چون چرخ مترنس برای خدمتش گشته مقوس
 خموش اے اکبری! تا چند رانی سخن در وصف آن فردوس ثانی
 اگر فردوس بر روی زمین است همین است و همین است و همین است
 باغ شاه بلاول - باغیست که خال چهره جنان توان گفت - باکه
 رضوانش گوش خود را در بندگی او سفت * فرانش صبا چون غلامان
 بلال منمش بسواد چمن زارش فروش زمردین ممهد ساخته - و دایه ابر
 بهاری دازان درختانش را از شیر لطافت پرداخته * صد برگ
 چون موسیقار از هر برگ عیش و نشاط را ترانه سنج - و روایح جان
 افزای سبیلستانش چون دم مسیح دافع درد و رافع رنج * بنفشه
 حوالی غنچه چون خط غالیه بیز بر گرد دهن شیرین ابلان - و
 سبیل ارغوان زارش چون زلف بر عارض گلگون مهوشان *

"ارم آرام دل" نہادش نام خواندہ میزوش چرخ میذا فام
 حور اندر سرشتش آوردہ جبرئیل از بہشتش آوردہ
 دلکش باغے^۱ - کہ بہبود نسیمش گرہ کشائے خاطر آشفته دلان
 حزین - و حبذا! بوستان جنت دماغے - کہ در کثرت نصارت و
 خضارت طراوت بخش بنفشہ قامتان غمگین * نہرش - کہ بر کوثر
 و تسنیم طعنه میزد - در آن مرغزار میفا رنگ چون کہکشان بر آسمان
 موجزن - پائینش دریائے راوی مانند دل پاک خدا مشرب صفا و
 روشن * سبزہ میفا کار در سایہ درختان - بگردار بساط پرنیان - و نسیم
 و سنبل از تاب شوخی لاله همچو بوئے آتش دیدہ - بر خود در پیچ -
 و از رشک بنفشہ زارش عارض فلک بطپانچہ نیلگون گردیدہ - و بر
 اطراف چمنہایش گلہائے گلگون چون نجوم فلک اخضر دمیدہ - و از
 ترانہ سنجی مرغان سرو و شمشاد راست ایستادہ - و مہ از رخ سمن
 سیمینش سپر ہالہ بر رخ کشیدہ :-

گل سرخش چو عارض خوبان سنبلش همچو زلف محبوبان
 همچنان کز نہیب برد عجوز شیر ناخوردہ طفل دایہ بنوز
 چو باغ خلد خرم گلزمینی درد آسودہ شاہ پاک دینی
 گل و سنبل بہم آغوش دادہ سمن بر نسترن باہم فتادہ
 گل فرگس پے نظارہ بکشاد دو چشم خویش تا از گل دہد داد
 روان نہرے میانش همچو تسنیم چو نہرے در صفا چون جدول سیم
 پے توصیف سوسن دہ زبان است بکف لالہ پیالہ دور خوان است

¹ *Dilkusha* must have been a big garden since the sale proceeds of mangoes and other fruits in Sambat 1883 (1826) brought about Rs. 4,000 (vide Khalsa Darbar Records for 1883).

زارش کوسِ لَمَنِ الْمَالِكُ برفروخته - و نرگس و سوسن آهو چشمان
 عذادل نوا را به بے بصری و بیزبان مطعون بماتم ساخته * از دو رنگی
 گل رعنا زرد رویان روزگار را مؤثراً سرخروئی ابد رسیده - و شاهدان چمن
 از ابتدای مصفا تماشاگر حسن و جمال گردیده - و اهتزاز طوطیان اوراق
 بر انواع نسون زمرد گوئی : که از معلم بهار بذات الذعش یاد ساخته -
 و قمری و فاخته طوق از اطاعت حاشیه نشیدان گلزار در گاو انداخته *
 پائینش دریای راوی در صفا و عذوبت از شیر شیرین تر - و روشن
 انموذجی از آن فی الْجَنَّةِ نَهْرًا [نهر] من آین ؟

بطرف هر چمن سرو چمانه بهر جوعی شده آبی روانه

گل از هر منظره نظاره کرده قباے سبز را صد پاره کرده

أَلْعَظَمَةُ لِلَّهِ ! چها خوش بوستانے - که درختانش چون قامت

مهورشان دلاویز - و أَلْعِزَّةُ لِلَّهِ ! خهے زیبا گلستانی - که نباتاتش

چون خط مهورشان غالیه بیز * صبحای چمن زار از هار نسریں - بل

رشک افزای گلشن عدن * گل گل عذاران آتش افروز دل عشاق -

وسهی سرو در بر کشیده - از حریر فستقی بغلطاق سنبیل تر - بهم

نشیدنی لاله خود رو چون زلف بر عارض شاهدان یغما آویخته - بل طرۃ

محبوبان چون ماریر خود پیچیده - که آتش ریخته - و شقایق نعمان

عبرت بخش گلستان خایل - و روایح جان افزایش رافع حرارة طبع علیل -

و نغمه های طوطیان شکر شکن چون کلام شاهدان شیرین منظر دلفریب -

و از چهچه های بابلان خوش سخن دل عاشقان بے شکیب * پائینش

دریای راوی چون فاک در عین صفا دون آه - و ماهیانش سیم سیم :—

گرد کافور خاک عنبر بود ریگ و هم سنگریزه گوهر بود

یذابیع مصفا جابجا - چون ساسبیل در عین لطافت و صفا * بابلانش
 خوش الحان و طوطیان شیرین بخطبه میدائی چار چمن سرائی آفرینش
 خوش نوا - که به آنما قدرت چندین نقش زیبا نگاشته - و نباتات طراوت
 افزای دیده در دل سنگ کاشته: —
 هوا بر سبزه اش گوهر گسسته زمرد را بمروارید بسته
 بهر کنجش ریاحین بر دمیده بساط خورمی بروی کشیده
 بنفشه تاب زلف افکنده بر دوش کشاده باد نسرین را بناگوش
 باغ بادامی - که قطره حدقه حدائق - و چشم و چراغ تماشاگران
 شائق توان گفت - حقا که - بچشم نیکوان میباید - بل از غایت خوبی
 خضارت خراج از جنت میستاند * بالای لاله‌هایش تاک انگور
 بسان میبنا آویخته - و ساقی شاخ عصاره تاکی در آن ریخته * منخ بهار
 بمستان گلو به دار کشان - و بید مجنون در خمار لیای ازهار سرگران *
 نرگس بسان منتظران جلوه ماه دیده گردان در جوانب چمن - و سوسن ده
 زبان شاغل افکار مالک زمین و زمن * و زلف سنبیل مانند دل پریشان
 عاشقان انثار یافته - و بنفشه بخدمت نظارگیان باغ پشت خم کرده -
 از نافرمانی گردن تافته * مابینش دریای راوی - تو گوئی: از غایت
 صفا از سیم گداخته اند - یا برگیش از نسیم ساخته: —
 بهر هیچ گاه در آن مرغزار روانه شده چشمه خوشگوار
 روان آب در سبزه آبخورد چو سیماب در پیکر لاجورد
 گیاهای نیورسته از قطره پر چو بر شاخ میبنا بر آمود در
 باغ داودی از بس لطافت و صفا - روکش جنت الماوی - و
 آواز الحان مرغان داودی نفس موم ساز آهن دلان فولاد آسا *
 گل عباسی چون عباسیان عظام قبای سرخ پوشیده - در خطه چمن

باب چهل و یکم

کتاب روضته الازهار مصنفه امر ناتھ

اکبری *

در نہایت ریانی و لطافت - و غایت دلکشائی و نظافت *
 سُبْحَانَ اللَّهِ! کہ سبزہ اش چون خط مہو شان رشک دہ نباتات جذان -
 و شقایقتش چون لب سرخ گلعداران - دل خون کن عاشقان * بید
 طبری دیداچہ اطلس سبز در بر کشیدہ - و سہی سرو تلمق اخضر پوشیدہ *
 طفلان اغصان کلاہ زمرد گون بر سر - و گلہائے گوناگون طراوت بخش
 دیدہ نظارہ گر * سطح خاکش در سبزی چون گلشن آسمان رونق یافتہ -
 بل در یکرنگی از بابت نیرنگی چرخ نیمہ رخ تافتہ * انہار روان چون
 جداول سیم - و ہر قطرہ شبدم بر اوراق گل برتبہ در یتیم آب رودبار -
 مستانہ وار بہ آن نواسنجی مرغان چمن - صوفیان در وجد - کہ قوال
 صبا بزرگ اشجار گلزار را باہم جنگ زن * ساقی شاخ از سبوعے
 غنچہ می شبدم بمینائے سرو بر آوردہ - در ساغر لالہ ریختہ - و
 مخموران باغ را چون عنادل مست مصنوعات حضور ایزدی ساختہ -
 در مشام شان نشاء :-

بیداد حق از خاق بگ ریختہ چنان مست ساقی - کہ می ریختہ
 لطیف و دلکش آب و ہوائے مبارک منزل و فرخندہ جائے
 ریاحین بر کنار جوعے رستہ بآب زالہ دست و روئے شستہ
 درختان چون بتان قد بر کشیدہ ز یک دیگر بخوبی سر کشیدہ
 فراز شاخ مرغان خوش آواز بالکان ارغنون ہا کردہ بر ساز
 نہال سرو بگز جنت سبق برد خط طوبی لہم بر ہر ورق برد

انتظار کشفدگان - و سرور بخشش دل غمدیدگان است - بر زبان قدسی
گذشت - والدیم عرضداشت که : « خانه زاد عقیدت زهد بیست
باع نواحی لاهور را در گلزمین همیشه بہار عبارت ترتیب دادہ - نظارگیان
بستان و تماشائیان گلستان را اجازت از خانہ بدر شدن فرماید - و بجای
خود از ملاحظہ گلہاے آن روضۃ الازہار بینایان را نشاطے - و تماشائیان را
انبساطے دہد » و فرمودند کہ : در کتاب حضور آنرا مرقوم نماید *
اگرچہ این نخبابند خارستان ہیچمدانی - کہ بعنوان سبزہ پا انداز بساتین
رنگین بہار طبعان رنگ و بو آئین است - نمے خواست کہ - این گلشن
را آب و رنگ سخن آرائی دہد - اما بامثال مثال عالی بقوت نامیہ
طبع این کلمہ چند از شاخ قام شگفانیدہ - امید کہ بصارتیان را بصیرتے -
و طبائع صافی مزاجان را لطافتے افزایشد :—

اگر مومست و گر خود انکبین است

همین است - و همین است - و همین است

تلايق باد امان تجرد در کشاکش - و بيداش اشتعال نوایر هوا جس
 پابندان عوايق را تشهير شهbaz طبع مشابيهت پير مگس بود - بل مقام
 حيرت عرفانيان - و وادی بے سرو پا دویدن روحانيان است - اين
 چند ابیات را در مقام بے زبانی بهمه دانی ادا نمود :-

بلند اختری بود در برج من نکو گوهری بود در درج من
 جو دیدم ترا من فاک کامگار نمودم بصد عجز بر تو نثار
 پذیرا کنش از عنایات خویش که آورده ام گوهر خویش پیش
 سرکار والا تسکین وافی و دلاساے کافی کرده - آن نونہال بخت
 را با عروس سعادت التزام و ولیعهد بہادر را ہم ببارقہ عنایت اقدس بہ
 بدرقگی عز و احتشام داده - روانہ امرتسر - و خود بدولت عرصہ سبیل
 را بقیام سراق فیروزی مخیم نصرت و ظفر ساختند * بعد از تائیم آن
 آستان قدس آشیان شہزادہ قدسی مکان بمراد باطنی کامران شد * و
 شبستان دولت را ضیاع و بہای پدیدار آمد * چون خوابگاہ زبندہ
 و مکانے فروزندہ ترتیب یافت - بمعاینہ میمنت شب را با آن قدسیہ
 اتفاق مجالست - و آن سرمستان حسن و جمال را معاینت رو داد *
 امید کہ بوصل مراد افزونی اقبال شود - و شمس اقبال شبستان افروز
 و پرتو افگن سعادت گردد - و افزونی تخم آن نونہال حدیقہ آمانی
 و آمال رو دهد - سرکار والا از سبیل حرکت کرده - شہلا باغ را از مقدم
 قدسی نصارت و خضارت افزودند * و لانت بہادر نیز بقدسی قدمبوسی
 وارد آن گلزمین شدہ - انبساط فراوان اندوخت :-

اھی تا جہانے بر قرار است زمین و چرخ گردان استوار است
 قبای فتح و نصرت در بوش باد کلاہ بخت و دولت بر سرش باد
 و نیز درین سال تعریف باغ حضوری - کہ نور بخش چشم

فعل کشا داشتند * سحرگاهان چون عروس آفتاب بمانشطکنی قباہ فلک
از حجه مشرق مستعد آراستگی - و شبستان آسمان زبردی را
افزایش پیراستگی شد *

عرض سازان جباه و جلال - منہیان دولت و اقبال بعرض
رسانیدند کہ: «تا حال از تقسیم باره فراغت حاصل نشد» - بر زبان عالی
گذشت کہ - «بعد از انفرانج آن انتہای الویہ جهانکشا خواهد گردید» -
و حکم شد کہ: «همراهیان قدسی ركب نور چشمان ذوالاقتدار - یعنی
وایعهد بہادر و شہزادہ فیروز بخت طیار» - و چون سری امرتسر جی
ملان و معان این طایفہ ظفر مدار است - مستعد عزم آن سمت فرخندگی
آثار باشند * رقصان نازکین ادا - و مطربان نغمہ سرا فراہم آمدہ -
مورد انعامات گران - و مصدر اشفاق فراوان شدند - و آتش بازان و
تختہ سازان را سوائے قیمت زر دیگر بسیار عطایات گردید - و روشنی
سازان را روپیہ ہائے بسیار مرحمت یافت - و ہر یکے از عنایات خدیو
گیتی آرا دولت و شرافت اندوخت *

بعرض رسید کہ از تقسیم باره فراغت تمام و کمال گردید - و ہر
یکے شکر گذار بسمت وطن خود روان شد - حکم فرمودند کہ - «پیشخانہ
عالی در سبیل دایر شود» * و از آنجا باز بحویای سردار شام سنگہ
نزول اجلال واقع شد * پردگیان عفت شرف حضور اندوختند -
نثار لالی اشک جواہرات و لولوعے بے بہا را مستزاد ساختہ - کبوتران آسمان
پرواز - و صعودیان چنگل باز را از فرق قدسی آن نوگل شاخسار عظمت
پرواز - بسان بلبل سران بہ نوباوہ پیش رس بستان بختیاری - و سرو
جویبار عظمت و پایداری - بال کشا کردہ - طرب انما گشتند - و
شام سنگہ بفراغت تمام و نیاز مالا کلام - آن وقت - کہ دست ہموم

ماه نور افشان و آفتاب را بنظر تسدیس در یک برج اقتران نشانیده -
 دست یکدیگر سپردند - سُبْحَانَ اللَّهِ! این که مقامی است رقت افزا -
 و جائی است قدرت نما - که از ابتدای رضاعت تا سن تمیز بخت
 جگری سالها پروردن - و گله را از سموم روزگار بحفظت داشتن - و
 آخر بدیگر سپردن - و دعوی نکردن * حقاً! که این قطره ایست از
 فیستان دماغ چکیده - و این لعلیست از بدخشان جگر تراویده - پس
 این دولت بدیگر سپارند * طایفه شریفه و این گرانمایه جواهری
 بدیگر دادن - هر آینه رقت گاه عرفانیان - و دقت افزای خاطر حقانیان
 است * موبدان سواد خوان بقاعده سنگهان آتش افروزان از کتب
 هفود داستان خوانده - در آن گروه پروویان آن آتشین رویان را بطواف
 آتش نور افشان ساختند - و بجواب و سوال ناز و نیاز از طرف ثانی در
 مقام تبخیت از نوشاه آغاز سخن و افسانه های نو و کهن سرانیده - از
 آتش آن همه مکان را روشن ساختند * اولاً آنچه از زبان عروس بموجب
 شاستر بر زبان عروس رفت - پرورش و غور پرداخت - و ثانیاً آنچه
 نونهال بخت و اقبال - در آن بزمگاه جاه و جلال - بانداز و کرشمه
 باهم قیل و قال کردند - دلاسا و تشفی و تسکین و تسلی بود - و این
 گروه قدرت بین را بانعتاد این دو گل - و اجتماع این دو بلبل - نشاط
 فراوان و انبساط بے پایان دست داد :-

[نظم] قران ماه شد از تطف های یزدانی
 مبارک باد بر آن آفتاب اوج سلطانی
 بوصل هم خدایا! شاد دارش در زمان سعد
 طلوع نیر او کن بعز و فرخاقانی

بعد از انقراض رسم و رسوم - که آئین علوی این گروه ذی فهم
 است - دست همدیگر را از کشاکش وا - و گل و بلبل را بانظار وصال

آثار نموده - زمانه محسن و هنگامه مبارک را برای از دواج آن ماه و
 مهر تعیین - و در گردش نجوم سیمای از طبقات اراضی و از صفای
 فلکیان بعین الیقین دیده - دایره اختلاف را در مرکز اعتدال - و نقش
 اقبال را بپرکار جاه و جلال - مرتسم و مرقوم - لوح بخت و ظفر را
 بفاتحه مراد منقش و مختوم ساختند - و ساعتیان وقت بین - و باریک
 نگاهان دانش قرین - کسه های سیمین در طشت های جواهرین
 داشته بشمرد از منده و اوقات - بانظار قرب هنگام چون آنجم چشم را بر
 نظرات سعد دور فاک بمیمذت های اقبال والا بشارت انما گشته * گریال
 برنجی را بیداد تعالیم ساعت میمون - و باموخت وقت همایون - از ضربت
 پتک چوبی در دل یاد میدادند - و بصداهای نشاط انگیز آن سرمایه
 طرب حصول - و دولت بهبودی و انبساط وصول کرده - باعطاف
 شاهنشاهی مشمول - و باطاف ظل الهی مقبول گشته * از نصرت
 و دولت ظل نواز - و از ظفر و عزت عام افراز شده - در خانه اعدای
 بد بخت رخنه انداز گردیدند *

چون آن زمان مبارک قریب رسید - خجستگیان عفت - و
 پردگیان عصمت - آن ساعت را از زبان انجمیان دانا اصغا کرده -
 بمسامع والا رسانیدند * چنانچه عفتیان سرا پرده عصمت و عصمتیان
 حجاب نشین عفت - آن را تفاعل سعید - و مقارنه نیرین حمید -
 تصور و برای سامان انعقاد موبدان گزین را تقرر گردانیده - وقت
 نصف شب دقیقه - که آغاز طلوع عطیه بخش جهان - و انتشار تباشیر
 مراد جهانیان - تعبیر ازان - و دل ایلا لیل را عبارت از همان میتوان
 کرد - آن گل و بادل را به پهلوئے همدگر جا - و از سر هنگامه نشاط برپا
 کرده - بمعاینه مرآت چهره همدیگر را بمقابله نوشه و عروس رو نما - و

قام قدرت نقش آن بر لوح خاطر حزین من صورت نگارید - بنده بسته بود - بعینه بخارش کلک حقیقت سنگ رسید : تاریخ -

شد فزون بخت و جاه و حشم نافت سرمایه طرب عالم
 پایه دوستان بلندی یافت دشمنان را شکست سر ز ستم
 بر فلک رفت بازگ کوس نشاط در جهان نام نیک گشت عام
 شادی شاهزاده والا شد باطاف حق بنواز و نعم
 چون نمودم تلاش تاریخش زد ندای سروش از غییم
 که بگو اکبری ز روز طرب «ماه و خورشید شد قرین باهم»
 چون بایزدی تأیید چنین نیکو اختر در مشام مراد شام سنگه جلوه
 افزا شد - مطلعش از مطاع آسمان در گذشت - و صبحش را آفتاب
 نور افشان - و سوادش را بیاضی ظلمت زدای خانمان بعنایات ایزد
 مدّان جلوه افروخت - و شب امیدش از فروغ عنایات ایزدی چون
 روز گردید - باین میمنت از غایت طرب در پوست نگنجید - و
 سرافرازی کونین اندوخت - وقت شام مو بدان بید خوان و پندتان ریاضی
 دان بارشاد حضور - از غایت سرور - ناصیه ساعی عقیدت - و جبه
 فرسای عبودیت شده - در دریافت ساعت میمون - و شناخت
 هنگام همایون - که اقدار نیرین سعدین - و انتساب نجمین دولتین
 است - بنظر دور بین در اصطراب تعمیق و تحقیق و اصطراب بیان انجم
 شناس - و مجسطیان بطلیموس قیاس - در امعان وقت حمید - و
 اخراج زمان سعید - که مقارنت گل و بلبل در یک چمن - و مجالست
 مهر و ماه در یک انجمن - تعبیر آزان توان کرد - بثراف نگاه - و
 گزین هوشی - در تقویم بیقین و تدقیق - بمطالع مطالع اسرار - و
 ملاحظه لوایح اضمار - اقتباس مشکواة انوار - و استنباط فیوض نتایج و

چون بحویلی سردار شام سزگه نزول دوات و اجلال واقع شد -
 صعودش بفلک الافلاک رسید * نزول صعودی نوشاه در هتک استار
 مشک مویان شمشاد قد و خورشید رویان قمر خد کوشیده - بر شایقان
 دیدار یوسفش هنگام ترویج را از سر بتجدید آورد - و گل موتیا - که در
 زمین هزد هنگام شام در مشام مستان خمخانه حسن و صباحت کار شراب
 دواتشه کند - چون خرمن خرمن بدست و گلوئے آن نازنیدان سمن
 ساعد پیچد - خم خم نشاء و ساعر ساعر انبار خمار آن دست و پا گم
 کردگان هستی را بآنهام میپرستی در داد * گل یا سمن را - که رنگ و
 بو افزائے دماغ سرشاران و صهبائے طرب بخش میخوران است -
 خرمن خرمن و دامن دامن پر پرویان بر روئے یکدگر ریخته - حلقه
 هائے تازه گل را با حلقه زلف دو تا در دور و تسلسل آوردند * نازنیدان
 زیبا عرق گلاب در عین گرمجوشی از گل روئے یکدگر کشیده - بر روئے
 هم پاشیدند * تاتار تاتار عنبر - و خروار خروار مشک آذفر را بر فرق
 سنبلیں مویان بنفشه خط افشاندند - و پرده گیان پرده دار بنغمه سرائی
 در پرده بطنزهائے گونا گون از زلف دامے چند در گردن جان ها افگندند *
 گلاب پاش ها بر از رنگ گونا گون - و پازدان ها بشهادت عاشقان از
 خونخواری رنگین لبان سرخ پوش گواه ناطق چون بتکلیف طبع رنگ
 آمیز * و بتحریک و تحرک خیال شور انگیز من مصرعے چند که
 درین ضمن بشیرینی فصاحت بر رطب تر خورده گیرد - و نمکینی ملاحظت
 جراحات دل را خراش تازه دهد - از کلک من ضیانت ذایقه یابان
 معانی شیرین و نمکین و گرم و سرد چشیدگان روزگار بامتزاج رو داده -
 تا مائده خواران دانشمند و دانایان خرد پیوند را پختگی افزاید - و خامی
 رباید * چون از نتایج طبع زاد هندی نژاد است - و قامرن قضا بمو

وادی ایمن را ثمره بخش عذایات یزدانی * گلہائے آتشین شعاعه ریز و شرر بار و شب افروز خاک نشیدان کوی تیره روزی و ادبار * تختہ گلہائے آتشین مانند لاله زار آتش افروز - و دلہائے آتش پرستان از رشک این آتش بازان در گداز و سوز * چادر برفشہ چرخ برفشہ گون را عبرت دادہ - بگل افشانی آبی بروئے کار آورده * ماہتابی شب را چون روز آفتابی نموده - و دود از دلہا بر آورده - و کاغذین چرخ آتشین با آتش افشانی چرخ زده - کہ چرخ را چرخ دادہ - آتشبازان با آتشبازی چون سمندر آتش نشین - و از گلہائے آتشین بر دامن زمین هوائی ستارہ افشان - تابش در سراچہ باطن اخگر در جگر زده - فتیلہ چون پنجہ کش خورشید سر با آسمان نہادہ * سلک مسلسل پناخہ دل را بدزدی آورده - کہ ہر دم از غایت حرمان بشر ریزی کر و فری انگیزد - کہ دلہائے ارباب وحشت را بشور و شر اندازد * تختہ ہائے سبز چون آسمان زمردین بہ زبرجدی تمنائیان جنت را بشارت از بہشت برین رسانیدہ - و سرو ہائے خضرا لباس یاد از خضر و الیاس دادہ * مرغان شوق بہوای آن گرم خیز - و انارہا بغایت سوز و گداز آتش ریز * آتش افشانی هوائی چون ستارہ ریزی نسیم صبح بہار - طاؤسان کاغذین از اوراق بریختن ترانہ سنج عیش و فرحت بدلفریبی عاشقان زار :-

روان شد تختہ ہا مانند گلشن چراغ لاله گشت از باد روشن
 شرر افشانی آتش نژادان گرفته عرصہ را چون باغ و بستان
 مذور شد شب از مہتاب چون روز شقایق در چمن شد آتش افروز
 خیل خیل سمن ساعدان نازک بدن بعزم صید دلہا نغولہ مجعود را بر
 عارض شکستند - و جوق جوق مہوشان نازکین ادا شمایل گردان ماہتاب
 سپہر حسن و جمال چون انجم ہا بستند *

بمهد غنچه میان چمن به کودک گل گرفته نامیده چون دایه در میان گذار
 نشسته ماه و شش هر طرف بهر برزن نشسته مهر جماله بجایوه در بازار
 زبان بعیش و نشاط و طرب بخود بالید زمین کشید بدر خلعت ز مردگار
 بجام لاله بر آسود باده ز شبنم گرفت صحن چمن زیب و رونق بازار
 بهر طرف بچمن گلرخان زیبا رو بپرده صبر ز عشاق برده در گلزار
 ز نخابندی بستانی عنایت حق کشاده غنچه دل از نسیم صبح بهار

ز موج خیزی باد سحر دل از جارت

ز رنگ و بوئے چمن دل شده ز دست فرار -

خموش اکبریا کن دعا وظیفه خویش

که گوش نازک گل کے کشد صدائے هزار

مطربان از طنبور بدلنوازی - و قوالان از دف در پرده از روئے کار
 بر اندازی :-

جگرها تار از تار رباب است بنواز نغمه مرغ دل کباب است

ربوده مطربان دل را باواز صدائے شادمانی کرده بر ساز

ز رقص گلرخان سرو بالا گرفته زیب و زینت بزم والا

چو بلبل مطربان در نغمه خیزی دهان مانند گل در خنده ریزی

جهانے از نشاط و شادمانی نموده چهره ها را ارغوانی

آتشین دستان آتشین کار و نطف اندازان چابکین دشت مواد آتش را با آتش

دستی تمام بهم رسانیدند * و با وصف طیبت چون آتشین خرامان فلک

از جهان سفای بعالم علوی شتافته * هوائی ها در آن هنگام بر هوا

ستاره ریزو از صبح روشن مهتاب شده - و چادرها چادر انوار بر ظامتیان

روزگار وتیره روزگاران ظلمتکده افشاندے - دستة گلگلی چون چرخ ستاره

بار بستاره افشانی - و انارها چون شجره کوه طور کام چشم گم گشتگان

ز بسکه لاله و سذبل فضائے او دارد شفق ز لاله و شامش بود ز ریحان زار
 ز بسکه شهره آفاق شد بخوبی و زیب ، توان که نام نهندش خاخ و فرخار
 ز بسکه زیب گرفت است عرصه اش از گل
 فاک برشک سحر انجمش کند ایثار

بهر طرف گل و بابل بهر طرف نغمه
 برائے شادی شهزاده جوان طالع
 ورود کرده در آن ضاع از عنایت حق
 عطا نمود بلشکر سنان و خنجر و تیغ
 بنور ماهچه رایت ظفر آیت
 به بست باره در آن عرصه طرب افزا
 نبود خار در آن عرصه نشاط آگین
 میان آن غربا جمع آمدند تمام
 گهر فشاند بعالم چو ابر نیسانی
 قبول از همه تذبول و نذر گردیدند
 قریب ده لکه و چیزے زیاد شد خرجش
 مسیحان ملایک برائے طول حیات
 شمیم گل بچمن در دماغ فرحت شد
 ز مشک بیزی باد عبا دماغ سحر
 ببرد هوش بغایت ز بے زبانیا
 مسیح گل بچمن زنده کرد دلها را
 سبوع غنچه نهاده بدوش ساقی شاخ
 بهمشیندے گل سذبل عطیه زن گردید
 کشیده قشقه گل جعفری به پیشانی
 بهر طرف بچمن شور شد ز صوت هزار
 روانه شد به اتاری چو باد در گلزار
 فگند بر سر مردم جواهر و دیدار
 فشاند دست عنایات و جود چو مدار
 فروغ یافت اتاری چو عرصه گلزار
 حصار بند عیان شد ز تخته بندی خار
 که بود در دل اعدا خایده زیره خار
 هجوم کرده درو مردمان مالک و دیار
 گرفت نقش عجب نقش درهم و دیدار
 فراهم آمده بسیار از پے ایثار
 که هر کسے بوطن شد روانه شکر گذار
 دعا نموده بدر گاه خالق غفار
 برونک و بوے در آمد چو طبائے عطار
 گرفت لخالخه..... بسیار
 میان عرصه گلزار سوسن از گفتار
 ببرد از دل عشاق صبر و هوش و قرار
 بدست جام طلائی ز نوگس بیمار
 خوام ناز گرفته تدبر و خوش رفتار
 گرفته همدوی گل تار سذبل از زار

به بزم شاه بشو حاضر - و بغایت هوش نماے عرض باهل خود ز جوهر کار
بکار خویش سرو کار بخش و شادی کن که یافتی شرف عتبه بوسی سرکار

المطلع الثاني *

شهنشهرے که فلک را ازوست عز و وقار شهنشهرے که زمین را ازوست پات قمار
هزار غلغله سے افگند بگنبد چرخ اگر سحر بزند چاک دامن شب تار
شهنشهرے که اگر شاخ باغبان شکند قلم کند ید او را به بزم گاه بهار
شهنشهرے که اگر آسمان سپر گیرد تیش ز رخنه انجم خورد سر سونار
شهنشهرے که زمام مراد در کف اوست میان جنگ بود نعل اسپش آتشبار
شهنشهرے که اگر دشمنش کشد سر را ز مغز او بدر آرد ز قهر و غصه دمار
شهنشهرے که کمندش ز رشته جانها شهنشهرے که عام نام او بعز و وقار
شهنشهرے که بشب شمع ماه در محفل ز چهره اش بکند کسب فیض از انوار
شهنشهرے که فاک را ازوست زیبائی شهنشهرے که زمین را ازوست نقش و نگار
شهنشهرے که بدورش غزال صحرائی ز سم کشیده بالواح دشت نقش و نگار
شهنشهرے که جهانرا ازوست عظمت و فخر نشسته در دل اعدا ز تیغ او زنگار
شهنشهرے که عام نام اوست در عالم شهنشهرے که ز عادتش بعالمی نکوار
شهنشهرے که ز اوصاف او گل و بابل بزم باغ نمایند بحث در گزار
شهنشهرے که ز بس بوع خلق اوست بخلاق

قریب هست که آید بقبضه اش تا تار

شهنشهرے که بود رایتش بعرضه جنگ نشان فتح پے قتل دشمن خونخوار
شهنشهرے که عدو شد ز تیغ او بیدم شهنشهرے که بود قبضه دست او را تار
شهنشهرے که بلطف و کرم بحق ممدون بجود فیض شده نقش صفحه ادوار
نموده عزم ز لاهور سوع امرتسر که هست معبد این بادشاه کیوان دار
ز بسکه نور عنایات حق در آن ملکست بروخت آفریده را برخور دار

دهان غنچه زهم باز گشت همچو صدف
 میان کشت چمن شد عیان گل خورشید
 ز سیر باغ شده چشم مردمان روشن
 بهر طرف چمن باده نو بهار فشانند
 فراخت در صف گلزار ترک عبهر مست
 بنفشه خط شکسته نوشت همچو بتان
 فتاد شور بهر کوچه از گل و سنبل
 صبا ز رنگ بهار است جامه در بر
 بفرق نرگس طنناز تاج زرینی
 باتصال گل ساسمین گل شدو
 مثال باغ خایل از نسیم خلد برین
 ترانه سنج بهر سوئے باغ بلبل مست
 نشست از سر عشرت به تخت گل بلبل
 غزال باد صبا در چمن بتاز و تگ است
 نشسته گل بسر مسند چمن از ناز
 میان باغ ز هر سمت زنده باقی چند
 چو عندایب زنی شور اکبری از چه
 بیا دم بخود آئے رفتہ چرا از هوش
 چرا بباع سخن میرسی بطاؤسی
 به بزم سلطنت شاه کن نوا سنجی
 ز شاخ خامه گل تازه ریز بر اوراق
 ز نقطه اش به بیاض غزال بجش سواد
 ز مطلعش سحر بخت را بیفزاد فیض
 که گشت ابر بهر سوئے باغ گوهر بار
 چو آفتاب مندور بطارم دوار
 کشیده سرمه صحت بجشم هر بیمار
 ز بوئے برگ گل و لاله نافه تاتار
 ز شاخ سبز پئے قتل ناخن خونخوار
 به بزم باغ زهم باز کرد گل طومار
 برنگ و بوئے چمن جاوه ریز شد بازار
 بفرق سرو ز گل گشته طره و دستار
 بدست غنچه زر سرخ از پئے ایثار
 باوج همچو صبا بر دمید از شب تار
 گرفت عرصه صحرائی از شقایق زار
 نسیم صبح خرامان به تخت دیوار
 میان بزم چمن یافت جلا و عز و وقار
 ز سبزه بر سر خاک است فرش میدناکار
 بهر طرف زده بابل نوا ز قرب و جوار
 گرفته چتر ز بهر نوائے این گفتار
 که میر.....گلزار
 ز خون دل بقام ریختی چه نقش و نگار
 ترانه میزنی از شور این دل نگار
 بدست ماشطه طبع زن نگار نگار
 نشان بصفحه نسیرین ز نافه تاتار
 ز آبیاری موج سخن فزائے بهار
 ز مقطعش سحر بخت را بیفزاد فیض

زمین ز سبزه نورس بساط تازه فکند
 فلک ز اختر و انجم بفرق لاله و گل
 بهمندشیدی گل سنبدل سیه بچمن
 عروس سبزه بمهد چمن بغایت ناز
 نواے عیش سرایان بهر طرف مرغان
 ز عاشقان گرفتار دام شیدائی
 بدور عیش و طرب جام چرخ میدائی
 فگنده سایه عشرت ز چتر ابر فلک
 مراغه سنج نسیم سحر به بستر گل
 زمین بساط طرب چید و داد خوبی داد
 سحر فشاند ز اوج فلک بهر سونور
 فگند بلبل صیاد دام از رگ گل
 هوا چو آینه باطن حقیقتان
 شد اتصال سنبدل ز نرگس شهلا
 برائے سبزی و سیرابی چمن هر دم
 دماغ اهل چمن گشت مست باده ذوق
 نهاده تاج طلا بر سر خود عبهر مست
 ز خم و چم قد رعناے گلرخان چمن
 ز مرده ساخته رعنائش سرخروئی ابد
 به بست غازه خوبی بچیره شاهد گل
 ز نغمه سنجی مرغان آشیانه گل
 هوا ز شبدم تر ریخت بر گل نسرین
 بصد هزار زبان درمیان بزم چمن

ز لاله و گل صحراي چمن به بست نذر
 نموده لعل و عقیق و گهر بسے ایشار
 گذاشت همچو بتان زلف بر گلرخسار
 ر بوده دل ز جهانے بجلاوه دیدار
 دمید نغمه جانسوز در نئے منتار
 صغیر بادل مستانه بر صبر و قرار
 نظاره باز بهر گوشه نرگس بیمار
 بهودج گل نسرین نسیم صبح سوار
 که شد دماغ دی از باده طرب سرشار
 فلک به بست طر از از لالی شهوار
 نسیم باغ چو موج محیط گوهر بار
 چو مرغ دل شدش آنجا اسیر دام شکار
 نمود سر خفی را ز غنچه باز اظهار
 فتاد شور که آهو بدام گشت شکار
 فلک اجبت بگوید به بست دست چنار
 که شد شمیم گل اندر چمن غذائے هزار
 ر بوده سوسن شیدا زبان دل از گفتار
 زیاد رفته خرامش بکبک خوش رفتار
 کسی که زرد رخی داشت در صف گلزار
 ز زلف غایبه بیزان چو اعدت فرخار
 شکیب و صبر ز دلخستگان نمود فرار
 میان بزم چمن همچو جامه گلزار
 ترانه سنج ز عیش و نشاط موسیقار

نسرین تن - و نگارین دستان سیمین بدن - بگلگشت چمن در عیش و
فرحت * سنبلیلی سویان خنجرین آبرو - و عنبرین زلفان داجو -
بقامت دلکش چون عندایب مراعه پیمائے گلستان نشاط و عشرت *
چمنها از خوش رویان در نگار آرائی - و گلشنها از بهارین چهرگان جادو
ادا در بهار پیرائی مطربان بجادو نوائی در مقام دلبری - و قوالان از
غایت سحر مقالی سامری - و از مشغول افسونگری * زمین را
پیرایه اخضر در بر - و آسمان را کلاه زرین بر سر * ترکان گلزار و نسنجیان
بهار در عرصه چمن بدلفریبی نظارگیان قدم با قدم - و یساول بندان شاخ
ضمیران شمشیرها عام * نسرین و نستریں پیراهن دل چاک کرده -
دیوانگی و شیدائی دامن هوشیاری را پاک کرده - عالمه را فرحت
افزود - جهانی را طرب رو نمود *

قصیده درین ضمن از بهارین طبع و نگارین خیال - که هوش رباعی
مدعیان - و فرحت افزای باغ بصیرتین عبارت از آنست - از تقاضای
عذایات خدیو اقدس خالی از اعجوبگی نمی تواند شد - بموقام اضاعت
اوقات صورت نگار بسته بود - نگاشته - بوالعجبے ختامه شد * چون
زیب افزای بهارستان سخن و رونق بخش چمن ابيض است - امید
که دماغ سرخوشان خمخانه دانش و بیدش را مستیهای رسائی دهد -
و نظام سراپا نظام و نثار درر نثار از عقد پروین و بذات انفعش چرخ حوصله
بصهبای نیرنگی های دور سپهر میفائی را مالا مال یافته - آفرین گر
طبع نشاء پرست من شود :-

رسید مرثده امید از نسیم بهار فتاد شور بگلشن زلحن صوت هزار
بهار چتر بر افراخت بر سر شده گل چمن ز فیض هوا بست رونق گلزار
ز شهنای صغیر و ز شور کوس سحاب فتاد غلغله بر اوج گنبد دوار
علم فراخت صدف بر بعصه گلشن شکست داد باعدا ز نوک نیزه خار

۱۸۵۹ = P.S.K.

7 Chet-1859 = P.S.K.
= 11 March 1836 to 30 Shaban 1257 = 11 March 1837

باب چهارم

26-29 March 1837 = 26 Shaban to 29 Shaban 1257
شادی نامه کنور نو نهمال سنگه *

بیا ساقی آن باده لعل گون که بخشد دلم را خماره فزون
دماغم به نشاء رسائی دهد ز اندوه خاطر جدائی دهد
بهار نشاط است و دور ساغر انبساط فاک بر سر مراد رسیده - و زمین صندلین
ذطع افتراج گسترده - خوش نشینان بهار - و رنگین وضعان گلزار -
به خم و چم شکیب ربا دلغریب عشاق شده * عذادل سراپا نوا - و شیرین
زبانان ترانه سرا - سر به گلشن کشیده * طوطیان بسدین منقار - زمردین بال
ادایه مستانه روی از آینه آب جویبار سرفت نموده - در جرگه می
پرستان مستی دوست چون سیه بختان چه چه دلکش بر آوردند *
بسرخروشی نشسته بلبلان از شقایق کذب خال سمن تنان سیمین عذار
ازین چراغان از داغ دل بستند * نازک بدنان در جلوه ریزی - و
نازکیان طاؤس خرام در سبک خیزی * بلبان مرغان بستان همانا بخوش
آوازی بلبلان ماند - باب آنرا نتوان بیان ساخت - بلکه بلبلاننش نتوانند
بر سرود - و رقص سرو قدان چابک آئین چمن بسبک خرامی سیم تنان
مشابهت دارد - که زبان قلم باظهار آن قدم نتواند فرسود * گلرویان
مشک بر گل عذار ریخته - و نسرین بدنان بر عارض زلف عذترین غایبه
بیخته * شمشاد بالایان سیمین ساعد - و هلال آبروان خورشید خد
کمند در گردن جان عشاق انداخته - خود را بقیام و قعود و رکوع و
سجود مسجود ساختند - و طره بازان نرگسین چشم تاج ناز بر سر گذاشته -
آئین کج مجی را روز بازار افزودند * از نسیم نشاط بهار عذار ماه رخان
در اهتزاز - و خوش خرامان سراپا نیاز در غمزه و انداز * بهارین چهرگان

گردش نجوم با وصف نص وجیز - کہ ” و ان سُئِلَ مَا فِی الذَّجُومِ - فقال

أَنِّي و إِذَا الْقَمَرُ فِي الْعُقْرَبِ لَا تَسْفِرُوا “ مے باشند - بر سر تصدیق شاستر

اهل ہنود - کہ کتب آسمانی و مقبول جاودانی اند - آورده بود - روز

دوم از حضور انور بعاتت معین شدہ - ایچہ زیبائی کہ چشمے ندیدہ

و این عبرت بین - حیرت گزین چون آئینہ بظاہرہ در آورده : ع

” دنیاست عجب مرقع رنگینی “ *

چون آن وقت پدرم از دامان چاکمی در لاهور و بحکم حضور چند روز اتفاق مکث افتاده بود - و الثالث بالخیر راقم السطور و عمومی کدار فاته - همراکب ملتزم شده * از آن اعجوبه کاری در اتاری التذان صوری و معنوی بدست آمد * از والا حکم شد که - چون بذائے اتحاد دولتین انگریزی و خالصه جی تنصیص یافته : « حصار دربار گردون وقار - و افسران افواج بهرام آثار بحضور رسیده - پیش لات بهادر ندور گذارند » * آن وقت چون نوبت والد راقم این اقبال نامه رسید - از رومال خاص پنج عدد بتکی طلا بدست اقدس عنایت فرموده - اشارت بجایز لات بهادر نمودند - و الی الآن - که پدرم چون لولوعه لالا گوشواره از آن مسند نشینان دولت و ثروت بوده اند - لات بهادر را از دیوان این دولت نشان دادند * چون تقرر دیوانی آن فهرست جریده اقبال در سال نود و چهارم بنظرم میبرد - و آن سال را میخواستم که برشته نظم در کشم - تا اولی الابصار مرا بنظامی در پذیرند * دو سه بیت اشاره خواهم داد - وَالْأَمْرُ لِلَّهِ تَعَالَى *

چون ظاهر اتاری از قدوم حضور انور حکم نوبهاری گرفت - بفضل ایزد باری - بحزم و هوشیاری برآمده - سرچشمه فیوض و سخاوت جاری ساختند * نوشته سوار فیل باعماری - و افواج شایسته بالباس زر تازی - و کمیدانان پیشرو بعیاری - پاسبانان بهرام صوات بخبرداری - تعیین گشت * نهنگان نیلی لباس چون چرخ زنگاری - و سنگهان سرخ پوش بایشن سرکاری - بجیغه هائے مرصع و کلغیهائے طلا کاری - پیرایش کردند * شهذانوازان دولت و بختیاری - و نقارچیان نصرت و نامداری - و دهل نوازان حشمت و کامگاری - طیاری نموده - بچرخ هفتم غلغله انداختند * چون روز برات زاله باری مسلمین را - که منکر

درست

آنها را قلاده بندگی در گوش کشیده - در پنجمه هائے آهنین حکم
 نگه داشت فرمودند - و بعزم تهیة شادی صاحبزاده والا قدر متوجه تلثیم
 آستان سری هر مندال جی شده - سعادت جبه سائی اذروختند * از
 آنجا لات بهادر را ملاقات نموده - آرایش فوج و ترکیب سامان شادی
 را معاینه کنانیده - عجب زیب و زینت افزودند *
 سرکار والا از منجمین دهر تفاعل گرفتند * یکے عرضداشت کرد که :
 "روز برات در اتاری ژاله باری شود" - و این آثار برباد شدن اعدائے
 دولت بگلوله هائے آتشین تعبیر کرد - و سرکار والا بیست و پنجم ماه
 اسفندارند ماه الہی معہ لات بہادر ظاہر اتاری را رشک بہشت ساخته -
 مواد شادمانی را تہنیت افزودند * چون از ہندوستان و خراسان و
 ملتان و باوچستان و ترکستان و کوهستان مردم تماشا دوست فراہم شدند -
 اگر بشہور و عوام در تعداد آن تخمیناً توغل کرده آید - قام مقطوع
 اللسان در احصاء قاصر می آید * چون زاد و راحلہ شان نماوند - آن ہم
 در حلقہ سایلان در آمدہ - بہمین بہانہ کامیاب بار در بار این خسرو گوہر
 بار شدند * از درگاہ پادشاهی حکم نافذ بظہور پیوست کہ : "ہر جاندارے
 را کہ دریابند - بے آنچه نگذارند" * جرنیل اعظم و فتورہ فراسیس و
 مصر بیلی رام و گلاب سنگہ و راجہ دھیان سنگہ کلان بہادر و جمعدار
 خوشحال سنگہ تجویز حلقہ در سہ فرسنگ از خارزار کردہ - بازہ نام
 نہادند - و آن را بچند دروازہ منسوب گردانیدہ - مردم سایل را از تمام
 و کمال فراہم آوردہ - ہر یکے را بیرون کردہ - مقضی المرام فرمودند *
 بعضے فقراء - کہ سگ ہمراہ داشتند - بحکم حصہ جاندار بے نصیب
 نگذاشتند * طماع بحکم امتحان کوزہ سفالین را پیر از مورچگان جاندار
 در نظر راجہ کلان بہادر آورد * چون حصر آن از جملہ تعذر بود - چند
 بار از دو دست کوزہ اش را پیر نمودہ - نامے بدست آوردند *

قسم شیرینی تمام سوار و پیاده را شیرین کام سازند * امریک راے
 متصدی بعرض رسانید که - « اگر حضور انور یکماهیه تمام سپاه را بطریق
 تذبول پذیرا فرمایند - فوج باین عنایت در پیرهس نخواهد گنجید *
 حضور والا فرمودند که : « وجه تذبول از همسران زیبا نشیند * چون
 استبداد فوج - که از قدیم ذمکخوار بودند - از حد گذشت - اصرار
 آنها بموقف قبول رسید * نیز از جماع حضار تذبول بطریق ندور قبول
 فرموده - بخاعیات گوناگون سر افزای بخشیدند * بتمامی آتشبازان
 ممالک محروسه را حکم شد که : « هر یک در صنعت و ابداع کاری ید طولی
 داشته باشد - معرفت خلیفه نور الدین انصاری بعرض رسانیده - قریب
 یک لکه روپیه را آتشبازی داخل معسکر فرصت سازد - و بفحوائے
 اَلْاَنْقُدُ فِی الْکَمِّ از تنخواه بیداک زیست نماید *

هریداس کورت سویم بوساطت راجه کلان بهادر مصر تابوت شده -
 از حبس نفس افسانه ها خوانده - دعوی چهل روز زیر خاک آورده -
 از حضور انور اجازت خواست * چون خالی از اعجوبه کاری نبوده -
 خود بنفس نفیس توجه فرموده - او را در زمین پریت متصل باغ
 سردار جوالا سنگه حجره - که در حجره دیگر بوده - نشاخته از بخورات
 عود و عنبر مشامش را نزهتگاه روح قرار دادند - و بعد از چهل روز او را
 بر آورده - در آن دم از باران درهم و دینار غبارش را شست و شو
 بخشیدند¹ *

قراولان بعرض رسانیدند که - « دو شیر مست در دشت یحیی نگر
 مردم آزاری را از دست نمیدهند * خود بنفس نفیس متوجه شده -

¹ W. G. Osbourne, in his "Court and Camp of Ranjit Singh" gives fuller details about the exhibition of the yoga practices given by Hari Das.

جانبدارش حقیقی استدعای تلثیم عتبه فلک رتبه میگردم - و از شاعری
این ابیات تظلم گرفته - اکثری بطریق مناجات میخواندم :-

الهی پادشاهم زنده بادا فاک در خدمت او بنده بادا

بدرگاهش رسم اعزاز یا بدم دهم جان گردن از حکمش نتابم

بود لاهور - گرمیبرم مزارم بود تابوت در غنچه انارم^۱

حضور والا ابهتش بمقام انار کلی یافته - چون گل تبسم فرمودند

که : « در سفر پشاور و کابل نیز اگر قضا بشما بر سر دگر گونگی شد - از

انار کلی بالکل خاطر جمع داشته باشند » * بعضی خدمتگاران بعرض

رسانیدند که : « هریداس امیدوار آنست - که او را زنده در گور کند -

و باز بمسیحائی بر سرش وا رسیده - روانه دیار هندوستان فرمایند » *

حضور والا فرمودند که :-

طمع را سه حرفست و هر سه تھی

از آن نیست مر مطعمانرا بهی

کنور کهترک سنگه ولیعهد بهادر را بکنور نونهال سنگه روانه سری

امر تسرجی فرموده - بطواف سری هر مندال و تسخیر قلوب متعبدان

آنمکان قدس استان پند و نصائح فرموده - برای بزد و بست شادی وغیره

سامان مامور فرمودند * حکم والا شد که : « از فوج آئین هر یکے را

بکلی هائے طلائی و لباس ابریشمی و پشمینه آرایش دهند - و از

¹ General Allard died in Maharaja's service in January 1839, at Peshawar and his body was brought to Lahore and very probably buried in his own house in Anarkali.

In the house of Allard (now known as Kapurthala House or *Kuri Bagh*) there is to be seen the tomb of his daughter Marie Charlotte d. April 1827. It is situated on a mound and on the lower platform of this mound, a little towards the left hand where the first stair-case ends there is a decaying brick-work in the form of a tomb which I suppose to be the last resting place of General Allard.

استقلال زده - عرض داشت که - ع : «دمبدم دم را غنیمت دان - و
همدم شو بدم» * چون عرض از توضیح ریاضتش محض رعونت یافتند -
در ادراش افزودند *

کنور ذونہال سنگہ از قیرہ اسمعیل خان بشرف ملا زمت اشرف
اختصاص ازدوخت - و فتورہ فراسیس و جمعدار خوشحال سنگہ روانہ
امرتسر جی شدند - و با فواج ظفر انما حکم نافذ اصدار یافت کہ -
«هریکے از احدیان پوشاک سرخ در بر کردہ - و سلاح ہریکے چون
آفتاب درخشان باشد» * افسران پلاٹن در آرایش تن در دادند - و
ہزار ہا روپیہ از حضور یافتند * چون از طرفداران روزگار بہم استخوانی
این خدیو والا نژاد و بہم کنوی این پادشاہ والا تبار سہیمی ہستی
نگرفت - و ہمچشمی صورت نہ بست - سردار شام سنگہ را بادۂ پیوند
رفت افزودہ - شامش را بصبح مبدل نمودند - و اگر نہ این جشن
طوی را از پٹنہ تا بخارا اشتهار و از پنجاب تا بر دم جابلسا شدہ^۱ -
و ازین جا ست کہ - چون ازین معنی شاہ انگلستان را آگاہی رفت -
شاہ از رموز مودت نگاہ کماندر انچیف لانت بہادر را معزز نمودہ - از را
بتعظیم نفس نفیس و جا بجائے خود قرار دادہ - باین طرف روانہ
نمودند * سرکار والا نیز وجودش را وقع شاہ انگلستان دادہ - حضار را
برائے خیر مقدم حکم استقبال دادند *

سیزدہم ماہ اسفند دارند ماہ الہی - الارڈ فراسیس از وطن مالوفہ زاد
نمکحالی بر گرفتہ - بشرف قدمبوسی والا سعادت ازدوخت * از
وفاداریش احتفاظ فراوان یافتہ - نامہ پادشاہ فراسیس را مطالعہ نمودہ -
تحمایف آن ولایت را پذیرا فرمودند * الارڈ عرض داشت کہ - در راہ از

¹ All the three MSS. are hopelessly corrupt here. This emendation is purely conjectural.

از دولت صانع سردار رام سنگه بهادر لے بہا در را بخطاب جرنیابی خاص- و بہ
 عز امتیاز اختصاص داده - از امثال و اقربان سر بماند - و در تمامی عسکر
 نصرت پیکر و ہمگی افواج ظفر امتزاج فیروز مند ساختند :-

[نظم] الہی تا فلک را پایدار است

ز انجم صبح را گوہر نثار است

مدام از لطف حق خوشحال باشد

بہ بخت و دولت و اقبال باشد

و نثورہ فراسیس بعرض رسانید کہ : ” ہر گاہ شاگردان من بخطاب
 جرنیابی سرفرازی یابند - مرا - کہ استادم - ” جرنیابی اعظم ، عنایت
 شود ، * ” ہرزبان اقدس گذشت - کہ حضور را نیز این معنی مرکوز
 است * سردار فتح سنگہ اہلوالیہ را پیکر اخشیجی از انتظام ہر افتاد *
 بیاد قدامتش امر سنگہ کہین و نہال سنگہ مہین پورش را بخاعت ہا
 معزز نمودہ - چار لکھہ و بیست و پنج ہزار روپیہ زر نذرانہ قبول - و
 نظر ہر کجروی ہائے آنہا از بعضے مقدمات نکول - و آن ملک را در
 جاگیر آن ہر دو ہرادر محول و موکول فرمودند *

بعرض رسید کہ : لانت بہادر ہرادر شادی کنور نونہال سنگہ عازم
 است * وید بہادر از ملازمت اقدس شرفیاب گردید * چون شطرنج
 راہ شکار پور بانغوائے مردم سندہ - و مقدمہ شاہ شجاع الملک بفرزندی
 سرکار انگریزی مد نظر بودہ - حضور انور این مقدمہ را بریورش ایرانیان
 بردار السلطنت ہرات و آن نواحی موقوف داشتہ - ہرادر استقبالی
 لانت بہادر جنگی وید بہادر را رخصت انصراف بخشیدند - و نثورہ
 فراسیس را خطاب ” جرنیل اعظم “ بخشیدہ - نذرانہ قبول فرمودند *
 ہریداس نامی از گروہ ببراگیان در حضور رسیدہ - از حبس نفس دم

دَامَ اِقْبَالَهُ وَ اَجْلَالَهُ میتواند بود که - بحسن توجه گاه را از سماک
 و سمک جناب بابا نانک صاحب - و سراپا فیوض برکت گورو انگد
 صاحب و دستیاری زمین و زمان گورو ارجن سنگه صاحب - و زیب
 بخش پنجاب و هند گورو هر گویند سنگه^۱ - و عرفان پیرایه گورو هر راء
 صاحب - و دریای معرفت را در گورو تیغ بهادر صاحب و عشرت جنگ
 گورو گویند سنگه دَامَ اِفَاضَتُهُمْ - از سرکشان صوبه پنجاب و صوبه ملتان
 و تبت و سنده و قیره جات و بنگشات و کوهستان و اتک و پشاور صوبه
 کشمیر و غیره ممالک محروسه بعضی بمطوره عدم - و بسیاری از غاشیه
 برداران این خدیو جمشید حشم بوده - در ترفیه احوال رعایا و برایا
 مواظبت داشته - بالطف پیهم و عواطف اعم مقضی المرام و دوست
 کام میباشند - و همیشه مصاحبان دانش در جلسای با زیب و فربه
 تیولات و افرة و انعامات متکثره مشمول بوده - بمناصب مناسب عز و
 امتیازی اندوزند *

« چنانچه درین زمان فرخندگی توامان و آوان خجستگی اقتران
 ششم ماه پوه ۱۳۹۳ بکرماجیت خدمات وفاداری و جانسپاری - و ندامت
 و سپه سالاری - مقرب بارگاه خاقانی - خاص الخاص صفوت کده کشور
 ستانی - انیس بزم پادشاهی - جایس شبستان شاهنشاهی - خوشحال
 سنگه بهادر را مد نظر اشرف داشته - خلف الصدق دولت و اقبال -
 و قرة العین جاه و جلال - نور حدیقه بخت مندی - و سرور سینه
 ارجمندی - ماهر فنون عربی و فارسی و نجوم کشف غوامض معضلات
 هر گونه علوم - قواعد شناس ابلق انگریزی یکه تاز میدان اشهب انگیزی

¹ The appellation of 'Singh' was not used after the name of the Guru or his followers before the time of Guru Gobind Singh.

جنوریابی دادہ^۱ - سردار رام سنگھ را فرمان جنوریابی بمسودہ راقم آثم
عزایت فرمودند * چون خائی از لطافت معاینہ نمیشود - امید کہ بہ
پسندیدگی پسندیدگان حق ظن این کس بیقین مبدل گردد :

« چون پادشاه حقیقی جنوریابی فوج بنی نوع انسان - و پاسداری
قواعد تنظیم و تفسیق آئین جهانیان - و سررشته پلاٹن زمانیان متعلق
بذات اقدس صفات اوست - جَلَّ جَلَّالُهٗ وَ عَمَّ ذَوَّالُهٗ خواهد - کہ ہرچہ
بر کتاب لوح محفوظ بقلم ابداء معنأ صورت بستہ - در عالم کون نیز از
جلباب اختفا بعرضہ ظهور بروز آرد * نخست آن ہمہ اسرار را از
غایت بے مثالی در وجود تمثالی آشکارا و ظاہر نمودہ - در خواص
و عوام بظل الہی مخاطب ساختہ - یساول بندی نطف و توب اندازی
ہائے قہاری - و صف شکنی قاب سپاہ اعدا بر بنادیق جباری بنفس
مقدسش حوالہ فرماید * از ارواح طیبہ مقتدیان صفوت کیش را مقدمہ
البحیث آن تخت نشین بخت و اقبال و مسند آرائی سریر جاہ و
جلال فرماید * تا در انہدام اعدا - و انعدام بنیان جمعیت اہل جفا -
تگاور جہان نور عزم رزم شکن برانگیختہ - کسانہ را - کہ عجین شان
از لطف و کرم - و خمیر مایہ از پرورش بنی آدم داشتہ باشند - بجلاوہ
گاہ مصاحبت و منادمت شمشعہ بار بخشد *

« مصداق این مقال احوال میمنت اشتمال این خدیو فریدون
اجلال مہاراجہ مہاراجگان ذی اقبال مہاراجہ ادھراج رنجیت سنگھ بہادر

¹ Sohan Lal p. 350 Vol. III gives the name of the following eight men upon whom the rank of General was conferred : —

1. Ram Singh 2. Gujar Singh 3. Ventura 4. Tej Singh
5. Ajit Singh 6. Court 7. Misar Sukh Raj 8. Mian Udham
Singh.

تذو بندی رخ نمود - و در نیاز خانه بخورد و بزرگی عشرت گرفت *

دیوان ساون مل ناظم ملتان را حکم احضار شد * سرکار والا از جنگیان استفسار آرام نموده - داد پژوهی او را بر تحسین گرفتند * از آنجا که در شرقپور پانزده گروهی لاهور نزول اجلال فرموده - بواویلائی مردم رسیدند * همدو آنجا اراضی از مردم گرو گرفتند * حاصل ربیع و خریف را نظر بر سود زیر مد تمّ یصل نگاشتند * بهی های هندی را حکم وحی دادند * قطع نظر از روز باز پرس از حاکم وقت نرسیدند * حضور والا اسناد طاب کردند * بمهر قاضی آنجا قباله های اترهان دیدند * چون قاضی را از فحوائع الملک عن علی غافل یافتند - نامش محکوک و مهر را بنام گورو گویند سنگه صاحب و بابا نانک صاحب بطور لاهور مسکوک نموده - از خزانه پادشاهی ادای قرض مشتتے غربا فرمودند *

دیوان حاکم راء اتالیق کنور نونهال یازده هزار روپیه زر - و چار راس اسپان ترکی نژاد گذرانیده - خایف نشست - بسفارش راجه کلان بهادر رخصت انصراف یافت * چون نواب شهنواز خان از خون فراوانی بجان بود - و مزاج دموی در زمستان او را بباد کش احتیاج داد * حضور انور از پئے او جاگیر شصت هزار روپیه علیحده دادند - و از دیره تا تانک و بنون در تصرف آوردند * عالیجاه سکندر خان خاکوانی را بجایگزینش هزار روپیه - و موای داد خان بجایگزین دو هزار اختصاص بخشیدند * خجستگی پژوهان سردار شام سنگه اتاری والا از عقیفه اش بعض رسانیدند * برائے انصرام شادی کنور نونهال سنگه جی را حکم احضار شد * سردار رام سنگه پور جمعدار خوشحال سنگه و کنور کشمیرا سنگه و سردار گوجر سنگه و مصر سوکراج را خطاب

نشاختند، * عمومی کداری ناتج - رام داس - حکم چند - دیوان کرپا رام -
و دیوی دیال باخذ حساب مامور * چون شش بیغش یافتند - یک
هفته قیادتش را فریبانیده از تکالیف معذور فرمودند *
درین سال طبع والد راقم این شکر فناء پادشاهی و دستور العمل
جهان پناهی علاقت - و طبایع عالم خصوص طبع این جزو محقر
ملالت گرفت * حکمائے سلطنت به تیمار داری نشستند * حکیم خدا
بخش حکیم الزمان در شفا خود را ” اِنِّی اَنَا اللّٰهُ “ گفتی - چون قهرمان
الهی او را مستغرق بحر فنا ساخت - حکیم عنایت شاه بخاندانی فخر
کرده * فقیر عزیز الدین رضا انصاری مجمع البکرین وزارت و حکمت
به نفس پثره می کرده - چون سیزده روز گذشت - حضور انور
وجودش را به پیر بستند - و خود را از جلال الدین اکبر تعبیر فرمودند *
آرے پدرم بدوست و دشمن طرح مصالحت اندازد - و در قبا عبا
مزاجی را از دست فرو نهد - از نمکحالی او در تمام هندوستان شور
است - و چشم بدین او بمیل اعزال کور * دیوان بهوانی داس
پشاورمی - که بار حسد پشتش شکست¹ - پدرم را به برابری نگرفتے - و
آواز و بهمین خورسند بوده - تخم عداوت نکاشتی * فاک آن جور
بگردنش انداخت - و پسرانش را برین در نیاز نشاخت حقا کہ - ع
” نهد شاخ پر میوه سر بر زمین² “ *

و مرا بخوردی گرفتند - عمومی کداری ناتج را به بزرگی یار
بودے * چون طبع شب و روز از دست میرفت - خود بنفس اقدس
صحت از دربار ابا نیک صاحب خواستند - بمفاد آنکہ - ع:
دعائے پادشاهان مستجاب است *

1. Diwan Bhawani Das was popularly known as *Kubba* or hunch-backed.

2. This is a quotation from Saadi.

باب سی و نهم

1835 A.D.

وقایع سال یک هزار و هشت صد و نود و دو*

چون او تعالی شانه آدم را بخلعت و هو خلیفة فی الارض بر
نواخت - از همین جا است که اولاد و احفادش بآن نیابت سرافراز دایم
باشد * چون کار از ایامچیان در گذشت - پادشاهان والا جاه را خلافت
سپارد - و پیدایش اعمال بر نشاند - و باین بهانه تناسخ را ذهن نشین
اسلامیان هدایت سرشت فرماید *

مرا که از زمزم تا لب سیحون مشرب - و از کنار بنارس تا بخاک
یثرب مذهب است - از تعصب بر طرف زخم * اما سوال دارم که:
کودک ضریری چرا آمد؟ و بعد از آن خورد سال چه گناه کرده -
که نابینا شود؟ و ازانکه شامت حال را بر حال جایز دارند - درست
نیستند * کسانیکه شومی کردار ابروین بولد بندند - "آز وَلَا تَزُرُ وَاَزْوَةَ
وَزَرَ اٰخِرٰی" دست شویند - و از خدا نباشند * پس اشارت
"بِمَا قَدَّمْت اٰیْدِیْهِمْ" از همین جا است * و خایفه خدا پیدایش نیکوئی
و بدی قیام وزرد * پس این خدیو والا دانش میزان عدالت بدست
گیرد - و بجزای کار بر آید - و شاهین را از اصابع دور ترک گذارد *
چون مصر جسا در گذشت - مصر لعل سنگه را بپزری گرفته - بدار الحساب

1. Quran VI, 165.
2. Quran II, 95.
3. Misar Jassa Mall was in charge of the *Toshakhana Bahla* or small service treasury. On his death, his son Misar Lal Singh, subsequently known as Raja Lal Singh, succeeded him to the post.

خان را بر دگرگونگی افسانها خوانده^۱ - بدفیعہ اش بہزار فتنہ ہا تعریض
 کرد * چون بفضل الہی بتوجہ خدا مردان نیایش گر مزاج قدسی را
 صحت و طبع عالی را افاقہ رو نمود - و تفرہ مندہ ہا دست داد -
 نازک فہمان دانا و شہیوا زبانان شنوا را از کشود زبان قدسی گرہ دل باز شد -
 و بسماعت سخنہاے عالی اصدا ف مسامع جہانیان پر از الہی متلائی
 گشت *

الہی تا جہان دارد صفای بود خورشید تابان را خیال
 بیدارش چتر عزت سایہ گستر کلاہ بخت و دولت باد بر سر
 مدامش جام مالا مال بادا زبان دشمنانش لال بادا
 دوم ماہ تیر الہی الارڈ فراسیس را رخصت وطن عنایت شد - و
 بر زبان اقدس گذشت - کہ نمک بحلالی را شعار ساختہ - جلد تر
 سعادت ملازمت اندوزد *

¹ J. Harlan's "A Memoir of India and Afghanistan," Philadelphia 1842, forms an interesting reading. Harlan, it may be noted, is almost silent about his own service under Ranjit Singh.

ازین جاست - که بر صورت بوٹا نامی مسلمانان از گروه آراذل نور
حقانی دیده - رخسارش را مهر منیر و قمر مستنیر دریافتند - و چون
عذار را اهل پنجاب گهیل بکاف فارسی و هائے مختلفی و لام ساکن نویسند -
او را بخطاب میدان گهلو خان مخاطب ساخته - در همسران سرافراز -
بی در مصاحبان خاص النخاص بحکم اجلاس اختصاص و اعزاز دادند - و
اسپان تگور و حائل الماس و گوهر و پوشاک هائے پشمینه و مابوسات
ابریشمینه بخشیده - بجزئیای صاحب علم و نقاره ساختند *

چون درین ایام بزبان وحی ترجمان لکنت رسید - هالین نصاری -
که نمکخوار مایده احسان و زله ربائے خوان امتنان خسروت دارا دربان
بود - و از فیضان صحبت بطایموس خسرو مولوی سردار احمد لاهوری -
که در نظامت ظاهر گجرات بسابقه معرفت دارالماک کابل - و بیاد بزم
هائے رنگین جبار خان بارک زئی حکمتی چند بدریوزة گرفته بود - بحکم
پژوهش دولت بار اندوخت - و چون حکمائے دیگر مدبرانه دست
بندبض اقدس برده - بیساخته بر زبان آورد که - "اگر حضور
یک لکبه روپیه نقد بمن عنایت فرمایند - لکنت را دور خواهم ساخت - و
بار دیگر نخواهد شد" * راجه کلان بهادر عرضداشت کردند - که آنچه
روز اول به لقاء بیضائی این بے بهره بر زبان اقدس گذشته بود - بظهور
رسید * آری خدیو اقدس را ضمیر جام جهان نما است - که احوال
چند سال را بحکم فریاست و ضیائے باطن از ازرق چشمش بیان فرموده
بودند * پس بغضب جهان سوز او را نمک بحرام نامیده - برهنه پا
حکم اخراج دادند - او چون از لاهور آبله پا از دریائے ستلج عبور نمود -
به ادھیانه پیوسته - و از آنجا راه دارالماک کابل پیموده - دوست محمدم

بالائے اسپ سبکخرام سوار شدہ - در ارگ قلعه مبارک لاہور سایہ
گستر دولت و اقبال و پرتو افکن ماہیچہ جاہ و جلال گشتند *

بعرض رسید کہ راجہ گلاب سنگہ مقرب باگاہ خاص الخاص بمرض فالج
ناچار - و از پشاور ارادۂ لاہور بحکم خسرو والا تبار دارد * اویتایاہ
حکم نظامت آنجا یافتہ - وزیر آباد و آن فواحی بعمالش اختصاص
گرفت * حضور انور بتائیم عتبۂ فاک رتبۂ ہر مندال جبۂ نیاز افروختہ -
بطریق سیر و شکار بہ گرجہاک - کہ مکان قدیم و مسکن و ماوای رتن
سنگہ عدالتی بودہ - متوجہ شدہ - عمارتش را خون مردم لاہور تصور
نمودہ - داد عدالت دادند! او را ببادافراہ اعمال چون مرغ پر کفندہ
بال نشانیدہ - بنہ و بارش سر نیاز قبول - و از عدالت معزول
فرمودند *

بعد از انقراغ جشن دسہرۂ مبارک از راہ مانجہ و پتی و ہیدتپور
بدارالسطنت لاہور زیب افزودہ - عدالت بہ وقتورۂ فراسیس سپردند -
و چون نواب شیر محمد خان بے راہ روی را دوست داشتے - و بعالیجاہ
سکندر خان راہ مدارا نسپردے تادیب او را بکنور نونہال سنگہ سپردہ -
یک لکہہ روپیہ جہت وجہ خرچ انعام نمودہ - بتانک و بنون روانہ
فرمودند - و در کشمیر برائے وایعہد بہادر جاگیر یک لکہہ عنایت
نمودہ - برائے ازدیاد عمر و دولت اقدس تاکید فرمودند * چون
شعشعۂ انوار الہی در ترکیب انسانی جلوہ گر است - و بارقۂ
ظہور یزدانی در خاعت آدم مخمر - حضور انور بمحض ایزد دوستی
از دگرگونگی کیش نہ ہراسیدہ - حقیقت را در مجاز بمضمون
«الْمَجَازُ قَطْرَةُ الْحَقِيقَةِ» بیزند - و «الظَّاهِرُ عُنْوَانُ الْبَاطِنِ»^۱ را در
دل نہند *

¹ These are well known Sufistic maxims.

قدر تر از رفع بمقابلهٔ عامل چیزهٔ انگارد - از غایت خیر باد عام و آداب
 چون وحدان متکلم گویای احوال غریب مآل خود گردیده - خود را
 در بزم هستی بجزدان خردور مانند الف جمع زاید خارج از حیات
 انجمن اهل فضیلت می شناسد - و این ذرهٔ مثال ناقص را - که
 سایه نشین آن آفتاب سپهر دانش و فرهنگ است - شب و روز دولت
 مضاعف اقبال لایزال از درگاه مسبب رب الارباب استدعای نماید - و
 پشت نیاز را مهموز ساخته - شکرانهٔ نعم را لفیف باطن دیده - خود
 را از لوث نفس - که عبارت از نا شکر است - اجوف ساخته - صحیح
 و سالم بمفاد «وَلَا تَنْسُوا شُكْرَكُمْ لَازِدْنَكُمْ» معاش میسازد * و از تکرار - و
 اثبات این - شگرف میخواهد - که نقطه وار از دایرهٔ غم رهائی یافته -
 چون مرکز و دایرهٔ نشین نشاط تأثیر سدهٔ سیندهٔ حضور شود - و چون نون
 و لام تاکید حکم نافذ بساط بوسان جانبدین - که آشنای دریای موج عنایت
 اند - بقدرغن بایغ بکار رود - که این ماهی تفسیدهٔ زبانی را در بیابان
 محرومی وا نگذارند - و بعدم باریابی چو لام اسپر بلا نه پسندند² *

سلطان محمد خان و پیر محمد خان چون از برادر خود بریده -
 دم غلامی این دولت زدند - کوهات و هشتنگر و غیره بمقابلهٔ چهار لکمه
 روپیه ملک از پشاور وضع نموده - بنام آن هر دو قرار دادند - و خود
 بنفس نفیس ایالت آن ملک را بسردار نهادند سنگهٔ معیینه و راجه گلاب
 سنگهٔ منسوب نموده - سلخ ماه هزار معه کفور نونهای سنگهٔ جی از اتک
 عابر شده - بفتح و ظفر بر کنار دریای رادی عام افراز شجاعت گشته -
 روز متبرک غرهٔ ماه ساون بخیرات و مبرات داد حاتمی دادند - و از آنجا

¹ (Quran XIV, 7).

² In this passage the author has tried to exhaust the list of technical terms used in Arabic Grammar.

آب صورت وجود بخشیده - سلاطین زمین و زمان در خدمتش کمر عقیدت بر میان بسته - از غایت نیاز جبه سائے خاک آستان در آن فیض نشان گردیده * برگزیده ذوالمنن گورو ارجن نشینان هستی را بمژده فتح سپاه آب فنا در ساغر کاچک بدخواهان سیه درون از کج سریزیهائے سافی کهن ساله بر گردانیده - و غنچه دل حاسدان بنوک خارستان قهر از هم دریده - آتش تیغ مقوسش چون خطفه برق خرمن وجود بهبود آنرا نابود ساخته * زیب بخش پنجاب و هند گورو هرگوبند فلک کردار لباس سوسنی بر خود راست کرده - از اهتزاز پرچم لوائے فتح و فیروزی بردل گرم روان طریق خصومت چون لاله داغ حسرت گذاشته - و از غایت بلند نوازی کوس اگاهی اسرار قلوب علم سرافرازی بر افراشته - مستغذائے زمین و زمن گورو هرکشن بنخجالت سلطان صور شاهد راز را در آینه دل چهره آرا کرده - اختلاف لباس کهنه جاریه کهنین و ملکه مهین را کرده - باده خوار قدرت قدرت ممدوح طوایف الفلاس گورو رام داس از مصطفی عشق الهی چاشنی معرفت بکام حلاوت خواهان بزم تکوین ریخته - و آوازه بهادری بے بها در گورو تیغ بهادر از مشرق تا مغرب چون صمصام طلائی مهر - که آینه از بيمش زهره شیر فلک از هم دریده - گوش زد *

مردمان و از امداد یاورى شجاعت جنگ گورو گوبند سنگه صاحب سه کس بر فوج غنیم تاخته - جمله ها را در ورطه فنا انداخته - شامل حال آن زیب اورنگ سلطنت و سرافرازی بخش شاهان بلند مرتبت شواد شد *

چون این قاعده خوان نحو نادانی عبودیت سمات امر ناتج - که خود را بهم چشمی ملازمان عقیدت کیش و چاکران فراغت اندیش کم

[نظم] صد توشکچی آسمانش باور چک مهر و کهکشانش
 اقبال بعثه اش سر افکن جوزا بغلامیش کمـوزن
 گلدسته باغ پادشاهی مهر صبح و مه سیاهی
 فیل فلک و حمل عماری مه نو کنجکیش بجایه داری
 صد بحر بآب تیغ او بند از بهر شکست خاک بستند
 چون باده زغزش چشیده خمیازه ماله نوکشیده
 نیلی سپرش بیدین-که مهتاب نیزه بگذار شمس و شهاب

مبسوط ایاد و فضل آگاه اسرار سماک سمک بابا نانک صاحب - که در
 سایه شجر آرامگاهش آفتاب تابان مجال نیافت - که بالائے بالینش از
 غایت افتخار باندی میتافت - باز بچترداری گل رخسارش چون زلف
 معشوقان بر عارض نشسته - مردانه به بهشت رسانی مردمان کمر همت
 بسته - و سراپا برکت گورو انگد - که جهان را در گود خود انداخته -
 مایه معرفت بخشیده - دور گردن فاخته منشان طوق اطاعت حلقه
 کرده - لباس خاکستری پوشانید * معرفت اسانس گورو رام داس را
 گلدسته باغ معرفت توان گفت - که به شگفتگی ازهار گونا گون اشراق
 طراوت بخش چشم عالمیان بود - و از کرامتهای بدایع فرق فاک را زیر
 خلال و نعاین میسود * عرفان پیرایه گورو رام رای^۱ کشور مشهور و شهود
 را بکف اقتدار خود آورده - عظام رمیمه بزغاله بیجان را پاشیدن، یک قطره

¹ This is obviously a mistake for Guru Har Rai, for the Sikhs do not acknowledge Ram Rai as their Guru. In fact Ram Rai was disinherited by his father. Moreover our author, does not observe the order of succession of the Sikh Gurus, which is as follows:—

1. Nanak
2. Angad.
3. Amar Das.
4. Ram Das.
5. Arjan Dev.
6. Har Gobind.
7. Har Rai.
8. Har Kishan.
9. Tegh Bahadur.
10. Gobind Singh.

ذی اقتدار - سمند ناز عرصه کامرانی - شهباز بلند پرواز الطاف و
 مهربانی - زینت بخش اقل اقلال جبال الارض طوراً - در ایام رضاعت
 انوار بزرگی بر جنبش موج زن - گوهر اکلیل خلافت - در مکذون
 کن سلطنت - فیروز جنگ صاحبزاده نونهال سنگه - که از هبوب نسیم
 اوصاف آن هر دو چشم و چراغ زمانیان طراوت غنچه دل - و از مکالمه
 جود و بخشش او دولت بهروزی حاصل باده مهربانی آن ماه و مشتری
 پیکر - چون ماه و مهر در برج سعادت قرآن دارند - سرخوشان انجمن
 هستی را نشاء بلند رسانیده - و باد الطافش غنچه را از گرد انقباض بر
 آورده - بچمن نشاط گل گل شگفانیده *

و از طلوع خورشید اقبال و اجلال آن گل شاخ دولت و جهانداری
 فوج بد خواه چون سپاه انجم گریخته * و روزگار غدار از حرکت ناشائسته
 پهلو تهی کرده - رشته بطاعت آن گوهر محیط سخاوت طاوس وار در
 پارینخته - در نیامش دریای خونخوار شمشیر با ثبات بسته - چون
 محیط بیک طلاطم آشنائی دیگر خصومت را غریق لجه فنا میکند -
 و سپیدی خنجر هلالیش بدر را از گناه سیاهی هاله دو نیم نماید - از
 نیشان اذکار مهربانیش شمع صدف پرلؤلؤ شده - با عدقاه بلند مرتبه اش
 سفید گوش و یاقوت قدره در بارگاهش نیافته - چون خون شراین در
 جوش بغایت بلند پایگی از رنگیان شب چراغ نجوم گرفته - باز بر
 پشت دوتای فلک زخم نموده - جام تهی را پر مینماید - و از بلند
 سری کشکدار خورشید را بر وقت موعود - چون گوئی در میدان خاور
 افکنده - عسس مه را با فوج نجوم بحوالی گزبد لا جوردی
 جا دهد * روزگار غدار را بجز ارشاد والایش چه طاقت - که تیغ ستم بر
 انگیزد - قضا و قدر را چه نیروی - که جام روزی و حیات کسے بدون
 حکمش بر سنگ فنا بدر میزد ؟

چنانچه پروانہ کرامت نشانہ سرکار والا موسومہ خایفہ صاحب فلاطون
 دوران فقیر نورالدین - کہ نور گلشن حاجت روائی توان گفت - کہ
 صیت مہربانیش از سمک تا سماک رسیده - و از ذرہ تا خورشید گوش
 کردہ - متضمن مذلت و خواری آن برگشته بخت شرف درود یافته -
 غنچہ دل روزگار را بچمن طرب و انبساط گل گل شگفانیدہ - چون سرو
 تازہ ساخت - و نشان سبزہ مسرت بے اندازہ در دست داد *

و از غایت خوشی جہانیان در چار سو چراغان کردہ - بر یاد آن
 وازون طالع حیف گفته - چون ملاء اعلیٰ تسبیح گردان - و عروج ناظم
 وقت شدہ - نغمہ ہا فہمیدند و سرائیدند * ہر جانب چراغ چون لالہ از
 کنج خال روغن میکشید - و از انوار سطح زمین فلک میدنا رنگ شکوہ
 امید را پر میگردانید :-

چراغان ہر طرف چون باغ پر بار
 سر خود را کشیدہ سوئے گلزار
 منور شمع در فانوس پر بام
 چو اختر بر سر چرخ سیہ فام

الہی تا اوراق طوبی بر اغصان مایل بر سبزیہا بودہ - آب و رنگ
 افزائے اشجار اجساد است - سایہ ہما پایہ آن تخت نشین رفعت و
 کامگاری - دورے سپہر آبہت و تاجداری - بر فرق نص خاتم حشمت و
 بختیاری - نوباہ حدیقہ نامداری - جواہر بے بہائے صدف مراد -
 طراز آستین عدل و داد - و پیرایہ بخش سلطنت و اورنگ شاہزادہ
 کبڑک سنگہ جی صاحب بہادر - و بند نونہال حدیقہ اقبال - سرو قد
 جوئے دولت اجلال - سر خیل شاہزادگان عالی تبار - سر تاج ہمسران

مشیت زر سنبیل اسامت گردانیده - پس لوابے و غا و غزا در عرصه
 جنگ جهان پهلوانان فوج ظفر موج جناب مستطاب مهاراجه صاحب
 بهادر خَلَدَ اللهُ مُلْكَهُ و سَلَطَنَتْهُ آورده - در ورطه
 عذاب افتاده - آماده مرگ ناگرفت یا گرفت باش *
 از آنجا که گل اقبال - همایون فال - آن غضنفر فر - از در در -
 بشاخ حشمت و افتخار طراوت افزای نرگس حاشیه نشینان چمن دولت
 و گلچیدن حدیقه شوکت - چون ازهار خلد برین روکش نگار خانه
 چین چین و باغ فروردین بود - و ساقی ازل بجام عشرت بادۀ عذاب
 رنگ روح افزای روح انتمای سرخوشان مراد را بانجمن فتح آورده -
 صراحی اجلال و ثروت را چون بلبل بر شیشه غنچه بر شبنم قهقه زن
 گردانیده - دور دمام می پیمود * برادر آن تیره درون دست پاچه
 شده - خود را بر در مصالحت آن ماه منیر اوج خلافت و جهانبانی
 و خورشید افق مرتبت سلطانی زده - از کحل الجواهر خاک
 آستانش چشم را خانه نور کرده - قاق خاطر یکسر مرتفع ساخته - سعادت
 عقبی حاصل نموده - مایه اندوز نشاط شدند - و آن تیره را در آن
 هنگام خود را بجمع قلیل یافته - فقیر عزیز الدین صاحب موصوف را ببهانه
 مشورت مرخص ساخته - پس از اندک فرصتی - که آفتاب از مشورت
 خانه روز بخلوتخانه غرب شتافت - آن راست رو راه غوایت و ضلالت
 راهوار تند نکبت را را با خورشید - که هر آنکه پزند مشکین بر سر
 گرفته - بادیه پیمای ظلمت شده - تاخته - در جلال آباد چون
 سلطان زرین قباے مهر بر تخت زنگاری جلوس فرموده - رسیده - اقامت
 انداخت - و بشکمت از لشکر ظفر پیکر حضور فیض گنجور - که بتحریر
 اوصافش خامه را پهلوتهی است - انگشت نمای روزگار گردید *

تا حضور والا دشمنان را در آب شمشیر غرق کرده - حواله نهدنگ
اجل فرموده - عذرا فیض نشان - که ستار هائے طلائیش خوش باخت
نیک مردمان توان گفت - تافته - چو گل و بابل بالهوسان را در تما
داشته - دولت نشاط و مراتب انبساط بحوالی نشیدان چمن حشمت و
کامگاری - و چتر زنان گلشن اُبّهت و بختیاری عذایت فرموده - بسان
فرگس تاج مکمل کج بر سر نهاده - سر افتخار باوج فلک سوده - پائے
دولت بر فرق فرقدین گذاشته - پیش افسر کشتگان بے ایمان جهان زحل
سیاه روی - بهرام خونی مار گزنده ادبار بنده بد بختی آثار - نکوهیده
اطوار - عفریت پیکر - دیو منظر - رانده بارگاه الهی - محبوس محوطه
ملاهی و مناهی - افتاده جور آسمان یعنی دوست محمد خان - که
ابایس را باوے دوستی جانبدان است و شمر را باو پیوند روحانی -
حضرت فقیر صاحب مسیح نفس عزیز الدین - که هر آینه وجودش
بدوحه مقصود شجر نیست برومند - و از حدیقه دل گلیست عشرت
پسند - از شیرین زبانش دهان طوطی غنچه ایست در گرد انقباض -
و ذات قدسی سیمات ملازمان او چون آفتاب فیاض - معه هزاران نصارا
از درجک اعلین خود گهر سخن بمقیاس قیاس سنجدیده - برائے آن در
گلشن نصب حواله کرد *

آنها ذریعه اصدار ارشاد سراپا فیض را افتتاح ابواب سعادت خود
انگشته - با فوج نجوم بر پالکی شب نشسته درپے آن روز سیاه بخت
تاخته - چو گل با نافرمان دو چار شده - پس از قرأت مصحف نصیحت
و تعالیم الفیه پند صاف بیان را کشوده - مروارید سخن را در در آویزش
او کرد که : « اگر هوائے جنگ به بستان دماغ پیچیده - نهال امیدت
را بگلبند ناکامی از پا افگنده - و چون غنچه بغایت نشاء خوشی

سلطنت اعجوبه - بصارت چشمان اهل ثروت نصرت اهدگ شاهزاده
 شیر سنگه جی - که نغمه شکرین اوصافش طوطیان را قفس نشین غم
 ساخته - و گره غنچه پیکانش از هبوب نسیم شادابی بچمن فتح گل گل
 شگفته - معه پانصد سوار برآمده - دشمنان سیاه بخت را شربت
 الماس چشانید *

چها جنگ که آواز چقاچاق خنجر بدم بلند رسید - و از سنگ رعد
 اضراب اتواپ چرخ برین بر خود لرزید! منجنیق بذادیق دل اعدا را
 چون صدف بر تار تار نمود - داعی اجل بزدان دارالبوار بود * جیحون
 خون آن جهنم رسیدگان لشکریان اینجانب را لباس سرخروئی پوشانید -
 و ساقی اجل دشمنان سیاه بخت را بادۀ فنا چشانید * تیغ آبدار چون
 برق آنها را خار و خس انگاشته - همگی بسوخت - و تیر راست روان
 کج روان را چون نگاه معشوقان طناز کرشمه سنج سراپا بدوخت :-

[نظم]
 چون غنچه دل خدنگ بشگفت
 سوفار ز لب بخنده پرداخت
 پیکان سنان چو نوک بلبل
 مجروح نموده سینۀ گل
 آورد بهم رکابش شاه
 خنجر ز غلاف خویشتن ماه
 در بحر کمان ز ماهی تیر
 صد یونس فتح ریخت زنجیر
 صد غنچه دل ز نوک نیزه
 بشگفت در آن تنگ ستیزه
 سوفار خدنگ تا به پیکان
 شد در دل دشمن پریشان

بست * شقایق حنا بندی بکار برده - و یاسمن با گار خان چمن بادۀ
 عشرت خورده * سنبل از پیچ و تاب بر آمده - بلبل را نوید فتح
 سلطان گل داده * بذفشه بکاغذ یاسمن خط شکسته نبشته - و نسیرین
 چون مهوشان بر مهد سبزه غنوده * نسیم در دیدهٔ عبهر سرمهٔ نیمخوابی
 انداخته - موسی وار عصا برائے خجالت ساحران سامری کار در دست
 داده * عدال حوالی گل چون پروانه گرد شمع حلقه زنان - و آب
 رود بار مستانه بر سبزهٔ میفا کار غلطان * طوطی هر طرف سرخروئی حاصل
 کرده - و ترک سنبل لاله و گل در آغوش گرفته - بادۀ عشرت پیموده *
 سرو و عرعر بهر جانب لب جو چون نگهبان به یک پا ایستاده - و
 ماهتاب از رشک گل خورشیدش از هاله قدرے بر رخ سیاهی آورده :-

[نظم]
 سنبل شده مست از می. نم
 گل کرد بهار مهر و انجم
 در مدرس باغ طفل لاله
 نرگس زده تکیه بر سر خواب

ملک خورسندی بچنگ تصرف آورده عذر تصرف اسباب بازگشت
 اعجاز از عقد گوهرین چون ثوابت - که قاطع دل بدر بود - بدارالابتهت
 مراجعت فرمودند - که در راه دو صد قطار درانی - که عفریت قوی بازو را
 با یکے از آن سرو و برگ آن نبود که پنجه میزد - و عزرائیل جان ربا را
 چه رو - که بآنها خود آویخته جان نمی سپرد - در ساحت قرب مساحت
 آن سرو جویبار مکنت - و گل شاخسار ثروت - که از تفضلات نخلبند
 ایجاد زنده باف اقبالش ترانه سنج عیش و عشرت باو دیده - اسپها
 را چون نسیم در پے تاخته - خواستند - که چون مگس بے پر بشکر
 بر پرند - و بسان مور حوالی چشمهٔ شیرین حلقه بندند - که ناگاه اجل
 آن صعب رویانی برگشته بخت از طرفے شگوفهٔ دلکشائی نظارگیان باغ

زینت بخش حصار حضور * شهاب نیزه - اسکندر ستیزه - تیر دبیر -
 آسمان سریر * عرش کوکبه - فغفور مرتبه - نصرت عام - کواکب چشم -
 عشرت جنگ - مهاراجه رنجیت سنگه بهادر دام اقباله و ضاعف اجاله -
 که سنان شهابش در دل اعدا - چون بے بدر کمان نشسته - و از کمان
 هلالیش چون بدر پیمانہ حیات بدخواهان بر سنگ فنا شکسته - و از سهم
 صہیل سمذش دل دشمنان نعل در آتش گشته - و از بیم تیغ آبدارش
 عدو از تشنه کامی غوطہ همان آب شمشیر قبول کرده - عطار کہ منشی
 حضور نویس ملازمانش توان گفت - بجز ارشاد والائے شان حرف او
 بر لوح سبز رنگ رنگ املا نگرفته * جریدہ روزگار دفترست - کہ دبیر سراپا
 تدبیر ارادت الہی از حرف اوصاف الطافش بعدول الفاظ و معنی پرورش
 غربا مزین و مرتب گردانیده - بر ادیم آفتاب از سہیل نگین خود بسیاہی
 حالہ مهر زده - و از داد و نصفت جهانگیر در پیدا کردن خورشید شام
 را بروز سیاہ آورده * قطب تمکنی است - کہ خلاف بذات الذعش
 پروین را کار فرموده - و از نرمی لسان بسان روغن بلسان زنگ سخت
 خوئی - از تیغ درشت خویان گرم رورا بدبختی زدوده * قضا و
 قدرست - کہ در احیاء مردمان عیسی وار دست کشاده - قدر
 دبدبه ایست - کہ در بدل روزی سیاہ بختان را چون روز فیض رسانیده *
 ماہ نوبغایت ارتقاء نشاء ظفرش در خمیازہ و جام بدر دهن بخندہ
 کشودہ - مالا مال مسرت بے اندازہ بر توسن شاهین پرواز پیش از صبح
 و شام قطع منازل مساحت - و بغایت گرم گرائے بر نسیم صبح کلاہ
 ناز می انداخت * از خوشخرامیش چنین آب بسرکہ اندودے - و
 چون براق در طرفۃ العین سیر نہ چمن کردے - تنہا چون سرو آزاد
 نشسته - بسیر گلہائے بوستان - کہ بر طرف ماشطہ صبا بدست نگار

چون نکبت او را بر آن آورده بود - که از خویش و بیگانه سنگ
 ملامت خورده - بر سر آویزش آمد * و حد دستور چتر را نپسندیده -
 قدم فرا ترک نهاد و برادرانش ظاهراً همراه او - و باطناً دم از خیرخواهی
 حضور میزدند - و در باب مدافعت دشمن ازین طرف حمله های خسروانه
 گشته - و بر سر آب بازه جنگی عظیم پیوست - و مخالف تشنه دهان
 آواره دشت فرار گشته - اما در آن زد و خورد از طرفین حکم بجنگ عام
 نشد *

بفضل الهی فتحنامه از طبع در یوزه گردین باب در سیزده سالگی
 بتمام ملک محروسه شرف اصدار یافته - بعینه درج کتاب میگردد -
 تابتکرار حاجت نیفتد - و سوانه طاب را از جوانه زمان آگاهی
 باشد :-

روزه از نظر گرم نیر اعظم سائبان سحاب بطذاب قطرات مطرات و
 حسن دستیاری فراش صبا در چار چمن گیتی چترزده - نور عیون
 تماشائیان چمن و رنگ چهره گلرخان گلشن می افزود * آفتاب برج
 شوکت و جهانداری - قمر مستنیر ابهت و کامگاری - برجیس چرخ
 سلطنت ناهید - چنین بزم تمکنت عزیز کذعان افتخار یوسف پسندیده
 روزگار - گوهر آبدار کان فیروزمندی - سرو خوشخرام جوئے بخت
 بلندی * علم افراز عرصه و غا - کوس نواز شکست اعدا * قره عیون
 سلطنتیان بلند مکان - نور منور حدیقه کن فکان - طغرایی توقیع وقیع کشور
 کشائی - متصرف چهار دانگ جهان آرائی * معدلت اهدنگ گل
 رعنائے روضه فیروزه - حامی دوران خالصه * تخت نشینان جهان
 قمر سپهر - شمس منظر - مشتری جمال - قوس هلال - برق تیغ -
 پیام میغ - قطب دایره استقامت - افسر فرق شهامت * کهکشان گنججور -

آن مکان را - کہ بر تبتہ آسمانی توان ستاید - زینت افزده - حتم
بچراغان دادند *

بعرض رسید کہ : دوست محمد خان والی کابل از مردم اهل طالب
غزا بودہ - از قندھار والی کافر قلعه خانہ بخانہ گردیدہ - مردم را بر
جہاد آوردہ است - و پیشخانہ را بعزم تسخیر پشاور روانہ - و خودش
نیز بحیلہ و بہانہ بہ تبتچاک میرسد * حضور انور در ضمن تسکین بکنفور
نونہال سنگہ فرامین متواترہ فرستادند *

برقِ خاطرِ «الْحَسَدُ يَا كُلُّ الْحَسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ الذَّارِ الْحَطَبَ» -
کہ خانہ بر انداز دیوان کدہ جمعیت و امیدت است * چون در پے
بتخاک برابر ساختن حزین آرام کسے شود - با نواختن حق بانبازی نگرود -
اورا بفرعون بیعون و شداد سراپا بیداد منسوب ساختہ - بر سر جہاد
شود - تا بمرور زمان آن حسد اورا در گیرد - و آن نواختن ایزدی در
محل امن و امان مظفر و منصور بودہ - بر ملک خود کامروائی دارد *
مصدق این احوال :-

مقدمہ دوست محمد خان است - کہ از تیرگی بخت با خدیو
فریدون شوکت حسدے پیدا کردہ - در دارالملک کابل لوای جہاد بر
افراخت * سرکار والا نیز بفحوای ع - «ما پیر شدیم و دل جوانست
هنوز» بر آشہب تند کر و صبا رفتار سوار شدہ - روارو وارد پشاور -
و بر آن شغال و روباه سیرت حملہ آور گشتہ - مرقوم فرمودند :-

[بیت] اگر صلح خواهی - نخواہیم جنگ
و گرجنگ جوئی - ندارم درنگ
دم از مہر زن - یا بکین دہ پیام
بر این ختم پیغام شد - والسلام

بنظامت انجا روانه شونڊ * . خلعتہائے ثمین - چنانچہ آئین این سلطنت است - بدستور از جیغہ و مالاہائے مروارید و اسپہائے زرین ستام یافته - از آتک عبور نموده - در آن کوهستان علم افراز تہور گشتند * کفور شیر سنگہ را برائے نگہداشت آن ملک نیز ارشاد فرمودند * و کورت فراسیس نیز برائے تادیب مردم کوهی نامزد آن سواد گشت * کفور در اندک مدتی آن چنان نقش حکومت در آن سرزمین نشانند - کہ جملہ طانیان حلقہ بگوش شدزد *

چون از مردم کوهی و تمرد آنها معروض اقدس شد - تارا چند پور منشی کرم چند را خطاب دیوانی دادہ - بطرف تانک و بنون فرستادند * بذادریستی تدبیرش غلط بقلاوزی تقدیر بازی گر شد * دقیقه منعکس گشت * دیوان فرار کردہ - بتلثیم عقبہ فلک رتبہ رسید * چہل و پنجہزار روپیہ جرمانہ گذاردہ - بشفاعت راجہ کلان بہادر باز سرافرازی یافت *

درین سال باز حرکت طبع اقدس پدیدار شد * مردم از باوی گورو رام داس جی بر گزارند * حکم بظہور آنجا دادند - و ہرگاہ از آن آب نوشیدند - و چون گوارا آمد - بتصدیق بر گرفتہ - حکم بعمارتش دادند * در مزاج ہمایون تسکین جلوہ گری کردہ - تمام دکاکیدش را حکم ضبط دادہ - عمارت فرمودند * بابائے کرتار پوریہ بتولیتش اعزاز اندوخت - و مسجد محافی را از سنگ و چونہ سد سکندر بود - بانہدام پرداختہ - راہ را کشادہ پهناور ساخت * بنفس نفیس

¹ This baoli of Guru Ram Das, the fourth in succession to Nanak, with the superstructure built by Ranjit Singh is quite intact to-day. It is situated in the Dabi Bazar (Lahore) behind the Golden Mosque.

وَفِيهَا ذَهَبٌ كَالْعِظَامِ - بقدر شش لکه روپیه زر مدفون نموده - و نشانش
 از مرشد خود ساخته - درویشی بر آن نشاخت - تا بوجه کاذبی آید
 "وَأَنْ يَكَادَ" بر خوانده - و اسفند حفاظت سوخته - از چشم زخم
 زمانه بخیل مگس غارت نشستن و آسیده از عین الکمال رسیدن ندهد *
 چون مصر بیلای رام آن ملک در اجاره و برای ضبط کارخانه اش
 برادرش^۱ مامور بود - شخصی این شگاف جسته - بمصر - و از مصر
 بسرکار انتقال یافت * سرکار والا شیخ را روبرو طلب کرده - فرمودند که:
 "ایهاالشیخ عبادات معتدبه شما خالی نرفت - بلکه استخوان هائے
 مرشد شما عین زر گشت ع : آنکه خاک را بنظر کیمیا کنند!^۲

"عبارت از شما خواهد بود" * بعد ازان او را صاف رفت و روپی
 داده - بچهار لکه روپیه دیگر کاستند * چون مخدول گشت - بدستیاری
 بهائی رام سنگه در سررشته دفتر انتظام یافت *
 از سوانح آنکه - بلگرام و آن نواحی چون از ناعاقبت اندیشی
 سردار هری سنگه در پاسداری انعقاد یافت * مردم وحوش سیرت آن
 ولایت نمی یافتند - بکنور فونهای سنگه حکم والا صادر گشت که -

1. Misar Rup Lal, elder brother of Beli Ram was directed by the Maharaja to confiscate the property of the Shaikh.

The Shaikh was, however, soon restored to power. In 1844, his son Imam-'ud-Din, then wreaked his vengeance on the Misar family during the regime of Raja Hira Singh and secretly put to death Beli Ram and his brother Ram Kishen, who were placed under his custody by the Minister. See also Chiefs and Families of Note in the Punjab Volume I pp. 317 et 357.

افسانه های خواندند که: — "بعد از تشهد و بقیله بآبادی کشمیر توجه کرده * اراکین سلطنت موجب آن استفسار کردند ویرانی کشمیر ویرانی تمام عالم یافتند - پس هرگاه کشمیر ویران - خانه شما نیز - که در آن داخل است بماتم آبادی خواهد نشست * مردم کشمیر را که بیچاره از وحوش ابتر و بدتر اند - و از بیگانه زبانی محروم هزاران شرارت پنجاب اند - به فرزندی برگیرند * مکر و تزویر ایشان را - که در تشهیر است - وقعی ندهند * مشخصه سرکار را امانی دانند - و شالبدافان را - که چهل هزار خانه بود - حالا شش هزار است - پنججاه هزار سازند - و از نمانان باستغنا زیند * راجه کلان بهادر از پارسی داندیش داستانها برخواندند - فرمودند: چون ملک برف است - تعیین که همین آتش موجب آرام آن گروه بیدشکوه گردد - و همین پارس آئین احوال ایشانرا طلا و نماید * میان سنگه عنایات اقدس را نسبت بخود از نواظم سابقه نسبت زمین و آسمان ازین دریافته - بر خود بالید * برائے سرخروئی خود فقیر عزیزالدین انصاری و مشیر خسرو دوران دینا ذتبه والدین را بهمراهی طابیده فرمودند * پس این سلطنت از که قرار یابد؟ و این همه بکه حواله روم؟ میرزا عبدالکریم ولایتی و اتهمرمل و هر دیال و جے گوپال را همراه فرموده - شرف ارتخاص شهلا باغ را بقدم بهار توام زیب داده - چنده بآرام و نشاط اختصاص یافتند *

کنور شیر سنگه و شیخ غلام محی الدین باسلام عتبه خاقانی مشرف شدند * سرکار والا کنور را پاک و سرچشمه انصاف و دیانت - شیخ را پر از خس و خاشاک دریافته - در چشمش آزاد با خاک بیختند - و با سیری قبیله اش حکم داده - از خانمانش حسابه برگرفتند * شیخ - که در تزویر ثانی خطا کشمیر بود - در هشیار پور مزارع ساخت -

باب سی و هشتم

۱۸۹۱

1834 A. D.

وقایع سال یکم هزار و هشت صد و نود و یک -

مواخذة شیخ غلام محی الدین بحساب

معامله کشمیر - تجدید تعمیر باولی

گورو رام داس - محاربه با دوست

محمد خان والی کابل و فتر

پشاور - و دیگر

وقایع *

از ابتدای کون خداوند مکن را رسم است - که برای تکیه کذل

دیوار مکنت از اعتزال عمال پادشاهان اشارت - و اقبال آن بطلاقت

پیشانی موجب بشارت میگردد * لهذا جهانبانان آنرا قاعده بر نهند -

و در ناپایداری کارکنان پایداری دولت بر گیرند *

خسرو آفاق که - به نیابت خداوند مجازی است - و از حقیقی

این خدیو در اجراء مهمات غازی صوبه کشمیر را چون محل فتنة هزاران

و ساکنین آنرا گرفتار پنجه سر پنجه سالاران یافت - کذور شیر سنگه

را بدوری و غلام محی الدین را به بیدستوری چاره گر گشته - حکم

آستان بوسی بخشیدند * کذور غلام محی الدین را پیش خود در حضور

ساخته - بعافیت اندیشی زیستند - و از ته ریشش صاف در گذشتند -

و نیز آنچه از عهد دیوان کرپا رام او را با کشمیر سر جذبانی بود - کذور

را در آن تداخل نه - میان سنگه کرنیل را بنوازش هائے گوناگون

برنواختند * بآبادی کشمیر نصایح هوش افزا فرموده - از اورنگ زیب

گشته - با آبروی از جهان رفتند * خنک نیک مردی - که در آب
 مرد! و گروهی از جستجوی رزق باز مانده - بتحیر سنگ فنا بر شکم
 خود نهاده - چون آسیا انگشت خجالت بدنشان گرفتند *

حضور والا ازین کاهش بخود آمده برای رعایای کشمیر استمالت
 های گوناگون فرموده - هزاران خروار گندم روانه آن دیار نمودند -
 و چون از باعث جلاوطنان کشمیر دیار پنجاب نیز مورد بلا گردیده - ده
 سیرغله بمقابله آنچه بهم نم رسیده * در مسجد وزیر خان برای
 نابینایان و بیوه زنان و قرآن خوانان - و در معابد برای برهمنان و
 جوگیان و غیره کفاف معین نموده - صید دلہای غربا و فقرا ساختند -
 و غلام محی الدین کلال هشیار پور را - که صوبه کشمیر موجب
 فساد و اختلال همان شده بود - حکم معاودت فرمودند *

گذارند - حکما التوائے روده را از سبب ریح - و دوا کردن فرمایند *
 شکسته بندان مالش صلاح دهند * نسوان دایه مزاج در مالش تقصیر
 نکردند * در بیضه گراهی نیز وجع شدید بود - دانایان آنرا فتق نام
 نهادند - بعضی تعویذ آوردند * آخر بدلا گردانی امرتسر جی دور زده -
 غسل صحت فرمودند *

برائے غور رسی رعایای لاهور سردار رتن سنگه گهر جاکیه را عدالتی
 ساختند * سردار صید فلوب نمود - خوش دامی برائے خاعت
 گسترده - در حلقه انقیاد کشید * جمعدار خوشحال سنگه زر کشمیر
 گرفته - بے اجازت حضور از سبب بے تابي هجران قدم پر نور شرف
 بلایافته - باعث استعجاب عظیم گردید * چون اهالیان آنجا قحط
 عظمی گذاردند - که درین دو صد سال اینچنین بلاے از آسمان نزول
 نکرده * اگر حصول از مطمح نظر جمعدار نمی بود - در حق نمک
 قصور نمی شد - و اگر تحصیل زر نمودند - خلقی برباد گشت *
 سبحان الله! اینچنین زر کشی بے سرخروئی جناب اقدس و
 زود رسی بشرف قدم انور از کسے نیاید * اگرچه خلقی پامال - و آن
 ملک در کمال زوال - که بعد از یکصد سال بر حالت اصلی نخواهد
 رسید - اما در زر حضور تفاوت نشد - که بیدامی برات هر یک دام
 بلا گسترده بود * بملاحظه بندگی برهمندان مالیه ناگذار را بر سر دارد -
 بفحوائے: «مُوْتُوْا قَبْلَ اَنْ تَمُوْتُوْا» پیش از مردن در نار گذاشتند -
 مردم کشمیر از گرسنگی فاق و از طاقت طاق و ناچاق از اوجاق دل سرد
 شده - بجای دانه گورسی دانه چیچک را از عذار بیچگان شیر خوار
 بناخن میخوردند * نام برنج زدند و برنج درساختند - از بر بریده
 به خار بر خود اندیشیدند * بعضی به بهانه غواصی در و گوهر غرق دریا

قدیم دیوان کرپا رام مرتسم لوح ضمیر اقدس بود - راجه کلان بهادر^۱ را پیش او فرستاده - دلدهی فرمودند * اگرچه از اخلاق و اهیه اش راجه کلان بهادر را گرانیهای گوناگون بود - اما بحفظ مراعات امر خداوند دین و دولت کرد های او را نا کرده انگاشته - پیشش شتافتند * اما چون رنگ کدورت بر آینه ضمیرش بنحوی جاوه گر نشده بود - که مصقاه مییافت - همان آتش عذاب در کسه اش معائینه گردید :

مہتری در قبول فرمان است
 ترک فرمان دلیل حرمان است
 داغ دل هست یقین صحبت نافرمانان
 لاله را داغ دل از صحبت نافرمانست

خداوند دولت حالش را از کسوت اقبال عاری یافته - مطرود فرمودند - آخر چون بابای خود سربکوه و صحرا نهاد - وارد سر زمین بنارس - که خوش آرام گاه وحدتیان خدا پڑوه است - گردیده - از خلق گسسته - و با خدا پیوسته - لباس فقیری گزید *

حضور والا قلعه امر گہر را سیر فرموده - از راجه دھیان سنگه کلان بهادر ضیافت پذیرا فرموده - بعتای خلاع فاخره سرافراز ساختند * درین مکان چشمه ایست - موسوم بکول سر که آب تیر و مرداد^۲ ماہ آلهی در آنجا فراہم شود - تا یکسال آن مردم را کفایت کند - ملاحظہ فرموده - در وزیر آباد رسیده - از آنجا بسری امرتسرجی بسجادات پیشانی را نورآگین ساختند * درین منزل اسہالے چند بموجب خلل - کہ سابقاً تحریر یافت - بے اختیار آمدند * بعضے درد ناف

¹ Reference to Raja Dhyan Singh.

² Persian months corresponding to July-August.

باب سی و هفتم

۱۸۴۰

وقائع سال یک هزار و هشت صد و نود

مواخذة بیساکهه سنگه - فقیرئ

1833 A.D.

کرپارام - و قحط کشمیر*

چون رنج وجود سلاطین باعث تخریب خلق خداست - و راحت و صحت اجسام پادشاهان موجب رفاه خالق الله مقرر است - و هر چه مکتوب لوح ازل میباشد - ظهور آن ناگزیر میگردد *

گونه خلای در طبع اقدس پدیدار شد - و در آن حالت عرایض خرابی ولایت کشمیر پیهم در حضور انور رسیدند - بے اختیار در حالت بیدخودی بر زبان اقدس گذشت - که چون ارادت ازلی در خرابی مکانی توجه بر گمارد - تدبیر با تقدیر برابر نذشیند - و درین حالت حکم نافذ فرمودند که : «جمعدار خوشحال سنگه و گورمکهه سنگه گیانی بدفتر داری اتهر مل چوپڑه متصدی سودهرة روانة نظامت کشمیر گشته - بند و بست آن ولایت سازند - « و خود بنفس نفیس کوتلی را مضرب خیام اقبال نموده - دیوان بیساکهه سنگه را داخل پونچهه یافتند *

چون دیوان بیساکهه سنگه بیارگاہ قهرمانی رسید - پابزنجیر و به زندان بلا دستگیر و اسیر گشته - بتعهد یک لکهه و بیست و پنجهزار روپیه بضمانت الارڈ فراسیس از نواخانه غم نجات و رهائی از قید الم رستگاری یافته - بیسر و کار در انار کلی میهمان^۱ نشست * چون خدمات

^۱ Reference is to the cantonment or lines of the Sikh regiments under the command of the French officers Generals Allard and Ventura which were situated between the tomb of Anarkali (at a present occupied by the Secretariat Offices, Lahore) and the house of Allard (at present belonging to the Maharaja of Kapurthala)

حکم به عمارت نموده - و نذر گذرانیده - باز رفت *

معروض اقدس شد که - در سبزی مندی لاهور متصل مسجد
 طلائی مبدیّه نواب بهکھاری خان مصاحب خاص میر معین الملک - به
 پشت کتره - که در خرچ چراغ و ایمنه مسجد مقرر است - محاذی
 مسجد مبدیّه علاول خان مکانیست - بارلی دار - که گورو رامداس
 جی بنائے آن فرموده بودند - و مسلمین در تسلط خود آن چاه را
 بچوب ها مسقف کرده - بالائش دوکان ها انداخته اند * پژوهش
 آن بکنور بهادر فرمودند - کنور بهادر خود متوجه شده - انداختن
 آنرا بر ویرانی متحمل نموده - مانع آمدند *

دیوان کریپا رام - که بغرور غلامی قدیم اقاائی میخواست - و از
 اطاعت که جلاے عبودیت پاینده از آن میتواند شد - پهلو تهی میساخت -
 عرض نمود که : هوائے هر دوار در سر دارم * فرمودند که :

چو تیره شود مرد را روزگار
 همان میکند کس نیاید بکار

چون قاعه ودهنی^۱ در تصرف سرکار انگریزی رسیده بود - به وید
 بهادر بموجب اقرار لات بهادر اطلاع فرمودند * وید بهادر عرض داشت
 که عنقریب از صاحبان صدر حکم استخلاص آن میسرند * درین ولا وید
 بهادر را حکم روانگی بغور دادند - و این جزو محقر کاتب الحروف
 را به تاکید این کتاب ارشاد فرمودند *

¹ On the south of the Satlej: originally belonged to Ranjit Singh's mother-in-law Sada Kaur, on whose death in 1831 it was taken over by the British for the time being. See also pp. 160 et 175, Cunningham's History of the Sikhs, ed: H. L. O. Garrett.

گورورام داس جمعی که باهم در حالت فقیر اتفاق ملازمت مانده - و
 خشته برائے بنائے سری امرتسر جی - که این وقت معبد کپین و
 مهین است داده - نظر گذرانیده - آداب بجا آوردند - و فقرا را از
 زینت ظاهری مستغنی یافته - حکم بسنگ مرمر فرمودند * چون در
 راه نزول صعودی شد - ازان مانع آمده - این ها از حکم پروردگار شمرند *
 شاه میر را قدس سره میان میر گویند - از اولاد عمر بن خطاب خلیفه
 دوم است - هشتاد و دو سال عمر یافت - و مردم ازین زیاده تر
 گذارند - دلیل کتاب قاطع حجت شان است * ملا شاه - که پیر ولی
 رام است - مرید وے بود * دارا شکوه بیعت وے کرده بود * چون از
 خوف اورنگ زیب محی الدین امان خواهان نزدش رسید حکم باجلاس
 بر سر مرقع خود دادند * دارا شکوه بحکم ادب دور ترک از مرقع نشست
 فرمودند که : « ترا دولت آخروی است - چشم بر بند * » چو چشم
 بر بست - عالمگیر را پادشاه یافت - و خود را در جنت دید - چون
 سیاستش در شاهجهان آباد بوقوع پیوست - عالمگیر بحکم انکار معه
 قاضی قوی از وے ترک جست * بر سر دروازه درویش دربان پادشاه را
 نشناخته مانع آمده عالمگیر باواز بلند گفت که : ع

در درویش را دربان نباید *

شاه میر از خلوت آواز دادند که :

[فرد] در درویش را دربان نباید که خوک و سگ درون در نیاید

و خود بحکم سلطنتش مابین بر سر دروازه رسیدند * عالمگیر چشم

گردانیده - گفت که : « دارا شکوه ! شما را از سلطنت معزول ساختم * »

فرمودند که : « چشم بند کن * » چون بند کرد - دید - که سبد نجاست

بر سرش - و دارا شکوه بر سریر جنت اجلاس دارد * چشم باز کرده -

معشوقکی شکر لبکی شـوخ چشمکی
بد مستکی جفا کنکی پر دماغکی

بعد از فراغ بخلعت و خنجر و فیل و جواهر فرق اقبال کنور بهادر
را بر فلک الافلاک رسانیده - معاودت بقلعه مبارک فرمودند * از عرائض
اخبار بے بند و بستی صوبه نزهت تخمیر کشمیر بسمع اقدس رسید *
جمعدار خوشحال سنگه را غمخوار دولت تصور فرموده - باین خدمت
اعلام فرمودند - که خو کرده قدمبوس است - ازین معنی بلطایف
الحیل گذرانیده * چون خدا آزاری دیوان بیساکه سنگه معتمد کنور
شیر سنگه بهادر ناظم کشمیر و مال اندوزی او معلوم فرمودند * بکیفر
کردارش مفتیز فرصت شدند * چون در سلطنت و خلافت دیر و حرم
بجای خود میباشند - برلسان هریکے از رعایا این شعر شاعرے جاری ست:

بہشت آنجا کہ آزارے نباشد کسے را با کسے کارے نباشد
دیوان بیساکه سنگه اهل تسنن را وقعی نہادہ - با اهل تشیع بدگرگونی
برآمد - و آن گروه نوحہ گر را بخندیدگی خلائق انداختہ - معبد
شان مستاصل - و کربلاے قدیم شان را حوالہ بتیان پور حاکم شام نموده -
بذای پرستش آنها متزلزل ساخت *

و بعرض رسید کہ : ہواے رعونت و بغی از اطوار دیوان معلوم میشود -
کہ در سر دارد جمعدار * خوشحال سنگه و بہائی گور مکہ سنگه گیانی را ازین
معنی آگاہ ساختہ - برائے انتظام آن مکان راحت جان اشعار فرمودند *
درگاہ شاہ میر فاروقی - کہ پیر دارا شکوہ است - و در لاهور از تالاب
و مسجد متصل درگاہ طیبات پاکدامن خوش زیارت گاہ است - از
سنگ مرمر عمارت خوش دارد - از نظر اقدس گذرانیده - و بملاحظہ

را بمیرزائی و نوابی بر آورده - نزدیک خاص و عام رانی خان^۱ ساختند *
 پری پیکران نازک بدن - که هر یک را کف پا از گل یاسمین نرم تر بود -
 بکف پاسایش مامور - و خود بنفس نفیس هم بستر آن رشک مور
 گشته - از جوانی مجدداً حساب بر گرفتند * چون صہبائے خوش
 گوار موافق طبع اشرف شد - درین سال خُمے نماند - که پر از شراب
 نگشت - و سبوء نبود - که چون صراحی در قلقل نیآمد * امرائے
 نامدار نیز تبعه در میخواری و بد مستی قصور نکردند *

از جواهرات و مروارید و لعل و یاقوت و نقود و اخبیه و اقمشه و
 تیولات و افراس و افیال سواے کوه نور یک لخت تحویل دولتخانه عالیہ
 شد * هر کجا مغلے بود - بعد از یکصد سال کامل کمر و خنجر میرزائی
 بیاد میرزا در کمر بست * و کمر زور آوران دهر را بزور بازوے ترکمانی
 شکست * بواب نواب در شهر بحکم تصحیف قباے تبختر در بر
 گرفته - نواب میر معین الماک را از خود کم و بر سر اشتهام بوده - دود
 از نهاد فقرائے باب الله بر آورد - و نقیب هائے خوش آواز در جلوے
 آواز دورباش گویان - و میر غضب ها با شمشیر هائے آخته - در سواری
 بذهائت غضب پویان * کذور بهادر بضیانت عروسی عرض رسانیدند *
 پذیرا فرموده - معه آن طاؤس خوشخرام بارگاه عفت بدولت خانہ نو
 چشم حدقه دولت التفات فرمودند * دوران کاشانہ اقبال جشن طوی
 فرموده - قدسیان را در آن بزمگاه عفت مستعد مروجہہ حسانی یافتند *
 مجلسے بآن معشوق انعقاد یافت - که تا زمانه باقی است - از آن افسانه
 بافیست * آن وقت این رباعی شاعرے تکرار یافت :-
 ای کاشکی که یک شبکی کذچ باغکی
 بودے چراغکی میکی با ایانگی

¹ In Panjabi a term of contempt.

آبادی او همه خرابی
 از دیده بدیده شاه راهش
 هم مشرب او بجام مایل
 هم کاسه خاک آبرویش
 سیماب بموج گریه رفته
 آتشکده سائر صوحش
 الماس فشان داغداری
 تاخ آب جگر بسینه ریزان
 گلببرگ فشان خار خواری
 برق افکن فرق خاندانها
 از خون خرد نگار پیوند
 از آه زهر ابرے جگر بار
 جادو و فسون وظیفه او
 از ته ره و رسم خانه پرداز
 گه کشته ز دین چراغ ناموس
 انداخته گاه فارغ از غیر
 حرف شب عاشقان دراز است
 چون آن عنبرین موعه پریشانی در جمعیت آباد باطن اقدس
 انداخت و آن طایر آشیانه قدس را همایه فرق خود دید - بے اختیار
 دل و دین فداے آن پیکر قدسی نموده - برنگ اسپرگشت - که کار
 از معشوقی بعاشقی کشید * بخطاب گل بیگم مخاطب ساخته - بر همه
 پردگیان عفت فضیلت بخشیدند * هر دو برادران آن هودج نشین عصمت

ناکامی او بکامیابی
 و ز سینه بسینه جاو گاهش
 هم تیغ سیاستش حمایل
 هم خوابه حسرت آرزویش
 الماس بنوک شعله سفته
 صد میکده توبه نصوحش
 ناسور فروش زخم کاری
 خاکستر دل بدیده بی-زان
 نطع افکن خاک خاکساری
 پرتو بر شمع دودمانها
 و ز ساسله جنون صلی بند
 و ز اشک بهر دمه شرر کار
 اوستاد جنون خلیفه او
 بتخانه شکاف و کعبه انداز
 بنهاده بنام کعبه ناقوس
 پیرهن کعبه زینت دیر
 افسانه عشق جانگداز است

چون حرف محبتش جا کرد - بر سریر دل اقدس نشست - ستار
 میر باغبانان آن گل تازه بهار را از جوش بابل آگاہ نموده - بر استغذایش
 افزود - و شگرف جواب و سوال در گل و بابل انداخته - مذاق
 قرب محفل خاص الخصاص از میان در بود * ناتوانی توان گرفت -
 ضعف بجزوانی رسید * بندگی خداوندی یافت - برشتگی روز بازار
 گرفت - و سوختگی افروزش نمود - از خانه خرابی هائے عشق
 جفاکار خانمان ها ویران - و در دیرش ز نار بدوش * صد چون شیخ صدعان
 کیش دشمن درم شکن - دیر آباد مسجد برهمزن - ابوالفیض فیضی
 فیاضی اکبر آبادی پور مبارک^۱ که از برشته جگری در عالم وحدت برادر
 خوانده من است - در عاشق و معشوق چه خوش نایبکه بر زبان آورده -
 و در هند زمین چه خوش آتش پارسی پیئے سوختن دلها افروخته *
 این هندی نژاد میخواست - که بیته چند سر نوشت عشاق را - که در
 بحر کتابش در مدح عشق متاع دل و دین بآب داده - از من است -
 می نویسم - اما بملاحظه تفضیل تقدم تیمناً پرداخته :-

شاهنشہ بے نبرد - عشق است
 در ریگ روان دفیذہ او
 صد معرکہ آرزوئے سپاهش
 از آب جگر گذشتہ دل تنگ
 صد فتنہ سپاہ در نشستش
 بر کوه غم کشد عماری
 بر خاک فنا مدار تختش
 صوتش ز بلا دریغ خوردن
 سلطان خرابہ کرد عشق است
 در دست تہی خزیذہ او
 صد نالہ نقیب بارگاہش
 بر آتش دل نہادہ اورنگ
 صد فتح نہفتہ در شکستش
 بر مرکب خون کند سواری
 تاریکی شب چہ راغ بختش
 جام از کف دست تیغ خوردن

¹ Shaikh Mubarik was the name of Fayzi's father.

بصاحبان صفوت و صفا می نمودند * ادائے بهارین گل حسن و جمال -
 نازکین شاهد عالم خیال - گل بهار نامے از طایفہ شریفہ - کہ پروانہ دلہا
 بر شمع چہرہ اش سوزان - و از غیرت چشم سرمه آگینش نرگس طنناز
 حیران بود - در نظر اقدس جاوہ کرد^۱ * اللہ اللہ ! لب لعش آتش
 افروز سوختگان نایرۂ عشق و جنونی - و بیماران چشمش را از مسیح
 لبش از پسته و بادام دل افزا * معجونى زلف سیاہ بر عارضش سنبلی
 است - گویا بر ورق گل - تقریرش در هنگام تبسم با عاشق زار مقدمہ
 گل و بلبل * نگاهش آہوے در صحرائے دلہا گرم خیز / و از یک
 توجہ ہنگامہ آرائی رستخیز * بینی اش در نظر دور بین - شاخ سمن
 در لالہ زار - ہر دو عذار آبرویش خنجرے از پے قتل مجروحان عشق
 خونخوار * عذارش آئینہ کمال صباحت و صفا - باشمعی در نہایت
 ضیا * بناگوشش صبح عشاق از آفق مراد دمیدہ - دہنش غنچہ از
 چمر خوبی بتازگی رسیدہ * نافش چشم عاشق بیماری - کہ از صفائے
 سینہ بہ ہنگام وصل لغزیدہ - موے میانش دیدہ بصیرت راقم را سر رشتہ
 امعان از دست گسستہ - طناب سراپا حیرت در گلوے فکرت کشیدہ :-

[ابیات]

ز زلفش سنبلی اندر پیچتابی	بشوقش مرغ دل در اضطرابی
بزیبائی خرامش دایر با تر	بر عذائی قد او خوش ادا تر
دہانش ہمچو گل در خندہ ریزی	شمیم کاکلش در مشک بیزی
نہ چشمش - نرگس بیمار بندگر	نہ زلفش - حدیۂ خونخوار بندگر
زبانش در تکام گوہر افشان	ز رویش عالم شد مشرقستان
سراپایش بطنازی ہم آغوش	قدش با غمزہ و با ناز ہمدوش

* کرد for گر In MSS. B and C.²

باغ شود - چه از لطافت که گل نچینند؟ و چه در کنار نظافت که
 نشینند؟ | درین سال خواهرام را - که بواحد بطنی از تکیه پناهان
 [پنهان] بوده - فاک غریب کش او را جان بشکود چون بحکم حضور
 انور او را منسوب بشاهجهان کرده - در لاهور برشادی او هزارها روپیه
 صرف نموده بودند * والدین را ضامنه داد و دهش مردمان وقت
 پریش تعبیر کردند * فقیر عزیزالدین رضا انصاری و خلیفه نورالدین
 انصاری از قانون به بے اعتدالی نشسته * من چون قطره چند از چشم
 والد ما چند از چشم والد ماجد بترشح دیدم - بسیار گریستم * آخر او
 را بآتش کده سپردند * او بمن نشسته - بیمار داری کرده - و از
 مادر افسانه خوانده * من بحکم همت در خوردی این بیت بیاد
 گرفتم :-

[بیت] همت بلند دار - زبونی مکن - که چرخ

هر جا زبون تریست - برو خیره ترشود

سردار هری سنگه و سردار لهنا سنگه و دیوان اجودهیا پرشاد و فوج
 جمعدار خوشحال سنگه و فوج اردلیان خاص گواہ فرموده - بغل سری
 کتاس مشرف شده - از راه نمکسار رام رس¹ و میانی لاهور را مخیم اقبال
 ساخته - بعد از چنده در سری امرتسر جی جبهه نیاز بر افروختند *
 و بعد از حصول شرف زیارت گرنته صاحب - که از کلمات قدسیه بابائے
 کونین است - و غسل تالاب مبارک - اقتباس از هر مندال نموده -
 خاطر را مشرقستان انوار ساختند *

روزے در عالم داد و دهش و جشن افروزی - که پری پیکران
 هر دیار - در رقص بدست افشانی تحریض از ترک علایق و عوایق

¹ A Hindi word for salt. Reference is to the salt mines at Khewra in the Jehlum district.

باب سی و ششم

ششده

1832 A. D.

وقایع سال یکم هزار و هشتصد و هشتاد و

نه - وصل گل بهار بیگم *

چون آینه ضمیر اقدس سجذجل خاطر مقدس را صیقل عشق الهی
و جذبۀ تاطف نامتناهی مدام زنگ زدا ضیا افزاست - توجهت والا مدام
بدام دام بافان زلف دوتا صید - و بنخیال خط و خال ظاهری و ذوق
وجد حال قید بوده - از هستی حسابی بر گیرد - و نیستی را در
هست بشمار آرد * العظمة لله ! کارخانه سلطنت را انصرام دادن -
و از خود رفتگی ها را رواج بخشیدن * ع -

این دو تیغ است که همخانه نگردد هرگز *

وید بهادر از لات بهادر رخصت یافته - بیابوس حضور رسیده -
از استحکام موالات - که در دولتین علیتین صورت بستند - بیاس بندگی
قدیم افسانه بر خوانده * چند روز بسیر باغ بادامی - که در وسعت
گاه حضرت لاهور چشم نیکوان چون او ندیده - و دیده روزگار در آرائش
و پیرائش این جنان - که جنان پیرو جوان قربان اوست - چون فرگس -
چها انتظاری که نکشیده - پرداخته - رخصت معاودت یافت *

بندۀ راقم در عهد یازده سالگی بیاس مخدوم زاده برحق مقبول الله

الصمد مولوی نور احمد چشتی ، عمرهم الله تعالی کتابی موسوم بروضة

الازهار مدون ساخته - و در آن هر بیست باغ معمورۀ امراء نامدار و

حضور والا اقتدار را درج ساخته * طرفه خیابان پیوندی [برای] نذر هت

ارواح - و چمن بندی از برای نضارت دیده - اشباح نموده * باغ بادامی

منجماه اوست - طالب مدح آن باغ چون چون بیایر چشم متوجه آن

بندگی

اسلحہ شمشیر و سپر و خنجر - کہ در جباخانہ سلاطین قدیم - یکے از
 آن بہ ہزاران دقت بہم میرسد - و فواکہ این دیار - کہ تعداد این ہمہ
 نعمائے متواترہ قصور بار آرد - بمعتمدان لات بہادر بموجب تفصیل
 علیحدہ تحویل یافت *

بنیان محبت را تزیین دادہ - بہ تاج بخشی و کشور کشائی
 سرمایہ نیک نامی حاصل کردہ - کوسِ لَمَنِ الْمُلْكُ^۱ نواختند* لات بہادر
 بشکر گذاری حضور انور معترف و ثناخوان - و بانصراف رخصت
 یافتہ - روانہ انگلستان گردید^۲ - و خود بدولت و اقبال چون نسیم سحر
 سایہ عاطفت برگل زمین دار السلطنت لاہور انداختہ - بساکنین آن ولایت
 را سرمایہ بہار افزودند*

¹ Quran XI, 16.

² Lord William Bentinck retired from office in March, 1835.
 The meeting at Ropar took place in October, 1831.

که بمکیال تحریر در نیاید * یازده هزار روپیه عنایت نموده باهتزاز چون گل خود بالید * مردم اکالی - که لباس سوسنی در بر گرفته - در سواد صحرا اسپان را بجولان آورده - بصدا هائے ناقوسی پرده گوش چرخ^۱ سندروسی میدریدند * چکر هائے آهنین^۲ بر سر - و نیزه هائے دراز در بر گرفته - به بلا گردانی جوش و خروش می داشتند * و از سلاح و خنجر و تیغ و سپر و نیزه و جمدهر و خود و طمانچه و بندوق و اسپان سبکخرام و افراس زرین لجام و قبا هائے زر تار گونا گون بمیدان گردی و صحرا نوردی گرمخیز شدند *

از حضور انور بطریق تکالیف برائے شاه انگلستان تجویز شد * محاسبان اوهم در احصائے آن بقصور اعتراف آرند * فیلان کوه تمثال - و اسپان رخش خرام ولایت خراسان و عراق و ترکستان - که بعد از نادر شاه افشار این جنین شوق سواری در نهاد هیچ یک از شاهان ولایت و هندوستان غایان نکرده - در اصطبل خاص قریب سی هزار اسپ سواری خاص مقرر است که - "هَلْ مِنْ مَّزِيدٍ"^۳ باشد - و هودج هائے مرصع نقره و طلا - و اقسام زین هائے با زین و زین و با قاش هائے جواهرین - و جلهائے مقیشی و گوهرین - و جواهرات گونا گون - و ساز و سامان الوان - و اسباب ابریشمینه - و پوشاک هائے پشمینه - و خلاع اطلس - و خیام بنات - و مخمل رنگین - و جیغه هائے مرصع - و باره هائے گوهرین - و سر پیچھائے مطلا - و کذته هائے^۴ جواهرین - و انواع

^۱ MSS. B and C omit چرخ.

^۲ It is an iron quoit or circular ring which the Akalis wear round their turbans.

^۳ Quran I, 30.

^۴ A Hindi word for the necklace which the Indian gentlemen used to wear in those days.

مخلمین از نگارستان گل و بلبل و فاخته و طوطی برارژنگ مانی نگار
 خورده گرفته - و از کار چوبی و طلاکاری انجم را غیرت افزودے -
 خیمه های خورد با ریمان ابریشمین ویدک های طلائی و سیمین -
 تماشاگران چرخ کج باز را از طلسمات غیبی می نمودند * الماس و یاقوت
 و مروارید و زمرد و نیام و فیروزه و مرجان و عقیق بر هر یک خیمه آنچنان
 تعبیه یافت بود - که جواهر شناس خود در حساب آن تعداد ریگ روان
 بقصور معترف می آمد * صنوبرقدان گلعدار بقتل عشاق دست بخنجر -
 و طره بازان سرورفتار بدلفریبی خوبی سبق ناز از بر - و اقسام عطریات
 لخلخه ساء مشک آذفر هر طرف ریخته - و شماین انواع بخورات در
 مشام های آن نازک مزاجان بیخته *

حضور انور جیغه گوهرین بر سر - و بر بازوے اقدس از قطعه کوه نور
 آفتاب خاور را از هیبت لرزان ساختند * لانت بهادر بجیغه مرصع و
 سرپیچ مکمل و حلقه دست طلائی مرصع زر نگار و مالای مروارید و پنجاه
 و یک کشتی ملبوسات و اسلحه گوناگون و ظروف طلائی و نقره و
 قالین های پشمینه کشمیر و ملتان و رقوم جواهر و کشتی های
 ملبوسات - معه دمسازان بقدر هر یک اعزاز اندوخت * حضور والا چون
 او را مشکور عنایات و متخیر این گونه انتظام دولت خدا داد یافتند -
 بتمشای افواج ترغیب فرمود - و بالای اسپ کرار - که عجیبه ارمغان
 خراسانیان در اصطبل حضور است - سوار شده - از یک تازی سپاهگری
 نفس مقدس نیز اطلاع بخشیدند *

چون جوانان پنجاب زمین - و سنگهان بجان نثاری قرین - اسپان
 نعل آتشین - و نشانه زنی - و شمشیر افگنی آن شجاعان رستم جبین
 بنظر لانت بهادر در آمد - تعریف و توصیف قواعد را بحدے رسانید -

والا ده هزار روپيه كرامت فرمودند * سبحان الله ! هنگاميكه هر طرف سنگهان نامدار استاده - و سلاح و خنجر آراسته و آماده بودند - و از هر جانب سواران زرد پوش مكال تن بجواهر گوناگون چون ماله درخشان مينمودند * عقل به بے سر و پائی در تنگناي حيرت ميشتافت * وَالْعَظْمَةُ لِلَّهِ ! وقتيكه كميدانان شجاعت شعار و اجتيان نامدار چون گل قباهاي تنگ در برداشتند - و بزرگ بلبلان چمن چهچه شكيب ربا با همدیگر ميساختند - دل سرمايه هوش و خرد ميباخت * صفهاي سنگهان متهور از هر دو طرف تا سرا پرده جاه و جلال - كه از مقيش بانات سلطاني دلفريب و از كار چوب و طلا كاري با زينت و زيب بود - آنچنان لمعه ظهور مي بخشيد - كه خورشيد خاوري اقباس نور از آن كرده - و مهتاب را بدان فروغ جاويدی حاصل آمده * چوبهاي طلائی شاميانه هاي آسمان رفعت ياد از ساعد سيمين خورشيد رخان خلع و يغمائی ميداد - و گلکاری بر نسرين و گل خورده ده ميگرفت *

حضور والا [براي] لات بهادر حكم خيمه خاص فرموده - بر كرسی هاي زمردين حكم اجلاس دادند * چون فروش قاقمی و سنجابی - و مسندهاي نخي و كمخابی - و پرده هاي زربفتی و آبريشمی و اطلسی - چون فاك از قناديل قمر و انجم فروزی بود * هريكه از صاحبان عاليشان چون نرگس چشم حيرت باز داشته - ببدائع هاي صانع بيهمتا و نيرنگی هاي قدرت ايزد تعالی از غايت محويت نفس قالين ميشدند - و سايبان سرخ از جواهرات و مرواريد غلطان مكلل بنظر آورد كه گنج باد آورد را در جنب آن وزني نهداند * مخمل صاف چون عذار ماهوشان - و از گلهاي كار چوبی چون باغ ارم نمايان - صفحه

کرم نماے - و فرود آے - کہ خانہ خانہ تست *

برفیل لات بہادر نشستند - و دو سیب کہ بدست اقدس بودند -

بلات بہادر و صاحبہ او مرحمت یافت * درین ضمن نیز اشارت فرمودند *

کہ : بعد از آراستن محفل وصال آخر مہاجرت خواهد شد :

[فرد] سیب گوئی وداع یاران کرد

نیمہ زان روے سرخ وزین سو زرد

چون خیمہ لات بہادر از قدم حضور انور رشک روضہ جاوید و

فروغ بخش ناصیہ خورشید گشت - و آتشین رخان اهل فرهنگ نیز

در آن محفل رنگ افروز سرور شدند * حضور انور افتتاح باب کلام

نمودہ - تلفظ فرمودند کہ : « اسوقت کچہ شراب پیائے » * و بعد

از آن شراب لاهوری را بر شراب انگلستان تفضیل دادہ - از مستمعین

حرف نعم گوش فرمودند * رقاصان و نوازندگان را نوازش فرمودہ -

یکہزار روپیہ عنایت کردہ - جشن ہولی را بنیاد نہادند *

لات بہادر پنجاہ و یک خون پشمینہ و جواہر و الوان ملبوسات

و اقمشہ و دو راس اسپ عراقی و یک زنجیر فیل و جیغہ گوہرین و

مالاے مروارید و جفت حلقہ دست مرصع طلائی و دو بندوق و دو

کمان و دو ضرب توپ و چہل و ہفت کشتی ملبوسات از نظر کیمیا اثر

گذرانیدہ - راجہ دھیان سنگہ و خوشحال سنگہ و جملہ سرداران را حکم

گرفتن سہ رقم جواہر و ہشت کشتی ملبوسات - کہ بنام ہریکے قرار

یافتہ بود - دادند * لات بہادر باداے مراسم اتحاد مورد آفرین این

خدیو گیتی آرا و مصدر اشفاق این شہنشاہ خورشید کلاہ کشور کشا

گشتہ - سر بہ اوج سما رسانید *

بعد از آن فوج انگریزی از قواعد خود روکش بہار شدند * سرکار

معه چند رقوم جواهر سرافراز فرموده - سه رقم جواهر و سی و یک کشتی
 مابوسات خود پذیرا فرموده - مصاحبان خاص را نیز اجازت قبول در داد *
 بانصراف حاضر حضور گشته - بیان مرافقت نمودند * امر عالی شرف
 صدور یافت که : « چهار هزار سوار کرار بلباس زرباف دوشاه پوش و
 باهوش باشند - و شش پلتن صفین آراسته - آماده مصالحت بوده -
 سخت کوشی را از دست ندهند » *

بسفتی پوشان خالصه جی بخرم و چم دلاویز - و شقایق رخان
 فرهنگ از آتشین عذار شعله ریز - اسپان صبا خرام در نگ و تاز - و بهادران
 فیروز در عرصه شجاعت رایت افراز * سنگهان دلاور بر اشهب نسیم نگ
 سوار - و از نعلهای هلالین هر سمت شعله ریز و شرر بار * بهادران
 رعنائی و دست بکمان ابروئی راست رو - چون تیر در زه آهنین در بر
 گرفته - جوهر نماه عرض خنجر و شمشیر - و تفنگچیان فیروزی
 نشان در شوکت و شکوه - و مبارزان ثابت قدم پا بر جای چون کوه *
 چار آئینه ها صفا تر از عذار ماهو شان نازک انداز دیده خفتان - همه تن
 چون لاله رخان سیه چشم در صید دلها * باز سرکار والا با شوکت تمام چون
 سرو خرامان - بسواری فیلی ژیان - از نیرنگی اقبال بشارت تابان -
 زر ریز و گوهر افشان - با سرداران نامدار در قلب فوج فیروزی اقتدار جا
 گرفته - چون ماه سریع السیر گشتند *

لانت بهادر نیز باین انگریزی فوج خود را حکم آرائش داده - بکر
 و فر تمام بر لب دریای ستاج معه دمسازان خود باستقبال ایستاد * چون
 اتصال اقبال شد - حضور انور برای استحکام بنیان موالات سبقت بکار
 برده - به مقوله لانت بهادر که : —

هر یکے بزرگ بستنی از سرتا پا لباس برگیرد - و بزرگ دیگر مایل نشود * اگرچه ظاهراً برائے سرور ناظرین بوده است - اما در معنی بآن گروه اهل فرنگ از یکرنگی اشعار فرمودند - که درین دولت دورنگی گنجایش ندارد - و دگرگونگی قرار نگیرد *

مولوی محمد محسن از سرکار انگریزی برائے خیر مقدم مامور شده - دولت بار اندوخت * فقیر عزیز الدین رضا انصاری و کشن چند وکیل چیت سنگه کمیدان به و خشوری ملاقات گورنر بہادر دریافته - بعد از مرحبا مکالمت یکجہتی طراز و مقالات یکرنگی آغاز بمیان آورده - معاودت نمودند * گورنر بہادر بعضے از مصاحبان دمساز خود را معہ مبلغ دہ ہزار روپیہ ضیافتانہ روانہ حضور - بیاس حرمت انگریزی گوہر اکلیل خلافت ولیعهد کنور کھڑک سنگه بہادر را معہ حضار جناب والا باتالیقی فقیر عزیز الدین رضا انصاری معہ یازدہ ہزار روپیہ ضیافت مامور فرمودہ - کوش بر استقبال وغیرہ سامان جاہ و جلال گذاشتند *

چون این معنی مذکور محفل لات بہادر گشت - از تحیر دست و پا گم کردہ - بمفاد "ہن لباس لکم و انتم لباس لہن" ^۱ بجائے خود لال بی بی را یاستقبال فرستادہ - حاضرین خاص را نیز ہمراہ فرمود * چون از جانبین مراسم وداد و اتحاد روائی یافت - در خیمہ لات بہادر شگرف انجمن آراستہ گشت * صاحبزادہ والا قدر پا بر تخت تمکنت گذاشتہ - بزبان پنجابی مکالمت فرمودند * ترجمہ زبان ہندی و پنجابی بہ محمد محسن و فقیر عزیز الدین تعاق یافت * چون نشان نشاط خاطر خاطرین و تطمین و تسکین جانبین از طلاق چین و گفتگوئے محبت آمیز گردید - حضار لات بہادر را بخاعت ہائے گونا گون

¹ Quran II, 187.

که اگر این خدیو دارا دربان لات را نوکر کمپنی و کمپنی را چاکر شاه انگستان قرار دادے - پس کلاه عزت بر ثریا و تاج خلافت بر سما و این عہد یکجہتی نقد نما بودے - برین تقدیر انجلاے سجنجل مودت بے پاسداری آئین مخاطب جلوہ گر نشود - و انعکاس این پرتو بر یک دگر نیفتد - و بعد منازل انگلستان و پنجابستان نیز دستاویزے صادق برائے گروه صداقت پڑوہ است *

اگرچہ لات بوضع از وخشوری از شاه انگلستان دستورے مییآبد - اما آئین شاه انگلستان آنکہ : هرچند از دست و زبانش بر آید حرف را نشاید - هرچہ ایجاد و اختراع سازد - باقبال شاه انگلستان موافق آید - بنہائے عالیہ مفادی بسرکار کمپنی حکم ندارند - و از شاه ظاہراً افسانہ نخوانند * سرکار والا بیاس صحبت قدیم در تہیہ ملاقات دقیقہ از دقیق آرائش - کہ آئین شاهان والا تبار است - فرو گذاشت فرمودند * سورج بہان اجیٹن - کہ پیشتر چندے بکوتوالی دارالسلطنت لاہور اعزاز یافتہ - نسق و نظم سارقین و قزاقین از قرار واقعی نموده بودہ - و درین مدت در مصاحبت وید بہادر تعیین است - بعرض رسانید کہ : اگر اہتمام خبرباین قدیم الخدمت تعلق یابد - در طرفۃ العین تمام کردہ آید * حضور والا او را مامور - و خود بنفس نفیس گذر روپڑ را - کہ آنروے آب ستلج واقع است - برائے عبور مقرر فرمودہ - معہ جنود نصرت پیکر این روے آب را مخیم عز و جلال نمودند * فقیر عزیز الدین رضا انصاری آتش حضور را بلباس بسنتی یافتہ - «فَاعِ لُوْنَهَا - رَوُّ النَّاطِرِينَ»¹ برخوردارند * بجملة افسران حکم نافذ صادر شد کہ :

¹ Quran II, 69.

ساز و سامان بے پایان از عنایت خدیو آسمان بیدرنگ برگرفته - شاه را داخل بشنگ یافت * و از تعاقب بازایستاده از اخوان دو لکبه روپیه زر و چند اسپان تگاور و تحف و هدایای دیگر گرفته - این فتح نمایان را معروض درگاه فلک پایگاه این خسرو دوران گردانید * حضور والا بحکم "و السِّنِّ بِالسِّنِّ وَ الْجُرُوحِ قِصَاصٌ" ^۱ نقض عہدش را نقصان دولتش انگاشته - به سندهیان و دوست محمد خان خانہ آبادی نوشتند - و از شاه بسمع اقدس رسید - کہ از بشنگ چندے پیش میر محراب خان قلعدار کلات بودہ - از راه شکار پور بہزار خواری و رسوائی داخل ظاہر لدھیانہ گردید :

[فرد] وفا ز دہر جفا کار کینہہ توز مجوس

کہ کینہہ اش بتو تا سرحد لحد باشد

و نیز درین سال از معروضہ وید بہادر استشمام رایح ملاقات لات - کہ از سرکار کمپنی باصطلاح انگریزی مالک رتق و فتق مهمات ممالک محروسہ میباشد گردید * چون نگہداشت مراسم خلت و پاس مدارج الفت آئین خاص این پادشاہ والا جاہ است - نظر بر استحکام بنیان موالات و استحصان قوایم مصادقات این آرزوے را پذیرا فرمودہ - خود بنفس نفیس انتظام این مقدمہ فرمودند * ہرچند بعضے از نمک بحلالان و ہوا خواہان دولت امتناع ملاقات را از عز و جاہ تمکنت بر گذاردند * از آنجا کہ اسعاف و انجام مرام حاجتیان مطلب طلب و انحراف از جاہ نخت و عجب رویہ این خدیو گیتی پڑوہ است - بدان امر دل نہاد شدہ - کارنامہ عجبے و دستور العمل کاملے بر میان یکجہتی را سرانجام دادند * ہر آینہ یگانگی بے امعان نظر صورت نہ بندد - و جواہر این عرض بیان بدست نیفتد * ازین جاست -

¹ Quran V, 45.

جلو اسپ صبا رفتار گرفته - بپلا گردانی میگردیدند :
 [نظم] در آن رزمگه شور بیداد بود
 ستم را در آن فتنه بنیاد بود
 بشمشیر هندی خراسانیان
 بکشتند هندی بیابانیان
 چو هندی بافغان جمدهر زده
 فغان از نهاد فغان سر زده
 چو در نیم از تیغ افغان شده :
 چو افعی وهم کلاغی شده
 مگر افعی وهم کلاغ دشت

نمودند آن اسم خود باز گشت

مختصر مفید - افغانان طرفین باهم بیکرنگی بر آمده - به سپر
 اندازی - و هندیان بیچاره هر چند بنخصم اندازی و نیزه بازی مستعد
 شدند * اما شاه بحکم مردانگی هائے ذاتی حورعین جواهر برفاش -
 و از غایت دور اندیشی جامه شاش - و به نگهداشت حکم :
 «وَلَا تَلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ»^۱ - قدسیان بشاباش رسیده - جریده
 و بمیدان انتعاش نهاد * جوانان چابک دست چون آقائے خود را
 پس پشت نیافتند - از پشتی آن پشتی نا امید شده - زندگانی خود
 را در ایثار نقد جان انگاشتند - و دوست محمد خان معتبران خود را
 فرستاده - اول خوف جان بعد ازان بشرط آسیمان آیه امان بر خواند *
 هندیان آسیمه سر هر چند دست بشمشیر و خنجر داشتند - اما
 در عروبی هائے شاه دست آویزی بر گرفته - بدادن سیف و سنان رهائی
 یافتند * دوست محمد خان چند هزار تفتگ و هشتاد و توپ و دیگر

¹ Quran II, 195.

و همراهیانش را قتل نمودن جهاد اکبر فرموده - خدای خود را در آن محاربه انداختن عین شهادت دشت کربلا و نمود - نیز علمای محمندی کیش و سادات خداوندیش برسائی فهم آمیز آفرین کرد - و بدان چند لکجه روپیه زر دست به تیر و خنجر و شمشیر بکمر شده - افغانانه بجهاد گری نعره‌های مستانه بر آوردند و کهن دل خان احمد شاهي خاکریز - و از دروازه شکار پوری اسپان تهور را مهمیز داده - هر چند بمقابله سمندر خان خاک بیز و فساد انگیز میگذشت - اما مخالف روز بروز قدم فرا ترک میبهد * .

پردل خان برای دوست محمد خان انهدام خود را استیصال بنیان پاینده خانیان معروض داشت * بقاء علیه دوست محمد خان - ع : « دو منزل را یکے میکرد و میرفت - » تا آنکه ما مخفياً بافغانانے - که دلسوختگی نوعی از هندوستانیان رکابے شاه داشته - اعلام نمود که : « این قدر اعزاز تا تصرف کابلستان است - باغوائے انگریزی همین مفسد قامع بنیان اسلام خواهد بود » * در جواب آن بصورت شایسته یافت - تا بعدود قندهار رسیده - صفوف آراءے از طرفین و یساو بندی بجانبین رواے گرفت * دوست محمد خان مردانه بقلب - جا گرفت - و شاه شجاعت انتباه بحکم انعکاس اسم زنگی بکافور پشت پناهی لشکر سوار ماند *

چون هنگامه سرزدن و جان دادن گرمی گرفت مهر و محبت از طبایع چون روباه بکنج اختفا جا گزید * پیغام توپ بگوش شاه از رموز نبرد آگاه - گرانیها آورد - و آن عیاش را این قدر دلخراشی بجامه شاشی در داد - و سواران یکه تاز شاه را در هنگامه زد و خورد نظر بر هزیمت آقا داشته - جانفشانی و پیادگان دوست محمد خان قلیانه

خداداد نیز روزی شده - انتهاض بزم تسخیر قندهار مصمم باید نمود -
 دانایان خردور - که در رکاب داشت - هر چند بعرض رسانیدند - که
 شکستگی این دولت مجدداً درستگی بهمرسانیده - مکث چند ماه
 درین سرزمین موجب صوات عظیم - بلکه افواہ تسخیر ایران و توران
 تصمیم خواهد یافت - اما شاه بفحوای: **كُلُّ اِنَاءٍ يَّتَرَشَّحُ بِمَا فِيْهِ** -
 بمضمون:

[فرد]: — چو تیـره شود مرد را روزگار
 همان میکند کس نیاید بکار

چون عنقا بال کشای فیافعی رزم گشته - سپاه را معه اتوآپ و
 اسپان و الوان ساده سامان حکم تسخیر قندهار داده - دهل کوب - و در
 راه چند قریات را بحکم الولد سر لابیہ بطریق نهاده رفت و روب نموده -
 ده گروهی قندهار به پیشه اجک زیان قرار شد *
 پردل خان سپهدار قندهار بمتانت قلعه مغرور - و بفراهمی علف و
 آذوقه مجبور - بصوابدید اخوان بناظم کابل امیر دوست محمد خان
 حتی المقدور بامداد خود استعانت نمود - و دوست محمد خان به
 نیک افعال و نیز تحریک حضور خاقان را ضمنیه آن یافته - بدفعیه آن
 بلائے ناگهانی از کابل و بامیان و غزنین و اقرات افغانه طلبداشته - درین
 معنی کنگاش جست افغانه همسری با خداوند تاج و نگین - و جدل
 با وارث خراسان زمین از خط ادب بعید دانسته - با میر دوست محمد
 خان از در مجادله بر آمدند * دوست محمد خان مسئله شرعی:
«وَ اِنْ جَاهَدَكَ عَلٰى اَنْ تُشْرِكَ بِيْ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا»¹ در میان
 آورده - تابعداری نصاری بر فتراکش بسته - محاذی اطراق نمودن غزا

¹ Quran XXXI, 15.

از راه تانک و بنون باز داشته - بر تسخیر قندهار موقوف داشت - و امرای سنده با هم عهد بسته - برای آداب خاندان احمد شاهي و لحاظ باج گذاری قدیم با ادب پیش آمده - شکار پور برای سکونت مهمان قرار داده - یک لکھ روپیه ضیافت گذاردند - و شاه شکار پور را خانہ بابا شمرده - در تسخیر قلوب هندو - که بگنجینه داری مشهور - و در هر شهرے از ایشان مذکور میباشد - همت بر گماشت - و به نگاهداشت سپاه اقدام نمود * قریب ده هزار از پنجاب - بقدر بیست هزار از هندوستان - و باندازه سی هزار از افغان و از هزاره و بلوچستان نیز گروه ها گروه فراهم آمدند * شاه مردم هندوستان را امتیاز و افغانیه را اعزاز زبانی داده - در ریختن توپهای کلان و زنبوک و خرید تیر و تفنگ و باروت و شمشیر اوقات آغاز نمود *

امرای سنده نوشته حضور را محض خیر خواهی یافته در دفعیہ شاه بزم مجالست آراسته - بفراهمی سپاه شاه را اخبار کردند :

[بیت] مهمان همچو نفس گرچه عزیز است و ایک

خوش نیاید - که درون آید و بیرون نرود

میر رستم خان از خیر پور و میر کرم علی خان از حیدر آباد سپاه کینه خواہ - و شاه نیز بسرکردگی سمندر خان طالب عز و جاه شده - حسب المجموع را حکم ستیز و آویز داده - خود بشکار پور نشست * چون برابری خاندان احمد شاهي در مات آن گروه با ادب از جماعہ ممنوعات بود - این معنی را از منکرات شمرده - بعضی از جنگ و جدل پهلوتھی نمودند - و شاه را بنوکری سی هزار سوار و یک لکھ روپیه نقد راضی ساخته - بر آن آوردند - که تسخیر قندهار از جمله لوازمات ماک گیريست - چون شاه دانست - که فیروزی حصول و نقود

گذاشت - و ازین طرف الف شاه برائے اخبار نویسی امتیاز
اندوخت *

چون سرشت شاه از دام ددی - و قطع نظر از نیکوئی - به
بدی مستعد - و صاف دلی بفرسنگ ازو مستبعد بود - در بزم
اسلام از غایت استکبار - که شان الهی است - بیخودانه بر زبان آورد
که : " عهد و پیمان سلاطین منحصر بر قوت است - هرگاه روز جهانگیری
درین دولت اشتهار یافت - مهر بغلی بدغل خواهد ماند - و آن کوه
فور - که بغصب نزد مهاراجه موجود است - زیب بازوئے پادشاه
اسلام خواهد شد " * این معنی از اخبار نویسی باصفا معروض راء
اقدس گشت * حکم شد که : برائے امیران سنده مراسلات زور انگیز
نیز سمت ارسال یا بند - که شاه در زمین سنده ظاهراً بارادۀ قندهار و آن
نواحی غلم افراز شجاعت گشته - اما سوائے ماک گیری ماحوظ نظر
ندارد - از فساد افغانیه خایف باشند - و نیز به دوست محمد خان
سپهدار کابل - تملق و دلاسا نموده - اظهار فرمودند که - " در دفع
شجاع الملک ساعی بوده - رضامندی سرکار والا در آن دانند - و آنوقت
اتحاد طرفین استحکام خواهد یافت - و نیز از کشمیر تحایف لایقه برائے
آن شجاعت منش مقرر خواهند بود - و زابلستان معه بلگرام از عطیات
حضور خواهد شد - و تکالیف اسپان و غیره تحایف که سال بسال معین
برائے انقیاد فرمان معاف خواهد گردید - و نیز اگر خدا نخواستہ باشد -
شاه بر قندهار رسید - بعد از استیصال اخوان - نوبت دولت آن
سپهدار کابل بمیان خواهد بود - و بفضل مفضل آنوقت تدارک آن
مخالف ماک و ملت ازین طرف از قرار واقعی خواهد شد " *

چون امرائے سنده و دوست محمد خان بر دقایق مضمون وا
رسیدند - بزم کنگاش آراستند * دوست محمد خان یورش خود را

حضور والا آن عهد نامه بجنس مرسل کلاد مارتین نمودند * مارتین
 اخفاً معروض داشت که : « قید ممالک محروسه خود نیز درین عهد
 نامه از جمله واجبات است - صوبه ملتان و پشاور و کشمیر و دیره جات
 تا حدود منکیره و بنگشات در قید تحریر اند - و آنطرف کابل و قندهار
 و شکار پور و آن حدود حیدر آباد و ملک نصیر از شاه باشد *
 حضور والا از این حکمت بحکم قدر عمداً چشم پوشی فرموده - از
 شاه طلبگار تعهد شدند * شاه چون بر مضمون آگهی یافت - شیرانه
 بر خود لرزیده - از کشمیر و ملتان و حدود منکیره و پشاور داستان
 ملک موروثی بر خواند - و این معنی معروض جناب اقدس گشت *
 سرکار والا بر خیر خواهی وید صاحب آفرین گر شده - بحضار اطلاع
 دادند * و به وید صاحب مرقوم فرمودند که : « شاه را برمز و ایما بحکم
 مودت - که سوائے سرکار انگریزی بجائے خود متحقق است -
 بفهمانند - تا بهر کیف این مرقومه روانه سازد » * وید صاحب بحکم
 دانائی ها بشاه بطریق مواسا عرض کردند : « مهاراجه صاحب بهادر
 وارث تخت و تاج و باج و خراج ممالک محروسه اند - قدم بر راه
 باید نهاد * « شاه بحکم اطاعت ها رقیمه خود مشعر تعهد طلب حضور
 بمهر بغلی بقاعده ولایت ارسال داشت * سرکار والا نیز در جواب آن از
 دست بردار شدن ملک شکار پور و غیره حدود بنگشات عهد نامه مزین
 بمهر خورد خاص درست نموده - روانه ساختند *
 و آن روز انگریزان جشن فیروز مندی - و شاه را بی معاونت
 پیوندی الوداع نمودند * چون تنصیص اتحاد ظاهری و ترصیص بنیاد
 معنوی استحکام یافت - شاه وکیل خود را ملا شکور بدربار حضور

بود * اگر خدا نخواستہ باشد - شاه روس بر شاه طهران ظفر یاب شدہ -
 بر ولایت دست یاب شد - آنوقت بآن دولت و ثانیاً بسرکار انگریزی
 صداعت ہاے سخت خواهد رسید *

چون این معنی از صدق فروغے داشت - و حضور والا از منہیان
 آن سواد تحیر مردم انگریزی دریافتہ - از جلساے نمکحلال خود نیز بے
 قراری ہا ضمیمہ آن میدمودند * درین مقدمہ شاه را اسپند این آتش
 سوزان و گوسفند قربانی عید دوستان دانستہ - یکے را درباب این مقدمات
 پڑوہش فرمودند * تقاصیر شاه را ظہراً معاف - و نیز وکیلان شاه
 بخلعت پنج پارچہ زرباف رخصت انصراف * چون فرستادہ حضور
 ملاقات شاه دریافت - شاه بخوشامد برآمدہ - از کردہ نام - و
 برائے مستقبل نیازمندی ہارا بخود لازم گردانید *

و نیز باطلاع یکجہتی و خیرخواہی ہا از کلا ڈمارتین وید بہادر
 استطلاع این معنی صورت بست * آن دانائے با فرهنگ مخفیاً نظر
 بر اینکہ - این خیرخواہی محض بواسطہ آن دولت است - مراسلت
 نمود - کہ فرستادن شاه بآنطرف پر خوف و خطر - درین نزدیکی بسیار
 خوف است * اما برائے روز مبادا - کہ ہرگز تصور آن در خواب
 نیز معاینہ نمیشود - بیاس قول قَدِمَّ الْخُرُوجَ قَبْلَ الْوَلُوجِ - از شاه
 کہ نسبت بآن دولت باطناً گفتگوہا از خاطر دارد - عہد نامہ طاب
 کردہ شود * چون این معنی مشعر ماک شکار پور و این روے آب
 ستلج را از دست دادن بود - بر خیر خواہی ہا افزودہ - خورسند
 گردیدند * و درین باب بشاہ اطلاع فرمودند * شاه از بخت خود
 آگاہ بحیث المجموع - سہ ہندی فراہم ساختہ - و چند ضرب توپ
 را نیز زیب سلطنت ساختہ - عہد نامہ خود را روانہ حضور نمود *

نسازد^۱ * و نتوره دیره غازی خان در تحت خود آورده . شش لکبه
 روپیه نذرانه ارسال خزانة عامره نموده .- عرضداشت کرد - که تسخیر
 شکار پور سی گروه فاصله از حدود سرکار واقع است * حضور رشتة اتحاد
 فیما بین انگریزی را نازک دانسته - بمیزبانی شاه شجاع الملک در آن
 تغافل - و به ونتوره بطریق تجاهل فرمودند که : « این معنی را اکنون
 موقوف - و خود را در مقدمات آنسواد مصروف دار » *
 چون شاه شجاع الملک را از نیرنگی اقبال این خدیو بیچاره نواز
 پاس بیداری بخت خود متیقن گردید - در آرزوی تاج و تخت
 بوساطت ملا شکور و خشور و ملا حسن بحضور بعرض رسانید که : « از
 اخبار هندوستان وقایع شاه روس و اطاعت بعضی سلاطین شמוש معروض
 اعیان آن دولت فلک حشمت میشود - و ازینجاست که - از شهنشاه
 خورشید کلاه انگلستان بتمامی نواظم صوبجات هندوستان برای انسداد
 درة قندهار و ترکستان فرامین مطاعه متواتر شرف صدور مییابند - فرقه
 علیة انگلس - که معدن فراست و کان کیاست اند - شب و روز در
 تحیر بوده - بتفکرات گوناگون میگذرانند * اگر این آرزومند بتعهد
 دولت تاج بخشی و پعهد نامه - که دور از نکول باشد - قبول فرمایند -
 گوشیبی مردم سنده و افغانان قندهار بطریق مقدمه الجیشی آسپل خواهد

¹ The dispossession of Bahawal Khan of his farm of Dehra Ghazi Khan was dictated by political necessity. Bahawal Khan, as chief of Bahawalpur was virtually under the protection of the British Government on the left bank of the Satlej and since the British were, at this time, negotiating with the Amirs of Sindh for the free navigation of the Satlej in continuation of the The Lower Indus, Ranjit Singh thought it more politic to take over the direct administration of the Ghazi Khan district. See also Cunningham's History of the Sikhs.

سعادت ملازمت والا دریافتند * سرکار والا نهایت خوشنود شده - بجیغه
و خلعت سرافرازی داده - بِنعمات قراوان و اشفاق نمایان بر نواختند -
و از تصویر خلیفه استشمام رائحه جوانمردی نموده - بلفظ آفرین
منصفانه تعریف فرمودند * چون آن تصویر از نظر راقم السطور گذشت -
بُوَ الْعَجَب شکیله رخ نمود - که باین درویش صورتی خواهان دولت
سلطانی گشتن ! همانا که خالی از تکالیف نفس شریر نخواهد بود -
و اگر تباین مذهب بنزین آورد - از صفوت و صفا خبر نداشت که :-

[بیت] کثرت صورت ز صفات است و بس
اصل همه وحدت ذات است و بس

درین سال من دور از اهلیت را دامن چاک کردند - حضور انور
پنج هزار روپیه زر و خلعت پشمین و جیغه جواهرین و مالائے گوهرین و
قلعی طلاکار عنایت فرمودند * عموی کدار ناتج باهتمام شادی از والد
ماجدم مامور شده - مرا بشاهجهان آباد برده - در تهیه سامان دقیقه
از دقایق فرو گذاشت نکرده - امرائے عظام و خاندان کرام اهل اسلام نیز در
محفل فراهم شده - بدعوت گرفتند * چون اظهار تمکنت آن من نزید -
بفرزند پاندهان پندت - که پور سدا سکه پندت و از خاندان عالی
در شرف علوم افسانه روزگار اند - سرافراز شده - رجع القهقری نمودم *

چون ڈیره غازی خان بمقابله دو لکجه و بیست و پنج هزار روپیه تحویل
صادق محمد خان بود - و درین سال در آدائے آن کجروی
بهمرسانید - گردن استکبار دگرگونه بر افراخت * امر عالی شد که :
« و نثوره فراسیس روانه آنطرف شده - در بند و بست ان نواحی قصور

کانون جان - اکثرے از دم شمشیر آبدار آب در کام تشنه‌ها میریختند -
 بسیاری در آن سرا بگاہ سینہ سوز از بے آبی چون ریگ ماہی بہ پہلوئے
 ہمدیگر میغلطیدند * نیم شبان بر آسمان اقبال این خدیو دارا شکوہ ابرے
 نمایان شد - کہ لشکر والا سیراب و کشت امید شاداب گردید * سقائے
 فلک از خیک ابر مدار بر سوختگان آتش عطشان آب افشان - و سنگھان
 جان بجان بخشش از ابر آذری بخشے گرفته - بجان بخشی حق امان
 یافتند:—

[بیت] شکر فیض تو چمن کند اے ابر بہار

کہ اگر خار و گر گل ہمہ پروردہ تست
 تفتنچگیان خلیفہ ہرچند از ابر سیاہ باروت ژالہ ہائے غلوائے آتشبار
 ریختند - لیکن بہادران شوکت شکوہ آنرا از ترسحات ابر آذری دانستہ -
 قدم فرو تر نگذاشتہ بسخت کوشی [مصرف] * چون خلیفہ را از خلافت
 معزول و عہد او را بجان دادن در نکول یافتند - بیاد او فوابعہد کُم¹
 بر سر رسیدہ - بضرب سہ گوی بندوق از اسپ بر زمین و واصل بدرجہ
 اسفل السافلین ساختند - حقا کہ:—

چرخ نہ بر بیدرمان میزند قافاے محتشمان میزند
 مغز وفا نیست درین استخوان کذج بقا نیست درین خاکدان
 دولت دنیا کہ تمنا کند با کہ وفا کرد - کہ با ما کند

شاهزادہ شیر سنگہ خود بنفس نفیس متوجہ نعش خلیفہ گشتہ -
 مصورے سحر کار بر گماشت - تا از سکذات و حرکاتش آلان کما کان
 برگمارد - و خود بعد از نظم و نسق آن سواد روانہ حضور اقدس شدہ -

¹ It is an adaptation of the Quran VI, 38. which runs:—

أَوْفُوا بِعَهْدِي أَوْفِ بِعَهْدِكُمْ

اتاری واله و فوج سردار جوالا سنگه بهدانیه و سردار شام سنگه نهنگ و
 فوج سردار هری سنگه متعینده مهان سنگه پسرش و سردار عطر سنگه
 کالیانواله را حکم قضا بنیاد و بایلغار ارشاد فرمودند *
 چنانکه در اندک زمانه آن سرحد را مخیم اقبال فرموده - بضراب
 گوله هاه آتشبار دشمنان سبکسار را گران گوش ساختند - و جنگه هاه
 رستمانه و آویزشه هاه گردانه را کار بستند - و در تیراندازی و گوله افگنی
 دلهاه اعدا را دربار - و دست را از جا برده - ناسور در جان ریختند *
 خلیفه خلاف سرشت نیز فوج کشی نموده - در عرصه نگون بختی
 علم و قدم بر قدم بمقابله فوج ظفر شیم رایت اندوه و الم افراخته - در
 انتظار مقدم مرگ مفاجات پے می سپرد - در عین هنگامه زد و خورد -
 که آتش پیکار شعاه زن و شراره آزره آتش افگن بود * مولوی اسماعیل
 خان بزخم تفنگ جان بشکورد - در معرکه گیرودار نعش او پایمال سم
 ستوران رخس مثال خالصه جی گشت *
 خلیفه بظهور این معنی از بد بختی ها بشارتے دریافته - تارک
 اقبال خود را از گران بار نکبت واژون - و قهر خداوند کردگار را بیاداش
 اعمال افزون دیده - کمر خودکامی بر خود شکست * چون مولوی
 عبدالحمی - که وزیر یسارش بود - از قوت دستور یمین آگهی یافت -
 بحمله دلیرانه و یورش رستمانه پیش آمد * در معرکه تگ و تاز نعلهاه
 اسپان آتش ریز و اشقران بادپا در مهمیز و صحرا از خون شهیدان رشک
 گلزار - و از آب تیغ خونبار آن دشت روکش بهار * خلیفه باستماع این
 خبر از بخت منحوس حیران و تنگ از جان گشته - بشکسته سنانے
 و گسسته عنانے اسپ را عطف عنان و خنجر تحیر بر جان خود کشید *
 از فقدان آب فوج ظفر موج را العطش بر زبان - و ذایره غم در

باب سی و پنجم

۱۸۴۸ (وقائع سال یکم هزار و هشتصد و هشتاد و هشتم - 1831 A.D.)

خاتمه خلافت سید احمد - معامله شاه

شجاع بدست انگریز سرکار والا - و

شکست شاه از دست دوست محمد

خان والی کابل * ملاقات

لات انگریز و سرکار والا

در مقام روپَر *

چون ایزد بیچون خواهد - که کسی را سر افراز فرماید - اعدای

دولت او را چشم امید بر کند - سرکشان بدکردار را قدمبوسش گرداند *

هرگاه نژند اختری علم نخوت افراخت سر خود باخت *

و ازینجاست که - خلیفه را پای حیات در وحل و دیوار زندگیش

در تزلزل و خلل آمد * از خلاف و عداوت باز نمی ایستاد - و

شورابه شور و شر دماغش را مختل داشت - از سرکار عالی حکم نافذ

بنفاد پیوست که: "بهادران تهمتن تن و شجاعت کیشان بهمین فن روانه

آنطرف شده - هنگام پیکار را گرمی داده - دمار از اعدای بدکردار

بر آرند" * چنانکه شمس سپهر خلافت گوهر تاج شوکت و سطوت

شیر میدان دشمن شکنی - یکه تاز عرصه شیر افگنی شاهزاده شیر سنگه جی

را بسرکردگی برداشته - سردار رتن سنگه گهرجاکیه و سردار پرتاب سنگه

جنگ بشیر شدند * اما شیر را کویاقت ؟ که بهم پنجگویی این خدیو
بیرون خرامد - آخر گورو گوزن را بر زمین انداخته - بمشته ضعیف
آن سرزمین داد معدلت داده - و غبار افلاس کهن را از صفایح خواطر
محتاجین بغرنده ابر مکرمات و سخاوت شست و شو نموده - داد
دهان و سیر کنان بدار السلطنت لاهور رونق بخشیدند * چون آئین
تنبول از قدیم مرسوم این دیار است - که گروه ها گروه مردم در برادری
خود در ستن و دادن آن مبالغه سازند - حضور والا نیز از عنایت اشفاق
شاهانه امرای والا جاه را سر بندگی بافلاک همسری رسانیده - لفظ
تنبول را برفرق اینها اطلاق دادند * حضار سراپا نثار این عنایت را از
تائیدات غیبی تصور نموده - میخواستند - که خانمان خود را بطریق
ایثار تصدق این خدیو فرزانه نمایند * اما حضور والا بوسعت هر یک
نظر عنایت فرموده - شش لکه روپیه زر تحصیل نموده - مفارق حال
ایشانرا به ثریا رسانیده - از خلعت و کمر بند و خنجر و اسپهائی زرین
ستام دریغ نفرموده - بر جاگیرات و انعامات افزودند * و درین سال
هر روز بجهش نوروزی و محفل فیروزی توجه خاطر داشته - در دل
پژوهی صرف اوقات فرمودند * اگر راقم السطور بقید آن عنایت و
تحریر آن ضبط و ربط کمر نیاز بندد - خامه نئین را از طئی این مرحله
دشوار گذار غرق آید - بل از غایت گرمی چون نئے باتش سوزد * لهذا
خود را از ان باز داشته - بتحریر احوال سال هشتم و هشتم میپردازد *

باب سی و چهارم

۱۸۶۷

۱۸۶۷

1831 A.D.

وقائع سال یکم هزار و هشتصد و هشتاد و هفت

بعضی از جلایل و نبایل این شاه کشور

بخت و عورت و سریر آراے

دولت و حشمت *

چون خاطر اقدس پادشاهان والا گهر جامیست جهان نما - که هر چه بینند از خساره اش دریابند - و از منعائش خبر دهند *

و ازینجاست که - هارن نصاری بحضور رسیده - استدعای بندگی این درگاه فلک شکوه نموده * حضور والا از ازرق چشمش لخته اندیشیده - و به بیوفائی و خود سری مخاطبش ساخته - بصوابدید بعضی بآبش بر نیرنگیهای اقبال ساخته - او را مستاجر نور پور و پنهانکوت و آن نواحی فرموده - بفوجداری برنواختند - و اویطالبه را بفراسیسی منظور داشته - بانتظام ماک دوابه مقرر ساختند - و خلیفه نور دین حکیم را از خانه نشین معزول ساخته - بانتظام قصبه گجرات - که سابقاً نیز باجاره ممتاز بوده - این مقدمه صورت تحریر یافت - مقرر فرمودند * هر چند فقیر عزیز الدین حکیم درین باب استکراه آورد - اما چندی بشناخت قدر مهربانی اینچنین ها را رواج دادند و از دارالسلطنت لاهور بامرتسرجی غسل روز مبارک بیساکھی - که اجله ایام هذود این دیار است - فرمودند *

و ار آنجا بآنروے آب راوی علم افراز شجاعت گشته - بسیر و شکار پرداخته - خود بنفس نفیس متوجه نیستان گردیده - طالب

استدعای آن مجنون شده اند، حضور والا و ننتوره فرانسیس و تمام افواج را روانه آن ملک فرموده - خود را در نوم نیز منتظر این اخبار فرمودند *

در این سال در دارالسلطنت لاهور آنچنان تسلط و با شده - که خانها برهم شدند - اسهال و شکوفه کفایت کرده * چها بچگان - که بے مادر شدند - و چها مادران - که بے پسر شدند! و مو کشاده آوارا کوه و دشت گردیدند! و چها پدرانیکه - دلها که داغ پسر یافته - آنجهانی شدند! قیامتے برپا گشت * سردار بده سنگه سندها والیه - که چون او سردارے باوقار در دربار دُربار بهم نرسیده - در یکساعت جهان فانی را الوداع گفت *

چون ظاهر بتاله از پرتو ماهچه رایات اقبال و اجلال فروغ یافت و ننتوره فرانسیس معه اسپ لیلی شرف آستان بوسی اندوخت * دو هزار روپیہ را خلعت زرین معه شمشیر ولایت و مالے مروارید و جیغہ مرصع عنایت نموده - نہایت تعریف فرمودند * چون از اخبار دریافت شد - کہ خلیفہ در سرحد پنجتار مستعد حرکت است * کنور کھڑک سنگه جی بہادر را بطرف پشاور روانہ ساختند * طرفہ شور شیے در آن ولایت انداختہ - معه کارداران ممالک محروسہ و اسپان نذرانہ و دیگر تحائف دولت تلثیم عتبہ فلک رتبہ دریافتند * و حضور والا بعد از فراغت سیر گلگشت بمقر کوبکہ سلطنت و موجب ازدیاد و اُبہت و حشمت کہ تعبیر از لاهور میبود - مراجعت فرمودند *

اسپ جملہ سلطنت پڑوہان سلف در پلے ترازوے شوق این پادشاه فلک شکوہ گذاشته آید - فرق زمین و آسمان میتواند بود - و بکمال تفریط خواهد انجامید * چون این معنی بعرض اقدس رسید - چند منزل از دارالسلطنت لاهور خود بدولت فرا ترک شده - کنور شیر سنگه را معہ اردوے معلے و صاحبان فرانسیس نامزد اولکے پشاور فرمودند * چون دهنیت راع دیوان گوهر اکلیل خلافت کنور کهرک سنگه جی بہادر برائے تحصیل زر نذرانہ قدیم پیشتر باآنطرف بود - یار محمد خان از خوف سطوت پادشاهی از پشاور فرار قرار خود در جلال آباد نمود * چون برائے انتظام آنجا کنور شیر سنگه جی بدیوان مذکور بعضے صلاح ارشاد فرمودند - و مشار الیہ ابنیت صاحبزادہ و ابوت پادشاه زمان منظور نداشته - بغرور آنکہ آقائے من ازو کلان است - و الحق کہ کلان تر و ولیعهد دوران و چاکر را باہم سری چه کار ؟

ع: — رموز مصلحت ملک خسروان دانند *

بے ادبانہ برسرگفتگو آمد * صاحب زادہ شیر سنگه او را پابزنجیر و بضرب و شلاق پرداختہ - ہتک او در نقیر و قطمیر فرمودہ - روانہ حضور پادشاه ملک گیر ساختہ * حضور والا او را روبرو طلب داشتہ - از غایت غضب طیانچہ چند بدست خاص زدہ - بیست ہزار روپیہ تاوان گرفتند * صاحبزادہ شیر سنگه جی بہ یار محمد خان پیغام نمودہ - بسوگند غلیظ شان - کہ اسقاط لیلی عبارت آنست کفایت کردہ - دیگر اسپان نسیم خرام و تحایف آن ملک گرفتہ - بسعدت آستان بوس اعزاز یافتند *

حضور والا از دارالسلطنت لاهور بسری امرتسر جی جبہ افروز نیاز گشتہ - بطواف آن مکان قدسی نشان چندے تسخیر دلہا نمودند * بعرض رسید کہ : ” یار محمد خان بخلف عہد پیش آمدہ بود - اسپ لیای در چراگاہ کابل مشغول جولان است - و سفرائے سلاطین ہر دیار در

باب سی و سوم

۱۸۸۶

۱۸۳۰

وقائع سال یکم هزار و هشتصد و هشتاد و شش - 1830 A.D.

رسیدن اسپ لیلی و در اشتیاق آن مجنون

شدن قیصر روم - ذکر اشتیاق اسپ

این خدیو والا جاه - که یکه

تاز عرصه بخت و دولت

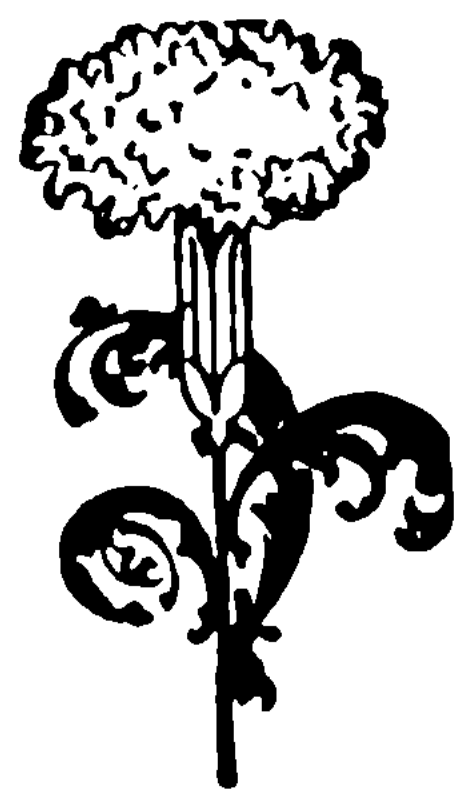
است *

چون خواهش بنده را اسعاف و انجاح از دست تعالی شانه بقدر استعداد هر یک ترتیب میفرماید - اما برگزیدگان خود را بهرچه آرزو مند بیند - تهیه آن چیز صورت بندد - اگرچه وجود آن باهل ظاهر از جمله اشکال باشد * ازین جاست - که این خدیو فرزانه را از همه تحائف روی زمین برای سرور خاطرش بهمرسانیده اند - وهم هرچه که خاطر والا بدان تعلق میپذیرد - خلقی را در دل میاندازد - که آن بدست آورده - بنظر اقدسش گذارند *

در دارالمک کابل اسپ لیلی نام در خوش رفتاری و خجسته آثاری آنچنان شهرت یافت - که فتح علی شاه قاجار والی ایران بسفارت ایلچیان خود مه تفسوقات آن ملک روانه کابل کرده - از دوست محمد خان والی آنجا طالب شد - و نیز قیصر روم را بمراسلت از فتح علی شاه این آرزو دامن گرفت * چون شوق اسپ سواری آن در نهاد این خدیو فرزانه از نادر شاه پادشاه ایران دیار - که محمد مهدی وقائع نگار در نادر نامه ثبت می نماید - بمراحل افراط کرده * همانا که اگر اشتیاق

مخدومی مطاعی مولوی احمد بخش چشتی برائے اکتساب علوم
 موروثی و مکتبی تقید نمودند * استاذم حفظ جاہم نگہ نداشته - و
 پدرم نیز بہنگام الغیث بفریاد وا ندیدے * تخم عداوت در دل میکاشتم -
 و بمکافات مستعد بودہ - از زندان دبستان نجات آرزو میکردم * چون
 دانش رسمیم دامن گرفت - و بامتیاز سفید و سیاہ فرحت اندوختم -
 حالیاً آن اوستاد را برمی ستایم - و ہمہ اوقات پیدایش آن رنج گذجہا
 برائے آن می اندیشم *

و نیز در ہمین سال بدرے از اُفق مراد آشکارا شد - یعنی در خانہ
 جناب عموی لالہ کدار ناتھ صاحب فرزندے چہرہ ہستی برافروخت *
 تاریخش بضمن اسم 'بدری ناتھہ خوش باشد' - دریافتہ اند - الہی از
 عمر و دولت روشنی افزای دیدہ پدر باد *

گردید * سرکار والا خود بنفس نفیس متوجه آن دژهای خداداد شده -
 قلعه تیڑه را - که معمار قدرت بتصنع آن پرداخته بود - بقدم سلطنت
 لزوم پیراستگی بخشیده - بمردم مساکین طرفه زر ریزی فرمودند - که
 محاسب اوهام در آنجا در تحیر است *

چون قلعه تیڑه تسخیر یافت - «تسخیر تیڑه» تاریخش شد -
 و دختران راجه سنسار چند را - که از بطن گدن که حور و ماه را از
 دو رخساره خود به دوزخ می نهادند - در حرم سرای پادشاهی بار داده
 آئین جشن شادمانی و کدخدائی را اساس بر نهاد - بطرز خسروانه
 بادای رسوم پرداختند * پس رفتنچند یک لکھه روپیه را جاگیر یافته -
 در آن ملک برقرار ماند * دیوان بهوانی داس را مستاجر آن ملک قرار
 دادند * کرپا رام چوپڑه وزیر آبادی با وصف همه دانی در دفتر معلی
 بخطاب دیوانی برنشست - و راجه بیر سنگه برادر انروده چند بسرافرازی
 یکهزار سوار سرافراز - و بجاگیر آن موروثی اعزاز یافت * راجه دهیان
 سنگه را ملک راجه بهنیر و پونچپه و آن نواحی عنایت فرموده - تفاخرش
 را از حد در گذرانیدند - و صاحبزاده شیر سنگه جی از پشاور معه تحایف
 شرف قدمبوسی اندوختند - و سرکار والا داد دهان - گلگشت کدان در
 دارالسلطنت لاهور تشریف آورده - بمردم مساکین بنای سخاوت
 بر نهاده - هر یکے را گران بار دولت ساختند *

درین سال من آهوء صحرائے بے ادبی را بمکتب سپرده -
 بتادیبم ادیب سراپا ادب مقرر نموده * عم لاله کدار ناتھ از فیضان عام
 سرمایہ دانش و صفوت مولوی غلام حسین چشتی بتربیت عام و حام
 فایز شدند * نظر بر وارستگیها متوجه زیارت خواجه معین الدین
 چشتی به اجمیر گشتند - مرا بخلف رشیدش مجموعه فضایل و کمالات

باب سی و دوم

۱۸۸۵

وقائع سال یکم هزار و هشتصد و هشتاد و

1828.A.D

پنج *

چون در خرابی و آبادی مردم خالق جز و کل خود را مسبب نام نهاده - سبب پیدا کند - و بے حزم و هوشیاری چون آدم از آن بازی خورد - و بمکافات آن گرفتار شده - مخدول و معدوم ابد گردد - ازینجاست - که بانواخته خدا دم همسری زدن - و یا از گفتارش ابا آوردن در انعدام خود کوشیدنست *

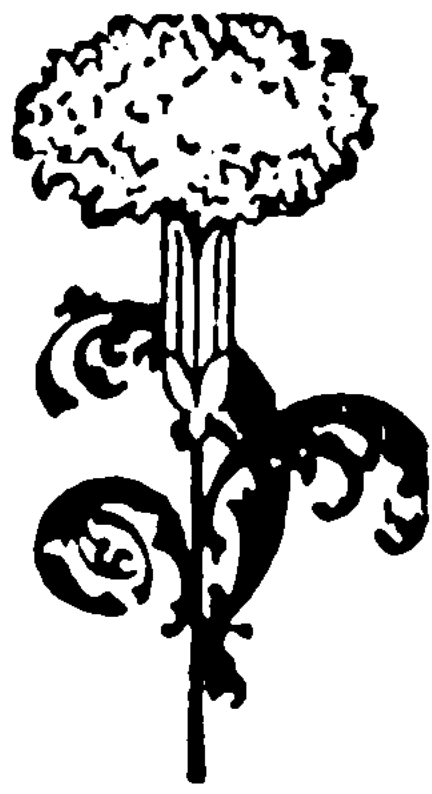
فلک بر سر آن آمد - که دولت راجه رنجیت دیو را باز مجدداً رونق و بهاء بخشید - و بساط حشمت راجه سنسار چند در نوردد - و حضور والا بعد دسهره از لاهور مستعد سفر کوهستان شده - بر راجه دهیان سنگه خطاب "راجه راجگان راجه هندپت راجه دهیان سنگه بهادر" داده - خلعت زرین و شمشیر آبدار ولایت تمین و مالائے گوهرین و وزارت دولت خداداد جلوئے سعادت افزوده - در اعزاز مالا کلام کوشیده - بر راجه انروده چند اءالم کردند که: "همشیره خود را در سلک زوجیت راجه دهیان سنگه کند - تابعنایات خدیوانه سر افراز - به تعطفات خسروانه ممتاز گردد" *

راجه بصلاح و استصواب بخت نگون راجه دهیان سنگه را بچشم حقارت دیده - و گوهر دانش را - که ماه خورشید اوج حشمت و جهانداری توان گفت - سهیم خود نه پسندیده - خانه کوچ گریزان - متوجه آن روء آب ستلج گردید - و آن قلعبجات دیر کشا را در طرفه العین بتصرف این خدیو فرزانه وا گذاشته - مذکوب ازل و ابد

بے بہا را بآب و تاب آورده - تاج مرصع بر فرق دولت و اقبال فہادہ -
 بہ ترانہ ہائے دلکش مسرت خاطر را باعث شدند * نشاط بر خود افزود -
 و انبساط رو نمود * بادۂ طرب در جوش شد - کوس اقبال در خروش
 آمد * بہجت رواج یافت - بخت تارک افراز شد * غلغل
 فرحت بچرخ چندبری رسید - شور میمنت در عالم افتاد *

[بیت] دلت بوصل گل اے بابل سحر! خوش باد

کہ در چمن ہمہ گلبانگ عاشقانہ تست!

حیذیکه نطفه در رحم مادر می پیوندد - و طمٹ را سقوط - وهیوای مستعد
نفوط میباشد - و جوش آن درین سن و سال اکثر بظهور میرسد * از
آنجا که حکما ناکردن دوائی آنرا عین دوا گفته اند - مجهولان هند
آنرا ماتا نام نهاده - از چیچک و جدری مستبکرة شوند - و بزین و
مردمی بخود تجرد - و بعضی تدابیر ابتر را بخود راه داده - مطعون
خردوران والا گهر گردند *

مفصل اینکه - چون از حکیم امام الدین اشارت قدوم ماتا عرض
! دایگان دولت گردید - همانوقت در تهیه رسم و رسوم - که شائسته
مهراجگان ذی فہوم است - ایما رفت * در دوسه روز بر بدن مبارک
آن ماه سپهر آبہت و بختیاری - گوهر شب تاب بخت بیداری - چون نجم
آبہ ہائے - کہ رجم شیاطین اعدا عبارت از آن است - پدیدار شد : تو گوئی
برائے رفع چشم زخم اسپند پخته اند - و یا بر احد شیری رنگش تخم
ریحان ریخته - دریای حسنش از بارش سحاب درد متواترہ پر حبابی
و در آنوقت طبع اقدس بوضع سیمابی شبذمین داناہای چند بر جسم
مبارک - کہ مانند گل تازه بر روی کار داشت - پدیدار گردید *
ستارہ چند از صبح افق چہرہ افتاب تابش لمعہ بروز بخشیدہ - چون
گلہای داناہای چیچک بر گلبن جسم آن نونہال باغ خلافت پژمان و
رخ ماہ رشکش بر سطح زمین انجم افشان شدند * نازکین خرامان
صحن طنازی رفتار طاوسی آموختند - بآرزوی نظارہ سنبستان فرق
عالی شمع چہرہ را بر افروختہ - انوار بر چیدند * جادوکیشان ستم
کوش گیسوی بذفشہ گون را بدست نگار بست - و شست و شو
بخشیدہ - فریب مار عنبرین بر شاخ ساعد صدائین دادہ - و آن گوهر

او را پیشکار - شش هزار کس از عساکر خلیفه علف تیغ آبدار گشتند *
چراغان در لاهور و تمامی ملک محروسه شد - و سرکار والا هزارها
بر محتاجین و فقرا ایثار کرده - جشن شاهانه فرمودند *

درویش محمد خان اخوند و آسانند و کلاے امیران سنده بخلعتها
اعزاز وافر اندوختند * برادران چونی لعل از قید گریخته - و جواهر مل
پشاور می مستاجر شالداغ بمقابلہ ده لکھه روپیہ محبوس شده - و در
کوتوالی سورج بهان اجتن بگل کشی - از مجرای بازار در رسید - و
پابه زنجیر شده - بسخت سختیها مبتلا گردید *

چون سالگره کز نور نو نهال سنگه جی به پنچ پیوست - انواع
فدوات و خیرات به اهل هرمندل - که معبد سترگ صداید خالصه
شریفه است - تقسیم - و کورکه شادمانی پر صدا و رشته گردن هر
یک را از اهل خدمت بجواهر گران بها - تعظیم و صدقات و مبرات
اهل تنجیم ساختند * و اعیان دولت و صدقه خواران خلافت بطوالت
عمر این برخوردار جوان طالع بدرگاه بی نیاز بمناجات پرداختند * آری
پژوهش دلها پز شکی است - که دفع امراض بدن و جستجوی قلوب
طبی است - که رفع بیماری سر و عان بدان تعلق دارد - و از
اینجاست که پانزدهم ماه تشرین روز عطار آثر تپ بر جسم مبارکش
پدیدار شد * حکیم امام الدین سلیمانی الانصاری در حجاب عزت بار
و به سبابه تشخیص نبض آن فرخنده آثر دریافته - برسم اهل هند از
احضار نسوان و مردم بیگانگان و احترازات گوناگون تاکید عرض داشتند *
فی الحال کیاستیان حجاب و عفتیان قباب بدن یاسمیدنش را مستعد قدمگاه
ماتا دانسته - بخورات مهیا داشتند *

چون بر دانایان مستبصر و خردوران مستخبر هویدا است که -

چون بجا آوری خدمات نواب شهنواز خان عرض نمود - عالیجاه سکندر خان را - که وکیل مهماتش بود - بحضور طاب فرموده - بخاعت و اسپ و فیل و بعواطف گوناگون مخصوص ساخته - رخصت نمودند * کنور شیر سنگه جی بطرف بهاولپور رخصت یافت - و نتوره و الارآ فراسیسیان و سواران اسپ سواره خاص همراکب تعیین شدند * مردم توپخانه کلان باغی شده - بر سر جاندهی مستعد شدند * حضور والا اختیار دیگران ازان توپخانه بالکل دور ساخته - سلطان محمود را مالک گردانیدند - و اختیار آن بدو سپردند - و مردم را - که جوهر طبیعت شان حکم سفالی داشت - اخراج داده - تقصیرانه گرفتند * کنور شیر سنگه جی از بهاولپور نذرانه گرفته - معه سرداران نامدار مشمول عواطف شاهنشاهی گشتند *

بعرض رسید که : خلیفه سید احمد را باغوائے یوسف زئی ها مردم خلیل و مهمند طرفه جمعیت بهمرسیده - سر میر بشورش آورده - بخيال خام بر سر قلعه اٹک آویزش دارد * چون سردار هری سنگه نامزد آن طرف بود - کنور شیر سنگه جی را تعیین نموده - و نتوره و الارآ فرانسسیسیان را روانه فرمودند * چنانچه روارو در آن ملک رسیده - و معاندین را از جا برداشته - داد مردانگی دادند * اگرچه افغانیه در سر دادن دریغ نکردند - اما غافل از نیرنگی های اقبال این خدیو بسیار روانه عدم - بقیه بخجالت منضم گشته - منهزم شدند * خلیفه خلافت خود را محض خلاف دانسته مردمانرا برآن آورد - که این دفعه نیز حرکت یار محمد خان بوده است * اول وجودش را ازان ملک دور باید ساخت - و بعد ازان بکار این طرفیان باید پرداخت - و بیخبر ازینکه - خداوند را باین خدیو اسرار است - و فیروزمندی

برهم خورد - و چون از هندوستان در پنجاب زمین نیز و بائے رسیده بود -
 که خانها برباد شدند - در کشمیر نیز تسلط کرد * از تلف مردم چه
 گفته آید - که بسیار از بسیار ضائع شدند * شرح آن یارے کلک این
 واقع نویس نمیتوان بود - که یک لکھه روپیه [مال] و چهل و هشت
 هزار زن و مرد روانه عالم بقا شدند * از مردم ثقات چنان معلوم شده
 که در ایامی که مورکرافت - انگریز بطریق سیاحت وارد کشمیر شده -
 بمیر عزت الله خان مخاطب گشته - گفته بود که : «بقای این خطه بر
 بر سرکان گوگرد است - روزے بتزلزل گرفتار خواهد شد - که از
 هدم آن هیچ تفاوتی نخواهد بود» * این سخن راقم السطور به تکرار
 شنیده - و الحق که خالی از راستی نخواهد بود - که دانشمندی
 صاحبان انگریز بهادر زیاده ازین تر میتواند بود *

و کنور تارا سنگه برادر کنور شیر سنگه جی - اگرچه بمصاحبت
 نادانان دانا نما از تعلق بیزار و پئے تجرد مبتلا و گرفتار مانده بود - اما
 حضور والا او را درکار داشته - برائے تحصیل معامله تانک و بنون
 فرستادند - و الارڈ و ونتورہ فرانسیسیان بجهت تحصیل نذرانہ پشاور
 نامزد شده - دیباغت بمیر احمد - که خود را موسوم بخلیفه کرده بود -

افزودند *

چون مابین خایفه و یار محمد خان ناظم پشاور دگرگونی ها بود
 و مردم افغان یار محمد خان را از دین برگشته - و بمذهب خالصه جی
 پیوسته میگفتند - و بر سر مجادلت آمده * سرکار والا او را از
 مغتلمات شمرده - از حرکات شان غافل میبودند * کنور تارا سنگه بعد
 از تحصیل زر نذرانہ سعادت حضور اندوخت * و اندرز و نصایح -
 که حلقه گوش شاهان والا تبار باشد - از حضور شنیده - چندی بلیت
 و لعل میگذرانید *

پیش

باب سی و یکم

۱۸۸۴

1827 A. D. وقایع سال یکهزار و هشتصد و هشتاد و چهار -

تزلزل در کشمیر جنت نظیر - و رسیدن

وباء در احاطه دارالسلطنت

لاهور - و در گذشتن مردم

بسیار از عالم فنا بدار بقا *

مظنون کالیقین دانایان خردور بل متیقن اوی الابصار والا نظر آنست
که هر چه در عالم دنیا از ایشان صورت ورود می یابد - ثمره آن - اگر چه
به آن جهان تعلق دارد - اما درین سراسر نیز آنموندگی از آن ظاهر می
گردد - تا دیگران بعبرت آیند - و چشم خواب آلوده را از نظاره عذاب
آلیم باز کرده - برای مستقبل زاده اندوزند *

خطه کشمیر - که جنت نظیر توان گفت - و کتب پیشینان در
تعریف آن مبسوط بمطالعه عالمیان در آمد - و هر چه در وصفش نویسم
محض تکلف خواهد بود - چه آفتاب بر فلک مستور نباشد * لهذا
آن ظاهر آرای منظور نه که بکیفر کردار گرفتار آید - از این جا ست - که
میگویند که فلانی بآن چنان امر شذیعه مرتکب شد - که زمین را لرزه
گرفته *

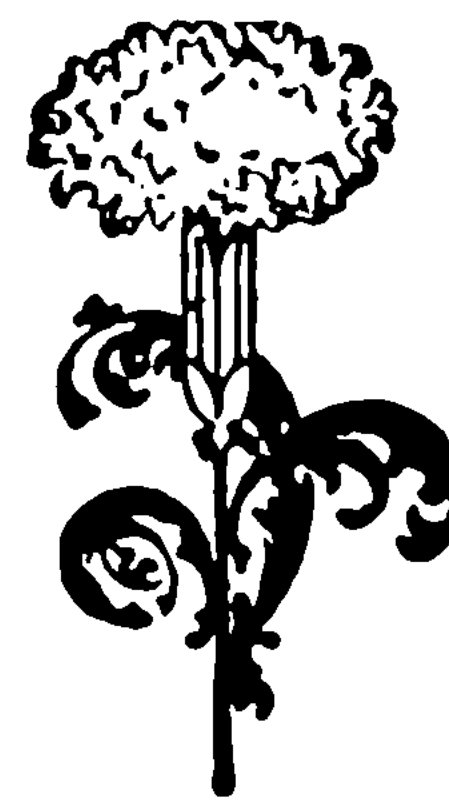
درین سال بعرض حضور والا پیهم رسید که : در احاطه کشمیر تزلزلی
واقع شد - که نه هزار خانه را سقف نشست - و بسیاری از مردم
انجا تلف شدند * و ابتداء آن از پنجم ماه امر دال آلهی شده بود -
و مردم شهر شهر را گذاشته - صحرا نشین شدند - و کارخانه پادشاهی

پنجمین مشغول سیاهی و سپیدی بود - والد ماجدم بمحاکات بیخودانہ
 من میفریفت - و از غایت قرب بارگاہی بر آن آوردے - کہ بحضور والا
 شرایف اندوزم - چون بتحریر آن حالت خود سری قلمم مامور شدہ -
 مے بینم - کہ بہمان حالت گرفتار آمدہ ام - ہائے ہائے !

[فرد] طفلی و دامن مادر خوش بہشتی بودہ است

چون بیائے خویش گردیدم - سرگردان شدیم

الغرض مرا بدرگاہ فلک اشتباہ بردند * حضور والا کہ عقل صوری
 با معنی مخمر دارند - از دور ترک مرا بہ پسر دینا ناتجہ موسوم نمودہ -
 بر زانوئے فلک فرسا - کہ عبارت از بے ادبی ہائے گونا گون میتواند بود -
 نشانده - فرق دولتہ را از فلک الافلاک بگذرانیدند * چون از محاسن
 اشفاق این خدیو جہاندار مقتبس انوار پایدار شدم - دستم بدست اقدس
 گرفتند - و بخلعت گران و حلقہہائے دست طلائی و مالائے مروارید
 سرافرازی دادہ - رخصت فرمودند *

اقبال این خدیو. فیروزی سگال را دریافت کرد - که این حرکت از یار محمد خان بصدور پیوسته - در پئے جانگزایش کمر همت چست و در قلعه پنجتار متحصن شده - باز بدفعه یار محمد خان درست نشست *

بعرض رسید که - راء انند سنگه در شاهجهان آباد بمرض اسهال در گذشت - گویند جس پورش را از لدهیانه بجایش - و رام دیال را در لدهیانه جانشین برادرش ساختند - و کشن چند سیومی فرزندش بوکالت صاحب انباله برقرار ماند - و راء سنگه چهارمین در پتیاله [بتاله] بحراست آنجا از جانب کفور شیر سنگه سرافراز است - دیوان دیویداس را از خود سریش اعانیده - ریشش دراز دیده - پیش از روز ناگزیر سوزانیده - عبرت مردم افزودند - دیوان کرپا رام را بنظامت کشمیر جنت نظیر باجاره بیست و شش لکجه روپیه سوائے اخراجات و جاگیرات خلعت بخشیده - چونی لعل و گورمکه سنگه کمیدان را معزول ساخته - در عین هنگامه برف باری از راه پونچچ روانه فرمودند - دیوان کرپا رام شیخ غلام محی الدین کلال هوشیارپور را نایب خود قرار داده - بند و بست آنجا قرار واقعی ساخت - چونی لعل باراده حضور روانه شد - متصل قصبه گجرات جان بشکرد *

درین سال دور من گرد سواد تعلق را بکمند زنار دامے چند در گودن جان انداختند ع : هررگ من تار گشته حاجت زنار نیست *

گاه در عالم تجرد به آهوان صحرا قرءه تالف میزدم - و گاه مهره خاطر را از یاد مطاب آشنایان روزگار بر میچیدم - بهر کیف ع :

مورغ زیورک چون بدام افتد تحمل بیدش *

از سوانح آنکه - چون درین ایام کوکب عمرم مانند عطار بر آسمان

مولوی عبدالحمید و مولوی اسمعیل از مریدانش فتنه روزگار و در تمام هذدوستان به بحث شگرف استوار و یادگار آن سرزمین بودند. بشرف ملازمتش تفوق جستند * از راه شکار پور در دارالملک کابل رسیده مردم آن نواحی را بجهاد بر داشتند * گروه‌ها گروه مردم مسلمین برو گرد آمده - غازیان از پکه‌لی و دنتور و بنگشات و سواد و بنیر و تیره فراهم آمدند * یار محمد خان بحکمت عملی در ملک خود خرابی دیده - بمقتضای مصلحت خود را نیز مرید ساخت * چون از بیعت ظاهریش تسلی میر احمد گشت - بمقابله حضور والا سپاه خود را قرطب داده - خیالات واهیه را بلندی بدماغ دادند *

چون ازین طرف ازدهای آتش بار و سنگهان جانفدا و متهوران هر دیار و راجپوتان جان نثار بر سر سربازی آمده - بر حمله‌ها گردانه آمده - بسیاری از مسلمین بخاک خواری و گروه‌ها گروه از آن قوم ناهم بمطموره نگونساری افتادند - و هر چند غازیان نیز داد جلادت داده - از سربازی نیندیشیدند * اما غافل از اقبال این خدیو آفاق - که ستاره طالعش سنگ تفرقه در آینه خاطر جمعیت اعدا اندازد * یار محمد خان از هیبت گوله باری چون مقدمه الجیش بود - در عین هنگامه جدال و قتال - که بسیاری از پا در آمدند - و جمع کثیر بدریا رفتند - و جمع غفیر لقمه تیغ آبدار سنگهان جان نثار گشتند - انعطاف عذرا و غازیان را ازین قدر حرکت هدم بنیان - میر احمد و مولویان را بیقراری و رخنه عظیم در سور استواری شان افتاد * هیچائیان خونخوار و پنجابیان نیزه گذار بر سر شان سخت رسیده - میرزا دلگیر و مولویان را در قلعه تحیر تسخیر ساختند - و یار محمد خان مورد انعام شاهانه به نظامت آن ملک بدستور مامور این خدیو فرزانه شده - در پے انعدام بنیان آن گروه بیباک شد - چون میر غافل از نیرنگی

بسیارے را بکشف و برکت اسم اعظم از پا در آورده - نواب میر خان را
 نیز مرید ساخت - و در ہندوستان علم محمدی برافراخته - بر سر
 جہاد شد - و از آنجا در ہر ملکہ رسیدہ - بسیارے را در مسلمین ہمراہ
 کرد * اہل اسلام این مذہب را وہابیہ نامند * متروک آئین این قوم
 است چہ زیارت گاہ ہند - کہ از قدیم سجدہ گاہ اہل کشف و برہان اند
 بران اطلاق این گونه خیالات چسان گفتہ اند *

در شاہجہان آباد - کہ مولد و موطن قدمائے این راقم است -
 سبحان اللہ! امیر خسرو رحمۃ اللہ تعالیٰ در این مکان چہ خوش مے
 سراید *

[فرد] حضرت دہلی کشف دین و داد

جنت عدنست کہ آباد باد

آمین یا رب العالمین - آرام گاہ خواجہ قطب الدین بختیار کاکی و
 خواب گاہ خواجہ نظام الدین زری زر بخش خیلے دلفواز عموم خلائق
 است * راقم السطور نیز ہنگامیکہ - پدر بزرگووارم دام ایقاعہ بیدرنگی
 عنایت آلہی سپردہ بود - مرا بشاہجہان آباد دامن چاک کردند - و
 بجایگاہ خود مذکور آن نمودہ خواہد شد * اقتباس انوار دادار کردہ
 بودم - آے تجرد گزین بودمے - تا مرا عادت تعلق نبودے * غلط
 نوشتم - در تعلق تجرد خیلے دلنشین خدا پڑوہان عاقبت سگال بودہ
 است * پدر بزرگووارم - طیلسان تعلق بر دوش - درین نشاء
 حواسستان با ہوش بودہ - بہ ایزد پڑوہی و خدادانی و
 خدمتگذاری خدیو آفاق و کردانی سر افراز است - ہمت بدان
 گمارم - و از کودکی خیالات باز آیم - و ایزدی عنایت را بہ امداد
 خود استدعا نمایم *

لکوک بمردم محتاج فرموده - شکار دلها نمودند - چون چند روز از دربار نیز عاطل بودند - مردم خیالات چند در چند گذرانیدند * اما بخیر خواهی راجه دهیان سنگه فتورے در اقصای ممالک محروسه راه نیافت * روز مبارک دسره دیدار نوربار از بنگلہ سیمین هر یکے را از ظلمتیان بنورستان آوردند * خلقے را دلہاے از خود رفته بجا آمد - تزلزل غیب در نهاد اعدا افتاد *

گوهر اکلیل خلافت بجهت تحصیل اقساط بقیة بہاولپوریہ رخصت یافت - کنور شیر سنگه جی و جمعدار خوشحال سنگه متصل قصبہ جسران و الارک فراسیس در رنگیل پور اطراق کردند -

نواب رکن الدولہ نذرانہ حضور را معرفت وکلاے خود گذرانیده - مستمال گشت * بعرض رسید کہ - گولہ اندازان توپخانہ کلان از مصر سوکھدیال رو برتافته - بر سر ترمود و بغی آمده اند * حضور والا آنها را بسزا رسانیده - آن توپ خانه را به سلطان محمود خطاب جرنیالی بخشیده - سپردند *

چون سردار بودھ سنگه سندهانواله و سرداران اتاری واله و راجه گلاب سنگه و راجه سوچیت سنگه جهت بندوبست پشاور تعیین فرمودند - درین هنگام از شورش آن ولایت بطریق اخبار دریافته - کنور شیر سنگه جی و کھڑک سنگه جی و جمعدار خوشحال سنگه را نیز روانه فرمودند * خلاصہ این مقال آنکہ: میر احمد¹ نامی از بریلی واقع ہند اسم اعظم یافتہ - بر سردگر گونگی بر آمد - قطع نظر از کولیاں بر احمدیان نیز تسویلات بستہ - از زیارات قبور اولیا و ازکیا و گذرانیدن ندور و افروختن چراغ در خلوتکدہ آن کہن خوابیدگان عالم قدس مانع آمد * چنانچہ

¹ More popularly known as Sayyad Ahmad.

یافتند * غنایم فراوان بچنگال شیران عرصه شجاعت افتاد * کار دانی
 سخاوت بکج کلاهی برنشست * بذای فتنه از جا
 را روز بازار شد * سردار هری سنگه بعد از بند و بست بحسب دلخواه بر سر دژ
 برخاست * و ونتوره در اکوڑه رسیده - آن ملک را حارس گشت *
 آتک بنارس - چون یار محمد خان دید - که بے ادائے نذرانہ قدیمه رهائی نیست
 بیای سر شتافته - تحایف آن ملک را از برنج بازه¹ وغیره میوه های
 افزائے خاطر گلستان اثر گردید - و باز از حضور والا
 گوناگون کابل سرور سنگه بگوشمال آن ملک مامور - و کنور شیر سنگه جی
 سردار هری فراسیس هنگام تلثیم عقبه فلک رتبه سرافرازیها اندوخته -
 و ونتوره فراسیس نیز به نذور لا محصور کوه های شمالی بحضور رسیده -
 الارق فراسیس نیز به نذور لا محصور کوه های شمالی بحضور رسیده -
 ده هزار روپیه زر بلا قصور انعام یافت - سرکار والا چیزے احوال
 غیب را بر باطن اقدس ظاهر یافته - از دارالسلطنت لاهور بملاذ و معاذ
 که عبارت از سری امرتسرجی است - رسیده - لختے برآسودند *
 مرض التوای رودها - که در گل زمین پنجاب و هندوستان مشهور
 بناف است - معه خلل فتح - که در سواری متواتر در بدن قدسی
 جاگیر شده - تلون در مزاج در یافتند - فقیر عزیز الدین حکیم و سواے
 آن از حکمائے افلاطون سرشت دست بمداوا بر آوردند - اما اثرے برآن
 مترتب نگشت * حکیم انگریزی¹ از پورب زمین استسعاد یافته - مداواگر
 قدسی عنصر گشت * چون بر براهمه برای پریوگ - که در هند
 زمین رسم هنود از عبادات متعد ممتکنه میباشد - و بتایبان مساجد
 نشین چون ابر بهاری باریدند - اثرے پدیدار از شفا شد * خیرات

¹ Bara is famous for the quality of its rice.

² Dr. Murray, a surgeon in the British Indian Army was sent from Ludhiana to attend the Maharaja.

باب سی ام

۱۸۵۳

1826A.D. وقائع سال فرخنده فال یکم هزار و هشتصد و

هشتاد و سه - شرح بعضی محاربات و

بیان آن بوجه احسن - که در پیچہ

حیروت برار باب بصیروت

کشاید *

شیوہ خدای جایل و سنت کبریای خایل آنست - که برای
 نمو و حفظ و حراست برگزیده خویش نازله از نوازل آسمانی برو فرو ریزد -
 و بعد ازین از عین عنایت و بسیاری اعانت بحالش پرداخته - ممل
 مزاج و مغل طبعش را قالب بشکود - و به اعانت حمایت لختی فرو
 رفتگان گوید اندیشی را بادبار پایدار روسیاه ابد سازد *

چون دارالسلطنت لاهور مخیم خیم اقبال و مضرب سرادقات عز
 و اجلال گشت - به ارادۀ سیرادینه نگر در امرتسر جی رسیده - الار
 فراسیس را جهة نظام کوه شمال نامزد نموده - از پنهان کونت رجوع
 القهقری بدارالسلطنت لاهور فرموده - چندے بعیش و عشرت گذرانیدند *
 وفتوره فراسیس برکاب گوهر تاج بختیاری کذور شیر سنگه جی بهادر سعادت
 کورنش اندوخت *

چون انتظام نواحی اتک بحسب دلخواه سرانجام یافت - سردار
 هری سنگه بالای کوه سری کونت شتافت - و وفتوره فراسیس بزور
 شجاعت مورچال از گرد و پیش قلعه برداشت * زمینداران سرکش به
 پیغوله متواری و از قلعیان اکثرے مقتول و برخے از تیغ بیدریغ رستگاری

غلام همت آنم که زیر چرخ کبود

ز هر چه رنگ تعلق پذیرد آزاد است

غربا و فقرا به تیولت وافر - که کفایت عشایر را مداوا کند - ممتاز - و

از خلق سایمیش اعدا و احببا سر افرار - آری : ع

برین خوان یغما چه دشمن چه دوست *

و نیز در همین سال دیوان گنگا رام پندت دهلوی را عنصری انتظام از

پا افتاد - و از سرکار والا اجودها پرشاد پورش بخطاب موروثی دیوانی

اعزاز یافته - و باوقار در همچشمان نامدار بر مسند افتخار نشست *

یار محمد خان از گذرانیدن اسپان و قاطران بسمع والا رسید - بنام و نتوره
 ارشاد شد که : بر لب دریای چناب دایر باشد - و آنجا حکم فرمودند
 که : بکومک سردار هری سنگه پرداخته - بهزاره در آیند * سردور سنگه
 از کابل باستقبال آمده - دو هزار روپیه وجهه ضیافت دوستانه داده - بر
 خود بآید - تزلزل در نهاد اشعار کوهستان و سرتابان بد نهاد آن نواحی
 انداخته - در سر بریدن و بباد دادن خرمن جمعیت شان مواظبت
 ساخته - طرفه داد شجاعت دادند *

درین سال دافائے اسرار بر حق - شناسای ایزد مطلق - راز دان
 اهل کشف و برهان جناب منسا رام صاحب راز دان دام برگاتهم پیکر
 اخشیچی را الوداع گفته - در گروه قدسیان عرش نشین نشیمن گزیده -
 مشته صورت نژادان معنی محرم را بماتمکده حیرت نشانند - و پریشان
 دلان روزگار را شیرازه جمعیت بر گسیختند * طریقت بماتم نشت -
 حقیقت بهم بر آمد * هر چند آن مسند بصفت گزین معرفت شکوه -
 مجرد نشین خدا پژوه - رمز فهم الهامات الهی - ممیز سفیدی و سیاهی
 جناب سنت رام صاحب دام افاضت هم نور بصورش زیبایش انوار و جلوه
 قدرت دادار دارد - اما هجران نادیدگان را بغمکده حیرت انداخت *

والد ماجدام را دام ابقاه بے من انفاس قدس اساسش دمے بیقدم
 و قدمے بیدم نیست - مجاذیب دهر او را مرد میدان تعلق و شجاع
 عرصه تجرد شمارند * چه این دو گوهر از دانش بیبهای اندوختند -
 و این دو لعل درخشان بدخشان عرفان در آویز گوش حقیقتش گشتند -
 چنانچه شمس خاور شیراز گوید^۱ :

¹ Hafiz is meant here by the author and the quotation is from his well-known *Ghazal*.

مشحون بمضمون تجویز اخذ و خبر ملک در حضور انور از سردار سراپا
اقتدار بمطالعه سردار رسانیده - آیه الْفَرَارُ خواند - سردار از تقریر
شیر علی روباهانه بیدست و پا شده - پردگیان دولت خود را - که پرده
از روی کار نیفتد - از آن روی آب ستلج گذرانیده - و از اخیال و خیام
و افراس چیزه باقی نگذاشته - فوج خود را نیز حکم عبور داده -
شپا شب در جگرافوان رسیده - نا خوانده مهمان صاحبان بهادر گردید *
چون این معنی از اخبار بمسامع اقدس رسید - لختی از خود رفته -
بخیالات واهی و مخادعات حضارش تعمق فرموده - حیرت بر حیرت
افزودند - آخر الامر کنور شیر سنگه را نیابت دارالسلطنت لاهور بخشیده -
بامرتسر و از آنجا بکپورتله رسیده - ملک را در دیده گذرانیده - و
بمقابله لکه روپیه جواهر سنگه را باجاره دادند - و چون معلوم نظر
داشتند - که چودھری قادر بخش قابل این چنین حرکات نیست -
اورا مطلق داشته - اطلاق امر شنیعه بر دیوان شیر علی ساختند -
چودھری از غایت انفعال ناگهانی در گذشت - سرکار والا را بالکل
مطمین خاطر گشت - غلام غوث برادرش را برنواختند *

و از آنجا در دارالسلطنت لاهور بر تخت کامرانی نشستہ - ضمیمه
آن ملک را از عنایات قادر بیچون تصور نمودند - چون از ساکنین
دارالسلطنت لاهور شکر گذاری - و عدل و انصاف گوهر اکلیل خلافت
معروض اقدس شد - چہا کہ بحال او صرف توجهات فرمودند؟
کنور کھڑک سنگه جی بہادر معاملہ بنو و تانک بتحصیل آورده -
بموجب حکم والا در لاهور شرف قدمبوسی اندوخته *

چون شورش مردم گند گہریہ ہا و سری کوتیہ و محبوس شدن
پسر عباس خان خطک - کہ از جانب حضور مامور بود - و انحراف

چون پاسبانی حکم بنامی پادشاهی است - خود معه اضراب اتواپ و فوجی از بهادران همراه گرفته - در انار کلی سایه اقبال انداخته - حکم بتسخیر آن اشرار دادند * چون مقابله باخدیو جهاندار طاقت آن گروه سراپا ادبار نبود - بحکمت عملی پادشاهی قید شدند * بعد از آن بکمی مناصب رسیده - باز بفرمان برداری صاحبان بهادر ماخوذ شدند * سلطان محمود پور غوثی خان میرآتش را جوان پسندیده دیده - بر عهده پدری سرافراز ساختند - و بخلاعت ثمین و جاگیر گزین سر بر افراختند *

چون دیره اسماعیل خان هوت مخیم اقبال فیروزی کنور کهڑک سنگه جی گشت - نواب شیر محمد خان معه تحایف آن ملک دولت بار اندوخته - عالیشان پاینده خان وغیره امرای نامدار خود را برکاب صاحب زاده بلند اقبال معین نمود - و چون افغانان متمرّد - و از نخوت بر سر جنگ آمدند - افغانان رخ شان برتافتند - داد جوانمردی داده - از سرکار هزاران هزار شایش و به خطاب نمکحلالی انتعاش اندوختند *

دری سال طرفه ماجرای بروئے کار آمد که - چون سردار فتح سنگه اهلوالیه مرد پیشین و دانای زمانه و مورد اخوت این خدیو فرزانه بود - و مدام سوائے لفظ «برادر» از حضور در باره خود تجویز خطابه نداشت - اما ادبارش راهزن آمده - بر سر خیالات داشتی و چون دیوانی سرکارش بوجود شیرعای نامی جالندهری - غلط شاهجهان آبادی - از قوم کلال - غلط از قوم مغل - تعیین گرفت چها که سردار مذکور یاد نگردید - و چها که او رفت و روی نکرد - چون دانست - که حالا مقدمه دگرگون است - روزی وقت صبح العاشقین - که هنگام شام است - ستاره اقبال در ترقی یافتی - جاهلانہ خطی بمهر چودھری قادر بخشش - که وکیل مهمات سردار در سرکار والا حاضر بود -

در عین تابستان بکیفر کردار گرفتار آمد * چون از چنده کلاه استکبار
 باوج آسمان انداخته - از دایره آداب بیرون می خرامید - و حقوق نمک
 را بر طاق نسیان گذاشت - که بے خردی خود را بر گوهر اکلیل خلافت
 معروض مقدس گردانیده بود - سرکار والا فرمودند که : ظفر جنگ را
 از دولت ولیعهد درد شکم است * چون قضا موافقت این دارائے جهان
 افسر را بجان میخورد - ظفر جنگ بعد از چنده بدرد شکم بغتاً در
 درگذشت^۱ - و از پسینانش یک لکھه روپیه بازیافت نموده - املاکش
 خاص فرموده - مصر سوکهدیال برادرش را سرافروزی دادند * و دیوان
 سوکهدیال را خاع دیوانی نموده - از نادانیش خبر یافته - دیوانه
 ساختند *

چون امرتسر مضرب خیم دولت گشت - جشن دسهره مرکوز خاطر
 اشرف شد - در رامنگر نموده - آسمانیان را از آواز اتواپ گران گوش
 ساختند - و از آنجا بفر اقبال در پادشاهانی رسیده - فوج گزین
 را مامور پشاور ساخته - و بیست هزار سوار بسر کردگی شاهزاده کهرک
 سنگه جی بجهت تحصیل معامه بنو و تانک مامور فرموده - خود
 بنفس اقدس بغسل سری کناس عبادت و یزد پستی را اسس نهاده -
 و از آنجا سیر کنان بدارالسلطنت لاهور مردم انتظار کش را از خاک
 قدوم کحل الجواهر بصارت بخشیدند *

ونتوره و الارڈ فرانسیسان انگریزی لباس معروض اقدس نمودند -
 که سنگهان تن باطاعت نداده - خود سری را رونق میدهند - و بر سر
 تهرود نشسته - بر سر جان باختن آمده - شمشیرها از نیام بر آورده اند *

¹ Sohan Lal gives 5th Sanwan 1882 (19th July 1825) as the date of Misar Diwan Chand's death. He also gives an estimate of the Misar's services to the Maharaja (*Vide* p. 325 Vol. II.)

تمکنت پسرش کلاه استکبار به هوا میانداخت نموده - در اندک زمانه
او را چون مرغ بر کفده بال نشانندند * حضور والا در هوشیار پور رسیده -
سیر کفان - قصبه ندون را رونق افزوده - نهیب در نهاد انروده چند
پور راجه سنسار چند انداختند * مشار الیه باجارت بخت بیدار پنجاه
هزار روپیه نذرانه گذرانیده - بخاعت راجگی سرافرازی جست *

از آنجا در اونه بیدار بیدی صاحب سنگه افادت را روز بازار دادند *
چون قلعه کوتایر در راه بنظر اقدس آمد - از غایت انتظام ظاهری - که
مخالف آئین معنویست - چه آنجا حرص و آز و حفظ اعتبار و پاس
جاه را گردن زنند - و اینجا رعونت و تمکنت و بسیار گیری و فوقیت
طلبی و قدر دانی را از مهین عنایت کبریا شمارند - حکم به تسخیر آن
فرموده - جمعدار خوشحال سنگه و فتح سنگه را مامور نموده - خود
بنفس مقدس در کانگڑه رسیده - از سری جوالا جی خاطر را بنوائر
قدسی سراپر افروختند * چتر طلا نذر گذرانیده - احوال رسیدن صاحب
قران نور الدین محمد جهانگیر بادشاه غازی را دریافته - بر عقیدت افزودند
و از آنجا در ادینه نگر چندے سیر فرموده - گوش بر افتاح قلعه کوتایر
انداخته - چندے از جوانان جان نثار را ضمیمه فوج جمعدار ساختند -
چون بادولت خدا داد دم زدگی موجب ندامت و برابری باعث
خجالت است - قلعدار آنجا جایگیر ده هزار روپیه گرفته - بتسویلات
رنگا رنگ جمعدار گرفتار آمد * چون شرف قدمبوسی دریافت - بملاحظه
ایمان ایمان - که فیما بین جمعدار و سوتھی کرتار پوریه و راجه آنجا در
حالت تحصن بمیان آمده بود - او را مطلق العنان و بجانب جاگیرش
روان فرمودند *

چون دارالسلطنت لاهور مخیم عز و جاه گردید - ظفر جنگ بهادر

باب بیست و نهم

۱۸۴۹

1825 A.D.

وقایع سال یکهزار و هشتصد و هشتاد و دو -

و تصرف قلعه کوتلییر - و بعضی از

شرائف کوائف آن روزگار

فرخنده آثار *

همیشه رسم شاهان والا نژاد آنست - که بخورد خورده بین و دانش
نکته چین بر سر خود روی بوده - از گفته عوام بر کنار برسند - و خود
را مغلوب این گروه بے شکوه نسازند - و اگر در آن اندیشه ربقه نیز در
یابند - بر فیرنگی اقبال بالمش نهند * چون روز نو روز فرخی را
اساس بر نهاد - دلها را از کثرت انتعاش چون گل بخنده آورد - بهار
از صبا جوانی گرفت - و خزان نهیب و الم از پا در آمد *

حضور والا بروز مبارک نورانه متصل کونک لکھپت جشن فیروزی
و محفل نوروزی فرموده - تمامی امراء نامدار و حضار سراپا افتخار
را شال و شمله عنایت فرمودند - و غبار نامرادی را از صحایف عموم
شست و شو داده - و چون ابر آذری بر سر باریدن گرفت * چنانچه
آن گلخن را گلشن و آن ظامت آباد را روشن ساختند - و از آنجا در
قریه خطپور شانزده گروهی لاهور بطریق نشاط سیر فرموده - عسکر گوهر
اکلیل خلافت کنور کھترک سنگه بهادر را ملاحظ فرموده - داد دهش
دادند * حکم کوچ داده - استحصال معامله از رکن الدوله صادق محمد
خان بهاولپوریه مقدم نمودند *

دیوان موتی رام را بمحاسبه اعمال نشانده - استخلاص دژها
مفتوح - که بحکم مبرم در تصرف خود داشت - و بآن غرور و

چونى لعل را با جاره بیست و هفت لکه و پنجاه هزار روپيه ناظم آنجا قرار داده یقین نمودند - سردار یار محمد خان را باداع مالیه از اسپ و غیره تحایف نوازش فرموده - بایالت آنجا مقرر کرده - انتهای بوقت حاضر شدن دیوان موتی رام از حسن ابدال خود با دولت فیاض فرمودند - که از سردار هری سنگه تحایف عمده این قدر نه رسیده بود - که دیوان آورده *

درین اثنا محمد خان گلدهریواله را بعهد عنایت بار داده - بغیل و خلعت سرافراز - و بعد از آن سکندر وار در قید آن دو سر هنگ دارا کش از پیمان باز گشتند * و از آنجا دارالسلطنت لاهور وارد گشته - از دیوان موتی رام هفتاد هزار روپيه جریمانه گرفتند * و دیوان کرپا رام از خود سری باز نیامده - با پدر جنگیده - راه فرار سر کرده * سرکار والا از تفقدات بے پایان او را نانک چند فرستاده - طاب کردند * از نانک چند و غیره همرا نیان دیوان موتی رام شصت و سه هزار روپيه باز یافت نموده - از پندتان آنجا دو لکه و چهل هزار روپيه طاب نموده *

درین سال و نلتوره فرانسیس را هواے نفسانی دامنگیر شد - در حضور عرض کرد که : چون رسم و روش فرانسیسان و انگریزان در دین و آئین مستوی است - زنی از قوم انگریز پیش وید صاحب بهادر موجود است - اگر حکم شود - کتبخدا شوم * سرکار والا ده هزار روپيه نقد بخشیده - برات سی هزار روپيه برای امرائے عالیشان تفخواه فرمودند - و نلتوره فرانسیس در انار کلی مسخفل عشرت آراسته - در داد و دهش تقصیر نکرد - و پادری لدهانه را طلب داشته - بموجب آئین عیسوی دست را نگار بست - و بعد از سه روز هم آغوش شاهد تمنا گشته - شرف حضور دریافته - به مبارکبادی امتیاز اندوخت *

تا نامه از اولاد شان در آنجا باشد - چون عرض حضور شد - از غایت مسرت راجه را برنواخته - یک لکه روپیه را نقد و جنس عطا فرموده - بغایت شوکت و سطوت کدخدا فرمودند - و قلعه سیبه را از دیوان کرپا رام طلب نموده - بخاطر داری هائے امیدوار مکرمات پادشاهی ساختند - کرپا رام را تیرگی بخت در گرفت - و خرمن بختش را آتش برق «*الْحَسَدُ تَأْكُلُ الْمُحْسَنَاتِ كَمَا تَأْكُلُ النَّارُ الْحَطَابَ*» پاک بسوخت - که بخداوند تاج بخش بدلیل و برهان برآمد - از فراخ حوصلگی نظر بر خانه زادیش گماشته معذور فرمودند *

بعرض رسید - آبیان آب اٹک از آنرو بعضی جهات این روء آب نیز دست انداز شده - آتش غضب سلطانی را بآرزو میخواستند - حکم به لشکر - که در معنی قهر الهی عبارت از آنست - در دادند - چون طغیانی آب بحدی بود - که حباب نیز طالب کشتی میشد فیل را در دریا انداخته - بقدرت کبریا آب پایاب شد - و فوجی از جا نثاران نیز قدم بقدم بساحل نجات پیوستند - چون حضور قدم از دریا بر آوردند - کسانیکه در دریا بودند - آب بر سر طوفان آمده - برات حیات بسیاری را بر لوح عدم نگاشت - وفور غازیان از زانغ و زغن بیشتر بود - عاف تیغ جفا گشته - چون لباس خود ماتمی شدند - سرکار والا حکم بقتل در داده - قیمرات مسلمین و سادات و علمائے آن نواحی را حکم بآتش داده - آتش فتنه را منطفی نموده - فرو ساختند - دیوان کرپا رام باوصف آوردن فقیر عزیز الدین به پنجاه سوار رسیده - فوج در چهارونی گذاشته - سعادت کورنش دریافت - غصه بحال او فرموده - از نمکحلائی بعید انگاشتند - و دیوان موتی رام را از ایالت صوبه کشمیر معزول فرموده - بهمان سنگه کمیدان را بجایش تعیین - و بعد ازان اقرار

باب بیست و هشتم

۱۸۴۱

وقائع سال یکم هزار و هشتصد و هشتاد و یک - 1824 A. D.

در بیان خلعت دیوانی از پیشگاه والا

بنام لاله سوکهدیال - و در گذشتن

راجه سنسار چند از جهان فانی

بعالم جاودانی - و وقائع

آن سال مبارک *

چون از قدیم چرخ ستمگار دشمن هر خاندان است - و در نواختن
افتاده و انداختن نواخته بازیهای نیرنگ بر روی کار میآورد *

درین سال بعرض رسید - که راجه سنسار چند رخت عنصری بر
بست - و به راء انروده چند قشقه ملکداری واسپرده - حضور والا
از لاهور بسری امرتسرجی سجده و بظاهر بناله گلگشت نموده - بضلعه
ادینه نگر ظل رفت گسترده - فقیر عزیز الدین حکیم را با خلعت سر
افرازی فرستاده - یک لکه روپیه درخواست فرمودند - فقیر به لسانی
پرده گوشش دریده - ببازیافت شرف بار یافت - از غایت عاطفت به
لاله سوکهدیال خطاب دیوانی بخشیده - بر همسران تفوق دادند - در
آن حین والد ماجدم دام ابقاه در دفتر معلى تاریخى فرمودند - برائے
یادگار بجنسه نوشته شد: —

قلعه سیه - که حضور والا از راجه اش مستخاص کزانیده - بدیوان
محکم چند عطا فرموده بودند - بعد از مدتی - که وقت برابر شد -
راجه عم خود را بر آن آورد - که دختر خود به راجه دهیان سنگه سپارد -

سیرتی باز آمده - هشتاد و هفت هزار روپیه نذر گذرانیده - برائے
 مستقبل پسر خود را سپرده - و از خاندان سلطان الازکیا خواجه فریدالدین
 شکر گنج - که بابا نانک صاحب نیز بعضے از ابیات پنجابیئے ایشان در
 گزینته صاحب داخل فرموده اند - مردے باخدا سایمان سنگری نام
 دیدہ شد - کہ در ریاضات شاقہ و فقر و فاقہ ہمتا ندارد - و صالح نام
 در تذبذب پور مائی سپوران از کشف و کرامات شان آنچه برائے العین
 دیدہ - در حضور رسیدہ - اظهار خواهد نمود - نیز بابا سنگت جی
 کہ در دشت گردی و فراخ خاطر و نفور از مردم اند - چہ گفتہ آید!
 حضور والا پاجاے اسد خان منظور داشتہ - حکم بمراجعت
 بخشیدند - و از پے از دیاد اقبال و صحت تن دعا خواستہ - یکہزار
 روپیہ برائے نذور فقرا قرار دادند * [فرد]

حمایت را کہن دانان درویش
 ز صد سد سکندر قوتش بیش

کذار گرفته - و بتیمار داری من روز را شب کرده - و شب را بروز رسانیده * اگرچه او را ندیدم اما مقدمه بطی است - که باستماع مذکورش مو بر اندام راست میشود - و شفقت مادری ناخن بدلم میزند * او از خازدان کبری بود - پدرش جیون رام نام داشت - علم و حکمتش خانزاد بوده - خداوند تعالی او را بیامرزد!

بعرض رسید که - رامانند ساهو - که مستاجر محالات خالصه و در مالگذاری و کم خرجی فسانه روزگار بود - بمرض مزمنه در گذشت * از غایت نشاط فرمودند که - « مردم نام او را وقت صبح نمیگرفتند - که نان بدست نمیافتد * سرکار والا را لک ها بدست خواهد آمد - باز پادشاهانه فرمودند که - بیست لکله روپیه از پسیدانش باز یافت نموده - داخل بیت المال سازند * از آنجا بحیله عمارت بتقبیل سری امرتسر جی بر محتاجین ایثار نمایند *

چون سابق تحریر یافت که - انذت رام از فرخ آباد هندوستان در پتیاله [بتاله] رسیده - احوال خود را بحضور والا - که در آن هنگام بآن روع آب اتک تشریف داشتند - عرضداشت نموده بود - ارشاد رسیده - که بوقت ورود عساکر اقبال بدارالسلطنت لاهور حاضر شوند * درین ایام هندوستانیان آنچنان بداب و آداب شرف حضور دریافتند که بر زبان درفشان حرف تکسین گذشت - و بعد از مقالات هندوستان و فرمان فرمائے غازی الدین حیدر دو پلتن حواله فرموده - حکم نگهداشت مردم پلتن سیوم کرده - پسرش را تهانه دار پتیاله نموده - و فصاحت کلامش و تقریر موزونش را درجه استحسن بخشیده - مخاطب به انذت رام کلکتو ساختند *

از عرضداشت دیوان کرپا رام بوضوح پیوست - که قلعه ممنوته بسطوت اقبال پادشاهی مفتوح * و اسد خان شغال سیرت از روباه

حضور والا بغسل سری هر مندَل رايات عاليات برافراشتند * غبار
 احتياج از صفحه خواطر حواشي آن مڪان قدس نشان شسته - سجود
 را روز بازار دادند - و از آن جا شكار افگنان بسير قصبه بتاله توجه فرمودند
 در عين تا بستان در ظاهر ادينه نگر ايلامشي فرمودند * شورش کوس
 اقبال در آذان راجهائے کوهي انداخته - طالب زر گشته - هر يکے
 چون حلقه بگوشان جان بهيچ ميرز طوق بندگي چون قمری بگردن کشيده
 حاضر و بادائے سنه لکهه روپيه مخاع بخلاع فاخره گشته - آخربه باز يافت
 مکافات خود سرافراز شدند *

بمتصدیان صوبه کشمير بادائے سی و شش لکهه روپيه موکد گشته -
 هر يکے را بخلعت امتياز بخشیده - پندتان کشمير را نیز در آن دخل
 دادند - و ديوان کرپا رام را به تسخير قلعه ممنوته و تخریب آن نواحی
 مامور فرموده * برائے حاضر شدن اسد خان بلوچ - که در تمرود و
 سرکشی نظيرے ندارد - ارشاد فرمودند * عبدالصمد خان دائيره نشين را
 نیز حکم باحضر داده - از تشخيص ملکش - که رايگان خوار بوده -
 صفت افتتاح ملتان بر سرکار والا ميگذارد - اشاره کرده - و از غايت
 خدا پرستی از خدا مردان آن سواد نیز دل پڑوهی بتاکيد گفته - بسپاه
 کينه خواص رخصت فرمودند - و خود بدولت و اقبال در دارسلطنت
 لاهور رسیده - خلقے را از انصاف برنواختند *

درين سال مادرم را روزگار بسر آمد - او را فرزند دوستی بجان
 آوردے - و از خدا پڑوهان التماس من کردے * روزگار سرکش او
 بدقت آورد * چون بمن مينگريست - افسوس خورده - ميگفت
 ع :- « ندانم که پرورد خواهد ترا ؟ » والد ماجدم بعظمی دايه سپرد *
 و او مرا بشير پروردے - و جدۀ من که مادر شفيعۀ من است - مرا در

باب بیست و هفتم

۱۹۸۵

1823 A. D. وقائع سال یکم هزار و هشتصد و هشت - ظہور

بغض و عداوت درمیان رجبین فرانسویسان

و سردار مہت سنگہ بالائے کشتی - و

دیگر ذکر شرائف اوقات اقدس و

اعلیٰ *

یزد بہمتا جل جلالہ پادشاہیست عدیم المثل - حکمرانیست بے زوال

کہ لم یلد ذات اوست - ولم یولد صفات او در ہر سرزمینے نائی قرار دادہ۔

آنچہ خواہد بر آن زبان جاری سازد - و کیفر کردار و پیرش غریبا و گذارش

ظلمت ظامت سرشت - و دگر گونا گونگی ہا نیز بمقتضای دور بے مدار۔

کہ ہندوانش کلجگ نامند مسلمانان آخرین زمانہ گویند - بر روے کار *

گواہ این مقال احوال این خدیو نواختہ رب ذوالجلال میتواند بود۔

کہ چون دارالسلطنت لاهور مخیم اقبال گشت - حکم نافذ نفاذ یافت

کہ "سردار عطر سنگہ سندھانوالیہ و اربیل سنگہ و رجبین فرانسویسان از

دریای بہت عابر شدہ - حاضر شوند" * بر سر کشتی ہنگام عبور

اربیل سنگہ حفظ مراتب سردار عطر سنگہ مد نظر نہداشتہ - بر سر پرخاش

آمدہ - تاخیر موجب تحقیر و تقدیم باعث تفضیم انگشت - قضای

بہانہ جو ہمت سنگہ را بزخم تفنگ جان بشکرد - و گروہی از احدیان

نیز بر زمین افتاد - کشتی خود را بگرداب فنا انداختہ * برادر ہمت

سنگہ در حضور حاضر شدہ - داد خواہی نمود * بعضی از سپاہیان دو

ماہ قید شدہ - نجات یافتند *

راسخ آمد مے - اکذوں از فرق سر تا به ناخن پائے غرقه بحر عصیانم :

فرد ندارم ز تشنع یاران خبر

که غرقه ندارد ز یاران خبر

در غایت وحشت گاهے تانس باهوان صحرا دارم - و گاهے از بے

ملاحظگی هائے طبع و ارستگی هائے گوناگون بخاطر گذارم *

بشمبر ناتج برادریم اگر قد هستی نه شکستے - آتش پدر فرو -

نشاندے حالا که مرا پدر سرمایه حیات مستعاره نویسد - جز آنکه

سر نیاز برپائش دارم - و جبین نیدش بر قدمش گذارم -

هیچ نیندیشم * بتبخر و کجکلاهی - که ناگزیر نشاء علاقه دنیوی

است - بسرآرم - و بمشته بوالفضول آبرو سرکه نکم و از گوهر بے

بہائے کلام - قطع نظر ازین خبر که : « لا تُلَقُّوا الدَّرَرَ فِي فَمِ الْكِلَابِ »

پیش نا خوانده مهمانان سماطے کشم * امر ناتج ! این کلپتره گوئی کجا؟

و این یافه درائی تا کو؟ لختے بخدا که بخود آئی : نظم :

کاشکے مادر نژادے - به بدے جاے شیرم زهر دادے - به بدے

دایه آنساعت که نافم مے برید تیغ بر حلقم نهادے - به بدے

تا بسیاست عنصری گناه مقید نیآمدے * [نظم] :—

یاد دارم بوقت زادن خویش

همه خندان بودند و من گریان

وقت رفتن من از خدا خواهم

همه گریان بودند و من خندان

نجومیان دانشور و اختر شناسان بلند نظر در نیکبختی کشودند - و من

نا کرده کار را بفرخ قدمی بر پدر بزرگوارم ستودند - و چون درین سال

بالمات تأیید یزدانی بدولت بار هر روزه میمنت اندوخته - بخلاع

فاخره سرافرازی یافتند - و بجایگاه خود مذکور آن خواهد رفت *

چون غنیم را پائے همت از جا ربودند - سرکار والا قلعه هشتنگر
را محصور کرده - بجنگیان اجاره هشتاد هزار روپیه دادند - و خود بدولت
در پشاور - که شهریست از عز دار لشکر والا بتاراج آمده - رسیده -
امان بخشیدند *

و از آنجا که - عظیم خان را که بفرامین مطاعه مشعر استمالت
و نظامت پشاور طلب فرموده - امرائے خاص را فرستاده - آخر
یار محمد را بخلعت برنواخته - ناظم پشاور قرار داده - از خلعتهای
گوناگون برنواختند * مبالغ یک لکھه و ده هزار روپیه معامله سالتمام
مقرر فرموده - یک هزار سوار در جانفشانی و چند اسپان ترکی نژاد
برآن افزودند * یار محمد خان را به فیل و اسپ و خنجر و جیغہ
مرصع اعزاز فرموده - با خلعت هفت پارچه رخصت دادند * شیخ
غلام محی الدین ککے زئی معتبر دیوان کرپا رام را بسفارت پیش عظیم
خان روانه کابل فرموده - از حرکات واهیه مانع آمدند * و خود بدولت و
اقبال با فر فریدونی از دریای اتک بر سر پل روارو دارالسلطنت لاهور
را بچراغ بندی حکم فرمودند *

درین سال گل دیگر شگفت - که در خانه جناب قبله دینا ناتھه
صاحب - که والد راقم باشند - دام ظلال جلاله - فرزندے حیرت
زده بزم هستی - که عبارت از بے اعتداد آفرینش - یعنی راقم السطور
امر ناتھه اکبری میروود - هستی گرفت - و ناحق و بے موجب و ناروا
در حلقه « الدنیا جیفه و طابها کلاب » دو زانو نشست
اے وائے کاش ! حیدے که خالق ارواح بخطاب « آست بر بکم »
میپرداخت - کیکدم دامن گرفته - که یشهد - تا گواهی ندادمے -
تا بدعوی این وقت - که جوارح کلیم مذکر اطاعت و عبادت است -

حال عساکر نصرت گردیده - معہ عطار سنگہ و سردار دھنا سنگہ - بآذروے

آب اٹک دباغت دھند *

متعینان نمکحلال بر دریائے اٹک جسر بسته - قلعه جهانگیر

را مورچال کردہ - تسخیر نمودند * و جمع سرداران باتفاق رجوع بہ

صاحبزادہ کنور شیر سنگہ آوردہ - بحضور عرضداشت نمودند * چون

این مقدمہ معلوم عظیم خان گشت - از کابل در جلال آباد آمدہ - بر

تذبیہ عسکر سنگہان کمر ہمت بر بست * چون این معنی معروض

حضور گشت - خود بنفس نفیس از لاہور کوچ فرمودہ - منزل

بمنزل در وزیر آباد - گوہر اکیلی سلطنت کنور کھڑک سنگہ بہادر را

معہ ظفر جنگ روانہ بطریق منگلہ فرمودند * و خود در رھتاس رسیدہ -

جشن فیروز روز ہولی بطریق پادشاہانہ نمودہ - و ہریکے را از شہری

و لشکری زنگ افلاس زدودہ - در عالم جاودانی سرخرو ساختند *

و بعد از آن لب دریائے اٹک مخیم اقبال ساختہ - از سر پل

گذارہ فرمودند - چون عظیم خان بامداد مردم کوهی مقابلہ نمود - حکم

بقتل عام در دادند * سنگہان جان نثار بہ اقبال عد و مال نانگ شاہی آن

چنان بضرب توپ و خمپارہ وجود اعدا را روانہ عدم نمودند - کہ گویا

مقدمہ عنقا بودہ - چہار ہزار کس را روانہ دیار ہلاکت زدودہ - عام

فیروزی افراختہ * اگرچہ سردار پھولا سنگہ نہنگ^۱ سردار گربہا سنگہ و

سردار کرم سنگہ چاہل و کمیدان ہائے پلاٹن گورکھہا وغیرہ از احدیان

بہ نمکحلال بفراختہ آنسراے خرامیدند - اما افسانہ ایشان از تیغ بازی

بر زبان ہر کہہ و مہ رسید *

¹ Phula Singh enjoyed the reputation of being very brave and fearless. Mr. Smyth in his "Reigning Family of Lahore," devotes one full chapter to this intrepid Akali soldier.

درین سال و ننتوره و الارث از قوم فرانسیس از راه کابل و پشاور
 گنبد افارتلی اجازت بلباس ولایتی پهایانه شرف استیلام دریافته - در
 استقامت یافتند - و اشفاق نمایانه با وصف امتناع حضر خاص الخاص
 از حد زیاده و شامل حال هر دو صاحبان گشت * قواعد سواران و قواعد
 پلاتن سنگهان بونتوره و الارث تفویض یافت - و چند روز بایثار زر کشمیر
 و انعام کثیر چون ابر مطیر هر دو را توانگر ساختند * ارشاد شد که
 فصیل ظاهر سری امرتسرجی بطور دارالسلطنت لاهور حساب نمایند *
 بیر در پندت عامل کشمیر بدقیایه یک لکه روپیه محبوس مازد *
 رامجی مل و جواهر مل و نانک چند حاضر گشتند * رامجی مل
 قید - و جواهر مل اجاره شالداغ بمقابله سی و هشت لکه و بیست
 و پنج هزار روپیه گرفته - معه گورمکبه سنگه کمیدان برادر میان سنگه -
 شرف رخصت یافت *

کرم چند و کنهیا لعل دفتری را معزز فرموده - سرکار والا از لاهور
 به راولپندی نزول اجلال نموده - و کرم چند را نزد پشاوریان برای
 وجهه نذرانه پیغام فرمودند * چون اسپان تازی نژاد و میوه و برنج و غیره
 تحائف فرستادند - و باز بلاهور عز ورود اقبال گشت *
 از اخبار ولایت بسمع اقدس رسید که : پیش دوست محمد خان
 والی کابل اسپه ایرانی صد کروه رفتار است * کذور شیر سنگه را معه
 هشت هزار سوار و پیاده و نیز دیوان کرپا رام را مامور فرموده - برای
 تذبیه مردم کوهی روانه فرمودند * اننت رام نامی هندوستانی از فرخ
 آباد بآرزومندی ملازمت اقدس بموجب حکم عالی رخت استقامت
 در پتیاله (بتاله) افکنده - گذارش حضور نمود * سردار هری سنگه را -
 که بمسامان کشی غازه تهور بر رخ داشت - ارشاد رفت که : «شامل

1874 B.C.
March 1823 A.D.

۱۵۲

باب بیست و ششم

۱۸۷۹

وقائع سال یکم هزار و هشتصد و هفتاد و نهم - 1822 A.D.

رسیدن و نثوره صاحب و الورد صاحب

فرانسیسین - و حکم استقامت

یافتن در گنبد انار کلی -

و سوانح آن سال *

خالق جز و کل را در هر امر حکمتیست - و ظاهریان را از روی
حسد در آن حیرت * چون حکمتش سرانجام میکشد - و امری در
مدت ممتد بانجام میرسد - آنوقت بر صنعت بیچونیش غش میخورند -
و جَلَّ جَلَالُهُ و جَلَّتْ حِكْمَتُهُ بر زبان میرانند *

شاهد این مقال آنکه : راجه دهیان سنگه در اطاعت و فرمانبرداری
کمر جهد بر میان بسته - سرکار والا را از خود خورسند - و بیایه والای
مسند آرائی جمون سربلند گشته - برادران خود را حاضر نمود * سرکار
والا راجه گلاب سنگه و میان سوچیت سنگه را خطاب راجگی به تجدید
بخشیده - و نظامت جمون و آن نواحی تا حد کشتوار جاگیر کردند -
و سردار اربیل سنگه معامله کلو و مندی داخل خزانه نمود - و سردار
دل سنگه بمرض لاحق در گذشت - جاگیرش ضبط - و پورش عطر
سنگه را در فوجداری ربط فرمودند * راجه گلاب سنگه از نظم و نسق
پونچیه و متمردان آن نواحی بالکل فرائت یافته - حاضر شد *

فیروز مندوی برافراختند * سخاوت کزان و داد دلہائے داد خواہان
 دہان بدارالسلطنت لاہور چراغ بندی و جشن فیروز مندوی ساختند *
 بعرض رسید کہ: سردار امر سنگہ مجیٹہ - کہ در تیراندازی سر مور
 بر پائے مور میدوخت - از دست زمیندار نارہ جان نثار گردید - حضور
 والا بیاد خدمتگاریہایش متأسف - و بہ مصر ظفر جنگ بہادر مکلف
 گشتند * مصر وارد آنجا گشته - در کوه نارہ قلعه احداث کردہ - و
 قلعه از پایندہ خان گرفتہ - زمینداران آن نواحی را حلقہ انقیاد در
 گوش انداخت * دیوان کرپارام - کہ اجازت تذبیبہ سرکشان یافتہ بود -
 بعد از تادیب و تعذیب آن گروه باغی - حسب الحکم در سرای صالح
 شامل انتظام آن ملک گشتہ - بتقبیل سدہ سینہ فرق بندگی نورانی
 گردانید - پایندہ خان سر ترمود فرو نمیآورد * سردار ہری سنگہ را پکھلی
 و دھنتور و آن نواحی جاگیر کردہ - تسکین خاطر فرمودند * ظفر
 جنگ حاضر شد * اما از قرار واقع بند و بست آن ملک نشد *
 برای استخلاص قلعه و دھنی ہر چند پیش کپتان وید بہادر
 معتبران سرکار والا رفتند - وید صاحب دست برسینہ نہادہ - بر چند
 روز گذاشتہ و دم فرزندہ زدہ - عہدہ دار آن شد - کہ بافسانہائے دور
 و دراز از سرکار کمپنی مستخلص کنانیدہ - در رضامندی مہاراجہ صاحب
 کوشیدہ خواهد شد * سرکار والا نیز این معنی را بمفاد: [بیت]
 چون کار بے فضول من برآید
 مرا در وے سخن گفتن نشاید
 و از گستاخی و دایری پہلو تہی فرمودند *

حضور والا بسری امرتسر جی رسیدہ - بعساکر ظفر پیکر ارشاد فرمودند کہ مستعد سفر منکیرہ باشند - خود با نفس نفیس متوجہ شدہ - سر انجام این سفر فرمودند *

جون لشکر غیبی تائید بانحصار حصاریان پرداخت - از فقدان آب - کہ آن سر زمین سخت ریگستان است - چاهان خام کندیدند - و از وفور آب ہر یکے سیراب گردید - و لشکریان بجمعیت خاطر در استیصال قلعگیان کمر ہمت چست بر میان جان بستند - چون مورچال بر لب خندق رسید - محصوران پانزدہ روز در گلولہ اندازی و سربازی قصور نکرده - آخر اندیشیدند کہ - با دولت خداداد بر نمیتوان آمد - «وَلَا تَلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ»^۱ برخواندہ - قاضی گل محمد و عالیجاہ سکندر خان را الامان گویان فرستادند - بوسیله ظفر جنگ بہادر معروض عاکفان پایہ سرپر پادشاہی گشت کہ : «گروہے از اہل قلعہ مستظر الطاف بے پایان حضور گشتہ - بر در دولت حاضر آمدہ اند *»

سرکار والا آرایش دربار فرمودہ - محاکات نیاز آگین فرستادگان نواب را توقیر دادہ - دلہا بخشیدند - چنانچہ عہد نامہ مزین بہ پنجدہ زعفرانی حضور اقدس و دیگر اقسام عدم تغیر و تبدیل جاگیر آن روئے آب سندہ - دیرہ اسماعیل خان ہوت و بنوں وغیرہ ترتیب یافت *

نواب شاہنواز خان معین الدولہ بہادر با جمعے از بہادران افغانیہ مسامح و با ساز و سامان بیشمار دولت بار اندوختہ - مستمال و منخلع معہ بندہ و اغروق و مستورات بہامن بے پایان عابر گردید - و کوس مراجعت برنواختہ - و ملک دہ لکہہ روپیہ را در تحت و تصرف آوردہ - بیست و دو ضرب توپ داخل توپخانہ خاص فرمودہ - علم نصرت و

¹ Quran II, 195.

تابعی حضور والا مستعد شد - و ما را نیز بریس معنی مستبد میداشت -
 که عنقریب روانه آنروز ستاج شده - ملک را بمخالفت برآرد،*
 سرکار والا در پئے حبس آن توجه گماشته - قید - و ملکش ضبط
 فرموده - آن آهوی از دام جسته را صید فرمودند* رانی قلعه ودهنی
 را بمهر خود بوالیان مغرب در آن گیر و دار نوشته - فرستاد* چنانکه
 وید بهادر برآن متصر شدند - سرکار والا دریس باب آئین دوستی را تازه
 داشته - در باب استخلاص آن برهان گذرانیدند - و گامی خان را بدعوی
 باگواه برنواخته - و گذور شیر سنگه را بقاله و آن نسواری جاگیر
 فرمودند*

و شاهزاده کبرک سنگه جی را معه دیوان موتی رام و دیوان
 کریا رام و سردار فتح سنگه اهلوالیه برائے تاخت قلعه منکیره مقرر
 فرمودند - متعینان از راه ریگستان قلعه محمود کونت را تسخیر کرده -
 شش گروه منکیره اطراق نموده - بنواب اعلام نمودند - نواب عاقبت
 اندیشی نموده - یک لکه و چهل هزار روپیه مقرر نموده - در صد
 ادائے ان شد - مردم افغانیه - که از ملتان فرار کرده بودند - نواب را
 مانع آمدند*

از حرکت اجا سنگه نمک حرام - که بسردار بوده سنگه سندهانواله
 پیوستگی داشت - سخت شورش برپا شد - که جاگیرداران را از
 فرمانبرداری منحرف ساخت - چون همه ها بحضور رسیدند - حضور
 والا لکه روپیه جرمانه گفته - بسفارشعی دیوان موتی رام پنججاه هزار معاف
 فرمودند*

بعرض رسید که - «قاعداران مکیریان منهزم شدند - و مصر
 ظفر جنگ بهادر و فقیر عزیز الدین بحکمت عمای مستخلص کذا کردند» -

باب بیست و پنجم

۱۸۷۴

1821 A. D. وقایع سال یکہزار و ہشتصد و ہفتاد و ہشت -

بے اعتدالی مائی سدا کور - و بعضے

کوایف آن سال بہہجت اشتمال بفضل

او تعالیٰ شانہ و عم احسانہ *

چوں کیفر کردار در عالم تناسخ - کہ منسوخ عقیدت اسلام میں است -
 و در ابلس دیگر مقرر است - و براہین سواطع و حجج قاطع اہل ہند
 بر آن شاہد صادق - اما قاطع نظر از آن دریں عالم نیز نمونہ آن ظاہر
 میگردد - و تشریح آن موجب طوالت کلام و تقریر بلا انجام است -
 اَلْعَاقِلُ تَكْفِيهِ الْاِشَارَةُ * چوں اشارہ آن بیزبانِ جَلِّ جَلَالُہُ در کتاب عزیز
 نیز سفسمہ علی الخمرطوم^۱ واقع است - واضح افتاد - کہ دریں عالم ناپایدار
 بسیارے باین بلا مبتلا میآیند - و نیز "ثُمَّ رَدَدْنَاهُ اَسْفَلَ سَافِلِيْنَ"^۱
 حجت ناطق برائے منکرین تناسخ نازل است - و در کتاب ہنود بیان
 آن پایانے ندارد * مرا - کہ گرفتار صالح کلم - اجازت تعصب ندادہ اند -
 گردن تسلیم پیش ہر گروہے انداختہ - حلاوت خود را از میان میبرم *
 بنا بریں مقال آنکہ - رانی سدا کور مدام ببد باطنی بدگرگونگی
 ساختہ - و خفیہ بمراسلت پرداختہ - اندیشہ ہا اندیشیدے - کہ
 شکست اولیائے دولت قاہرہ را مبشعر باشد * بموجب عرض گامی خان
 خان سامان و کنور شیر سنگہ جی بعرض والا رسید کہ: "رانی در گردن

^۱ Quran XCV, 5.

باده گلگون و راق مروق در جام چون خورشید انداخته - نهایت
 سرور و شادمانی چون شفق چهره برافروخته - عام لمن الملکی برافراختند* .
 اصطرابیان دایره کش و انجمذیان آسمان وش را که معاهد کشای
 رشته اهل مقاصد اند - امر جلیل القدر شرف اصدار یافت که: « زایچه
 اقبال بر کشیده - چون اقلیدس بمجسطی کشائی خلعت سرافرازی
 یابند » - و بموجب تعمق این گروه رفعت شکوه - که جراید خوانان
 آسمانی و رمز شناسان عالم پنهانی اند - اسم گرامی به نونهای سنگه جی
 قرار داده - بمراحم خسروانی هریک را سرافرازی دادند - چون تاریخ
 ولادت آن نونهای تخت و اقبال بقم نیاز رقم رسیده - بعینه ثبت
 جریده یادگار است * فردی -

چون عقل کل آن نهال دانش در گلشن آفرینش آمد
 تاریخ ولادتش بجستم • گلدسته باغ دانش آمد
 سرکار والا بسزای راجه پونچیه و زمینداران کهکرو نبه مصر ظفر
 جنگ بهادر را مقرر فرمودند* و بطریق کومک سرداران اتاری را نیز
 همراه داده - بکشور آرائی اقبال وابتهت و معاهد کشائی اهل احتیاج و
 مقاصد بخش صاحبان تخت و تاج گردیدند - در میر پور چون که
 بمقتضای خود سری بمصر دیوان چند از راه خودداری برآمدند - طلب
 حضور شده - ماخوذ عتاب و قهر پادشاهی گشتند* و برای تادیب
 آن نواحی سردار هری سنگه را نامزد فرموده - کنجابه و مضافات آن را
 به شیخ احمد حکیم سیالکوٹی تجویز نموده - سیر کزان و داد دهان
 دارالسلطنت لاهور را مخیم عز و جلال ساختند*

در ناله کزنائی دم روح افزای دمیدند * تار نفس به تار ساز داد
 دمسازی داده - و قانون خوانان ترک و تاجیک صبر عشاق را به یغما
 برده - مار گزیدگان زلف یاسمن مویان را تریاق عراق بهم رسانیده -
 سرخوشان بزم موافقت با خوبان ماه و شش بهار آرائی گلشن کنار و بوس -
 و سرمستان باده منافقت چون تیره روزگاران فلک زده کف زنان دایره
 افسوس *

صوت قوالان خوش ادا بادلهائے از خود رام کردگان طریق غنیمت
 سپرده - نغمه مطربان زمزمه سراج اصطبار از فرقی دانایان روزگار برده *
 گلرویان سرو قامت دست را جمایل کرده - شاخ صندلین را باهم آویخته
 گلهائے عذار را بر رخسار همدگر نهاده - نظارگیان را بصیرت افزودند -
 و شیرین لبان نسرین بدن سراپا طومار زلف برکشاده - چون صراحی
 از غلیان باده پیمائی خم افتاده - و از هر طرف رامشگران نغمه سنج
 فراهم آمده - بیاریهائے گوناگون و نیرنگیهائے بوقلمون چرخ چنبری را
 بچرخ آورده - طشتش را از بام انداختند *

سرکار والا هریکے را بخلاع فاخره سرافرازی داده - کوس شادمانی
 بر نواختند - و بعدایات فراوان هر نقیر و قطمیر را مشمول بهجت
 بیکران ساخته - حرف احتیاج را از الواح خاطر شست و شو بخشیدند -
 و در شهر سری امرتسر جی و دارالسلطنت لاهور حکم نافذ رسید که:
 « لیلای لیل را بچراغان منور چون خورشید روز پیرایه نورانی پوشانیده -
 شمع مراد روشن ساخته - در سراج گلشن چراغ لاله را بروغن کفجد
 خال منور نموده - آن لیلۃ القدر را بهزاران روز نیک برستانند -
 و بخشش را روز بازار داده - برقص و سماع پرداخته - دست گرم
 بر کشاده - چون ابرنپسانی گوهر افشاندند - و از غایت کامرانی

آثار غنچه‌گی مبدل گردیده - جهانیان را نشاط افزوده - زمانه را طرب رو نمود *

فاک بساط امان بر چید - زمین را آبه بر روی کار رسیده - از زخم
قلقل فرحت صبوحنیان خمخانه وحدت را در ذکر ایزدی بقلقل رهنمائی
کرده - قمتمه قلوب موات سر مستان باده کثرت را در احیاء عیسی نفسی
بکار برده - قم باذن الله خوانده - شیشه چون صوفیان راز دل را بیرون
داده - و ساغر با لب میخواران اسرار باطن بیرون نهاده - و طلبه‌ای از
گرانی سبک خیز - بط پلپایه چون کبک دری خنده ریز - صدای نغمه
منظر بان طرفه شورے در شهرستان دل ریخته - و کاسه چون چشم آهوان
صحرائی فتنه غنوده را از خواب بر انگیخته - شراب هردم آواز
میساخت - که پیاله کمر همت بسته دست بدست حریفان می ساخت *
جادو صنمان چون باده گلگون درتگ و تاز آمده - بر کف ساغرمی نهاد -
و پری رخان حوری لبس بمیگویی در جامه سبز چون می از لباس
میذا بر آمده - منظر بان نغمه پرداز به نایره تر نوائی آتش افکن خرمین
صبر عشاق - و روسپیان سراپا ناز با خنجر آبرو بسمل نماه خاطر مشتاق -
ساقیان ناز کبدن هر طرف بزم عشرت را گرمی داده - و نازکیان گلگون
پیرهن بر سر کلاه باز بکجی بر نهاده - جلا جل بسر گوشه دف در مقام
پرده از روی کار بر انداختن و نه بیزارای دلها را بدام دل بستگی کشیده -
سر گرم راه هوش غارت ساختن - مخالفان را بجای آواز نغمه دست
تغابن بر سر - و کوچک و بزرگ را چون قمری بغزلخوانی زمزه
دلفریبی از بر تار چون رگ بابل نغمه خیز شور انگیختن - و نفیر
بغایت گلو سوزی در زمام طاقت بر گسیختن - سرود سرایان انجمن
غندایبان چمن را دهل دریدند - و کمر نایبان بزم عشرت چون مسیحا دم

ابتر و براہ نگون بختی بے سپر نموده - اهل عام و هنر را بکمند عنایت
مسخر فرمودند *

و شرباشوران غضنفر و چرخچیان بہرام در بطلوع اقبال و ظفر
از شاخسار فیروزی چاشنی یاب بہجت اندوزی شدہ - سرافرازی
حاصل ساختند * دایۃ بلند پایہ بآن نورس گل باغ خلافت شیر لطافت
دادہ - از نشاء کامرانی سرشار - و باین رتبۃ فلک پایگی سزاوار گشت *
آهوئی چشمش - کہ ہر آئینہ مشکین غزالان دشت ختن را بخطا در
میگرفت - بسرمۃ نیم خوابی مکمل نموده بہزاران ناز و نیاز از خواب
غفلت ز ہوشیار ساختند - و در مصفا مہد چون دل نشاند -
کنیزان یاسمن خد و رنگین عذاران صندلین صاعد از رشتہ جان
برای تحریک مہد نسیم صبا پیغام کردہ - باصوات دلکشا ترانہ
ہاے خوش ادا آتش بجان باربد^۱ انداختند * و آن غنچہ دہان مایل
بخندہ بودہ - دلہاے حزین را شادمان و بجائے شیر رغبت بزعفران
میساخت * پری دیداران سنبلیں موے - مہر عذاران ماہ روے - کہ
بیک غمزہ نقد عمر سودا میکردند - از پردۃ دل قماط دوختند - و
اسپند خال را بآتشین رخسار خود فرا سوختند *

جہاں در رنگ گل بر خویش بالید بلند عیش و طرب را پایہ گردید
فلک را سر بلندی حاصل آمد زمین را پائے بیرون از گل آمد
گل فرحت بعالم رنگ و بویافت جہانے دسترس بر آرزو یافت
زمانہ بغایت نشاط چون گل در پیرهن نگنجیدہ - و بشگفتگی

¹ The name of a famous Persian bard who was Court musician to Khusraw Parviz the Sasanian King.

نگارسی
لسانی
کتابخانه

باب بیست و چهارم

1821 A. D.

در بیان دمیدن نو باوهٔ مراد در گلشن کشور

ستانی - و فروغ خورشید عزت و جاه از

آسمان رفعت و جهانبانی - و وفور

دولت بهجت و شادمانی - ازین

مژدهٔ نشاط افزا بعنایات

یزدانی *

چون قدرتیان بر آن شوند - که بنائے سلطنت را بقوایم دوام مربوط

و کاخ خلافت را بدعایم استحکام مضبوط داشته - جهان و جهانیان را

بر یک نهج قرار دهند - در بنا بر دارائے وقت جز بر یک نه افزوده -

آثار رشد و شجاعت و عفت و عدالت - که تعبیر از اصول اصلیه

فضایل اربعه میبود - بر جبین آشکار سازند *

مصدق این مقال احوال آن تابنده اختر خورشید مثال است -

که چهاردهم ماه پهاگن مطابق شهر بهمن از بطن قدسیهٔ صبیئه سردار جیمل

سنگه کفیه - که اسم سامیه بر صدر سمت گذارش یافته - از مکن

غیب بر منصهٔ ظهور خرامیدند * و پرتو افکن عالم خلافت - و

مانند آفتاب از مشرقستان سلطنت ظامت زدائے سپهر رفعت شده -

بر فرق جهانیان سایهٔ عنایت گستردند - و کشت جهان را بآب مکرمت

تر - و اعداء تیرهٔ بنخت را در خارستان اضطراب مضطر ساخته -

سرکشان خود سر را - که از سرکشی مادهٔ اشتعال شور و شر بودند -

تا در نرسد وعده هر کار که هست

سودے ندهد یاری هر یار که هست

راجہ گلاب سنگہ و امیر سنگہ منہالیہ را مامور و در قلعه محصور فرمودند * چون بحضور رسید - حکم شد کہ : "دایم الحبس بودہ - نفس شماری میگردہ باشد" * پسرانش را جاگیر نارووال دادہ - مستمال فرمودند *

از عرایض دیوان موتی رام استشمام رایحه قدمبوسی دریافته - سردار هری
 سنگه ناوا را ناظم کشمیر قرار داده - بخاعت تمین رخصت فرمودند - و
 دیوان شرف ركب بوسی دریافت - پندتگن کشمیر - که همراه بودند -
 نذرانه گذرانیده - مرخص گشتند *

سرکار والا تنبیه مردم جب و بهاؤ مد نظر فرمودند - از دریائے چناب
 لنگر عبور - در سراچه نیستان متمردين آتش فتور انداختند - و از
 آنجا تنبیه دهان و تادیب کفان - کنار دریائے بهت مخیم اقبال گشت -
 بجمله سپاه جاگیردار یک لکه روپیه در وجهه غیر حاضری کثرات فرمود -
 نند سنگه پندیواله به بیخبری مغضوب - و لاله نانک چند بجایش
 منصوب گردید - برادران دیوان بهوانی داس را خلعت زر نذرانه کلو و
 مندی فرمودند *

راجہ گلاب سنگه مهین برادر راجہ دهیان سنگه را بسزائے دیدو
 راجپوت - که سر خودسری فرود نمیآورد - و سنگ راہ متردین میگشت
 مقرر نموده - سردار جگت سنگه اتاری واله را همراه ساختند * دیدو
 آنچنان داد تهر داده - در میدان سرکشی ثابت قدمانه - معه هر
 دو پسر - جانسپار گشته - که در تمام کوهستانیان نام خود را یادگار
 گذاشته - که در دید و شنید نیاید * خورد پسرش گرفتار شده -
 بمراحم این پادشاه یتیم پرور در عز امتیاز یافت *

و اہجہ اغرخان - کہ ظاہراً از سرکشی تائب و از افعال قبیلہ
 منفعیل و هائب - ہمیشہ بدطن بخط و کتابت استظلالیان پادشاهی را
 بہ اغوا از جا میبرد * سرکار والا مدام گرفتاری آنها مرکوز طبع اقدس
 میداشتند - بفحوائے مضمون: — [بیت]

سرکار والا بسجادات سری امرتسر جی رخ اقبال بر افروختند - و
 از آنجا بظاہر بتالہ رونق بخش شده - سیر تالاب - کہ از شمشیر خان
 کوکلتاش اکبر شاہی کہ در فضاے دلکشائے سبزہ میفاکار چون خورشید
 منور در کشت اخضر آشکار است - فرمودند - و با چارده سالن مہرو
 و سنبلیں سویان مشکبو بر اہلک فلیک بر آمدہ - بہ نیسان عنایت و ابر
 سخاوت دامن ہر یکے را چون صدف گوہر آمود فرمودہ - گلشن مقاصد
 مردم را سیرابی و نہال امید جہانیان را طراوت و شادابی افزودند -
 و از غایت عنایت توجہ بہ بحال غرباء گماشتہ - و بر سر داد پڑوہی بر
 آمدہ - نسخۂ کھنڈۂ عدالت نوشیروانی بر طاق نسیان بگذاشتہ - شیرازہ
 جمعیت را انتظام دادند *

دلہائے موات مردم ستمدیدہ از ماء الحیوۃ داد گستری این خدیو
 بیچارہ نواز مجدداً زندگی یافت * و ہر یکے از قُطَّاع الطَّرِيق و اُچکھ
 و کيسہ بر - کہ باغوائے مردم حکومتے خود سری ہا را رواج میدادند -
 بر سر دارِ بَدَارِ البَوَارِ شتافت - و جشن مبارک روز دسہرہ انعقاد یافت -
 و بایں بہانہ زر بخششی را روائی دادہ - سپاہ و رعیت را برنواختہ - از
 دریائے راوی عبور فرمودہ - ظاہر سیالکوٹ را از مقدم ظفر توام صفا - و از
 دیدن صاحبزادگان عالیقدر چشم جہان بین را ضیا افزودند *

دیوان سوکے دیال عز بار یافتہ - بر مستاجرے رامانند ہشتاد و
 پنجہزار روپیہ افزود - از غایت الطاف خیر خواہی او را رتبہ وقار
 بخشیدہ - ملک نکہ - کہ در جاگیر گوہر اکلیل خلافت کفور کبرک سنگہ
 جی بہادر بود - ضمیمۂ عواطف گشت - مولوی مظہر حسین منشی
 انگریزی بہ حصول دولت ملازمت استسعاد اندوختہ - قصبہ کلانور و
 آن نواحی در تحت خود آوردہ - بہ بند و بست آن مورد آفرین شد -

حالتی که در کشمیر بر دیوان موتی رام گذشت - سرپای دلش
مجرح گشت :- فرد

ازین بد چه باشد بعالم. دگر پدر خاک ریزد بگور پسر |
هر چند سرکار والا بمراهم زخم مراحم خاطرش را اندمال دادند - اما
دیوان بر سفر بنارس مستعد - و درین باب بعراض پیهم مستبد گردید -
گویا ستاره اقبال این خاندان از همانروز در هبوط رسیده *

محمد خان زمیداور گلدهیری حاضر آمده - به تنبیه باغیان کوهی
حاضر شده - چندی بآتش سوختند - و بعضی را بخاعت مستمال
گردانیدند - و از آنجا بحسن ابدال و سر راه کوه گند گجرا آمده -
بسزای گردن تابان پرداختند *

سر بلند خان زمیداور ترنول معامله ادا کرده - بمکان خود ها
گریخت - بسزای صالح اطراق افتاد - و هفت هزار روپیه وصول
یافتند *

لاله نانک چند - که بتادیب زمینداران کهک و بنه و پکهلی و
دهنتور متعین بود - در حضور رسیده - و بانتظام قلعه در بند رخصت
یافت - و بعد از بند و بست آنجا ملحق معسکر اقبال گشت - و
بموجب حکم والا متصل غازی قلعه احدات شد - حکم مبرم شرف صدور -
پذیرفت که - "بعد بند و بست آن ملک و احدات قلعه ها - روانه
دارالسلطنت لاهور شوند"

لکھی شاه مستاجر را حکم پرورش سپاه رسید - و سپاه قلعه به
نند سنگه تفویض یافت - چون سپاه بروهتاس رسید - حکم تعین
بلو سنگه بر قلعه غازی شد - وقت از دست رفته بود - بایلغار بشرف
رکاب بوسی اعزاز فراوان اندوختند *

پیدا کرده - از دیت غافل نباشند - و طرفه دباغتی دادند - که مردم کوهی بر سر حساب آمده - دست از جان شستند - و دمه چند از عطیات آلهی شمردند *

هر چند دیوان رام دیال درین میان مانع میآمد - اما رانی بفحوائے نقصان عقل - که مخمر طایفه نسوان است - از اصرار و استبداد باز نمیایستاد - حتی که گروهی بر سر کوهیان تاخت آوردند * از آنروز پاسے باقی بود - که فرشته در لباس آدمیان پیش دیوان رام دیال آمده - ظاهر نمود که : «زمیداران عرصه بر فوج متعینه تنگ ساخته اند *» دیوان اسپ سواره معه چندے در آنجا رسیده - داد مردمی داد چوں مراجعت نمود - در موضع تارہ - گویا آفتاب عمر بر سر کوه رسیده بود : - که دیو سیاه شب ظلماتے رخ نمود - و از زمیداران گریخته - گروهی جمعیت تمام منعقد ساخته - بر سر آنها ریختند *

و از جوانان یکه تاز و بهادران نیزه باز کسے را سوائے گریز پائی همت تیز نماند - دیوان رام دیال زخمهای کاری برداشته - جان بجان آفرین سپرد - و در کار خداوند نعمت جان شیرین را برباد داد - خوشا نمکحللان و این گونه قدیمیان جان دریغ ندار - که بکشاده پیشانی متوجه عالم قدس شوند! و غازه سرخروئی بروے پسیدان مالند!
حقا که - چون او سردارے مخیر تا امروز بر روے کار نیامده * و ازین جاست که - سرکار والا بر خیر خواهیش آفرینها خوانده - درین مقدمه جزوی سفر نا گزیرش حکم ربانی شمردند - و اگر نه در معرکه هائے مرد آزمائی اگر اینگونه سردارے ضایع میشد - مقام افسوس نبود *

باب بیست و سوم

وقایع سال یکم هزار و هشتصد و هفتاد و هفت - 1820A.D.

مطابق هزار و دو صد و سی و سه -

فروغ کوکب بخت و اقبال -

لمعه افشانی جاه و جلال

بفضل ایزد متعال *

چون همه کاره‌های شاهان والا نژاد را - اگرچه در حقیقت انتظام او تعالی شانه است - اما ظاهراً برسم مجاز اختلاف نیز واقع میشود - تا ظاهر بیدان را باعث افتخار حشمت میگردد - که آنها بر سر جسارت آمده - قدم از اندازه بیرون نهند - و گرفتار خسارت شده - از استیصال خود خبری جویند * و اینها بوفاداری و غمخواری نامزد شده - در لشکر نصرت پیکر علم والا اقتداری برافرازند *

ظفر جنگ بهادر از نواب شهنواز خان - بوساطت عالیجاه سکندر خان و عالیشان شیر محمد خان معتبرانش - یک لکه و هشتاد هزار روپیه وصول آورده - سعادت انصراف اندوخت *

از سوانح آنکه - چون گوهر تاج حکومت کفور شیر سنگه معه سرداران مرقوم به تذبیه سرکشان تربیاه و اتک و آن نواحی سرافرازی یافت - بکومک آلهی بخش کمیدان بر لب بار رسیده - از متمدان وفائی زر ندانه کفانید * رانی سدا کور فتنه خفته را بیدار کرده - به نخوتیان خود پرست و بکوته اندیشان دراز دست آن نواحی پیغام نمود - نعلش جان نثار خالصه جی - که در نبرد ضایع ساخته اند -

لاهور را ضیاء و بہاء بچشم مقدم طاب افزودند *

در روزیکہ - سرکار والا اقتدار بشکار رفته بودند - مردے ہندوستانی
 محفوظ علی نام پیشکش گذرانید - او را نوکر کردہ - بانعام و حکم
 روانگی ملتان دادند - و راج ریحانی و شراب ارغوانی در جام تمنا
 ریختہ - برخلاف تمنائے اعدا انجمنہائے انجم شکوہ فلک فریب
 فرمودہ - سپاہیان سلاح بند پھرہ وغیرہ فقرائے بیدست و پا را غبار افلاس
 بماء عنایت فرد شستند - مسلمین در مساجد - و ہنود در معابد -
 بدعائے ازدیاد دولت پرداختند - غرض کہ - ذات انبال آیات آفتابییست
 ظلمت زدا - و مہتابییست عالم آرا : لراقمہ :-

آلہی تا شہ گل در بہاران سربر آراست با فوج ہزاران
 بہار از فوج فوج گل بجوش است فلک از کوس ابر اندر خروش است
 علم داری بود سروروان را سنان در دست شاخ ارغوان را
 شہ رنجیت سنگہ از لطف و ہاب بود فرمان رواے ملک پنجاب
 شمشیرش عدو را در گلو دم ز فوجش نظم دشمن باد برہم

گوهر اکلیل خلافت کذور که ترک سنگه جی دام اقباله در دارالسلطنت لاهور حرسها اللہ تعالیٰ من الحور بعد الکور تشریف فرما بودند - چون سحاب کرم اثر گرد کشت امید بارور و نونہال مقصود بآب عنایات ایزدی تر گردید - از پیش گاه عالی حکم نافذ بنفاد رسید کہ: چون گوهر اکلیل خلافت در سرزمین لاهور رنگ افروز چهره هستی شدند - هر چند در لیاقت و خرد چراغ بلاغت میا فروزند - اما خاص و عام بافواہ گویند - در دل سلاطین نیز فرود آید - و نیکو نماید - و ضمیمه آن - چون سری امرتسر جی سجدود جباہ صنادید این طائفه شریفه است - هر گاه ولادت شاهزاده فرخ اختر در آنجا رو دهد - موجب چندین حسدات تواند بود - چنانچه حسب الحکم عالی بی بی چند کور عازم آن نواح دلکشا شده - و بسجدات جبه نیاز بر افراخت *

بعرض رسید کہ - « لاله نانک چند بسزای راجہائے کہکے و تہنہ پرداختہ - قلعه پکھلی احدات نموده - و آن نواحی را در اطاعت خود آورده - دیوان رام دیال زر نذرانہ گرفته - بر دریائے بہت اطراق نموده - از آنجا از شورش مردم بار شنیده - بکومک آلہی بخش کمیدان رسید - گوشمال بواجبی داد » *

سرکار والا بہ رکن الدولہ اعلام نموده - از تشخیص زر نذرانہ ملک این روئے آب ستلج محاکات انداختند - و قیرہ غازیخان را بسر کردگی جمعدار خوشحال سنگه فوج فرستاده - و جمله آنرا مع ملک متعلقہ دارالامان ملتان بقبض رکن الدولہ صادق خان داؤد پوتراہ وا گذاشته - بیست و پنج لکہ و پنجاہ ہزار روپیہ سال بسال مقترہ نموده - و سابقہ باز یافت نیز فرمودہ - و برائے آئندہ از خان مذکور عہد گرفتند - با فتح نمایان و فیروزی بے پایان زر ریزان و شکار افگزان مردم دارالسلطنت

طفر جنگ بهادر را بکشیدن آن اجازت دادند * این معنی موجب کمال سرافرازی او گشته - که در کیش این گروه مو بسران - که عبارت از خالصه جی است - در تالغظ بر حقه دم نیز نمیکشند - تا به اجازت آن چه رسد!

دیوان گنگا رام را بخلعت ثمین فواخته - الهی بخش کمیدان را باستصواب و صلاح دیوان مذکور بتحصیل زر نذرانه مرخص نموده - خود بدوات در عرصه ده روز قصبه چنیوت را شرف و بها بخشیده - دیوان رام دیال و سردار فتح سنگه اهاوالیه و مائی سدا کور و شام سنگه و گندا سنگه مان و سیوا سنگه و امیر سنگه را بسر کردگی دره التاج خلافت کنور شیر سنگه جی بانتظام ملک بار و اتک و پکهلی و دهنتور و هزاره و تربیله روانه فرمودند *

و مصر ظفر جنگ بهادر را بجهت تحصیل زر نذرانه ملک منگیره نامزد ساختند - و خود بدولت و اقبال رهگرای صوبه ملتان گشته - از غایت معدلت مساکین آن ولایت را داد پڑوسی کردند * جشن هولی از غایت کامرانی در آن سرزمین فرموده - کهنین و مهین را غازه انشراح و توانگری بر رخ مالیدند *

شام سنگه پشاور را - که بنظامت آنجا برنواخته بودند - از داد خواهی خلائق غضبناک شده پا به زنجیر - و بعد از چنده موجب تضحیک نقیر و قطمیر فرمودند: [بیت]

بترس از آه مظلومان - که هنگام دعا کردن

اجابت از در حق بهر استقبال میآید

لاله سارون مل را بنظامت آنجا مقرر ساختند *

درین ایام چون از چنده بی بی چندکور اولین پرده نشین عفت

ها از باقی مشخص نموده^۱ - بند و بست بواقعی ساخته - بموجب ارشاد در لاهور حاضر شده - از خلاع گوناگون و نوازشهایی روز افزون مخصوص گشت *

سرکار والا بعد از جشن دسهره - بعزم پشاور رایت کشور کشائی برافراختند * مصرظفر جنگ بهادر احوال کشش و کوشش سپاه از خطه کشمیر عرض نموده - تا دو ماه امان خواست * سرکار والا حرف او را و قعی نهاده - بخلمت تمین اعزاز نمودند *

درین اثنا بعرض رسید که - دو گوهر اقبال از صدف اجلال بیش بها بر آمده اند - یعنی دو فرزند دولتمند بشبستان دوات رنگ افروز چهره هستی شدند * چون درین مدت پیهم فتح ملتان و کشمیر شده بود - یکی را بماتانا سنگه و دویمی را بکشمیرا سنگه موسوم فرمودند * عطیات و خیرات را روز بازار شد * و حکم فرمودند که - در سیالکوٹ - که مولد خاص صاحبزادگان اقبال نشان است - چراغان بزدند - و بمساکین آن شهر دلجوئی ساختند *

سردار دل سنگه و سردار هری سنگه و دیوان بهوانی داس از کشمیر برای پکهلی و دنهتور و قلعه در بند از پاینده خان مستخلص کنانیده - در لاهور بعنایات حضور اقدس جائے تازه یافتند - کرم سنگه رنگه زندگیه در گذشت - پسرش را قلعه خیرآباد باز عنایت شد *

سرکار والا به ازان نوازشات پیهم بسجده سری امرتسر جی جنبه افروز نیایش گشته - در عنایت و سخا باز فرموده - از فراخ حوصلگی از شخص هندوستانی حقه بمقابلہ بیست هزار روپیہ خرید نموده -

¹ Sohan Lal p. 261 Vol. II. gives an approximate total of 69 lakhs of rupees.

راه اوامکائے پشاور پیش گرفته - قندهار سر کردند - و از افغانه کسانیکه
 متعبد سلاسل سیه چشمان کشمیر بودند - به تکلیف دل دیوانه خلع پوشش
 سپاه ورزی کرده - بدوکان نشینی و شیوۀ رعیتگری مشغول شدند *
 بیست و دوم ماه هزار کشمیر به تسخیر در آمد - ظفر جنگ بهادر
 کوس شادمانی و ظفر و فتح برنواخته - باهلکاران احضار فرمود - و در
 قلعه هائے کشمیر تپانه هائے سنگهان نشستند و در شهر منادی و
 ندائے امان برکشید - دلہائے مردم را - که از جور افغانه بجان آمده
 بودند - قرین فرحت و آرام گشتند *
 سرکار والا در راجوزی حکم بشلک داده - قرین فتح و فیروزی -
 سخاوت کفان و داد دهان - دیوان موتی رام را ناظم آن ولایت
 خدا داد کہ :- بیت

تَبَارَكَ اللهُ از آن عرصہ - کہ دیدن او

نگار بند خیالست و نقشبند ضمیر^۱

قرار داده خود بدولت دار السلطنت لاهور را مقرر کوکبہ عز و
 احتشام ساختند *

دیوان رام دیل از تحصیل ماتان یازده هزار روپیه زر نذرانه در
 راجوزی رسانید * حکم یافته - کہ بر قلعه مار رسیده - پسر زبر دست
 خان مرزبان علاقہ پونچہ را همراه گرفته - شرفیاب شد - دیوان موتی
 رام را یازده هزار روپیه از لشکر سردار دل سنگه و سردار هری سنگه وغیرہ
 مقرر فرمودند *

ظفر جنگ بهادر بیر در پندت را بمقابلہ پنجاب و سه لکھ روپیه ملک
 کشمیر را اجارہ داده - و ده لکھ روپیه از شالداغ بجواهر مل - و لکھ

¹This is a quotation from the famous *Qasida* of the Poet Fayzi in praise of Kashmir. See Akbarnama Vol. III. p. 543.

و نهال امید اعدا را از پا بر انداختند - تیر از خانه کمان بگوشه ها در
سراغ دوختن چاه کشان کمین - قبضه سهام پرتابی در عین سواد تلاش
مردم از سوار سر پنجه کین رنگین - تزلزل کوه بصدومات سواران بلا
جوش آیه « وَ اَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً ^۱ » بگوش عالمیان میرسانید - و از
چقا چاق خنجر بهرام چرخ نشین متزلزل گردید *

جوانان شیر افکن و جلادت کیشان شمشیر زن از طرف نمودار شده -
قاب سپاه اعدا را بر شکافتند - و دلاوران تهمتن تن و سنگهان صف شکن
نعره هور و ها در گنبد سپهر انداخته - افغانان را از هم گذرانیده - سنان
در جگر شگافی بدانیشان - علم و سر رشته انتظام اعدا ناپایدار بر
هم شد - بفراز شور و غلغل دمار از مغز شیران بر آورده - بنیاد دیوار
بد خواهان بر افگند - و دشمنان غریق بحر فنا شده - بگور عدم افتادند -
خنجر را ابروی در همچشمان بهمرسید - و تیغ را جوهر جان شگافی
بحضور والا عرض گردید - و از آوازه نقاره هزبران را دم در گلو شکسته -
و از شور کزنای نهنگان بحر شهامت گوش دشمنان صم و کر گشته *
افغانه تاب حمله های رستمی سنگهان جانباز نیاورده - پشت
دادند * چون مبارزان شمشیر زن به پیاده پائی از نشیب و فراز جبال
مامور بودند - بگریختگان همپا نشده - در خيام - و افراس دست
غارت دراز کردند - قشون غلزئی « اِنَّ رَبَّكَ لَشَدِيدُ الْقَوِيِّ » بر خوانده -
یا جبار گویان - ظفر نصیب مقدمه الجیش ظفر جنگ بهادر یافته -
از قلعه مظفر آباد نیز پهلو تهی نمودند *

جبار خان چون بخت خود را در ادبار و تردید و خداوند
کردگار را در حق خود جبار و عید یافت - معه بار و بنه خود شبها شب

^۱ Quran XV, 74.

که از غایت بغض منفذ کاروانی بسته - بر سر راه بخونریزی کسان
بیگناه نشسته بودند - از صدمه شمشیر سنگهان نصرت پتروا در پیغوله
هائے متواری - و از لباس حیات عاری شده - پس پا شدند *

ظفر جنگ بهادر از کوه پیرپجندال در گذشته - اعلام نصرت بلند
گردانید - و ده هزار سوار بطریق کومک از سرکار والا نیز رسیده - و خود
بدولت در راجوری خیام حشمت بر افراخته - بداد مظلومین رسیدند *
راجہ رحیم خان را بعطائے یک زنجیر فیل و ساز طلا و اسپ مرصع زین
و خلعت ثمین و جیغہ سرافرازی دادند و برائے انر خان حکم نافذ بنفاد
رسید کہ - « او را دستگیر کرده - بنیفر کردار رسانند »

جبار خان ناظم کشمیر دوازده هزار سوار و پیاده همراه گرفته -
مستعد بجنگ بر آمد - فوج از سنگهان از آب به پل بندی عابر میشد -
که با دو سه هزار سوار بسر وقت رسیده - شعلہ حرب و نایرہ طعن و
ضرب را مشتعل گردانید - غضنفران نیستان جلادت چون شیر شریزه جنگ
را از خون اعدا رنگین ساختند - و تیغ بازان عرصه شوکت به سیفے صفی
بر انداختند - ارباب سیوف در جنگ آزمائی و دلاوری داد تهور
دادند *

دشمنان سگ سیرت چون روباه سر بمغاک عدم نهادند - اصحاب
صفوف خون اعدائے ناپاک را فرو ریختند - و ساسا جمعیت خصم
نا عاقبت اندیش را از هم برگسیختند و سپرها از زخم تیر چون سینه
عاشقان چاک - و طایر جانها بکمند مسلسل اسیر دام هلاک - از گرد
مشت گرز پشت اعدا مجروح - و قالب دشمنان از غایت خوف و
هراس بیروح - و از آوازه گلوله پرده گوشها دریده - بد خواهان ناکام را
جام تمنا بلب رسیده - بهادران شمشیرها گرفته صفوف جنگ بر آراستند -

دیوان رام دیال از دریائے تمون منتهض - و متصل قلعه شاهگده
 علاقه رکن الدوله صادق محمد خان باستقامت اطراق نموده - یک لکه
 و هفتاد هزار روپیه معه رسوم باز یافت کرده - به نواب شهنواز خان
 منکیریه پیغام ساختند - درین روزها شخصی عجایبات بلخ و بخارا را
 پیشکش حضور ساخت - حضور پرنور او را به انعام یکهزار روپیه بر
 نواختند - و اشیائے او را داخل توشیخانه مصر بیلی رام نمودند *
 نود هزار روپیه وصول و اسپ و لونگیهائے ابریشمی و غیره تحایف گرفته -
 در حضور اقدس عرضداشته - بعدایات شاهنشاهی سرمایه دولت و
 سعادت حصول کرده - بمراحم خسروانی مشمول گشتند - و نیز ارشاد
 فیض رشاد شرف اصدار یافت - «که روا رو از ملک منکرده و ملتان و بهکر
 و از مراحل و منازل دشوار گذار عبور کرده - باعزاز تمام در بهنبر
 شرف حضور دریابند» *

ظفر جنگ بهادر امر والا را ذریعه کشایش ابواب مراد و ارشاد والا
 را موجب افتخار دانسته - براجوری رسیده - شورشے انداخت - که
 گنبد سپهر بیستون از جاے متزلزل شده - راجه اغر خان گرم رو طریق
 فرار شده - بوادی هزیمت شتافت - و توپخانه را پیشتر برگماشتند -
 که نشیب و فراز جبال و وهاد بعدے بود - که پیک وهم را از آن
 گذاره متعذر میشد - تا پپایے تردد چه رسد - راجه رحیم الله خان
 برادرش ربهقه اطاعت در گردن انداخته - شرف قدمبوسی دریافت -
 قایم مقام برادرش شده - بخطاب راجگی اعزاز اندوخت *

ظفر جنگ بهادر از بهنبر و پوشانه و بیرم گله عبور کرده - به
 کریوه رتن پنچال ضارب سرادقات فتح و اقبال شده - مخالفین بد مال
 و اعدائے خسته حال را جام امید از باده غم مالا مال ساخت - بعضے

پژوهان فوج بیبارگی خود را بر آسمان رسانیده - طرفه شورش در گذرد
 اخضر انداختند - و در قتل و نهب و کذب و کوب قصور نرفت *
 دکانین بازارگان بحوزه تاراج و دوکان جوهریان بحیطه یغما در آمد -
 برخی بقید اسار - و ناظم آنجا معه سه پسر مقتول - و هر دو پسرش
 بدست مؤتمنان والا گرفتار - و بنگاهش تمام و کمال دست فرسود جنود
 نصرت آمود - پس ماندگانش امان خواستند - داده سر بر افراختیم -
 نیزه گذاران ما همگی ملک را در تحت تصرف آورده - تهنیت
 نامها نوشتند - و استمالت بر عایا فرموده - کفاف بارامله و عجزه
 ساخته - بعدایات فراوان هر یک را توانگری دادیم *

”چون شوق گلگشت آن نمونه رضوان دلنشین از دیر باز بود -
 خود بنفس نفیس توجه میفرمایم - تا همگی ماک را از دیده گذرانیم -
 و نیایش ایزدی در آن سرزمین بجا آوریم *

مضر ضمیر ما آن بود که - چون گلهای سنبیل و غیمران و ارغوان
 و ریحان فتح ملتان شمائم - فرحت بمشام جان و بسینه سرور و بدیده
 نور رسانیدند - آئین دوستی را طرح تازه نهاد آمد - میانجی
 رسید - و بر کوائف مطاع گردانید *

”چون در نشاء تعاقب جز محبت و خلت به از آن نشاء نداده
 اند - اگر در تاسیس محبت سابقه و تفصیص موانست لاحق و
 انضباط آن مساعی جمیله رود - انبساط دیگر در خاطر اقدس ما نیست *
 بعضی حقایق - که محتاج بنوشتن نبودند - به خیر خواه باصفا رائے آندند
 سنگه وکیل فهمانیده - معه تنسوقات اینجهات روانه کردیم * امید - که
 قیل و قال مومی الیه را بسمع رضا اصغا نموده - چمن محبت را از
 مطرات رسل و رسایل شگفته - در باں میداشته باشند“ *

عسکران ظفر قرین - چون دانایان آخربین - بنائے پرداختند * شام -
 که صبح آن فتح ده اقبال فرخ اشمال ما بود - چرخچیان چرخ فریب
 و یکه تازان عرصه جنگ گروه گروه همه شب سیار و بیدار مانده - داد
 جلادت دادند *

و شیران شرزه و افغانان هرزه بسر پنجه دلوری جوق جوق باهم در
 آویختند - و بسیاری را پای همت از جا گذاشتند - و نسقچیان
 عرض دوست در بازیدن و توانستن به قصور نه گرائیدند:
 بهر سو جوانان کار آزمائے
 بر آورد بیخ عدو را ز پای
 ز بس گرد برخاست سوس فلک
 زمین را نشانی نبود از سمک
 خرابی در آمد در آن مرز بوم
 که ایران بمثلش ندیده ز روم

غریو کوس روئین هلهله در چرخ نیاگون انداخت * و شور
 تبیره لبیه هول در گردن شیر ساخت * مبارزان در تفنگ اندازی و
 جنگ افزائی پرداختند * درع و مغفر دلاوران در معرکه رزم که از رم
 را مکان عفا بود - بخاک افتاده - سرهای دلاوران چون گوی در
 صولجان - قوایم تگاوران باد پا غلطان - کمرهای کمر بندان کشاده -
 افتاده * شوریکه تازان معرکه جان نثاری دمار از مغزهای جهانیان
 بر آورده * طایران بدشت و صحرا سر نهادند - منش خود را از
 جهان بردند *

صبح - که ترک خونی لباس با اسلحه سیف و سنان بر شبدیز
 فلک سوار شد - گردان گردن شکن و مبارزان شمشیر زن بر جستند - و
 بیک حمله ناچنهای آبدار بر سر نخوت زدگان باغی ریختند - و حيله

جرانغار بمصر دیوان چند و بهوانی داس وغیره بهادران استواری پذیرفت * شیر جگراں برانغار فیض خان و الہی بخش و کمون خان و سلطان محمود سد سکندری ساختند * و لہات شکاران التمش عبدالصمد خان و شیوپرشاد و مندو خان ولولہ در چرخ ہفتمین انداختند - تیرستان ہراول و عام افرازان عرصہ قاب فتح سنگہ و قادر بخش و شینخ بساون در تن بہرام چرخ نشین زلزلہ کردند *

ازدحام گلولہ اندازی و انبوہ آتش بازی عوام را در رستخیز - و آن کماں انداختی - کہ غالباً قلعہ از جاے خود قلع شدہ باشد - و نشانے از غنیم و رعایای شہر ناپدید * چون برانگیختی دخان و ققام بہ نشستگی میل نمودے - سبحان اللہ تعالیٰ و تبارک از دیدبانی یتاقی داران جنگجو و پاسبانان ستیزہ رو - متانت آن حصار فلک انحصار آشکارا شدے - کہ آلآن کما گان برپا است - باز نایرۃ نایرۃ افروزان جنگ و حرب باشتعال در آمدے - و سیف زنان روئیں جسم و سفان افگنان دستاں اسم بسر اندازی و خصم کشی اقبال کردند *

اندرونیان نیز بہ توپ اندازی و خمپارہ بازی نیز تقصیرے نکردند * درین یورش شگرف شورش از درونی توپ اندازان توپ اندازی ظاہر گردید - کہ بہر ہدف - کہ انداختے - خالی نرفتے * بر گوہر اکلیل خلافت حملہ آوردند - نیرنگی اقبال ما آن خود کام را نا کام گردانید * پذیرد درونیان آن بود - کہ در شہور عوام آن مگان را بلستحصان خواہند داشت *

ہر گونه امداد سرب و باروت و گلولہ و غاہ متواتر و متوالی میساختیم مدت حرب و طعن و ضرب بہ پنجاہ کشید * خمپارہ زنان شیر توان و بذادیق اندازان بہمن توانان و ازدرہڈتال بہرام صوات و اشجعان اسفندیار سطوت دیوار قلعہ را بدو درعہ در آوردند * و برہمونی قاعد اقبال ماسر

نقاشان مانی نژاد و نگار عطار د رقصان بهزاد استاد بود - بسیار شادمان شدیم *

آنکه شکرانی در عدم مراسله و شکایت در مساهله زبان خامه را تکلیف ده شده بود - بسیار مستحسن و محسن افتاد * دار و گیرے که بهایم نهادان حارث پیکر - و دواب دوابان دیو وقر - گوش خنجر گذاران اثر در در - و جراران غضنفر فر - صم و کرساخته - بگوش حقیقت نیوش آشنا شده باشد - که ناظم صوبه ملتان مدام هنگامه کجروی و خود ستائی را گرمی دادے - و حصن حصین و ارسلان متین را مایه خود گامی بر اندیشیدے * هر چند واعظان دانشمند و ناصحان بیدش پیوند فرستاده - رهنمون آمدیم * لیکن گویائی^۱ عقل و عقلا و مقال فضل و فضلا به روز خرد ناقص و قطاس نهیہ دم بریده - موزون ندیده - افسوس و افسانه را نگاریده - دم نخوت و استعبار زد *

راؤ مردان تہمتن تن - و شجاعت نشانان پشوتن فن - و گزین فوجے - بسر کردگی شاهزادہ فرخ اختر - قریب سیصد سوار جرار خنجر گذار و سنیہ عراده توپ ضیغم دہان برق آہنگ بساعت فیض اشاعت - کہ اقاییدس مزاجان ہندی دانش بہ ازان نشانے ندادند - روانہ فرمودیم * در اندک فرصتے بیائین آن فیروزہ حصار ضارب سوادقات بخت وری شدہ - افغانان خود سر را از مرکب ہستی انداختہ - تارک شان را آویزہ فتراک مردانگی ساختند - و چون از عالم سماوی سپاہ اَنْزَلَ اللّٰهُ جُنُوداً لِّمَنْ تَرَوٰہَا^۱ غاشیہ کش رکب ظفر انتساب ما بود - با همان فوج اندک طرح بسته شد *

^۱ Quran IX, 26.

«بعد از اختتام - و خشوران شهریاران معدلت پثروه و پادشاهان
والا شکوه را بخلعت ان الله يُحِبُّ الْمُقْسَطِينَ مخلع ساخته - انتظام
این گنبد بے در تحویل فرموده * والا شانان کیوان مکان و ثری سالاران
ثریاشان حتی الامکان در نظم این نثر و ردیف این نسر همت گماشته -
رضوان جاویدی را مورث شدند * چنانچه اسامی سامی شان بر
الواح السنه پریشان ثبت * علی الخصوص نهمت داد سگال ما -
برخلاف فرمانروایان سلف و خلف - بر ضمائر قدسی سرایر صوری
صحبتهای معنوی بین چون مه و مهر هویدا - سطره ازان دفتر و
شطره ازان اکثر در سمع فیض جمع رسیده باشد *»

درین زمان خجستگی توامان روز یکشنبه پس از سه ساعت و سیزده
دقیقه - دره جهان افروز پرتو تجمل انداخت * صیت نور روزی
عالمی را در نشاط گرفت - و هوای خورمی مزاج برنایی آورد *
وضیع و بزرگ مایه عشرت اندوخت * کهن روزگار را نوی در رسید -
ایزدی عنایت را در باز شد * زمین بارآستگی بر نشست - و آسمان
بمشاطگی برخاست * پژمرده گیتی بتازه روئی گرائید - جهان از دم
صبح بهار نسیم صبحگاهی جوانی انبساط در سر آورد - بخلاف چرخ دوار
که هر ساعتی تازه گردش بر او آورد - و ارضیان را بان نوشعبدگی پریشان
سازد - و دل فیض منزل را به آرائش نهاده - با برگ یگانگی بهار
از خزان نشناخته - اورنگ سلطنت آهنگ را از قدوم فرحت لزوم
خود پیراستگی بخشیدیم - هشتم سال از دور دوم فرخی آورد *
در هنگام چنین آرائش و در آوان چنان پیرایش فرستاده آن دولت -
که از محرومان خاوتکده خاص الخاص بود - بصحیفه یگانگی آمود و
مسموقه یکدلی شهود دولت بار اندوخت * از مطالعه آن نقش

و بر طبق فرمان سرکار والا استانی مخدومی و مطاعی مولوی احمد بخش چشتی لاهوری^۱ - که از احفاد زهد الانبیا خواجہ فرید شکر گنج مسعود اجودھنی روح اللہ روحہ - و عَرَفَ اللّٰهُ فِي الْفِرْدَوْسِ فَتُّوحہ - و از نبائر مولوی ضیاء الحق چشتی اورنگ آبادی ثم الہوری در لاهور موجب فخر خاندان ہا میباشدند - و خاصہ تربیت نقیر و قطمیر این خاندان بسر پرستی ذات اقدس ایشان تعلق دارد - نامہ نامی را در عمر چہارده سالگی بر نگاشته - رسامان بہزاد رقم نقاشان نورگسین قلم را رنگین نسخہ از نگار خانہ چین بیاد دادہ - و بعدایات خاقانی سرافراز و بجاگیر و خلعت ممتاز گشتند *

چنانچہ در صفائح صدر این معنی بخارش قام سوانح نگار صورت انکشاف پذیرفته * چون خالی از دقتی و رقتی نبود - بعینہ برائے یادگار مرقوم کلک وقائع ساک میگردد :-

بیمنتی را الوف نیایش و بے صنتی را صذوف ستایش - کہ گوناگون انام را بصد ہزاران انعام بل انعام را نیز صرفہ الحال و فارغ البال داشته - و دارد - و اوضاع این کارخانہ بوقلمون بگوناگون شیون مختلف گردانیدہ - ضال پراگندہ بر نعمائے نعمتش نازان - و نحل بیشمار بر آلاء عظمتش خرامان *

¹ Maulvi Ahmad Bakhsh Chishti, better known by his poetical *nom de plume* as Maulvi Yakkil was a talented writer. He has left behind him a manuscript diary in 20 volumes which is full of interesting events relating to the history of the Punjab between A.D. 1819 and A. D. 1860. This valuable manuscript is preserved intact with Maulvi Hamid Ali Chishti the grandson of the author. For fuller description of its contents see pp. 82-87 of the Journal of the Punjab Historical Society Vol. VI No. 2.

باب بیست و دوم

وقائع سال یکم هزار و هشتصد و هفتاد و شش - 1819 A.D.

مطابق سال یک هزار و دویست و سی -

در بیان فتح کشمیر

جنت نظیر *

چون ایزد بیچون خواهد - که خلقه بدلائے عظیم گرفتار آمده را
 امان بخشد - و جباری قوم ظالم را پر و بال بشکند - اول خلقه را
 دشمن آن قوم سازد - و بعد از آن بکیفر کردار نشانده - شیشه جمعیتش
 را بسنگ تفرقه اندازد * تا بپنجه خود شده - دست از دامن خلائق فروهد -
 و اینها در ظلال صاحب افسری پرورش یابند *

چون همیشه سرکار والا منتہز فرصت بوده - بعزم تسخیر کشمیر
 راء ملک آراء را تصمیم میدبخشیدند - که تا ساکنین آن ولایت را -
 که لب شان درین بیست سال چون پسته از زعفران¹ زار کشمیر بپخته
 آشنا نشده - برفاه حال بر نواخته آید *

عظیم خان با کنوز بیدشمار و خزاین لا تحصی و لا تعداد وارد خراسان
 و جبار خان به نیابت تعیین * اما از سطوت اقبال سرکار والا هراسان
 شده - طریق مسالمت پیروی * چون خرابی آن ولایت را هنوز
 حساب باقی بود - کمیت قلم حقیقت رقم در مضمار آن پپائ سر
 خواهد شتافت *

راء آنند سنگه وکیل را باخبر شاهجهان آباد باز متعهد نموده -
 فرستاده * لیک صاحب بهادر را بجواب نامه نامی همراه فرمودند *

1. See also page 169, foot-note: Cunningham's "History of the Sikhs" ed. by H. L. O. Garrett, 1918.

داشته - خود معه چہ-ار کروڑ روپیہ زر نقد کشمیر سوائے پشمینہ و
 آلات و ادوات - بدہانہ ملاقات برادر خود دوست محمد خان روانہ
 کابلستان و آن نواحی گردید *

سرکار والا موقع یافتہ - بصواب دید بیر در پندت^۱ ظفر جنگ
 بہادر را مقدمۃ الجیش نمودہ - حکم تسخیر کشمیر دادہ - تمامی
 عساکر نصرت پیوند را حکم باطاعتش ساختند * و خود بنفس نفیس
 در وزیر آباد خیمہ اقبال بر افراشتہ - امید وار لطیفہ غیبی شدند *

1. Pandit Bir Dar was an influential Hindu Officer in the service of Jabbar Khan. Having been ill treated by his Afghan master he secretly escaped from Kashmir and repaired to the Court of Ranjit Singh. With his local knowledge and influence the Pandit proved a source of help to the Maharaja in the conquest of Kashmir and was rewarded for his services by receiving the lucrative job of a contractor or farmer of the revenues of Kashmir.

جهانداد خان - جریده از آمد آمد دوست محمد خان - گریخته -
 وارد هرات گردید - آلهی بخش کمیدان را بقاعه ملتان تعیناتے شد *
 و رام سنگه بهیه را - که با تالیقی صاحبزاده بلند اقبال کفور گهترک سنگه
 جی ممتاز بود - محبوس فرموده - پنجاه هزار روپیه تاوان گرفتند *
 اگرچه پدرش سپهدار میرزا امانی بوده - اما سوائے این ازو نه برآمده *
 از آنجا کوچ کذاں غسل سری کتاس فرموده - روا رو بدارالسلطنت
 لاهور تشریف آورده - صہبائے عیش در جام مراد ریختند * مصر
 ظفر جنگ بہادر دوسد اسپ ماده و مبلغ کثیر از زمیداران بار گرفته -
 اعزاز یافت - و فتح سنگه اہلو والیہ چہل ہزار روپیه نقد گذرانیدہ -
 رخصت گرفت - و بدیوان رام دیال حکیم مہرم رسید کہ - بجهت
 نذرانہ بہاولیہ و منکیریہ روانہ شود *

دیوان در راہ از ہرکسے نذرانہ گرفته - داخل خزانہ عامرہ ساخت
 چون بملتان رسید - خبر شاہ شجاع الملک انتشار یافت کہ: "پیش
 صادق محمد خان رسیدہ - و از آنجا در دیرہ غازی خان آمدہ - ترتیب
 افواج نمودہ - کہ از سبب نبودن پادشاہ در خراسان خود را پادشاہ
 سازد * " بہر کیف در پشاور رسیدہ - بندوبست نمودہ *

محمد عظیم خان از کشمیر و دوست محمد خان از کابل بسر او
 آمدند * جنگے عظیم پیوست * چون شاہ را ادبار از روز ازل مرتسم
 جبین است - از قضا آتش در باروتخانہ شاہ افتاد * ہمہ سپاہ سوختہ
 شدہ * چون محمد عظیم خان بر سر او ریخت - شاہ گریز کردہ -
 خود درہ خیبر خزیدہ - بخسر خانہ خود در آمد - و چندے آنجا
 بودہ - بسبیل اختفا برآمدہ - از راہ بہاولپور روانہ اودھیدانہ گردید *

محمد عظیم خان نیابت نظامت صوبہ کشمیر بجبار خان بحال

فانگهان آن جماعت سفاک بر سرش ریخته * اول در هر دو چشمش
میل نیل کشیده - از بصر بصیرت عاطل نموده - بعد ازان از دست
و پا عاری ساخته - بشد ید الْعِقَاب واصل آنجهان ساختند *

سرکار والا حکم بشاک داده - از غایت سرور در عین طوفان و طغیان
به بخت آزمائی فیل بدریائے ذخار آنگ انداختند * از سطوت اقبال
نیلاب پایاب شد * حکم بمرور فوج داده - بابا بیدی معتبرے را در
افغانیه فرستاده - از ترمذ مانع آمدند * افغانان از غایت بیراه روی باو
از در دیگر در آمده - او را از جان کشتند * ازین معنی غضب
پادشاهی برق قهرمانی را بدرخش آورده - خرمن هستی شان پاک
بسوخت *

بعد ازان در شهر پشاور رسیده - آن حوالی را از دوست محمد
خان و برادرانش خرابی یافتند * بیست و پنج هزار روپیه از ارباب آنجا
گرفته - شهر را آمان داده - جهانداد خان وزیر خیلی برادر عطا
محمد خان را - که نظامت کشمیر داشت - به نظامت پشاور بر
فواخته - و بالای حصار را آتش داده - اندک پاداش پنجاب را بر
روے کار آوردند - و چارده ضرب توپ را متصرف شده - باین روے
آب رجع القهقری فرمودند *

حکما سنگه چمنی را به تکایف یک لکهه و سی هزار روپیه گرفتار
نموده - بعد ازان بشرط ادائے زر سرانرا فرمودند * یک لکهه روپیه
سوائے آن از گرد و پیدش مقرر ساختند - و یک لکهه روپیه از سردارانے
که از هنگام عبور تن دزدی بکار برده - اسپانرا در دریا نینداختند -
وصول گردید *

دیسا سنگه مجیٹیہ معہ نانک چند چوپڑہ اجازت تحصیل زر نذرانہ از
راجہائے کوهی یافت *

آنند سنگه وکیل متعینہ شاہجہان آباد - معہ نامہ یکجہتی آمیز
لیک صاحب بہادر - مشعر بر شکایت عدم ارسال نامجات یکجہتی انگیز -
حاضر شدہ - بہ انعام یک زنجیر فیل و خلعت ہفت پارچہ سرافرازی
اندوخت * عساکر نصرت مآثر را حکم دیرہ آنروے آب راوی متصل
شاہدرہ بہ نفاذ رسید * چنانکہ شکار افغان برب اتک بنارس خیام
دولت بر افراشته - در نہاد ناظم کشمیر و پشاور سخت زلزله انداختند *

راجہ پونچہ و راجہ راجوری نیز حاضر شدند * پیشکشہائے عجیب
و غریب گذرانیدند - کہ وزیر فتح خان آنطرف ایران را دست و بازوے
خود نموده - در ولایات کابلستان و قندھار گشت میکرد - کہ باز
گذارش بطرف ہرات افتاد * شاہزادہ کامران - باوصف شاہزادگی از
در اطاعت در آمدہ - باقسام مغاظ وزیر را بران آورد - کہ بمدلول
”وَالْوَدِيعَةُ لِكِرَاعٍ بِكِرَاعٍ فِي كِرَاعٍ لَّاحِبَبَتُ“ باجابت دعوت
”قُلُوبُ الْمُؤْمِنِينَ عَرُّشُ اللَّهِ تَعَالَى“ را طواف نماید *

وزیر اگرچہ سخت پیمان گسل و عہد شکن واقع شدہ بود - اما
ببادی بگساد زنجیر تدبیر اعمال قبیحہ اش بمفاد اَعْمَالُ مَنَّا عُمَالُ ذَا بہ
کیفر نشسته * او را بر آن آوردند - کہ شاہزادہ کامران از در آشتی
در آید *

چون چاہ کن را چاہ در پیش، گفته اند - شاہزادہ کامران چار صد
گرد بہمن توان را در ایوانے متواری کردہ - بیرون آن بساط ضیافت از
اطعمہ گوناگون چیدہ بود * فدویانہ باستقبال پرداختہ - بر سفرہ جا داد

بمحافظات شجاع آباد وا گذاشته - معه جميع سرداران مصر مظفر جنگ
 بهادر شرف قدمبوسی حضور والا اندوخت *

چون افواہ عام والحق کہ خالی از راستی نہ کہ: «مال کروڑ ہا
 غارت یافت» - و عرضہای متواتر شد کہ: «عساکر نصرت مائثر را پرواہ
 نوکری نماندہ - تابجان نثاری چہ رسد؟» حکم شد کہ: «مال سرکار
 والا را ہر کس کہ بیغما آوردہ باشد - باز دہد - و در صورت توقف -
 چون مرتکب امر شنیع شدہ - سزاوار دار خواہد بود *» ہمگی
 کمیدانان پلاٹن و جمعداران و اجٹیان^۱ و صوبہ داران و گولہ اندازان و
 سنگہان و راجپوتان ہر چہ کہ غارت کردند - از جواہر و مروارید غلطان و
 اقمشہ فراوان - کہ قریب پنج لکھ روپیہ زر باشد - بحضور گذرانیدند *

نواب سرافراز خان و ذوالفقار خان شرف ملازمت حضور والا دریافتہ -
 از تواضع سرکار والا ریش و بروت خود را تاب دادند * اما غافل از آنکہ
 ہنوز فلک بر سر جنگ است - حتی کہ امروز بروز جد بزرگوار خود
 زاہد خان - کہ شتران کرایگی و سہ لکھ دام جاگیر داشت - و در
 اوراق سبق مفصلاً سمت گذارش یافت - نشستہ در حویلی کلان بود
 و باش نمودہ - بخوبی گذران میسازند *

سرکار والا برائے ترمیم خندق قاعدہ ملتان سیصد روپیہ یومی مقرر
 نمودہ - دیوان سکہہ دیال را بہ نظامت آنجا بر نواختند *

بعرض رسید کہ - نہال سنگہ اتاری وانہ و جودہ سنگہ سوہیانوالہ و
 سردار جودہ سنگہ کلسی بعلت ہوائے سموم در گذشتند * امیر سنگہ
 وغیرہ را بجائے پدران شان بخلعت سرافرازی مخاع ساختند - و سردار

¹ Plural. Urdu form of the word Adjutant.

نواب سرافراز خان و ذوالفقار خان گریخته - آلمان گویان - در
 دیره موتی رام جا گزیدند - و صلاح داده - مامون شدند * دیوان
 موتی رام هر چند به مصر ظفر جنگ بهادر در باب امن و آمان شهریان
 سخن رانده - ^{مُصِرِّ و مُسْتَبِدِّ} گزیدید * لیکن مشار ایبه نظر بر شورش
 افغانان سخت بیرحمی ها را داد داده - آه کرد که نیافت - بجایگاه
 خود مذکور آن کرده خواهد شد *

دریں زد و کشت بسیاری از فوج مخالف برکاب آقا ملتزم - روانه
 آنجهان شده - شرط نمک از واجبات دانسته - درجه شهادت یافتند *
 ششصد کس افغانان - که بآب یخ پرورد خوگیر و خانه نشینی اختیار
 کرده بودند - از هیبت جان بیرون نیامده - بلباس گدایان در یوزه گر
 شتافتند - و منازل منعمان عظیم الشان آن بوم چون خانه چغد ویران
 و معدوم گردید :

آن قصر که بر چرخ همیزد پہلو بر درگاه آن شہان نهادند رو
 دیدم که بر کنگره اش فاخته بندشسته همیگفت که کوکو کوکو
 از مردم تاراجی درست روپیه و جواهر و سلاح قریب دو لکھ روپیه
 فراهم شده - و از قلعه شجاع آباد بیست هزار روپیه را ظرف نقره و پارچه
 آبریشمی وغیره بضبط در آمد * و پنج ضرب توپ داخل معسکر دولت
 و اقبال گشت - و توپ کلان داخل قلعه ملتان شد - و ذخیره بسیار
 در قلعه جمع نموده - و بند و بست و دلاساے شهریان کرده *

اول مائة هزار حسب الحکم سرکار والا ششصد سپاهی بحفاظت قلعه
 مامور - و سردار دل سنگه نهیرنه و سردار جوده سنگه کلسی و سردار
 دیوا سنگه دوآبه والا - بسرکردگی متعین ساخته * هر دو پاتن نجیبان

قدمی دست کوشش باز نداشتند - و اندرونیان نیز خود را قابل
حیات ندانسته - خون فوج گورو گویند سنگه را بر خود حلال دانستند *
و ازینجاست - که بتاخت و تاراج مبتلا شده - روانه کشور عدم
گشتند -

چو زلف بتان شد مسلسل کمند غریوت ز کوس شجاعت بلند
یلان گشته سر باز و شمشیر زن نموده عیان جوهر خویشتن
به پولاد پوشی علم آمدند برستم قدم بر قدم آمدند
نفیر نهنگان در آن کارزار بر آورده از مغز شیران دمار
در آن رزم سنگهان پولاد پوش بروز و غا پر دل و سخت کوش
قبای حیات اندران دار و گیر گرفت اتو از زخم شمشیر و تیر

سادهو سنگه نهنگ دریای و غا از مقربان بارگاه صاحبزاده کنور کهترک
سنگه جی بهادر آداب بجا آورده - بجان نثاری رخصت یافت *
اما بهتر جهان صعود از آسمان نردبان اَدْ خُلُوا فِيهَا نَزُولُ شَدَّ - که دفعاً
بر سر دیوار قلعه بسته دست تارا جی بر کشادند *

نواب مظفر خان مسلح - معه شهینواز خان - که پسرش عبدالمجید
خان با راقم السطور نسبت هم دبستانی دارد و در علم و ادب بر اجداد
خویش میدانزد - بر آمده - بآرزوی شهادت رنگین پیرهنی در بر کرده -
جوهر تیغ بازی را آشکارا گردانید * اما معه در پسر خود بخاک نیستی
غلطیده - به نوابی آن جهان برآسود *

چون از سرکار صاحب زاده بلند اقبال حکم تاراج و قتل عام شد -
خاندانها با خاک برابر گشتند - و سوداگران امصار لباس دریوزه گری
پوشیدند * هر یک از نقیر و قطمیر عساکره منصوره بمالداری انگشت
نمائی عالم گردید - و دولتخانه مظفر خان سر بسته به یغما در آمد *

¹ Quran VII, 38.

سخن آنها را قبول نکرد * هر چند برای پرورش نواب از سرکار والا نیز وعدها بمیان آمد - اما خلاص کردن قلعه منحصر بر الوداع خویش نمود *

آخر در حیص بیص دوازده روز منتفی شد - و حالت بر غربا و مساکین - که در قاعه ساکن بوده - ابتر گردید * افغانیه نیز دست تهور بر آورده - در توپ انداختن و شمشیر بازی کردن قصور نکردند * چون از سرکار والا بنام مصر دیوان چند «خطاب ظفر جنگ بهادر» صادر شد - و تمامی لشکر ظفر اثر را حکم بفرمان برادریش رسید - مصر مظفر جنگ بهادر همه سرداران را طاب داشته - فرمان داد - که «داخل خندق شده - از دهور کونت بگذرند» * چون همه ها داخل خندق شدند - خندق را پا شکست * بسیاری را پیمانۀ حیات لبالب آمد *

نته و سنگه کمیدان و فتح سنگه دت هر دو معه برادر خود جان نثار شدند * بهادران حمله ور از دهور کونت گذشته - بسیاری را از مخالفین بچپقلشاه گردانه و آویزشهای رستمانه از پا در آوردند * و نوعی بتیر و تفنگ پرداخته - اعدا را هدف ناکمی ساختند - که دارالامان ملتان در الحداث گردید *

چون قلعه ملتان ضرب المثل روزگار - و در بلندی غیرت ده این فیروزه حصار است - هژبران بلا جوش و مبارزان دریا خروش در جان نثاری و سر دادن اضراب اتوای خبر از خود نگرفته - بسیفی صغی برهمزده - چون سمندر خود را در آتش افکندد از نخب دود از نهاد قلعگیان بر آوردند * جنگی واقع شده - که تا مرور روزگار از آن تذکار خواهد بود * سپاه نصرت شعار در دلیری و دلاوری حق نمک بجا آورد - در ثابت

احمد شاه درانی گفت که: «حالا سزای تو چیست؟» گفته که: «اگر تاجری - بفروش!» و اگر قصابی - بکش!» و اگر پادشاهی - بنوار!» گفت: اگر من بدست تو آمدم - «بحال من چه تجویز می‌کردی؟» گفت: * «باختیار خود نبودم - در عالم مجبوری نمک‌حلالی اقتضای آن می‌نمود که - شاه را در پنجه آهن نشانده روانه شاهجهان آباد می‌کردم» *

شاه بر راست گوئی او غشی کرده - بفرزندى بر نواخت - و قریب یک کروڑ روپیه تحصیل کرده - روانه شاهجهان آباد گشت * و از آنجا بنصرت و فیروزی مراجعت نموده - شجاع خان را نواب ساخته - روانه ملتان کرده - و چون احمد شاه در گذشت - تیمور شاه مالک سلطنت شد - و حاجی مظفر خان در حکمرانی نوابی یافت *

خود مظفرخان مرد نیک ذات و خوش لقا و شهادت طلب و عادل و باذل و حاجی و غازی و متقی بوده - و از آنجاست - که شهادت و نیک نامیش روزی گشت * اما افغانیه که همراهش بودند - همه قطاع الطریق و زانی - که روزانه در هتک شرفا میکوشیدند و شبدانه خون ناحق را شیر مادر میدانستند - چها که نکردند! سرافراز خان پورش و ایعهد بود - در ادای معامله سرکار والا تن در نمیداد - و اطاعت از قرار واقعی نمیدمود *

چون عساکر فیروزی پیکر سرکار والا تسخیر قاعه ملتان نمود - و پیغام گذاران گلوله توپ و تفنگ بسمع قلعگیان آیه آین المفرسانیدند - افغانان - که اندرون قاعه در عیش و عشرت افتاده بودند - هر چند نواب را بر سر فرمان پذیرى آوردند - اما نواب طالب شهادت شده -

یافتند * محمد شاه پادشاه - حیدرآباد این خبر شنیدند - این بیت
 هندی بدیهه بر زبان آوردند -

بن جنگی همکو نیند نه آتی تھی سو گئے

جو دیکھ همکو ہنستے تھے آخر کو رو گئے

آخر میر معین الملک بہادر حملہ ہائے گردانہ و جنگہائے رستمہ
 کردہ - مخالف را از پیش برداشت * و از دریائے ستلج عبور دادہ
 رستم ہند خطاب از مرشد زادہ آفاق حاصل کرد * میر معین الملک نعش
 والد بزرگوار را روانہ شاہجہان آباد نمودہ - بخلعتهائے ثمین و اندوختہ
 ہائے عمر فراوان بہ نظامت لاہور و ملتان رخصت یافت *
 و احمد شاه درانی از راہ ملتان روانہ کابل گشت * درین اثنا
 زاهد خان ملتانی نیز شرف ملازمت او دریافتہ - احوال خود را ظاہر
 و پسر خود شجاع خان را حاضر نمود * چند اسپ و شتر پیشکش
 نمودہ - بہ رهنمائی در چین مقدمہ پیش آمدہ - باظہار افغانی و
 علاوہ آن خود را ابدالی در سلک آن گروہ انسلاک دادہ - بوعده
 نظامت ملتان خورسندی یافت *

و چون محمد شاه پادشاه جہان فانی را پدید نمودہ - خوش بر
 آسودند : "ہائے رفت از جہان محمد شاه" نکتہ سنجان تاریخ وصال
 یافتند - و احمد شاه پادشاه در شاہجہان آباد جلوس اقبال نمود *
 نظر بر ضعف احمد شاه پادشاه احمد شاه درانی بر سر دارالسلطنت
 تاخت آوردہ - میر معین الملک را بجان آورد * چون در جنگ
 فیروزی بنامش آمد - میر معین الملک متصل نخاس بیرون حصار
 دارالسلطنت لاہور - حینے کہ احمد شاه درانی بر سر مسجد تاج
 جہانگیری بر سر داشت - حاضر شد - و ایستادہ ماند *

دنیاست عجب مرقع رنگینے *

چوں بزاهد خان نظامت دارالامان ملتان اختصاص پذیرفت -
بعد چندے از سبب کسالت طبعش نیابت نظامت آنجا بخواجه اسحق
خان انتقال یافت *

درین کشمکش احمد خان ابدالی زہائے سندہ و اموال کابل را -
کہ بجهت نادر شاه میبردند - غارت کرده - سکه و خطبه بنام خود
نموده - احمد شاه پادشاه در دران شد * و قندهار را احمد شاهی نام
بر نهاد - بسوئے هندی گسیل کرده - شهنواز خان را بر باد نموده - بر
دار السلطنت لاهور دست یافت *

بحسن سعی میر مومن خان بخاری و دیوان لکھپت رائے و دیوان
صورت سنگه شهر در امن و امان ماند - و نیز میر مومن خان - کہ
نیابت نظامت از نواب قمرالدین خان چین بهادر داشت - و نواب
شهنواز خان او را بحسد محبوس داشته بود - و آنچه آن سردار عظیم
الشان در قید بتسلیم میگذرائید - خلاص یافت * اما بمجرد خلاصی
آنچه بخاطرش گذشته - رهایی مشتے ضعفا بوده - کہ سی لکه روپیه
نقد گذرائیده - خلائق را در امان داشت *

احمد شاه از آنجا حرکت کرده - سر هندی را مقر کوکبه افغانی
نمود * نواب قمرالدین خان از جانب محمد شاه بسر عسکری مرشد
زاده آفاق احمد شاه نیز وارد سر هندی گشت *

چوں تلاقی فرقیں واقعہ شد - نواب قمرالدین خان در آن زمانے -
کہ بوظایف یاد حق مواظبت داشت - بضر ب گلوله جان بحق سپرد *
تاریخ: « آہ ! وزیر الممالک بہادر شہید گردید » - و دہلی خراب شدہ -
و قمر عالم رفت - و ہائے نواب قمرالدین خان - تاریخ وصالش

منه ای طفل اشک از خانه چشم قدم بیرون

که میآیند مردم زاده ها از خانه کم بیرون

بأرے بذائے تقرر نیابت نظامت ماتان بذامش گذاشتم - و سعی
بکار بردم - تا از سرکار نواب صاحب این امر خطیر باو مفوض شده - و
از پیشگاه خلافت نیز حسب العرض وزیر الممالک خلعت و شمشیر و
فیل مرحمت گشته * همان روز برائے ادائے شکر بخانه ام آمد *

بتقریبی مذکور قالین ملتان - که کمتر از ولایت نمیشود - بزبان
یکے از یاران حلقه مجاس گذشت * خان مرقوم گفت: باصل کار
تقید باید نمود - که طول و عرض هر مکن - که قالب [قالین؟] آن
مطلوب باشد - نوشته بدهند - تا بموجب آن قالینهای نفیس و
تحفه فرش تیار کرده - مرسل داشته شود * ملتفت بجواب نشدم *
باز اعاده کرد * گفتم: مخدوم! این حرف این همه طول و عرض
نمیخواهد * از هر قسم که خواهند فرستاد - خواهم نگهداشت - و اگر
نخواهند فرستاد - محصله نخواهم گذاشت * اگرچه در عام دوستیها
محصل گماشتن هم مضائقه ندارد - لیکن میدانم که اینجا تحصیل
حاصل است *

قصه مختصر - چون خدام خان عالیشان بماتان رسیدند - و بازار
نواب نامدار سلامت - و نذر دولت گرم گردید - از آواز کوس دولت و
کامرانی بمرتبہ دماغش مختل گشت - که سر و سودائے تحریر و
ترسیل مکاتبتش هم نماند - تا بخوبیهای دیگر چه رسد * اگرچه این همه
از جا رفتنش بتحریریک وکالت پناه بوده - لیکن اگر بهره از آدمیت
میداشت - چرا بر حرانش عمل نمی نمود * حاصل کلام که: ع -

از همان روز در اصلاح این مقدمه سعی گماشتم * تمهیدیکه بایست بود
 بعرض نواب صاحب رسانیده - اجازت بطور خود بودنش حاصل کردم *
 روزی بخانه فقیر - که اکثری میآمد - وارد شده - ملتجی
 گشت که - چون نمیتوانم بار اخراجات شاهجهان آباد کشید - اگر
 بتقریب مختصر کاره رخصت وطن حاصل شود - کمال آرزوست -
 و الا بر رخصت فقط نیز راضیم *

گفتم : «اگر نیابت نظامت ملتان از جناب نواب صاحب برای
 شما گرفته شود - باین امتیاز و آبرو رفتن شما بوطن صورت بندد -
 چون است»

همین که این حرف بر زبانم گذشت - این بابا را انتعاشی دست
 داد * نزدیک بود که غشی کند * بعد از آن که بخود آمد - گفت :
 اگر آدم زاده خواهم بود - تا دم واپسین این احسان را فراموش نخواهم
 نمود * و معهدا امر نیابت برای بیت از برایم خواهم بود - و اگر
 نه همگی نقیر و قطمیر آن تعلق بسرکار خواهد داشت *

ازین عالم خبرها گفت - و ازین نوع اقسام مواعید بمیان آورد
 و درین باب مبالغه را از حد گذرانید * بخاطر آوردم که : خدا خیر
 کند ! آنچه از اندازه گفتگوئش پیدا است - بابای مزور
 است - که قولش با فعلش موافق نیست * چه از کلمات میرزا عزیز
 مخاطب باعظم خان - که کوکه اکبر شاه است : - که شخصه حرفه
 گفت - دانستم که واقعی است * چون مبالغه کرد - در شبهه افتادم
 هرگاه قسم خورد - یقین شد که دروغ میگوید * و اعظم خان - که
 مدتی ناظم احمد آباد گجرات بوده - طبع خوش داشت و این بیت
 ازوست : -

این سوانح را نیز مرقوم کلک اخبار نموده - حواله خامه نیاز ختامه
میگرداند: —

چون زاهد خان افغان ابدالی تاجر ساکن قدیم دارالامان ملتان بر
رأس کار آورده و نمک پرورده نواب سیف الدوله عبدالصمد خان مغفور
و مرحوم در لاهور مقید شده - و از حبس گریخته - روانه حضور
پرنور شد - و احوالش از معروضه نواب اعز الدوله شهنواز خان به
وزیر الممالک نواب قمرالدین خان چین بهادر مکشوف کرده - مبلغ
کلی بر ذمه اش واجب الاداست * کار پردازان مامور شوند - که بمسجد
رسیدنش مقید سازند * بعد یکچند که خان مذکور بسراس نریله رسید -
و این معنی زبانی جواسیس معروض گردید - سرهنگان سرکار ناگهان
بسر وقتش رسیده - بدر دوات حاضر کردند * از توقعاتیکه خان مذکور
بعد رسیدن بحضور داشت - یک قام مایوس - و باز محبوس شد: —
بیت: —

نشد که از سر ما فتنه دست بر دارد

بهر دیار که رفتیم آسمان پیداست

روز زبانی سهجا نند وکیل مزور و مختل خود - که بآن جفت
و بروت گوئی دو هزار پای است - با هم بر سر پرخاش و یاد و
چاپاسه ایست - با یک دیگر در تلاش پیغامیکه - بالکاح تمام درباب
رهائی و نجات خود از آن تذگنای وحشت افزا - براقم السطور فرستاد *
چون از وقت پدر از خودم بود - و نام خدا این جوان هم هیچ پایه کمی
از پدر ندارد - بلکه قدم بر قدمش میگذارد - پیغام او را بحضور دل
شدیده - گفتم که: « یار عزیز چون تو بمبالغه میگوئی - بمقدور خود
را مقصر نخواهم داشت - پیشتر موافقت تقدیر با تدبیر شرط است »

ذکریا خان متوجه عالم قدسی گردید (ع): «هائے ذکریا خان کوچ کرد»
تاریخش آمد *

و نیز نادر شاه - بعد از فتح خوارزم و بخارا و صلح سلطان روم -
بدست مالینخولیا گرفتار شده - چشم ولیعهد از حدقه بر آورده - بصلاح
ارکان دولت پیمانہ حیاتش از دم شمشیر پر خون - و بعد از روز خور
سوم وفات خود از دست غلامی در پرده شب مدفون گردید *

کدورتیکه از مقبول شدن ذکریا خان بهادر بجناب نادری - در خاطر
محمد شاهی قرار یافته بود - اصلاً غلامی سه پشته محمد شهنواز خان
را منظور نداشته - بر سر اعتزال نشستند - در سرزمین پنجاب در میان
یحیی خان و شهنواز خان کدورت مال و تقسیم آن خاطرها را مکرر
گردانید *

و نیز شهنواز خان زاهد خان ابدالی را از ملتان طلب کرده -
محبوس گذاشت - چون از سر حساب مبالغه خطیر بدمه اش بر میآمد -
از دست نشستن نقش نظامت شهنواز خان حق نمکی منظور نداشته -
برشوت نگهبانی چند شبها شب فرار کرده - در چند روز بشاهجهان آباد
پیوست - و آنجا پیش هر یکی از مالدارانی شهنواز خان سخن رانده -
نظر انداخته امراء و اهالیان دربار گردید *

چون در قید سخت بحالت بیدوائی گرفتار شد - پیش آنند رام -
که بمخاص باشی بمقابله مخاص کاشی اشتها دارد - و در نظم و نثر
در عهد خود بمیر شرف الدین بنام سراج الدین خان آرزو محفلها گرم
داشت - وکیل معتبر نواب ذکریا خان بهادر بوده است - دقیقه از
عجز و الحاح فرو نگذاشت - چنانچه باشی مذکور در وقایع عمری خود

کرده - هنگامیکه روانه شاهجان آباد میشد - سفارش نامه ها همراه برد -
 تا کارهای نواب را ساخته - و تعارف دربار بهم رسانیده - بر میگشت *
 چون آفتاب زندگانی نواب سیف الدوله عبدالصمد خان بهادر بمغرب
 فدا فرو رفت - هر یکی از متوسلان رجوع بدربار نواب اعزالدوله آورد *
 زاهد خان ابدالی تاریخ وفاتش را - از آنجا که طبع وقادے داشت -
 بنظر حضار اعزالدوله گذرانید : ع "صمد ماند - عبدالصمد خان نماند"
 خلف رشید - از آنجا که پدر را مرده نام نهند - از غایت رقت رومال
 بر چشم گذاشته - سخت به های های گریستند - و معارف آگاه محمد
 آفرین لاهوری و مولوی ضیاء الحق اورنگ آبادی جد اکبر
 اوستادنی مولوی احمد بخش چشتی و محمد امین پور فیض الله
 نیدیش سیالکوٹی و میر مؤمن خان و میر نعمت خان بخاری و دیوان
 صورت سنگه لاهوری - که هر یکی طبع عالی داشتند - بموقع صحبت
 بر سرآیدند *

چنانچه بعد از چند روز تا تقریر نظامت از جناب محمد شاهی زاهد
 خان را خلعت داده - به نیابت نظامت پر نواختند - چون چند
 مدت بریں بگذشت و شورش نادری بزمین هندوستان سخت ولوله
 انداخت - و نقش صحبت اعزالدوله بجناب نادری درست نشست -
 و نظامت ملتان بنام حیات الله خان - که در آن اوان بحسن خدمت
 مخاطب "شاهنواز خان" گردیده بود - صورت بست *

و شاهنواز خان هنگامیکه - نادر شاه از کابل از قیره اسمعیل خان
 هوت به تنبیه خدا یار خان عباسی متوجه بود - بموجب انقیاد رقم
 شاهی استسعاد اندوخت - باز زاهد خان به نیابت نظامت انتظام
 داشت - چون معاودت کردند - بعد از پنج سال ۱۱۵۸ هـ اعزالدوله

باب بیست و یکم

وقایع سال یکم هزار و هشتصد و هفتاد و 1818A.D.

پنج *

رسم این چرخ چنبیری آنست که - همیشه سفاهت روز اول کسی را که سرافتخارش برافرازد - مد نظر داشته - حیلها انگیزد * چون تبخترش از حد در گذرد - بغضب گردش برآید - و بروز اول اجدادش نشانند *

زاهد خان ابدالی جد رشید حاجی مظفر خان در ملتان سکونت داشته - و بتجارت پرداخته - بفناء تعظیم و تواضع را از دست نداده * در نظام سیف الدوله نواب عبدالصمد خان اقتدار میاندوخت - و بگذرانیدن تحف و هدایا فی الجملة نواب مستطاب را منظور آمد * قریه سه لکهه دام بدو جاگیر فرمودند - و محصول شتران تجارتش نیز واگذار کردند *

حینکه نواب عبدالصمد خان از ملتان بتقبیل عتبه فلک رتبه محمد شاه فردوس آرامگاه در شاهجهان آباد بموجب فرمان والا شان حاضر شد - او را نایب نظامت قرار داد * چون معاودت نمود - مشار الیه را مصاحب خود قرار داده - برای بعضی جواب و سوال روانه دارالسلطنت لاهور پیش فرزند وایعهد خود نواب اعز الدوله محمد ذکریا خان بهادر نیز میفرمود *

چون یحیی خان و حیات الله خان بهادر همشیره زاده نواب وزیر الممالک قمرالدین خان چین بهادر بودند - بآنها رابطه غلامی درست

چنانکه بعد آراستگی فوج و تقسیم مال و دولت - بتصرف قلعه ملتان عزم مصمم بسته - هر یکی را حکم روانه شدن تا کونت کمالیه بخشیده مصر دیوان چند را مقدمه الجیش فرموده - گوهر اکلیل سلطنت کنور که ترک سنگه جی را بسرکردگی مقرر نموده - روانه فرمودند * معه دیوانچند قلعه مظفر گده را مورچال بسته خان گره را نیز مستخلص گردانید - و دیوان رام دیال و مصر دیران چند و دیوان موتی رام و الهی بخش کمیدان و دیوان بهوانی داس به یساول بندی پرداخته طرفه شورش در گنبد نیلگون انداختند *

چنانکه صفوف بندی و یساول آرائی آن را - حینیکه نامه انگریزی رسیده - و استاذی مولوی احمد بخش چشتی در عمر چهارده سالگی بحکم سرکار والا بجواب آن پرداخته در آن نامه بآئینه نوشته - و آنرا بعینه در جایگاه خود ثبت قلم حقیقت نگار خواهم نمود - از کوائف آن التذانی وافی و احتیاطی کافی بهریکه از سخنوران وقائع طاب روزی گردید - و سرکار والا در فرستادن باروت و غله و گلوله و بنادیق و دیگر آلات و ادوات جنگ و دلداریهای گوناگون و طور و طریق مورچال و از پا در آوردن دیوار قلعه - که سد سکندری عبارت از آنست - بنام مصر دیوان چند - روز را از شب و شب را از روز نشناختند * و نیز بفراغ حوصلگی در عیش و عشرت افتاده - مردم سپاهی و خاندانی را میذوختند *

چنانکه درین کشمکش میان دهیان سنگه برادرزاده میان موتا - که از نسل راجه رنجیت دیو - مسند آراء و ساده ضلع جمون از گردش گدو گردان از پا افتاده بود - بدستگیری این خدیو افتاده نواز بکچهری خاص الخاص بار یافته - بعذایات بیغایات و الطافات بینهایات گردن استکبار برافراخت - و بتصرف ملک موروثی ضمیمه آن بعیش و کامرانی افتاد - و نیز بچوکی پلنگ و ابواب ارک مبارک اختصاص اندوخت *

چون تیر از شست جسته - بکف در نیابد - متواتر کوچ نموده -
 بحصول ملازمت والا سعادت اندوختند * چون پیش از عتبه بوسی
 دیوان بهوانی داس چوکی بر حویلی سکنای او نشسته بود - بسفارش
 گوهر تاج حکومت^۱ کنور کهڑک سنگه جی برخاست - و دیوان رام دیال
 فیروز گواهی حسن رسوخیت او داد * بارے بدر بار بار یافت *
 بطوطی زبان از گرفتاری شهباز پنجه بلا در آمان ماند *
 سرکار والا از دارالسلطنت لاهور بسری امرتسر جی خیام احتشام
 برافراختند * بشرف غسل و آداب گرنهه صاحب امتیاز اندوختند *
 و از آنجا سیرکنان در آدینه نگر بر لب اب نہر دایرہ دولت نموده -
 تزلزل در نہاد راجہائے کوهی انداختند *
 درین سفر بہیہ رام لعل را بعزایت ہم مذہبی نواختن پیغام فرمودند -
 از بخت برگشتگی آن بخلاف راے برادر حقیقی خود جمعہ دار
 خوشحال سنگه - کہ امروز معتمد الخلافتہ است - ارشاد حضور را
 نپذیرفت - و از آنجا فرار نمود * دیوان رام دیال را بتعاقبش فرستاده -
 اسیر کرده - گوشمالی دادند - و از راہ دریا در مٹمن برج دارالسلطنت
 لاهور ریحانی شراب در جام آرزو انداختند *
 حکمائے ارسطو کیش استعمال چرب چینی معروض والا کردند *
 چنانچہ درین پرهیز کردن از جماع و اجبات دانسته - از دربار کردن بر آسودند
 بخدیکہ وکیل متکلف صاحب بہادر معہ بعضے ہدایا بر سر دروازہ قلعہ رسیدہ
 بسرعت مراجعت کرد * تمام افواج را محملہ ہا دیدہ - بقدر مقدور
 ہر یک انعام فرمودند *

1. Prince Kharak Singh was nominated as heir-apparent in Sambat, 1873 (1816 A.D.). Sohan Lal p. 192 Vol. II.

وکلای نواب در باب ایفای عهد هر چند افسانه‌ها خواندند - از همه‌ها
خبر: فرد: — رشته در گردنم افکنده دوست خواه اوست میبرد هر جا
که خاطر نشیدند *

چون هشت روز برین عنوان گذشت - و تو بخانه آلهی بخش
کمیدان در گوش متحصنان آیه: «إِذَا زُلْزِلَتِ الْأَرْضُ زِلْزَالَهَا»^۱ بر
خواند - در بارود خانه نواب گول آتشین بر افتاد * قریب دو هزار آدم
هدف گول تقدیر شدند - و کنگره‌های قلعه از هم شکست - و سخت
شورش در آن سرزمین افتاد - همه‌ها متفق شده - قرار دادند که:
«درین وقت حمله گردانه کافست - اگرچه از جناب خدیو کشور درین
باب اجازت نیست - اما اغلب که - مورد تفضلات شاهانه باشیم -
و باین فتح نمایان - که افتتاح این قاعه آسمان شکوه عبارت از آن است -
منظور الطاف بے پایان خواهیم بود» *

چون این کنگاش بسمع نواب مظفر خان رسید - بیداد نمک
خواری‌های اهل اسلام ده هزار روپیه نقد گذرانیده - دیوان بهوانی
داس را ازین گروه جدا گردانید * دیوان بهوانی داس آستین هر ایک
کشیده - اطاعت حضور والا را مقدم الامور گفته - سجان راے منشی
را نیز با خود یار نمود *

چون دیوان را در سرکار والا اقتدار بود - سبد ملامت بر سر او
داشته - کوچ نمودند - معامله تمام و کل پذیرفته * هذگامیکه عبور
از دریای تمون میکردند - پروانه سرکار والا مشعر این معنی که:
«افتاح قاعه بسهلترین وضع است * در فتح آن تن در داده - بوجه
تن دزدی نکنند» *

¹ Quran xcix, 1.

باب بیستم

وقائع سال یکم هزار و هشتصد و هفتاد و چهار - 1817 A. D.

روداد فتح و فیروزی و ظفر دادن -

و اعدائے ناکام را باعمال خود

گرفتار ساختن *

چون خداوند بے نیاز خواهد - که کسی را برنوازد - نشان دولتش
آنکه هرچه در خاطر او فروریزد - آن را اجابت از در حق باستقبال آید -
تا خاطر داشت او نشان خاطر که و مه گردد * باین دستاویز شگرف در
حین سرزد امورے که ناملائیم روزگار باشد - متوجه نقش نگارے
باشند که در بارگاه لایزالش چون و چرا نگنجد - و فلک باین بلندی
پشت خم کرده - در اطاعتش دم زند *

تبیین این مقال آنکه - خدیو وقت - که خداوند کون و مکان
برنواخت - و بر تخت کامرانی بر نشاخت - اندیشه ها اندیشید -
تا بر آئین و ارادات کارها کند *

دیوان رام دیال و دیوان بهوانی داس از ناظم ملتان مبلغ شصت و
یکهزار روپیه بتحصیل آورده - نظر بر شرفا پرستی و سفید پوشی الحاح
عسرت نواب را درجه پذیرائی داده - سی و هشت هزار روپیه را بمیعاد
ماه ساون قرار دادند *

چون این معنی معروض والا شد - بمالداری مخاطب گردیده -
معاتب شدند * از خلف وعده - که بنواب درمیان آمده بود بخود آمده -
بمصلحت وقت رجوع بطرف مصر دیوان چند آوردند - چون معامله
نواب مذکیره مشخص یافت - از آنجا بقلعه ملتان مورچال کردند -

پذیرد غفلت برآوردہ - بفکر معاملہ افتادہ - بوساطت وکلای معتبر
 دلجوئی نمودند * از زمینداران کفارہ دریای چناب سردار ہری سنگھ زر
 ندانہ گرفتہ - بحضور رسیدہ - شاباش یافت *
 مصر دیوان چند را خلعت توپ خانہ کلان غوثی خان دادہ -
 برای اخذ زر از نواب محمد شہنواز خان منکیرہ تعین فرمودہ - برای
 تنبیہ نور پوریان و توانہ وغیرہ بند و بست نیز حکم فرمودند *
 نور پوریہ ہوائے بد دماغی در سر داشتہ - بتحصن پرداخت -
 بہادران ننگ پرور ناموس جوئی بجانسپاری مستعد گردیدہ - شمشیرہا
 علم کردہ - بے حمایت سپر بتائید سمواتی داخل قلعہ آسمان پیوند گشتہ -
 حصاریان را کہ از چند روز بتکرار العطش دم واپسین داشتند - آب از دم
 شمشیر در نائے تشنہ ریختند - بقیۃ السیف امان یافتہ - بخلعت
 و دلاسا مشمول گشتند * بعد از انتظام آن بنواحی منکیرہ رسیدہ -
 بوکلای آن ملک جواب و سوال انداختند *

وزیر سنگه و زوجہ جودہ سنگه را قریب سی ہزار روپیہ را جاگیہ
از اعمال قصبہ بتالہ عطا فرمودند * دیوان سنگه بہ بہانہ تیرتہہ روانہ
پٹیالہ گشتہ - آنجا بدفع الوقتی متوجہ است^۱ *

دیوان گنگا رام پنڈت دہاوی را بخلعت زرباف و اسپ ایرانی
نژاد وزین مرصع و یراق طلا و نوازشہای گونا گون نواختہ - از برائے
بند و بست ملک رامگہریہ ہا تجویز فرمودہ^۲ - دیوان بہوانی داس و
منشی نانک چند را نیز ہمراہ دیوان ساختہ - بدیوان موتی رام ارشاد
فرمودند - ، کہ بجهت بندوبست معامات ملتان معہ دیوان رام دیال
را روانہ سازد *

و بنام سجان راے منشی - کہ معہ دو پلاٹن نجیب و زنبورک
خانہ برائے تنبیہ زمینداران جلا وغیرہ متوجہ بود - حکم قضا توام رسید کہ:
«یکہزار و یکصد بختی روانہ حضور سازد * و خود ہمراہی دیوان رام
دیال بہ بند و بست زر نذرانہ ملتان پردازد» *

و شاہزادہ کنور کہترک سنگه جی را مع دیوان بہوانی داس
پشاوری بسرکردگی جملہ عساکر نصرت ضمیمہ آن نواحی ساختند * چون
ہیبت و قوت بہادران مرینخ سطوت در گوش ملتانیان آگندہ گوش رسید -

¹The Ramgarhia *misl* was one of the most powerful of the Sikh confederacies in the latter half of the 18th century. The possessions of the Ramgarhia Sardars lay on on both sides of the river Bias : comprising Siri Hargobindpura, Qadian and Ghumman on one side and 'Alampura, Garh Batala and Dasuha on the other side of the river. The entire territory annexed by Ranjit Singh yielded a revenue of six to seven lacs of rupees.

² On this point Sohan Lal differs from the author. According to his account Khalifa Nur-ud-Din and Bhag Singh were deputed to settle the Ramgarhia country *Vide*. p. 196 *Vol. II*.

از راجه چندبیل چهار هزار روپیه بابت معامله سرکار بضامنی الایچی
 گر گوسائین وصول شد * برای راجه ایشری سین مندیل و راجه بکرم
 سین کلو والہ و راجہ سکھیت و سرداران مامور شدند - تا معامله و
 نذرانہ را از قرار واقعی داخل خزانہ ساختند * و از راجہ مندیل
 شصت و پنج هزار روپیه معامله و سی هزار روپیه نذرانہ - و چون
 راجہ بکرم سین را پیمانہ هستی بدریز گشت - از پسرش چیت سنگہ
 پنجاہ هزار روپیه از معامله و نذرانہ گرفتند - و از راجہ سکھیت
 دہ هزار روپیه معہ نورنگ کوتوال بحضور وصول یافت *

معروض اقدس گشت کہ - دیوان سنگہ رامگہڑیہ و ویرسنگہ را
 باہم تکدر باطنی دست دادہ - و این معنی موجب فساد آن ملک
 گشتہ - و نیز سوبہا سنگہ پسر ویرسنگہ از کوچکدای و غایت نخوت
 بے حکم سرکار بر سر جسارت شدہ - اہلیہ جودہ سنگہ متوفی را دست انداز
 گشتہ - در قلعہ گدہ [بتالہ] محبوس ساختہ - بی اندامیہا را روائی
 دادہ *

غضب سلطانی بجوش آمد - دیوان سنگہ و ویرسنگہ را نظر بند
 ساختہ - و بندہ و بارشان را بحوزہ ضبط در آوردند * فوج متعینہ کوا
 سکندریہ در ضبطی اسپ و شتر و یرغمالان سرگرم بودہ - عرض اقدس
 ساختند * تمامی قلعہاے دشوار و دژہاے حصین بفر دولت اقبال
 سرکار والا در چشم زدن افتتاح یافت *

و سرکار والا بعد از انصراف آن ملک خدا داد قرین شادمانی ہاے
 لاتعداد گشتہ - وارد دار السلطنت لاہور گردیدہ - چندے بصبہاے
 ارغوانی و عیش و کامرانی - کہ علت غائی از زندگانی ہماں میتواند
 شد - پرداختند *

سرکار والا بدیوان رام دیال درباب استیصال آن بد مآل فرمان داده -
 بهائی را نیز درین باب مقدمه الجیش ساختند * بهادران جلالت کیش
 بر سر آن متمرّد ریخته - او را راه پیمای وادی فرار نموده - خود
 بقلعہ دست تصرف کشوده - از ظلمت شب انضباط آن قرار بر فرار
 داده - معاودت نمودند * ملکیه در تراکم اشجار و تراخم مفاک بیشمار
 در کمین سر پنجه کین را بخون آن مهمانان شب گذار رنگین ساختند *
 چون این مقدمه معروض اقدس گردید - ارشاد شد که : هرگاه
 وزیر فتح خان بآنروز آب آباسین از کشمیر عابر شود - جمله عساکر
 نصرت پیکر وارد دارالسلطنت لاهور گردد *

بهیه رام سنگه اتالیق کفور کهترک سنگه جی در انتظام جموں هر
 چند دست و پا زد - گرھے نکشود * چون کدورت از حد در گذشته
 بود - طلب داشته - او را اسیر - و صرافانش را باثبات زر پا بزنجیر
 نموده - پنج لکھه روپیه تحصیل فرمودند *

راجہ ویر سنگه نور پوریه بانوای چندے اوباش بر سر نور پور
 ریخت * چون فوج از عساکر فیروزی بر سر آن نا عاقبت اندیش رسید -
 تاب مقاومت در خود نیافته - با یک سر و دو گوش آن روے آب ستلج
 هزیمت را نموده - پیش راجہ بندوریه اقامت ورزید *

راجہ امید سنگه جسوال را بسبب کون خری و ریش گوی لایق آن
 چنان ملک زرخیز ندیده - قاعه راجپوره را مفتوح ساخته - و در تمامی
 ملک متصرفه او دخل کرده - او را بجاگیر ده هزار روپیه برنواختند *
 حکم والا صادر شد که : « همگی سرداران در سری جوالا جی برکاب اقدس
 فراهم شوند * » خود بنفس نفیس از برکات فیض آیات زیارت پندی
 صاحب مقتبس انوار سری جوالا جی گشتند *

بمقابلهت گروهی از افغانان روبه‌سیرت پرداخته - شورش در قلعه
انداخت *

چون حاجی مظفر خان بر این معنی آگاه گشت - برائے رفع
شدت به پسر خود تاکید ادائے زر قدیم نمود - چنانچه بوساطت وکلای
معتبر یک لکنه و بیست هزار روپیه داخل خزانه عامه گشت *

از آنجا در حدود منکیره گرد بلا انگيخته - بنواب محمد خان
پیغام نمودند - که بادائے زر نذرانه پردازد * مشار الیه در خود داری
کوشیده - ابا آورد - قاعه حد و حدود را در تصرف بند و بست فرمودند -
درین کشمکش نواب محمد خان را روزگار بسر آمد * چون در حین
حیات خود از سبب لا ولدی نواسه خود محمد شهنواز خان را به ولایت
عهد بر آورده بود - خطاب معین الدواہ از والی کابل رسیده * اما از
سبب خوردی پدرش حافظ در بند و بست ملک و انتظام سپاه افغانیه
طرفه هوشیاری داشت - به سرکار والا پنجاه هزار روپیه باسکانت و ابتهال
گذرانیده - قلعه مستخلص کنانیده - در آبادی ملک کوشید *

زمیداور جهنگ باز مصدر حرکتی گردیده - پایند برکاب اقدس در
دارالسلطنت لاهور رسید - و سجان راے منشی به انتظام آن ملک
سرافراز شد *

از روی عرضداشت بهائی حکمان سنگه چمنی بوضوح پیوست که:
محمد خان زمیداور گلدهری کمر بدل آزاری تجار و مسافریں بر بسته -
آنچنان فتنه را روز بازار داده - که زیاده از آن در خیال نگنجد -
بجمعیت لامحصور ارشاد شود - که بگوشمالی او بواجبی پرداخته آید
وگرنه ریشه این خلل مبادا - که سر بقول سعدی شیراز کشد :-

وگر همچنان روزگار هلی
بگردونش از بیخ بر نگیسای

باب نوزدهم

وقایع سال یکهزار و هشتصد و هفتاد و سه - 1816A.D.

و عزم بسمت ملتان - و نذرانه گرفتن -

و باز معاودت فرمودن - و رایات فتح

و نصرت بر افراختن *

چون دولت از کسے برگردد - حرف مروت بکزلک بیمروتی از صفحه خاطرش محکوک - وبا وضع و شریف از خیر خواهان دولت بد سلوک گردد * تا رفته رفته این همه از خسران حال و مال هایل شده - ولی نعمت را خایب و خاسر نام نهاده - سرّاً و جهرّاً در انهدام حشمت کوشیده - رجوع بدربار دشمن کشی آرند - که دمار از روزگارش بر آورده آهسته آهسته بگو فنا رساند *

از پنجاست که - نواب محمد خان و حاجی مظفر خان [حاکم ملتان] و نواب صادق محمد خان کمر بدل آزاری بر بسته - از روز بد نیندیشیدند * حکم والا صادر شد که - فوج از پلاٹن خاص مستعد سفر بهاولپور باشند * چنانچه هزاران نیستان و غا بدان سرزمین اشهب همت بر انگیخته - هشتاد هزار روپیه وصول یافتند - و نیز هدایای غریب و عجیب ضمیمه نیاز مندی شد * بموجب ارشاد والا لب دریای تمون مخیم اقبال گشت *

نواب سرافراز خان پور نواب مظفر خان آئین پدر را وقعی نهاده - نو خزانه از ادای مالیه اغماض نمود - پهولا سنگه نهنگ در ویرانی زراعت گرد و پیش حصار دار الامان ملتان اسپ تهور انگیخته - روزی

والا در دفتر معالی قوار یافته - رشتہ دخل و خرج را از قوار واقع فہمیدہ -
 نیکنامی را رواج دادند *

درین سال عبدالصمد خان پور نواب شاہ محمد خان دایرہ کش
 دایرہ دین پناہ - از دست حسد حاجی مظفر خان و نواب محمد خان
 سدوزئی بجان آمدہ - تظلم زنان و فریاد خواہان سعادت رکاب بوسی
 سرکار والا دریافت - و عنایتی - کہ در حوزہ قیاس انسانی نگذجد -
 باو اختصاص گرفت *

شاهجهان آباد دوید * دریافت گلرویان آن گلستان جنت بنیاد نصرت
 فراوان اندوخته - از هر یک صدای خیر مقدم بگوش آوردند *

چون جناب جد امجد لاله بختمل مغفور رنگ افروز هستی گردیدند -
 افتخار خاندان افزود * چندی در خوردی بد بستان فضلاً و هر تحصیل
 مواد علم و تکمیل فواید حلم نموده - بیاد پروردگار و پاس انفاس لیل و
 نهار مواظب بودند - میرزا آمانی آصف الدوله وزیر الممالک بهادر از
 قابلیت و سخندانی ایشان اطلاع یافت - هر چند بتقلد خدمات باعث
 شد - هرگز پذیران نکردند * بعد از چندی از صوبه آوده باز بملک
 دارالمخلافت شاهجهان آباد توجه فرمودند *

چون پدر بزرگوارم دام ابقاه فروغ وجود گرفتند - در یازده سال از
 خدمت پدر و نیز از اساتذہ زمان بهرور گشته - بحکم مالا یدرک کله
 لایترک کله از منطق و معانی و بیان و هندسه و هیت و حکمت و سیاق
 حظ وافر برداشته - در عمر چارده سالگی افسانہ روزگار گردیدند - چنانکه
 در نظم و نثر ید طولی دارند - و بالمعات طبع نقاد دیوانے کلان از
 مصنفات خود داشته - همیشه با قبائل امصار و شعراء نامدار ایران
 دیار بزم مقابله آراسته - مجدداً چون خسرو دهلوی بخاک هندوستان
 رونق تازه بخشیده اند * ع: —

کجا بود اشهب ؟ کجا تاختم ؟

ملخص کلام و خلاصه المرام آنکه - از مطالعہ نوازش نامه دیوان
 گنگا رام صاحب اعزاز فراوان یافته - بحکم ادب قدم براہ نیاز گذاشته -
 بعد از طی راه پر مخافت بفراخ آباد دارالسلطنت لاهور رسیده - از
 ملازمت دیوان صاحب افتخار ابدی اندوخته - موجب ارشاد حضور

مرسول فرمودند * جواب نامه در عز و شان خاندان احمد شاهی و
نگهداشتن آن محض بموجب مهمان پروری و احترام از حمایت و غیره
مرواد - باز رسید *

این در اثنا از عرضه راجا رام مصر مستاجر سری امرتسرجی ظاهر گردید -
که مبلغ چهل هزار روپیه نقد از آن شاه شجاع الماک پیش صرافان باثبات
رسیده * سرکار والا نظر بر سزای کردارش حکم انتقالش بخزانة عامرة
فرمودند *

و از سرکار بدیوان گنگا رام پندت منصب عالی و رتبه متعالی
عزایت - و حکم شد - که «در مراتب فهمید و مدارج دریافت و دید
شخصی از خاندان بلند مرتبت بملازمت اقدس رسانیده - در دفتر معلى
قائم سازد - و خود بمقدمات مالی و ملکی سرگرم باشد *»

دیوان گنگا رام بانقیاد فرمان لازم الاذعان هر چند در تفحص آنچنان
مردے - که غازه ایقت و کنجاره حدائق بر رخ حال داشته باشد -
بتصور تمام گرد فرخ آباد هندوستان بر آمد * سوائے ذات والد ماجدم -
که امروز مشیر الدوله و مختار الماک این سرکار فیض اثار اند سرتا سر
ملک پنجاب و کشمیر و پشاور و ملتان و تهته و کوهستان در تحریک
قلم فیض رقم بوده - بهر یکے از اقصای و ادانی و ادارات و انعامات
معین و مقرر است - و بجایگاه خود کوائف آن مشرح خواهم نوشت -
صوتے در آینه خیال جلوہ گر نشد *

تبئین این مقال آنکه - چون اجداد و آباء این جزو محقر از
خطه دلدیر کشمیر اند - و جد کلان راقم در گل زمین دارالسلطنت لاهور
صرف عذبان نموده - پیش معلی از اهل دول کسه بند معاش بوده -
برتبه والا سرافراز گشت - و بعد چندت بسبب معزوی ناظم بگلگشت

خود را در عقد ازدواج شاه کشیده - مداواگر تجریدش که درین چند
روزه سفر بحالش راه یافته بود - گشت *

و نیز بخدمتگذاری کمر همت بر بسته - به اراده کشمیر افواج
ترتیب داد - تا بر سر کوه پیر پنجال بقضای آلهی برف بارید - جمله
مردم تلف شدند * نزدیک بود - که جسم شاه نیز تباه گردد * بچستی
و چابکی از آنجا بر آمده^۱ - خود را در لودهیانه رسانید - وید صاحب
بهدار بموجب ارشاد سرکار انگریزی طریق ضیافت سپرده - بهر گونه در ادای
خدمات پرداخت نمود *

سرکار والا از معاینه این حال هر چند از شادبخان دریافت فرموده -
اما گره نکشود - سرکار والا از لاهور اراده چب و بهار - که در آدم
کشی و [قزاقی] طرفه ماجرا داشتند - کرده - دمار از روزگار
شان بر آورده - نذرانه قرار واقعی گرفته - یرغمال و عهد و پیمان
گرفتند - که ازین پیش بر احدی جور و تعدی نخواهد رفت *

از آنجا بر کوه بهنیر بر آمده - دیوان رام دیال و دل سنگه
هری سنگه را با چند ضرب توپ و زنبورک حکم تاخت راجوری
دادند * اغرخان لکپه روپیه نذرانه قبول اقرار کرد * سردار هری سنگه
در پئے مدافعت آن شد * آن نمکحرام شباشب گریخت * سردار
هری سنگه آتش بخانمانش در داد * حکم بتطاول عام نموده فصیل و
قلعه مسمار کرد * پانزده روز آنجا بوده - حکم معاودت بسرای
نوشهره شده *

و از آنجا بفتح و فیروزی وارد دارالسلطنت لاهور گشته - نامه
شکرانی آمیز بصاحبان صدر در نگهداشتن شاه شجاع الماک و بیگمات

¹ After residing for some time with the chief of Kishtwar the Shah marched through Kulu, crossed the Sutlej and joined his family at Ludhiana. September, 1816.

شاه چون دانست - که نجات از قید حکم عتقا است - بحکم شقاوت ابدی چنده در نواخانه - از زنای نسوان باکره و اغلام متواتره باز نمی ایستاد * و دلاله ها چند بدست آورده - بصلاح مردم آنروے آب ستلج فرار بیگمات بجای خود شمرده - در پی آن شد - که سالمأ و غانمأ بانروے آب عابر شود * محتاله های خانه خراب اول برای فریب شادیخان لباس کنیزان دداه بر قامت بانو ها راست کرده - صاف از ته ریش گذشتند - و بهانه غسل روز یکشنبه دریای راوی بلباس زنان هندو لاهوری بر آمده - باین آن گروه بیشکوه خرامان خرامان از دروازه تکسالی گذشته - و از آن جا طواف کنان بر مزار پیر انوار علی مخدوم گنج بخش هجویری قدس سره رسیده - ندور گذرانیده - برای سلامت رسی توجه همت خواسته - هنگام صبح العاشقین بر اسپان نسیم خرام بلباس هندوستانیان سپاهی وضع فراز آمده - وارد چهاونی فلور گشتند وید صاحب بهادر بمراعات خاندان احمد شاهی مراتب استقبال و دلداریها بجا آورده - دقیقۀ از مهمانپرووری نامرعی فرونگداشت *

و این معنی از اخبار آند سنگه وکیل معروض سرکار والا گشت - هر چند درین باب خونمی رفت - اما شاه خود را بر در تجاهل زده - هرگز لب را آشنای بحر سخن نساخت - و بعد از چنده خود شاه نیز بتوجه فقراء باب الله استخلاص میخواست - تا بحکم من طلب وجد وجد در سیالکوت زبده العارفين فقیر کاکي شاه نقشبندی را دریافته به نیاز مندی تمام در باب نجات خود استدعا نمود *

آن فقیر مرتاض - که مقبول در گاه یزدانی بودند - خود بنفس نفیس در لاهور رسیده - شاه را باوصف نظر با خبر و بوابان هر سونگر از لاهور بسیالکوت - و از آنجا از بهنبر بکشتوار رسانیدند * راجه آنجا دختر

و او از تباکر دوازه فرار نمود * بطرف راجه چنبال - که خسر پورش بود - قرار نمود *

و از سوانج آنکه - چون شاه شجاع الملک در لاهور بوده - بعدایات خدیو اقدس میگذرانید - و بیگمات نیز پیرده داری خوش بوده معاش می نمودند - در دل شاه هوائی شاهی پدیدار آمد * بسرکار والا اظهار نمود که : فوجی از بهادران نصرت شعار بسر کردگی من عنایت شود - تا در ولایت بمقابله وزیر فتح خاں پردازم و اگر نه مرخص شوم * و نیز پهره شادیخان کوتوال از گرد و پیش برخاست شود - که درین جا دزدانه نگهداشت است *

سرکار والا فرمودند که پهره سرکار والا بطریق پهره خود است - اگر پهره نباشد باز در شاه و درویش تفاوتی نیست - اگر مرخص شوند درین باب بدنامیست - که از پرورش باز مانده اند * و آنچه خیال مدافعت و مقابلهت وزیر فتح خاں در دل است - آن خیال قابل تحسین است - ازینکه در دل سرکار والا نیز همین اندیشه متمکن است - چون معلوم میشود - که وزیر فتح خاں - بموجب نقض عهد و موثیق که کوه بعد اولی و مره بعد آخری باین دولت عالیه در میان آورده - بے آنکه ازین درگاه باو تنبیه شود - خود بخود روانه ظلمت آباد انتقام گردد - بفحوائی التَّعْجِيلِ مِنَ الشَّيْطَانِ وَ الْتَأْنِي مِنَ الرَّحْمَنِ چندان مطمین الخاطر باشند * سرکار والا نیز بحواشی در اثنا مکالمه فرمودند که :- روزیکه شاه بملاقات ما رسیده بود - در آنوقت از سواد پیدایش چنان بمطالعه در آمده - که شاه را تخت نشینی هرگز نصیب نخواهد شد - و شاه درین باب هر چند دست و پا خواهد زد - کشتی مرادش بساحل مقصود نخواهد رسید *

بوده - دم خود سری زد - رنجیده - از دریائے اٹک عبور - و
 بیمزاحمت ملک سرکار والا بفرستادن گودر مل دیوان از راه بهنبر وارد
 کشمیر گشته - بعد از گوشمالی باز نظامت کشمیر باو محول و موکول
 داشته - روانه کابلستان گشت * و سرکار والا در سری امرتسرجی
 متوجه سجدات بوده - درپے استحصال برکات ابدی بودند *

دیوان موتی رام و فقیر عزیزالدین حکیم از زمینداران کانیهه¹ شش هزار
 روپیه گرفتند * و از راه هرپه بر سر قلعه پٹی رسیده - او را تسخیر -
 و تھانه (زیر) قطب الدین خان قصوریه نشاخشند * چون پایمالی ملک
 بوجه اتم درمیان آمد - عبور از دریائے ستلج بموجب عهد انگریزی
 ممکن نبود * لهذا پاس آن داشته - دیوان از عبور ممنوع - و به
 بجا آوری خدمات مرفوع گشتند *

از صادق محمد خان در دو ماه کامل پنججاء و پنج هزار روپیه مع
 تحائف گرفته - بر سر دارالامان ملتان رسیده - حاجی محمد خان
 را بادائے زر نذرانہ قدیم اعلام فرمودند * مشاء الیه لکبه روپیه ادا
 نموده - مراتب اطاعت بجا آورد - دیوان موتی رام و فقیر عزیزالدین
 حکیم وغیره اهالی لشکر مراجعت کرده - غبار قدوم میمنت لزوم را
 سرمه چشم عقیدت و نیاز نمودند *

سردار جوده سنگه بمرض لاحقہ در گذشت * برادرش بیر سنگه
 بادائے پنججاء هزار روپیه سر افراز شد - و بظهور خارق شرارت راجه
 نور پوریه در لاهور پا بزنجیر - و بتول دو هزار روپیه بطریق تکفیر -

¹ This probably, refers to the village of Kanah Kachcha, about 14 miles from Lahore on the Grand Trunk Road to Ferozepur.

باب هجدهم

وقائع سال یک هزار و هشتصد و هفتاد و دو - 1815A.D. -
کیفیت بعضی سوانحات آن سال بهاجت اشتهال -

و کیفیت آیه 'الفراز' خواندن شاه شجاع

الملک - و گوشمالی دادن وزیر

فتح خان به برادر خود محمد

عظیم خان و باز رفتن

بکابلستان *

چون ایزد جهاندار خواهد - که نواخته خود را بترقیات گوناگون
و عواطف روز افزون سر بلند ساخته - بَيْنَ الْأَمْثَلِ وَالْأَقْرَبِ سر
شاهان گیتی ستان نیز مبسوط الید سازد - نخست اعداء دولتش
را بتفرقه انداخته - اتفاق ازان گروه بردارد * چنانکه هر یک گرفتار
آلام و مشاق بوده - بجای خود در مطموره نکبت هلاک گردد -
و برادر بحسد و حقد بخبر گیریش پردازد * درین صورت آن نواخته
آلهی قوت گیرد - و تمامی حساد را بانفراده بدار البوار روان سازد *

بنا علیه سرکار والا ازان روز - که بر وساده کامرانی و تخت جهان
ستازی برآمده - برفاه رعایا معارک جانستان را بعزم جزم فتح نموده -
مخالفان دولت جا بجا با خود آویخته - آتش در بنیاد خود زدند *
چنانکه وزیر فتح خان از برادر خود محمد عظیم خان - که درین مدت
بارسال تحائف کشمیر نپرداخته - بایالت کشمیر بر سر بغی و انحراف

ملتان انداخته - آنروز آب تمون رخت ادبار آورده - سه لکچہ روپیہ نذرانہ گرفت *

دل سنگہ نہیرنہ بدو ہزار سوار مامور شد * و دیوان رام دیال را ہم ارشاد بایلغار رسید * فتح خان کوچ نموده - بارادہ قذدہار فرار نمود - و نیز دیوان موتی رام و فقیر عزیز الدین حکیم و دو پلٹن نجیب و پنجاہ ضرب زنبور خانہ و توپخانہ الہی بخش کمیدان بنابر زر تحصیل نذرانہ قدیم و نہیب ناظران آنجہات - کہ چند روزہ استمہال کردہ - در آدائے زر مصادرہ توقف کردند - شرف رخصت یافتند *

و نیز افواج قلعہ اٹک را چشم زخمی عظیم رسید - کہ یار محمد خان بر سر حد خود نبودہ - بمردم متعینہ خیرآباد آویزش ساخت * اذکے بغرقی دریا - و بسیاری علف تیغ جفا گشتہ - باینطرف آمدند * امر سنگہ مجیثہ سرکار والا عرضداشت نمود * فی الحال بجائی حکمان سنگہ چمنی و شام سنگہ بختاری را معہ قریب دو ہزار سوار روانہ فرمودند * سواران بر سر جمعیت یار محمد خان تاخت آورده - دسار از روزگار باغیان بر آوردند - و بجائی حکمان سنگہ چمنی بقاعہ داری امتیاز یافت *

سرکار والا بعد از بندوبست آن مکان از لاهور بہ نور پور رایت پورش افراختہ - دیوان بھوانی داس پشوری و دیسا سنگہ مجیثہ را برائے تحصیل زر مشخصہ راجہائے مندی و کلو و سکھیت مامور فرمودہ - خود بدولت وارد دارالسلطنت لاهور گشتہ - دیوان بھوانی داس و سردار دیسا سنگہ را - کہ از معاملہ سرعت گرفته وارد شدند - مشمول نوازش و عواطف فرمودند *

و بهیہ رام سنگہ از خدمات معزول - و بمصا درۂ بے پایان منخدول
گشتہ - بسفارش وایعهد بہادر نجات یافت *

سرکار والا چند لکھ روپیہ عالی الحساب برائے ترمیم خندق و تعمیر
فصیل دارالسلطنت لاہور عنایت فرمودہ - خوش ملاذے و آرامگاہ
برائے باشندگان ابن بلده دلفریب پدید آوردند *

دیوان محکم چند معہ پور خود دیوان موتی رام و نبیرۂ خود
رام دیال در فلور بود کہ معروض والا شد کہ - دیوان محکم چند را
پانزدہم ماہ کاتک ساغر ہستی لبالب گشت - و پیمانہ عمرش لبریز
گردید * بیاد خدمتگذاری ہائے قدیم افسوس در دربار شد - کہ کاک
نڈین یارائے رقم آن نداشتہ - از غایت تحیر سرنگوں است *

سرکار والا پسرش دیوان موتی رام را بخطاب وزارت مرتبت
برنواختہ - در مصالح ملکی سربلند ساختہ - دیوان رام دیال را
مقدمۃ الجیش قرار دادند *

چون پھولا سنگہ نہنگ در مکتسر علم بنخوت افراخت^۱ - بتادیبش
افواج فاور متعین گردید * چون در موضع دورہ علمہ پر گنہ کوت
کپورہ شب گذرانیدند - معتبر سرکار والا او را ازین خیال مانع آمدہ -
روانہ لاہور کرد - و دیوان موتی رام روانہ فلور گشت * حکم والا
صادر شد کہ : دیوان رام دیال معہ سوار و پیادہ حاضر حضور انور باشد *
در پانزدہ روز شرف ملازمت یافتہ بتحصیل زر معاملہ از زمیداران
کھرل وغیرہ مامور شد *

و بعرض رسید کہ - وزیر فتح خان بنخوت و استکبار از دریائے
سندہ عابر گشتہ - دست تصرف و تغلب بر منکیرہ و بہاولپور و

¹ He was assisted by Rani Sada Kaur and Sardar Nihal Singh Attariwala (Sohan Lal Vol. II, p. 165).

گفت - خاموش! که اگر متعذدان گویند که - «ایں هم شتر بچه
است *» چون مهاراجه صاحب براجوری رسیدند - در آن دم کراغم
تخلیص من باشد؟»

سرکار والا بیاسبانی عساکر منصوره پرداخته - هر یک را از بهادران
دلدارى و آفرین بر جان نثاری نموده - شکست را امر مقدر نشان
خاطر اقامی و ادانی فرموده - روارو حکم مرور از جبال فرمودند *

معروض والا شد که - مت سنگه بهرانیه در عین هنگامه رزم پشت
بمیدان نیاورده - دلاورانہ قدم در انهدام مخالفین گذاشت * قضا را
بگولی بندوق مردانه در فراخندے عالم علوی خرامش نمود * سرکار والا
نمک بحلاش و خدمات سابقه بیاد آورده - سردار جوالا سنگه پورش
را بجائش مامور - و از جمله حضار نظر منظور فرمودند *

دیوان رام دیال دران معرکه ثبات قدم ورزیده - هرگز کسی را حکم
مراجعت نداد * وبهیت مجموعی بدفعه دشمن پرداخته - دو هزار
افغان را از لباس هستی عور - و بنه و بارشان از اردوے خود دور
ساخت * محمد عظیم خان چون دید که - دیوان رام دیال یلے است
جانباز - و بهادریست دشمن گداز - تراه مسالمت سپرده نشود -
ازینجا جنبیدنی نیست * لاچار دوستیهای جد امجدش را در یورش
کشمیر بیاد داده - و چیزے بطریق نذر حضور گذرانیده - و بعهود و
مواتیق دست انداز نشدن افغانیه - و عریضه ناظم مذکور در سرکار والا
مشعر نیاز مندیهائے گونا گون برگرفته - در حینے که دارالسلطنت لاهور
روشنی افزای چشم جهانیان بصرمه خاکپایے خدیو دارا دربان بود -
شرف ملازمت دریافته - مورد اعطاف شاهنشاهی و الطاف خسروانی
گشت *

جیون مل پیش دستی بکار بردہ - بر سواران غنیم شمشیرھا
 آختہ - تاختہ * سواران نیز کَالْبَرْقِ الْخَاطِفِ برین گروہ مسافر طریق
 ریختند - و باریدگی ابر نیز ضمیمہ غروبی جوانان یکہ تاز گشت *
 بسیاری مقتول - و اند کے از آنها گریختہ - داخل معسکر دیوان رام
 دیال گشتند *

و گروہی از کسان بہیہ رام سنگہ گریختہ - پیش بہیہ مذکور رسیدہ -
 از قتل و کند و کوب مخالف و مبسوط الید بودن آن خبر دادند *
 بہیہ بی آنکہ مغز سخن شکافد - چون روباه خزیدن گرفت * فِي الْفَوْرِ
 ازین مضمون سرکار عرضداشت نمود کہ - حالا غنیم بر عساکر منصورہ تاختہ -
 متنفسے از متنفسین ملازمان والا زندہ نگذاشتہ - صلاح دولت آن است -
 کہ لشکر ظفر پیکر را حکم دار السلطنت لاہور شود - و إلا مقدمہ خطرات
 دشمنان دولت نیز معائنہ میشود *

و بہیہ بے آنکہ از حضور جواب یابد - چون دانہ گذم طپان طپان
 خود را در راجوری افگند - و از راجہ استمداد ہمت نمود * راجہ
 تیمارداری دولت علیہ خالصہ جی داشتہ - ظاہرا سرکار نیز عرضداشت
 نمود *

سرکار والا از بر ہمخوردگی لکشر سخت اندیشیدہ - در راجوری
 رسیدہ - حرکت اغرخان دریافت فرمودند - و یکے از حضار در حضور
 احوال بہیہ نقل کرد - کہ ”بہیہ را آفتان و لوزان دیدم - کہ از منازعت
 و تہیہ آن مانع میآمد و ہر یکے را از جاں نثاراں ثابت قدم از زندہ نماندن
 یکے از عساکر منصورہ اعلام میداد“ *

گفتم کہ - ”باین سطوت چون روباه چرا میلرزی؟“ حکایت
 سعدی شیراز بر زبان آورد کہ - ”شترانرا بسخرہ میگیرند“ * گفتم -
 ”اے بہیہ! ترا با شتران چہ مناسبت؟ و شترانرا باتو چہ مشابہت؟“

رسمت - که مالکان تحریر آزاد کنند بنده پید -

بنوازش گوناگون بر نواختند - و فرزند زاده دیوان را - که رام دیال نام داشت - بخطاب دیوانی مخاطب فرموده - بعدایات لایقه جدیدی و تملقات موروثی سرافراز ساختند^۱ *

چون بنه و اغروق آردوئے معلی بر سر راه جبال رسید - حکم شد که - «اسپان تازی نژاد باسائش گذارند - و جماله پیاده گشته در ادائے جان نثاری قصور نسازند - و توپخانه نیز از نزول صعودی نتوانست کرد - هما نجا برچیدند*»

چون راجوری مضرب خیام عز و احتشام گردید - راجا اغرخان بشرف ملازمت استسعاد یافته - بخلعت سرافراز و مورد تعطفات و اعزاز گشت - چون مصحلت راه صوبه کشمیر از راجه دریافت فرمودند - راجه بزبان فصیح از غایت عجز و انکسار صلاحی معروض داشت - که زله قدم دولت درمیان آمد *

سرکار والا نظر بر اطاعت ظاهریش تدبیر فاسدش را پذیرا فرموده - سرداران نیزه باز را از راه بهرم گله و خود بدولت راه پونچه گرفتند - چون پونچه درمیان کوه کلان سخت صعب گذار واقع شده - روح الله زمیداور آنجا گریخته - پیش محمد عظیم خان رسید * سرکار والا بر سر کوه شامخ پونچه علم افراز جلادت گشته - سخت شورش در آن ماک انداختند *

دیوان رام دیال و جیون مل و دل سنگه بهرم گله را فتح ساخته - تپانه نشانددند * حکم سرکار والا بفروکشی ازان کوه الوند اصدار یافت * در عرصه هشت روز بهادران جان نثار در میدان خیمه شجاعت افراختند *

¹ Ram Dayal was only twenty two years of age at the time.

باب هفدهم

وقائع سال یکم هزار و هشتصد و هفتاد و یک - 1814 A. D.

مطابق هزار و دو صد و سی هجری *

چون کارساز حقیقی در پی سازش کارهای این شاه جهانگیر است خدیو گردون مرتبت همیشه بر داعیه های بلند بوده - کمند همت بر چرخ اخضر اندازند - و آسمان دائماً سر اطاعت خم و در بندگی این خدیو جمشید حشم مانده - و همیشه در کار پردازش این دولت شده - بکام ملازمان والا شان گردد - و برائے دفع چشم زخم امری بظهور آرد - که حاسدان را چشم حسد بر بسته - و پشت حقد شکسته گردد *

گواه این مقال آنکه - درین سال عزم مصمم سرکار والا بر تسخیر جنت تخمیر صوبه کشمیر شده - تمام کار پردازان دولت و افواج بحر مواج را حکم تهیه این سفر بصدور پیوست - و راجه های کوهستان کانگڑه و غیره جبال فلک تمثال برکاب سرکار والا رسیدند *

قلعه پتمان کونت مخیم اقبال نموده - از آنجا متصل قاعه سیالکونت سرا پرده جاه و جلال بر افراختند * بتقسیم طباب سپاه و عطیات و افره و بخشش اسپ و خنجر و تیغ و سپر و غیره مواد توجه فرموده - هر یکی را تو نگر ساختند - و کلائے محمد عظیم خان ناظم کشمیر باقرار ادائے مالیه رسیده - بنقض عهد مخاطب شدند *

دیوان محکم چند را نظر بر سال خوردی آن کهن پیر بآرام دارالسلطنت لاهور مرخص فرمودند * دیوان هر چند جان نثاری را بتکوار معروض حاجبان بارگاه فلک اشتباه ساخت - اما بمضمون (بیت) :-

بود - درین هنگام - که توپخانه مراجعت کرده - مردم ارادت‌مند بسراغ
آن ارشاد بچشم نظارگی لنگر کشتی و تابوت وجودش را - که از صدمات
ذات الجذب ازهم گسسته بود - غرق دریای فدا بلطامات عدم یافتند *

چون راقم السطور را ابا عن جد بجناب والای آن قدوة خدا
شناسان طریقت ارادتهاست - جابجا بموجب موقع ذکر خارق عادات
شان مرقوم کلک نیاز خواهد شد *

و سرکار والا بطرف شمال علم افروخته در قلعه کانگه بزیارت معبد
سترگ سری پندی جی ضیای عین و سعادت ملوین اندوختند *
و از آنجا سری جوالا جی فروکش شده - از شعله های انوار الهی
ظلمت خاطر را بر افروختند - و تاج طلا پیشکش کرده - بسیاری نذور
گذراندند - و از همه راجه های کوهی نذرانه گرفته - دیوان محکم چند
را یاد فرمودند - لاله سکهدیال را سائر به اجاره سیزده لکھه روپیه داده -
با نقاره و پانصد سوار خلعت بخشیدند *

چون دریای بهت مخیم اتبال گشت وکلای محمد عظیم خان
شرف بار یافته - سه لکھه روپیه سال بسال پیشکش عرض کرده - بخاعت
های گوناگون شرف انصراف یافتند - سرکار والا افتتاح صوبه کشمیر را
پیش نهاد خاطر داشته - از بسیاری برف و باران بر موسم منحصر داشته -
و چندی باشتغال صید و شکار راغ و بحار توجه فرموده - خود بنفس
نفیس بسواری تاک دارا السلطنت لاهور را رونق و بها افزودند *

دیوان محکم چند باستخلاص قلعات اسلامین پرداخته - زرهاے
نذرانه از کوهیان نواحی آنطرف گرفته - بحضور حاضر شده - بعطای
خلعت فاخره و اسپ و ساز طلا و سپر مرصع و قبضه شمشیر اعزاز
اندوخت *

باب شانزدهم

در بیان وقایع سال یکهزار و هشتصد و هفتاد - 1813 A.D.
 مطابق سال یکهزار و دویست و
 بیست و نه هجری

مقدس *

چون ذات خواقین بلند مکان برائے این دهر ناپایدار بمنزلت اسطوانه
 است - کار از هم گسیخته پیوند از ایشان گیرد - و جمعیت اعدا از
 ایشان پریشان گردد *

سرکار والا از انتظام ملکی دمه نیاسوده - کمر برفاه عالمیان میدندند -
 و رنج شبانروزی بر ذات اقدس پسندند - معروض والا شد - که افغانیه -
 باستماع خبر فتح وزیر فتح خان - بانروئے آب اتک سر بشورش
 برداشتند *

دیوان محکم چند را بانغوثی خان میر آتش توپخانه خاص داده -
 روانه فرمودند - دیوان بحکمت عملی در خیر آباد بوده - دود از
 نهاد اعدا بر آورده - و چند اسپ نذرانه از یار محمد خان گرفته -
 در سرکار رسیده - بخلفت پادشاهانه ممتاز گشت *

غوثی خان در راه بهنگام عبور آب چناب بدل آزاری شمشیر نیستان
 خدا پڑوهی - گرد میدان حق شکوهی - مصباح شبستان خدا دانی -
 مفتاح ابواب کامرانی - رازدان قلوب حاجتمندان - افسر مفارق سر
 بلندان - جناب منسا رام صاحب رازدان دَامَ بَرِکَاتِهِمْ - پرداخته -
 اغراق کشتی وجود خود را به بحر فنا و گرداب بلا از زبان قضا توامان دریافته

شیرازة جمعیت کلذل لونی صاحب بہادر و پریشانی جمع کہ بذات
الذعش شدہ - جابجا منتشر گشتند - نیز استماع فرمودند * در
اثناے آن سرکار والا از کسے - کہ بشیرازہ بندی آن دولت سرافرازی
داشت - آگہی جستند *

از ہمہ متفق اللفظ و المعنی - لیاقت و کردانی عطارذ منش
برجیس جبین احکام شناس خلافت - رموز دان مملکت - دیوان
گنگا رام پنڈت دہلوی بسمع اقدس رسید * سرکار والا چا پاراں سبک قدم -
معہ پروانہ طاب عہود نوازشا گوناگون و عنایات روز افزوں روانہ
شاہجہاں آباد فرمودند *

دیوان موصوف کہ از نیاگان راقم السطور و موجب اعزاز نزدیک و
دور بودہ - امتثال مثال سرکار والا را سرمایۂ مباحات ابد تصور نمودہ -
با وصف آن - کہ از بعضے صاحبان آن سواد و نوابان آن جہات پروانہ
ہائے متواتر می رسیدند - بایلغار سعادت رکاب بوسی در یافتہ - بخاعت
عنایت سرافراز و بالطاق وافرہ ممتاز گشتند - و پرداخت دفتر معال¹ و
انتظام ممالک محروسہ و ترتیب افواج بآئین انگریزی بذات سراپا صفات
دیوان مذکور تعلق پذیرفت *

دیوان نیز نمکحلالی را پیش نہاد خاطر داشتہ - در صید دلہا توجہ
گماشتہ - طرفہ نیک نامی در فراخ آباد ماک بیگنہ - کہ عبارت از
نرہت آباد پنجاب است - استحصاں فرمودند - و بندجابت و
شرافت قلوب اموات خاندانیان عظام را احیا نمودہ - بہر نذیر و قظامیر
طریق مروت و تواضع - و ابواب نیاز و تخاضع مفتوح داشتہ - بجامہ
زیبان و ریش سفیدان مجالست میداشتند *

¹ Diwan Ganga Ram re-organized the Secretariat offices. See also author's remarks on pp. 34, 42 Catalogue of Khalsa Darbar Records Vol. II (in Press.)

از اطراق افغان بفتحوائی:—

ز افعی عف ز زاغان غان گرفتند
حریفان نام آن افغان گرفتند

مسکن و ماوائے غایواز و زاغان گردید * اگرچه اخترمه ایرانیان را دست
ازداز - و چون زنگیان بمقابله ذوالقرنین در اول وهله ممتاز - اما در
کثرت ثانی چون تلاقی فریقین و مجمع البحرین فتح خان را پاسبنگ
آمد * آخر بار بفلووزی مکاری و فریب کاری - گروهی را پاسبخت
از جا برده - طرفه شورش برپا ساخته - قول قاچاری را از جا برانداخت *
ایرانیان شرح احوال عرض پادشاه کرده - از داعیه ایلامشی
خراسانیل سخن رانده - بمصلحت شاهي پیغام مصلحت انداخته -
فتح خان را از حد دستور اصلی چشمه مجبور ایران و هندوستان و هند
و کوه سرحد هند توران از سلطنت سلاطین ترکمان آگاه کرده - چیزه
بطریق نذر گذرانیده - برای عدم اشتها بسیار اعدا از هیئت دولت
عثمانی رخنه بندی کردند *

وزیر فتح خان - با فر فرعونی و شوکت شدادی - از آن جا بداعیه
مقابله خالصه جی کینه توز - و دل در تاب و سوز - معاودت نمود *
سرکار والا از خیالات واهی اش آگاه شده - تادیدش بمقتضی حقیقی سپرده -
سزای کردارش مد نظر فرمودند *

در این سال بموجب استدعای رانی سدا کور مبلغ نمایان برای
مزاوجت کفور شیر سنگه جی فرستادند * رانی در داد و دهش و
آرائش و پیرانش دقیقه فرو گذاشت نکرده - پیوند بیوگانی داده - در
ساعت سعید در اقلگده از هر دو نور بصر نور در نظر افزوده *

سرکار والا در آراستگی افواج و پرورش نوواردان هندوستان زمین توجه
مصروف فرموده * در هنگام ذکر دانیان فرنگ احوال از هم گسیختن

بدولت عثمانی طرح مطارحات انداخته - بدفعیه میکوشید *
 قیصر روم گریبان مطلب مذهب قزلباشیه را در کشاکش داشته -
 از طعن و لعن طاعن میشد * پاشایان بغداد و مصر و حله و حسکه
 و اسکندریه و نجف اشرف و کربلائے معلی و دمشق عهد نامه دولت
 نادری را با سفرائ کرام و قیدیان عظام سپرده - طالب جواب شدند -
 و از شیوع فساد و قتل و اسیر مانع آمدند *

پادشاه ایران در تعهد جواب برائے صائب پرداخته - از نادر ایران
 بتغایب ایران سخن رانده - از خلافت خود و انهدام بنیان نادری
 حصص الحق بر خواند - و نزدیک بود - که نائره حرب اشتغال و
 هنگامه طعن و ضرب اشتغال پذیرد - که وزیر فتح خان در آن سر زمین
 شورش انداخته - پادشاه از سبعت افغانیه خائف - و همان روز
 و خشورے - معه نامه متذات آمیز در باب معاودت بپاک خود و بعضی
 تحائف روانه دربار محمود شاهی نمود *

وزیر فتح خان جواب نامه را بتمرد و سرکشی داده - هنگامه
 شرارت گرم و پهلوتهی از آزر نمود - پاسخات بزبان شمشیر ادا
 نموده * دارای ایران از سازندگان بیایگاه خلافت طهران - و به بیگار
 بیگیان گنجه و تغلیس و آذربایجان - فرمان لازم الاذعان - و جمله
 افواج بحر عنوان - و تمامی خانوادهائے آنطرف را بسر کودگی شاهزاده
 ولیعهد عباس قلیخان - روانه بمقابله وزیر فتح خان نمود * ازین طرف
 وزیر سراپا تدویر نیز تمامی افغانیه را جمع - و از جبهه خانه تاراج مسلح
 ساخته - بیست گروهی مشهد مقدس مضرب خیام فساد نموده - مردم
 سقذاقی را - که قشلاق داشتند - از جا برداشت *

چون بجولکائے ارض اقدس بلوقات و بیلاقات گوناگون واقع است

فتح خان یار محمد خان برادر خود را بنظامت پشاور و سواد بنیر و کوهات و هشتنگر و یوسف زئی منصوب نموده - سلطان محمد خان را نیز دران ملک بمتابعت یار محمد خان گذاشت - و خود بنحجالت روارو وارد دار الملک کابل گشته - در پئے آن شد - که چندے به بندوق بست این ولایت پرداخته - در بعضے ولایات هرات و فراه و قندهار بلکه تا بایران تاخته - باز بمقابلت و مدافعت خالصه جی کوشد *

چون کسی را - که ایزد برنوازد بدشمنی گرفتن در استیصال خود کوشیدن است * قضا کارها کند * وزیر فتح خان برائے شاه محمود فوج از کابلستان بهمیرسانیده بتعاقب عطا محمد خان والی قندهار مضرب خیام ساخت * قلعه گیان هر چند در توپ اندازی تقصیرے نکردند - اما به تزویر فتح خان وزیر اهل شهر بیدلی ها را رواج داده انبوه و از جان بستوه بر اردوے شاهزاده کامران ریختند * شاهزاده رهائی خود را در فرار - شبها شب برسم ایغار در هرات قرار نموده - متحصن شد *

فتح خان احمد شاهی را تصرف - و بنظامت برادران خود شیر دل خان و پیر دل خان متسای - و خود و در چچکلی بوده - و بنه و بار را بتسخیر هرات روانه نموده - و از انجا در دهه شیخ خارج قندهار - بصدور حکم شاه محمود - که آخر درد فرزند به پدر میرسد از هرات متحاشی و بر سر ارض اقدس تکامشی - و دران سر زمین قشلامشی ساخت *

از روے افراد وقائع عرض پادشاه والا جاه ایران گردید - که سردار سرداران وزیر فتح خان بر پشاور و آن نواحی تاخت آورده - در کشمیر قبض و تصرف نموده - تمام ایلات را ایل خود ساخته - بعد از انفرانغ کار قندهار مستعد مشهد مقدس است * پادشاه از بعضے مقدمات

وزیر خیالیان اعداء دولت نظر بر یکجہتی دولتین ازین دولت در باره شان نیز بدل مغایرت - و از انجاست کہ - کشمیر از مخالف در تصرف آمد - و نیز قاعہ اٹک بدلیل خانہ واحدی گویا در قبضہ آن دولت است * اگر قاعدار اٹک از جماعہ مخلصان آن دولت بودے - حقا کہ حرف جدائی برین دولت اطلاق یافتے * درین صورت اگر خیال دیگر در سر است - ازین سو اول پاس محبت و بعد از آن در مرضی خاطر ہرگونہ کوشیدہ خواهد شد - فتح خان از مطالعہ مضمون حکمت مشحون لختے از خود رفتہ - و بعد از ان بتحریریک بخت نگون در چہچہ اطراق نمود *

سرکار والا بہادران تہمتن تن و رستم صولتان بہمن توان را - با ضیغم دہانان اثر صولت و با بسیاری سامان و دولت روانہ نمودہ - مقابلہ فرمودند * دوست محمد خان برادر فتح خان در شمشیرزنی طرفہ ماجرائی بظہور آوردہ - کہ باوصف توپ ریزی پیہم از جان خود نیندیشیدہ - بر سر توپخانہ رسید * ترازے عظیم در آردوے ظفر قرین افتادہ * ازین طرف بہادران جان نثار نیز بفضل یزدانی مادہ جنگ را در حرکت آوردہ - بزور اضراب اتواپ دمار از وجود اعدا بر آوردند * همانا کہ قضا آن باروت در توپخانہ ریختہ بود - کہ دو ہزار افغان بر خاک نیستی غلطید * فتح خان - کہ لشکر خود را آشفته تدبیر دید - و تقدیر را بتدبیر سرکار والا موافق یافت - رو بہزیمت نہادہ - از ان مہمانہ جانگزا نجات یافت - و افراس و خیام بسیار بغنیمت بہادران خانصہ جی خاص شد * سرکار والا تا خیرآباد بدفع غنیم عاقبت وخیم پرداختہ در بروج آن روے آب اٹک تہانہ و بندہ و اغروق را بندصرت و فیروز مندے بدارالسلطنت لاہور روانہ فرمودند *

شاه باطایف الحیل گذرانیده - به اَیْت و اَعْل میپرداخت * سرکار
والا شادیخان کوتوال را به نگهبانی برگذاشته - بهزاران شداید و مصائب
شاه را از نقض عهد - که دخول جهنم و وبال و نکال آخری در ضمن آن
منظویست - محفوظ داشته - بر کوه نور آعجوبه قدرت پروردگار
مأخوذ فرمودند¹ *

کنوز کیکوسی و دفاین دقیانوسی در جنب آن بسفایه نیرزند -
و گنج قارونی و خزاین باد آورد شایگانی به پهلوئے آن بجوئے نخرند -
سُبْحَانَ اللَّهِ تَعَالَى وَ تَبَارَكَ - که این چنین گوهر بے بها را محض
بعذایات وافیه باین دولت بهیه انصافاً تحویل فرمودند *

درین اثنا معروض اقدس گردید - که محمود شاه به نظامت
محمد عظیم خان برادر فتح خان از قبض و تصرف کشمیر فراغ یافته -
از راه پکھلی و دهنتوز وارد پشاور - و جهانداد خان را بدان قلعه
اتک اعلام نمود - و قاصدان جهانداد خان برائے معاش و معاد مکانے
طالب کرده - بسپردن قلعه اتک بحضور سرکار والا رسیدند * سرکار
والا ظاهر وزیرآباد برائے وابستگی مقرر نموده - بایلغار فوج
را بدان طرف فرستاده - بر قلعه اتک دستیاب شدند * فتح خان ازین
معنی در ورطه حیرت افتاده - نامه مشعر بمباینت روانه سرکار نمود *
سرکار والا جواب آن بدین مضمون زیب تحریر فرمودند که - چون

¹ This account of the acquisition of *Koh-i-Nur* by Ranjit Singh slightly differs from that given by other authors like Cunningham, Muhammad Latif and Sohan Lal.

² Ranjit Singh had to pay about one lakh of rupees to the Afghan garrison as their arrears of pay before they could be persuaded to vacate the fort. (Sohan Lal Vol. II p. 138.)

و نیز در عرض راه بر سر افیال کوه تمثال باهم تلاقی جانبین و اتحاد دولتین صورت بست *

محمود شاه بایلغار بر سر عطا محمد خان صوبه دار کشمیر ریخته -
و نیز بمددگاری دیوان محکم چند آنها را از جا برداشته - بشهر در آمد *
عطا محمد خان نیز بچنگ پیش آمده بهئیات مجموعی پائے مقابله
افشرد *

چون کشتی خود را در آن ورطه بلا انگیز مائل بتدویر - و لنگر
تدبیر را گسسته تزویر یافت - تن بتقدیر - پائے گریز پیش - از
غایت اضطرار سر خویش گرفت - و کوچ و عیال همراه گرفته - بحمايت
بعضی سرکشان جولکای طریق خود رائی سپرده - بگریز پائی وارد پشاور
و در هنگام عبور از آب لندة بجهانداد خان برادر خود - که بحراست
اتک مامور بود اعلام در باب سپردن آن قلعه ثانی سد اسکندر بجناب
خدیدو دارا فربتاکید تمام نوشته - از راه بنگشات بایلغار وارد قندهار * و
بشاهزده کامران - که از فتح خان بیزار - و در قتل آن نابکار مفتہز بوده -
خود را بیقرار داشت - از احوال خود اطلاع گرفته - غارئی بیغاره افغانی
که گریخته را بمامن جاودان و تاجان و مال دریغ نداشتن است - ادا
کرده - استمداد از آن شجاع نمود *

و فتح خان بارک زئی کشمیر را متصرف - و شاه شجاع الملک
را بایفائے عهد بدیوان محکم چند سپرده - معه بعضی تحایف و نامہ
یگانگیت طراز روانہ دربار حالصہ جی نمود * دیوان محکم چند مظفر
و منصور - برور اقبال سرکار والا شاه را در حراست داشته - بملازمت
سرکار والا رسانیده - در دارلسلطنت لاهور بحویای مبارک قرار داد
سرکار والا اقرار بیگمان را معرفت دیوان بهوانی - که نوعی از شاه دل پری
داشت - درمیان آور دند *

این روی آب نخواهد گشت - و در صورت عزم مصممش به کشمیر
 اگر سرکار والا بعهد و پیمان شاه شجاع الملک را در حصه خود قرار دهند -
 آن قطعه جواهر کوه نور - که از خزانه محمد شاهی بعمره نادر شاهی
 و از آنجا بدولت احمد شاهی و تیمور شاهی منتقل شده - و از عهد
 پاندوان کسی از جواهریان روزگار و سمساران نادر کار بقیمتش دست نکشاده -
 و پیک نظر ندوانیده - پیدایش این عنایت منتقل دولتخانه خالصه جی -
 و نیز اثبات حقیق عظیم برگردن دولت احمد شاهی خواهد گشت - و
 بطریق شواهد اخبار کابل نیز از بنظر انور گذشت *

سرکار والا بتامی توپ اندازان بلاریز - و خمپارچیان صاعقه انگیز و
 سر عسکران تهور دثار و کمیدانان شجاعت شعار - و نهنگان بحر و غا -
 سنگهان جانفدا - حکم انتهای اتک داده * از باروت و غله و گوالیل و
 گوله و غیره سامان جنگ از دارالسلطنت لاهور تا بدریای اتک پل
 بستند *

محمود شاه بجمیعت افغانه بلا جوش - و قزلباشیه قضا خروش -
 و کلاه پوشان کرجیه - و غلزیان لگریه - و فارسی زبانان الوار - و ترکان
 ایران دیار - در اولکائے پشاور ورود نموده - گودر مل دیوان خود را معه
 تحایف ولایت و نامه سراپا مودت روانه دیار خالصه جی کرده - ضمناً
 راه کشمیر را نیز ضمیمه موالات ساخت *

سرکار والا فرستاده را دولت بار - و بغز امتیاز رخصت انصراف
 داده - یکی را از حضار معه بنائے مصافات و بعضی هدایای این جهات
 و مدعای خود را - که عبارت از شاه شجاع الملک باشد - در میان
 آورده - روانه عسکر محمودی فرمودند * محمود شاه آنرا متعهد - و در
 تنصیب و ترمیم طالب آن کومک گشت * سرکار والا دیوان محکم چند
 را ظاهراً بکومک - و باطناً باوردن شاه شجاع الملک مامور فرمودند -

و دیوان آنرا قبول - و او را بخلعت و استمالت مشمول - و از بغض و عداوت ذکول کرده - به ثلاثیم عتبه فلك شکوه موصول گشت *
 بخلعت و مالائے مروارید و جیغه و زنجیر فیل و اسپ نوازش اندوخت *
 بصاحب زاده بلند اقبال کفور کهرک سنگه جی بهادر حکم اشرف
 صدور یافت - که به تذبیه راجهائے ملک جمون و آن نواحی - که
 بصوبه دار کشمیر دمسازی دارند - پردازد - و به بهیه رام سنگه که به اتالیقی
 مامور و از خوردی آن دولت صدر الصدور و سرعسکر لشکر موفور است
 نیز همین حکم قضا توام بنفاد پیوست *

چون رام سنگه در آن سر زمین رسید - تصرف راجه منکوته دور
 کرده - بر ملک راجه سلطان خان تاخت * راجه در عهد خود دیده -
 و از احوال بهیه مطاع شده - لاجارانه بجنگ پرداخته - او را پس
 انداخت - و بهیه را ذلیل ساخت - و خود عرضی نیاز قدیم روانه
 خدمت خدیو کشور گیر ساخته - بدلاسا فیروز مند - و بهیه با اعتراضات
 پیهم ریشخند گردید *

دیوان محکم چند به انتظام آن ملک و یلسائے اشرار و دلاسانئی
 راجه سلطان خان دولت رکاب بوس اندوخت *
 درین اثنا بعرض رسید که : پردگیان عفت شاه شجاع الملک جیره
 خوار عنایات اقدس اند - آرزو دارند که : چون محمود شاه بوزارت
 فتح خان از کابل حرکت و بسزائے وزیر خلیلیان مستعد تسخیر کشمیر
 است - و اغلب - که بعد از فتح آن مکان شاه شجاع الملک را بر
 گرفته محبوس یا چشمش از حدقه بر آورده - روانه ارک کابل خواهد
 نمود * اگر سرکار والا از اینجا حرکت کرده - سر راه کشمیر بر محمود
 شاه بستند - کشمیر در امان - و نیز وزیر فتح خان دست انداز ملک

باب پانزدهم

1812A.D. در بیان وقائع سال فروخ فال هزار و هشتصد و شصت و نه بکرماجیت - مطابق یکم هزار

و دو صد و بیست و هشت

هجری مقدس *

چون خالق بیهمتا را سزای کردار هر نیک و بد همیشه مطابق قضا است - لهذا پادشاهان ذوی الاقدار را - که آوای العزم آفریده - در تهیه اسفار ایشان بسیار را ظلمت مکافات تراج و نهیب - و جمع کثیر را از مظلومین شاب و شیب رفاة گوناگون دست بهم میدهد *

بناء عایه سرکار والا را از اخبارات کوهستانات دریافت شد - که راجه کلو بهوتنت بر غربای رعایا راه داد نمے پیماید * دیوان محکم چند با عانت راجه هاه کوهی رخصت آن سواد یافت * راجه سنسار چند بموجب حکم والا در تبعیت بوده - نیز بگوشمال اشرار مستعد گردید - حتی که بر قاعه کلو فرارسیده - راجه آنجا را بضرخیمپاره هاه آسمان گذار متزلزل کردند *

راجه آنجا در مقابله زده بحیث المجموعی بجنگ پرداخت * بهادران شجاعت کیش بتقدیم خدمات سرکار والا کمر همت بر بسته - بر قاعه برآمده - آن صف نامردان را از جا بردند - و راجه روز دوم به دو لکھه روپیہ نقد در خدمت دیوان آرزومند - و برائے مستقبل در ادای خدمت کمر بند - و از عهد پرورش رعایا سر بلند گردید *

از قدم آن دو نیر نور قرین مسرت لا محصور گردیده - تنگ باغوش
 کشیده - بچنان روز نیک بشادی در شبستان دولت آیین بستند - و
 گل و بلبل را در چمن سور و سرور بکام دل بر گذاشته - حجره خلوت از
 گرد و غبار اغیار پاک رفتند *

صبحگاهان تهنیت شب زفاف و هنگام داد و دهش را رونق آلف
 بظهور آمد - و بمعاضدان دولت سر افزای داده - بشوق سیر و شکار
 لخته به نیزه بازی پرداختند - و عمل رعایا دریافته - بهر یکے
 تخفیف و نوازش دربار برنا و ضعیف مبدول فرمودند *

ریختند - و خود بدوات داخل چتور گهر - و مردم آن سر زمین را بسیم و زر برنواختند * سردار جیمل سنگه معه امیران همنشین بلازمت اشرف عز و تمکین یافت - و بطریق پیشکش پنجاه هزار از پیشگاه والا گذرانید * مبلغ پانزده هزار روپیه یومی ضیافتاً خانه مهاراجه صاحب مقرر گشت *

نوشه از سواری نزول صعودی فرموده - داخل محل سراس - و پری رخان جادو نوا - پردگیان سرو قامت خوش ادا آن ساعت را بسعدت تفالول بر گرفته - و استهزا و طیبت را روز بزار داده - پهلوی آن مخدره رعنا جا دادند * براهمه بید خون بآئین شاستری - مرددان سواد دان بطرز هنروری - در وقت معین و هنگام مقرر - بنظر تسدیس آن ماه و برجیس را همقران نمودند *

جیمل سنگه در ادای خدمات براتیان کمر بسته - روز چهارم - که روز عشرت اهل عرفانست - بر سبیل جهیز از ابریشم و پشمینه - و گنج و خزینه و اسپ و شتر - و لعل و در - و غلامان پری پیکر - و پرستاران جادو نظر - و آلات طلا و ادوات سیم - و فیلان عظیم - با شان فخیم میدان لشکر والا را پر نمود - و صبیله قدسیه را در محافه نشاخته - خود دست بسته - بعجز تمام و انکسار مالا کلام - گوهر اشک نثار نموده - این بیت بر زبان آورد :-

”سپر دم بتو مایه خویش را

تو دانی حساب کم و بیش را“

سرکار والا غایت مافی الباب او را دریافته - دلداری - و نقاره شادمانی برنواخته - طیاری فرمودند - و بشوکت پادشاهی تمامی عساکر خورمی پژوه را حکم سری امرتسر جی نمودند * مادر مهربان

آورد - که گوئی فلک ستاره بار گوهر انجم نثار میسازد * و انار سقای طرفه
نورے در چشم تماشا ئیان افزوده که بتان نار پستان را که در نارستان حسن
شعله تشویر می افگندند - متوجه رنگ آمیزی خود کرده - از نار
گلزار خلیای بیاد داده * گل افشان کاغذی از صباحت عذار مهتابی
گلها ریخت - که دامان زمین را از گلها چون انجم پر ساخته * چادر
کاغذی از نور افشانی سطح زمین را چون کوه طور منور نموده - و چشم
تماشا ئیان را به نظاره آن روشنی افزوده * چراغان هر طرف بر لب بام
مانند شمعهای ستاره روشن - و از لمعات آن سطح زمین مانند چرخ
اخضر پرتو افکن * چراغانها در فانوس بنور افشانی قره عیون مردم
منور ساخته - و از رشک فروغش ماء منیر را نعل دل در آتش غم
گداخته * از غیرت ید بیضائی فتیله هایش آفتاب را خون شفق در دل
نشسته - و از کثرت نور تاریکستان باطن وامانندگان ظلمات حیرانی پرتو
حقیقت یافته * مشعل از بس فروغ دران شب گم کرده راهان غوایت
را چراغ هدایت افروخت - و شمع لاله از غایت رشک آن در آتش
حسرت و حیرت سوخت * (مثنوی)

چراغان آنچنان افگنده پرتو
که شد طاق از فروغ آن مه نو
در و دیوار روشن همچو مهتاب
زمین را خلعتی از نطع سیماب
منور شمع هر سو بر لب بام
چو اختر بر سر چرخ سیه فام

چون بفضل الهی مواد شادمانی مهیا و اسباب طرب آراستگی
یافت - مانند ابر از دست گرم بر سر هر نقیر و قطمیر دینار و درهم

مهمانی و ضیافت را سر و برگه پدیدار آمدن * هجوم مردم غایت
نداشت * و ازدحام خاص و عام را نهایت نبود * هر کس از دیار خود
رو بدرگه والا آورده - سرمایه افتخار ابد دریافت * ابواب نشاط کشاده -
و اسباب انبساط آماده گردید *

از دارالسلطنت لاهور حرکت - و مجیئه مخیم اقبال و دولت
شد - و از تخته هائے گلکار عرصه صحرا زیب بهار گرفته * زه تخته
هائے رنگین - که گویا چمن چمن قطع بهشت را جداگانه کرده اند - و خه
کاغذ شنباید گون - که بمنزله نطع زمین توان گفت - یا سنبل
تراشیده مقراض تماشایان ندرت بین قدرت را فریب نشو و نما و از همانجاء
بجا آورده * خوشا تخته هائے این چمن - که بجز آبیاری نشو و
یافته - و از ضرر صرصر ایمن داشته - ازهار دلفریدش بخلاف
غذجه هائے بستان تنگدلی را کار نفرموده - و از غایت رعنائی و زیبائی
تاج صبر از فرق دانایان روزگار ربوده * هر طرف نقوش بدائع چنان
کشیده که پیرکهن سال فلک در خواب ندیده - و مرغان قرطاسی بطمطراق
اوراق برنجی گوهر ترانه سنجی در ساک منتظر سفته - و از اهتزاز
نسیم تماشایش گرد کدورت از سرائے سخن خاطر رفته * لولیان خوشنوا
بلبل و طاؤس وار به ترانه سنجی پرداخته - و بسان زهره نغمه هائے
شادیانه نواخته * مثنوی —

نمایان تخته ها هر سو چمن وار فزوده رونق هر کوی و بازار *
ز باد شادمانی در تبسم بزیبائی ربوده دل ز مردم *
شده سرسبز از موج نظاره منور کرده چشم هر ستاره *
آتش بزان در آتشبازی آتش دستی بکار برده - آتش غیرت در پرده
نیلگون سپهر انداختند * دستة گلگلی بستاره باری در آن شب صبح پدیدار

مدرات را روز بازار - و نیشان مکرمت گهربار شد * و برآهه را بگوهر
 و زر سرافراز - و بعنایات بیغایات ممتاز فرموده * چار آچه سراسیم
 ضمیمه الطاف فرموده - غبار کدورت خاطر هریکه را رفت و روب داده
 مضطربان بادیه نا امیدى را سرمست بادۀ نشاط و سرخوش نشاء انبساط
 گردانیده - رایان کوهستان را به شیرینیهائے گونا گون کام امید شیرین
 ساخته - فرمانروایان هر کشور را بخلعتهاے ثمین عز و تمکین بخشیدند *
 هر که و مه از ادنى و هر خورد و کلان از اعلى - بعنایت والا
 مشرف گردید * و هریکه از سپاه نصرت آیات را کورتیهائے نبات و از
 گلبدن نیمه شلوار و جیغه و کلغی طلا کار عنایت فرموده - از سرداران
 عظام و دیگر کار پردازان امور سلطنت و از والی کابل و ملتان و کشمیر و
 تهته و غیره ممالک محروسه بطریق تذبول نذرانه بموقف قبول رسید¹ *
 و امرا و وزرا بخلع زرباف سرافرازی یافتند * و نواب داؤد لونی اختر
 نیز شرف بار اندوخت *

1 *Tambol* is a sort of marriage present. The practice of receiving such presents in cash from their friends and relations on the occasion of wedding of their sons and daughters is common among Hindu parents. The details of the amount of *Tambol* received by the Maharaja on this occasion, will be found in the Revenue Rolls of the Khalsa Government, for Sambat 1868, under the head of receipts:—

(i) *Kohistan* comprising the districts governed by the chiefs of Kangra valley, Rs. 50,000; (ii) *Ta'alugat* i.e., districts under the direct rule of the Maharaja, Rs. 35,775; (iii) *Sardaran* i. e., chiefs or officers, Rs. 1,06,300 (iv) Army; Rs. 23,707-8-6; (v) *Ghorcharah* (irregular cavalry), Rs. 16,000, (vi) Bankers etc., Rs. 3,050, (vii) Miscellaneous Rs. 1205. Total Rs. 2,36,037. The details under (viii) *Sardaran* contain an item of Rs. 5,000 from Colonel Ochterlony. (See also *Sohan Lal Vol. II*, pp. 123-4).

باب چهاردهم

در بیان کتخدائی شاهزادهٔ کنور کهرک سنگه

صاحب بهادر - و چابک خرامی شب‌دیو

قلم در عرصهٔ تمهید سامان

آن *

چون نشاء کثرت ناگزیر صهبای وحدتست - و هنگامهٔ معیت
مذاقص بازار مغایرت تفرد خاصهٔ ذات یگانهٔ جهان آفرین است - و تجرد
خلاصهٔ ذات خداوند معین * هرگاه عروس وجود تمثالی بمزاجت
روح اقتراب یافت - بیهتمی حق صورت تمثال گرفت - و تفسیر:
الا انسان سری و اناسره مشهود خواطر اهل کشف و برهان گردید *
در هنگامیکه معجن ازل در پی خمیر مایهٔ بنی آدم بوده - اثبات الوهیت
را لفظ الست بیان میگرد - و متالات بیخردی میشوند - حواس
خمس را بعقول عشرهٔ افساب - و موالید ثلثه را به اربعه عناصر اقتراب
بخشیده * جوارح سفلی را بارواح علوی اقتراان داده اشجار آثار را به
نسیم نتایج قوت اهتزاز بخشیده - تا معنی : « وحده لا شریک له »
صورت ظهور گیرد - و یکتای ایزد برحق نشان خاطر ارباب صفوت و صفا
گردد *

از ینجاست - تاریخ بیست و یکم ماه مذکور - ساعت سعید
استقرار - و در باب تهیهٔ سامان طوی به خانسامان دولتمدار حکم عالی
اصدار یافت - و از لطف این خدیو ذی اقتدار غربا و مساکین و خاکسار
و فقرا و محتاجین هر دیار را دامن امید پرآز درهم و دینار * و خیوات و

فرار - و چند قاعبات دیگر نیز بتصرف اولیائے دولتمدار در آمد * شهر
 پٹی و هدیت پور علاوۃ الطاف ایزد تعالی شد * دیوان مذکور معہ هدایا
 ز زر موافور شرف اختصاص اندوخت - و بخلعت فاخره و زنجیر
 فیل و قبضه شمشیر و جیغہ مرصع سرافرازی یافت *
 سردار ندهان سنگه کفیه را - که از سرکشان بود - بتملق و
 چاپلوسی در قلعه مبارک طلب داشته - شهر بزد - و ملک او را در
 تصرف آورده - مستخلص - و وجهه او را مشخص فرمودند *

باب سیزدهم

1811A.D. در بیان شرایف توجہات اقدس در پرورش

فقرا - و استیصال اعدا وغیرہ - سال واردات

یکہزار و ہشتصد و شصت و ہفت

و از جلائل کوائف آن ایام

بہجت التیام *

چون نکیان در حجرہ شاہ مقیم بر شاہ عبدالرزاق و شاہ دین دست تصرف دراز و بنائے تطاول آغاز ساختند - حضور والا آبرو را بسرکہ ترش فرمودہ - دیوان محکم چند (را) معہ کفور کھڑک سنگہ جی برائے ضبطی فرستادند - و چیزے نذرانہ بخدمت آن خدا مشربان ایند پرست فرستادہ - بر دلہا نشینند - و آن ملک را موجب استدعائے با با بیدی صاحب سنگہ جاگیر کردند *

چون سردار علی شاہ پور والا قدر آن سادات عظام لوائے شجاعت بر آفراخت - بعضے بد طینتان نابکار و آلودگان لوٹ نفس بد کردار با با صاحب را بر آن آوردند - کہ تالب او را بشکرند * چون قابو یافتہ نمے شد - آخر بِلَطَّائِفِ الْحِیَلِ گرفتار - و بہزاران مضرت او را بردار آوردند - و آن ملک اِلٰی اَلْاَنُ در تحت اولاد با با صاحب است * (بیت) :-

بمردی - کہ ملک سراسر زمین نیرزد کہ خونے چکد بر زمین

بعرض رسید - کہ جالندھر بہ خیالات فاسدہ در سر و بکینہ آوری مایل

شور و شراست * بعد از تادیب و تذبیبہ نکیان - با فوج بے پایان

دیوان محکم چند را روانہ فرمودند - و پس از پانزدہ روز زمید آور آنجا

دارالسلطنت لاهور گشتند * دیوان بهوانی داس به تفسیق معاملتہ رایان
 کوهستان کما یَنْبَغی وا رسیدہ - به پیشگاہ خلافت استسعاد یافت *
 ہویار سنگہ پوربیہ از ضخامت جسمی موجب خندتہ پنجابیان لافر
 گردیدہ - بنظر اشرف نیز رسیدہ - کمیدان گشت - و بسیارے را از
 سنگہان فرمان شد - کہ بترتیب قواعد انگریزی بیاد گیرند * بدلدھی
 و دلدارعی نو واردان غریب گزین پورب زمین توجہہ گماشتہ - از انعامات
 توانگر ساختند *

درین ایام آدمان سردار جیمل سنگہ کذہبہ بہ شگون شادی
 و تقرر آن - در ماہ ماگہہ سمبت ۱۸۶۸ یکہزار و ہشتصد و شصت
 و ہشت - دولت بار و بعذایت خسروی سرمایتہ افتخار اندوختند *
 سرکار والا نیز از منجمان باریک بین بولادت نامہ آن تجویز را تطابق دادہ -
 مسلم و پذیرائی فرمودند *

افغانان به پے بسراغ وا رسیده - شاه زمان را چون ایاز آویزه بندگی
در گوش کشیده - بنظر محمود شاه آوردند * محمود شاه حقیقت
اخوت عینی را وقعی نهداده - بچشمانش میل نیل کشیده - عبرت
اولی الابصار افزوده - بر سر اولکای پشاور آمد *

شجاع الملک شاه - که در پشاور رایت خود سری افراشته - بسواد
و بنیر و تیراه و بچور دم فرمانروائی داشت - از هیبت محمودی
لرزیده - به پناه سرکار والا در پندی - معه پردگیان و بیگمان خزید *
سرکار والا پناه داده - مانع نیامدند * و برای دفع محمودی - معه
آردوے معے نیز نهضت فرموده - به محمود شاه سر راه کشمیر - که در
تصرف عطا محمد خان پور مختار الدوله بود - بستند * محمود شاه
معارضه ظلمت با نور دیده - از مقابلت سرکار والا معاودت به کابل نموده -
بخود داری مردم آن سر زمین را اطلاع داد *

شجاع الملک شاه پرده نشینان خود را در پناه خدیو زمان گذاشته -
خود بهوای شاهي باز در پشاور رسید * جهانداد خان قلعه دار انگ -
باشارة عطا محمد خان ناظم کشمیر - در پے گرفتن شاه بوده - چون
شیر بصید آن سید ولایت صرف اوقات می نمود * آخر بتهالب خدیعتی
بحماییت افاننه قابو یافته - بر سر شاه رسید * و شاه گریخته در حجره
تنگ و تاریک خزید * جهانداد خان آواز داد - که «اگر زندگی
مطلوب است - بر آمدن را بر خزیدن ترجیح داده - به گلگشت جنت
نظیر کشمیر چنده اوقات بسری باید نمود - و اگر نه - چون از بیرون
آتش داده میشود - بکشاده پیشانی داخل جهنم باید شد» * شاه از

جامه اشایشها تن بقدیر اسیر آن گروه با تدبیر شده - در کشمیر رسید *
سرکار والا چنده از احوال این خود سران آگاهی یافته - ملک
خود را از چنگ این سرخامان سرشت در آمان داشته - داخل قلعه

از پیشگاه خداوندی حکمے نافذ بغضبناکی صادر شد - که جمعے از
 نهنگان بحر شہامت بر جمعیتش تاخت نموده - اسیر - و عیال و
 اطفالش نیز پا بزنجیر گشتند - و مالک و مالش بحوزہ ضبط [آمد] *
 بہادر سنگہ از غایت ربط دو لکھ روپیہ را جمع بستہ بنظر انور
 گذرانید * چون جرایم باگہ سنگہ قابل عفو و آٹامش لیاقت صفح
 نداشت - بعد از چندے بر صفحہٴ حالش رقوم غریب نوازی کشیدہ -
 بہ ادرار مدد معاش بر نواختند *

راجہ سلطان خان - کہ مرز بوم بہنبر از عہد پاستانی در پاسبانی
 خود داشت - و مردم کوهی بہ ایالتش آبا عن جد سرنگون داشتہ -
 بخدمات جان نثاری میپرداختند - باین دولت خدا داد نوعے حسد
 بہم رسانیدہ - سنگ راہ مترددین ممالک محروسہ میشد * پنجہزار
 سوار و پیادہ - بتادیدش مامور فرمودہ - و محکم چند دیوان را نیز
 تائیداً از قلعہ فلور طلب داشتہ - بہمگی رایان کوهستان فرمان حاضر باشی
 صادر شدہ * قلعہ منگلا کہ متانتش بر دژ نیلگون چرخ قہقہہ خندہ
 میزند - معہ پنجاہ قلعہ دیگر محصور - و راجہ جمون و راجہ سلطان
 خان نیز بہ نذر مبلغ چہل ہزار روپیہ بلا قصور در حضور رسید * ہر یکے
 را بقدر و منزلت افتخار بخشیدہ - خود بنفس نفیس بر کوا کڈاس
 بر آمدہ قلعہ کوسک و بکہالہ تصرف کردند *

درین اثنا بعرض رسید - کہ شاہ زمان پور تیمور شاہ احمد شاہ
 درانی از قندھار شکست فاحش یافتہ - فرار و در قلعہ عاشق متصل
 جلال آباد متحصن گردید * محمود شاہ برادر حقیقی شاہ زمان -
 بوزارت فتح خان - تعاقب کردہ - قشون غلزنئی را روارو بگرفتاریش
 روانہ نمود *

باب دوازدهم

وقایع سال یکم هزار و هشتصد و شصت و هفت - 1810A.D.
 در کیفیت بعضی محاربات و امداد - معه
 دیوان محکم چند - و بسمت
 کشمیر جنت نظیر - و رفتن شجاع
 الملک شاه و آواره شدن در
 ملک بیگانه *

چون ایزد کارساز در پردازش کارهای این خدیو عالمگیر است -
 همیشه از نهان خانۀ غیب امری¹ بظهور آرد - که باعث افزونی
 مدارج جهانبانی و موجب ارتقاء مراتب کشور ستانی باشد *
 دل سنگه کاکو - که مدام خیال بد اندیشی در سر داشته - دیگ
 سوداۀ خام می پخت - و بمالیخوایا در گذشت - هتو خسرو پورش -
 که به فرزندی برداشته بود - در تسکه علم خود سری بر افراشت * چون
 سرگفت و شنود نداشت - سرهنگان جانگزا به آسیری اش مامور - و
 او در حالت ربهه برقه بحضور رسیده - در زمرة اسراء محصور گشت *
 و باگه سنگه آهلواایه را - که بخبت باطن موصوف بوده - ظاهراً
 چون قبضۀ شمشیر دم از دستیاری میزد - و باغوائۀ خود سران کوهی
 پرداخته - مخفیاً چون خنجر بخونخواری کمر میبست * ملازمان
 والا هر چند بنصائح و پند رهنمونی بشاهراه هدایت و مانع زبونی آمدند *
 اما از یافه سری دماغ قاآنی بخود پرداخته - فرخدیو گیہانی در خاطر
 نیآورده - فارغ البال می زیست *

¹ MS. B has کہ here which is not quite grammatical.

نابھییہ رنجیدہ - بملازمت رگب اقدس سر افزای یافت * او را علاولپور
جاگیر کردہ - از عذوبت گفتار بمصاحبت بر نواختند *

چون رانی مہتاب کور را سررشتہ انتظام قالب آخشیجی گسیخت -
رانی سدا کور را دلجوئی فرمودہ - بقیام نورالعین تہنیت فرمودند -
و بسرزدن حرکتی از جودہ سنگہ^۱ وزیر آبادیہ تمام ملک در تصرف خود
آوردہ - طرفہ بندوبست را بنیاد نہادند *

درین سال قدرت پروردگار غریب نواز بروئے کار آمد - کہ جوانی
زیبا روئے نے نے برہمنے خوشخوئے - در اثناء قواعد پلٹن دھونڈل سنگہ
کمیدان باچہرہ مذکور در نظر اقدس بجلوہ در آمد * چون بازوئے بہمنی
و توان تہمتنی در ہیکلش نمودار بود - بخدمت گذاری افتخار - و
بعد از چندے از شرف ملت خود زیب اقدار افزودہ - از بہیہ بخطاب
خوشحال سنگہ جمعدار دادند - و از غایت اعتبار دمساز شبانروزی
ساختہ - پاسداری خوابگاہ نیز بدمہ اش نہادہ - بچوکئی و پھرہ حضور
خاص مامور فرمودند *

چون مشار الیہ از قریہ ایکری من مضاف انیر بند سردهند واقعہ
ہندوستان بطب روزگار درین سرکار رسیدہ - اعزاز یافت - البتہ در رعایت
احوال برادران تازہ وارد توجہ گماشتہ - در وابستہ پروری سر مو تفاوت
نکرد * چنانچہ تیج سنگہ نامی را برادر زادہ مشار الیہ را بخطاب سرداری
معزز ساختہ - عسکرے کندیوئے معلی بنامش قرار یافت^۲ *

¹ This is obviously a mistake. Jodhd Singh died in the previous year and it was his son Ganda Singh who was confirmed by Ranjit Singh (See page 54 ante.)

² Both Khushhal Singh and Tej Singh gradually rose to very high positions at the court of the Maharaja. For a detailed account of their life and services see "Chiefs and Families of note in the Panjab."

مال و اسب و جواهر داخل سرکار شد - و از آنجا قلعدار خوشاب را -
 که بعد از ده روز جنگ سر نیاز فرود آورد - معاف فرمودند *
 درین اثنا وکیلان شاه شجاع الملک و شاه زمان والیان صوبه کابل و
 پشاور - که از دست محمود شاه و فتح خان وزیر بجان آمده بودند -
 در حضور حاضر شدند - از گل محاکات شان استشمام رائحه ملاقات
 فرمودند * ازینطرف نیز خوشابی مل را با پنج هزار سوار شائسته و
 خلعت و فیل همراه داده - مراعات استقبال بجا آوردند -
 چون هر دو شاه والا جاه از دریائے اتک عبور کردند - بطریق
 شاهان ذی اقتدار ازین سرکار دولت بار آرائش دربار شد * و به تکلف تمام
 اتفاق ملاقات افتاد * بعد از داد و ستد تحائف از جانبین مقالات دوستی
 بمیان آمد * در رعایت مهمانی از چنان میزبانی سراپا قدردانی با
 عنایت لطف و مهربانی دقیقه فرو گذاشت نشد *
 شاهان بمدد افتتاح قلعه ملتان مواد یکجہتی را ضمیمه ساخته -
 استمداد کردند * ظاهراً بیاس خاطرشان اردوئے ظفر قرین مامور ملتان -
 و در راه از سرداران نکه زر نذرانہ فراوان گرفته - بقاعه مور چال کردند *
 گرانی آنچنان سر بشورش برداشت - که شکمها چون تفور تافته و
 شکل نان اصلاً نیافند * عطر سنگه دهاری را به سور هنگ قلعیان ساغر
 هستی لبریز گردید *

چون از صدمات اضراب توپ گوش قلعگیان کر - و ناظم از بے بندو
 بستئے گردید - یک لکھه هشتاد هزار روپیه نذر گذرانید - و نیاز نامہ
 ناظم بحکم اشرف بموجب رخنه بندی عهد ظاہری بوالیان کابل ارسال
 یافت *

و از آنجا - کہ بکوچہائے متواتر بدار السلطنت لاهور شہلا باغ را
 زیب بہار افزو دند * درین ایام ہمت سنگه جہلیوالیہ از راجہ جسونت

را بقلعه داری کانگره - و قبض و بسط آنجا اختصاص دادند - و از آنجهانی
 شدن زوجه بگهیل سنگه - قلعهش در تصرف آورده^۱ - در سری امرتسر جی
 ناصیه حال بر افروختند - و هر یک از امرائے عالیشان رخصت اسائنش
 داده - خود بآن یار وفادار بتجرع اقداح ارغوانی و بادا ریحانی
 پرداخته و در فیض و اسراف کشو دند *

در ماه ماگه باراده ملتان از سری امرتسر جی کوچ کرده - بنده و
 اغروق جوده سنگه [وزیر آبادیه] را - که بمرض استقسا در گذشت - بحوزه
 تصرف در آورده - بادائے لکهه روپیه [گندا سنگه] پسرش را سر افراز
 کردند^۲ *

و بر سر گجرات رفته - صاحب سنگه را آوارا کوهستان ساخته -
 نیابت آن ملک بخلیفه نوردین حکیم تفویض * بعد از چند روز
 بندان آن ضلع هر چند در دفعیه خلیفه فرشته طلعت سخندانیکه - دور از
 کار و اصلاً در آن مقبول کردگار یافته نشود - چها که بفتراک خلیفه نه
 بستند - سرکار والا این همه از افترائے آن اشرار نابکار پنداشته - باعتراض
 پیهم رخصت نمودند - و خلیفه را باز بیالت آن ملک خداداد
 سرافراز فرمودند *

و از آنجا که گو شمال زمیداور جهنگ - که از دو سال بغی
 ورزیده - به سپهدار کابل مراسلت داشت - مطمح النظر اقدس فرموده -
 او را با پسرانش پابزنجیر کرده - بنده و بارش بحوزه تاراج - و فیل و

¹ This refers to the town and fort of Hariana, at present, in Jalandhar district.

² Sohan Lal says that the Maharaja had demanded Rs. 2,00,000 in the beginning but on the earnest representations of Ganda Singh the amount of the *nazrana* was reduced to Rs. 45,000 *Vide. Vol. II. p. 95.*

محمد جهانگیر پادشاه غازی و تصرف خود را از عهد چغتائی درمیان آورده - بنائے آن را بقیل و قال وا گذاشت *

سرکار والا فسخ پیمائش را بحکمت عملی درجہ بروز نداده - چندے را از لشکریان حکم به حصارپش دادند - و انروده چند نیز با پدر هم

آغوش - و از بادۂ «مَنْ حَفَرَ بَيْراً لِأَخِيهِ فَقَدْ وَقَعَ فِيهِ»^۱ مدهوش

افتاده - آخر نجات خود را در سپردن قلعه دیده - حکم بسپاهیان و

متعینان قلعه فرستاد * اذرونیان دفعیہ گورکھیہ را شرط سپردن قلعه درمیان آورده - استمهال چند روزہ کردند *

سرکار والا حکم بقتل و نہیب گورکھے ہا دادہ - دود از نہاد آن

آوارگان بر آورده - بسیاری را آوارۂ ملک عدم - و بقیۃ السیف در قلعہ

مالگدہ متواری و حصاری شدند * قلعگیان از قلعه دست بردار - و

تصرف سرکار دولت مدار بقرار واقعی انجام پذیرفت *

بعد از بندوبست آن قلعہ آسمان رفعت - کہ جلا لے طبا طبائی

در شش فتح جهانگیری اندکے از متانت آن مرقوم کلک متانت ساک

نمودہ - حاجت بیان این راقم السطور - کہ استعداد آن منشی

صدر الصدور بفحوی: الْفَضْلُ لِلْمُتَقَدِّمِ - بمراحل دور است ندارد -

مور چال بقلعہ مالگدہ نمودند * گورکھے ہا چون اخراج از آنجا سوائے

بباد فنا دادن ہستی خود ندیدند - یک لکھ روپیہ را فدائے آبروئے خود

نمودہ - باین روئے آب جون عبور کردند^۱ *

دیوان محکم چند را برائے وصول زر نذرانہ رایان کوهستان مقرر

نمودہ * راجہ سنسار چند را معہ پسرش خلاص - و دیسا سنگہ مجہیثہ

¹ Sohan Lal gives a very detailed account of the capture of Kangra as well as of the subsequent Gurkha-Sikh collision Vol. II. pp. 85-90.

را در سلک خیراندیشان حضور پرنور قرار میداد - و بباطن کجروی و خودستایی را گرمی داده - از بد خواهی باز نمی ایستاد - سرکار والا که جاسوس القلوب اذام اذد - به تئ کارش وا رسیده - و گفتارش را با کردار موافق ندیده - همیشه مکافات آنرا بوقت معهود باادافراه هنگام موعود منحصر میداشتند *

چون امر سنگه تهاپه گورکبه به جمعیت پنجاله هزار سوار و پیاده و دو ضرب توپ به تسخیر قلعه کانگڑه مستعد شده - طرح سقذاق اذداخت و بغلغله خمپاره قلعگیان آواره و بیدلی پیراهن تهور شان را پاره پاره ساخت - وکیل راجه سنسار چند معه اقرار تصرف قلعه بشرط مدافعت گورکبه ها از حد آب - چون معه تحائف کوهستان دولت بار اذدوخت و عریضه راجه را از نظر اقدس گذرانیده - و راجهائے کوهستان انهدام بذیان راجه را از دست گورکبه ها منظور نداشته - نیز وکلاے بلاغت اندیش فرستاده - سفارش کردند - در بارگاه خاقانی عز قبول یافت *

خود بدولت افواج را فراهم آورده معه جمعیت فراوان و عساکر بے پایان - پتھانکوت را مخیم اقبال فرمودند * و از راجه جسروته و نور پوریه زر نذرانه گرفته - و در سری امرتسر جی تشریف برده - مشرف شدند - و آداب نیاز بجا آورده سر بر آستانه نیاز سودند *

و بعد از حصول دولت دیدار و اسراف ایثار اعانت شکست آن اشرار فجار درخواست نموده - بر سر گورکبه ها ریختند و آنها از داعیه این خدیو جمشید منزلت مانند بید بر خود لرزیده - سپر تهور افگنده - با یک سر و دو گوش در صدد هزیمت شدند *

سرکار والا برای تصرف آن دژ آسمان شکوه با راجه درمیان نهاده - استمزاج نمودند * راجه افسانه هابه صاحب قرآن ثانی نور الدین

باب یازدهم - لاندانا آری

1809 A.D. - وقائع سال یکم هزار و هشتصد و شصت و شش -

بکرماجیت - مطابق سال یکم هزار و دو صد

و بیست و پنج هجری مقدس -

که فتح کانگره و تصرف قلعهجات باغیان - و

آمدن جمعدار خوشحال سنگه بحضور اشرف -

و غیره مدارج آن سال بیمنت اشتهال

عبارت ازان است مرقوم کلک

بدایع نگار میگردد *

درین دیرکهن رسمه است پاستانی - و درین بتکده دیرینه آئینه است

قدیمی که هرگاه خداوند زمان و زمین و دارای کهن و مهین ازمه

اختیار انام و اعده جنایب عوام بدست برگزیده خود - که سزاوار تاج

و تخت و شائسته اقبال و بخت باشد - برسپارد - زمان و زمانیان

غاشیه المتثالش بردوش کشیده - و جهان و جهانیان هم آغوش اذقیاد

فرمانش بوده - دمه نکشند - که مخالف حکمش باشد - و نفس

راست نکند - که در آن خلاف رضائش بود - و اگر مرجومه اراده فسد

مخالفتش را بخاطر آرد - و بچنین و چنان اویخته - بمخادعت سد

راه اسعاف وانجاح مراسم گردد - آخر به وبال و نکال ابدی ماخوذ

بوده - در محوطه حیرانی افتد *

مصدق این مقال احوال خسران مآل راجه سنسار چند است -

که همیشه به تعالب خدعتی کار فرموده - درپے بد اندیشیها بوده - خود

متکلف صاحب باجارت صاحبان کلکتہ دو کڈپوے خاص بشہر سرہند
 فرستاد * و کرنیل لونی اختر باسہ پلاٹن و پانصد سوار گورہ و چند
 اضراب توپ در پرگنہ لودھیانہ باستدعائے راجہ بھاگ سنگہ رسیدہ - کرایہ
 زمین رسانیدہ^۱ - طرح چھاونی انداخت *

چون این معنی معروض. سرکار والا گردید - بہ تدبیر دیوان محکم
 چند آند سنگہ و تالیہ را بہ اخبار نویسی آنروے آب ستلج قرار دادہ -
 حد دستور دریائے ستلج مقرر - و این طرف نیز چھاونی و فوجے از بہادران
 متعین گردید - و از سرکار انگریزی خوشوقت رائے [کائستہ] بہ اخبار
 نویسی رکاب والا مامور گشت *

¹ The district of Lodhiana was conquered by Ranjit Singh from the widow of Rai Ilias and bestowed on his maternal uncle Raja Bhag Singh of Jind. Bhag Singh now gave it over to the British for establishing a military post for compensation of Rs. 500 per mensem. (Panjab Government Records, Vol. II. p. 120: Lahore A. D. 1911).

در خلال این حال متکلف صاحب با چار صاحبان انگریز بطریق وکالت برای گرمی هنگامه یکجہتی حاضر شدہ - سه زنجیر فیل معماری طلا کار و اسپ و جواهر و پارچه ابریشمی وغیرہ تحائف و نفائس ولایت انگلستان با نامہ متضمن اتحاد - و بملاذمت سرپر والا استسعاد یافت * چنانچہ از سرکار والا خلعت ہفت پارچہ و زری در وجہ مہمانی و مکانات برای بود و بیش عطا گردید - و بعد از چند روز معہ تحائف این دیار رخصت انصراف بخشیدند *

سرکار والا در ماہ اسوج از دریائے ستلج عبور - و اسپ و نذرانہ از فیروز پور گرفتہ * در فریدکوت ورود - و قلعہ را فتح کردہ بہ محکم چند عنایت * قلعہ ودھنی را تسخیر فرمودہ - معہ تعلقہ پتوکی بہ رانی سدا کور - کہ مکان آبا و اجداد او بود - بیست و دو ہزار روپیہ نذرانہ گرفتہ مرحمت - و در مالیر کوتلہ رسیدہ - و یک لکھ روپیہ گرفتہ - افغانان را بحکومت آنجا برقرار داشتند *

و پرگنہ سانپہ را تصرف کردہ - گور بخش سنگہ مالک انبالہ را بدر ساختند * گذرا سنگہ صافی را - کہ از وضعش اندکے گفته آمد - با پنجہزار سوار و پیادہ مسلم - و خود در شاہ آباد بودہ - از راجہ صاحب سنگہ نذرانہ گرفتہ - خلعت پنج پارچہ و فیل و اسپ عطا فرمودہ دارالسلطنت لاہور بقدم فیض لزوم رشک ارم فرمودند *

چون گذرا سنگہ صافی پا از جادۂ اعتدال بیرون کشید - چشم زخمے باین دولت خدا داد رسید - کہ راجہائے آنروئی آب ستاج از حرکات لاطایلش سخت بہم برآمدہ - رخ بسرکار انگریزی آوردند - و تاب تراج و غارت ہر سال نیآوردہ - زحمت را واقعی نہادہ - از مرگ مفاعلات نجات یافتند *

حیثیت و حسرت معروض کرده شود - که اگر ازین پیش سه روز اطلاع
میشد - ان دزد عیار را مغال و مساسل روانه خدمت کرده می آمد *
درین صورت موجب نیکدنا می ها خواهد بود *

نواب مذکور دیوان مذکور را روانه لاهور - و دیوان بشرف حضور
حضرت بزم خلافت استسعاد یافت *

و دیوان دیویداس نیز بعد از چند سال در این سال - معه پرد گیان
خود و برادر شیرعلی و اسپ نذر حضور گذرانیده - سرافرازی اندوخت *
منشی کرم چند - که در خدمت بشن سنگه کلال در خدمت
مهر بوده - بر خدمت مهر مستقل بوده - دفتر پادشاهی را رونق
پدید آمد - نانک چند و سلامت را سرشته دفتر را بسته - بحضور
گذرانیده - مورد آفرین شدند * منشی کرم چند نیز در دفتر قرار
گرفت 1 *

بعرض رسید - که امرسنگه مجیته را غارت کرده - او را از نظر انداخته
جبرا مال صرافان را استرداد - و از حرکت لاهیة اش ناشاد گردیند *
پنجم ماه بیسکهه قصور مخیم اقبال شد - و افواج ظفر امتزاج از
هر طرف فراهم - و در عرصه جلالت از تهوری عام افراز شده - در آنجا
چند بسبر و شکار پرداختند *

1 Before the appointment of Bhawani Das as head of the Finance Department (1803 A. D.) Ranjit Singh had no *daftar* or regular system of accounts at Lahore. The revenue, which amounted to about 30 lakhs of Rupees, was managed by Rama Nand, the famous banker of Amritsar. Rama Nand also held the octroi of Amritsar and farmed the Salt mines of Khewra. Bhawani Das organised a pay office for the troops and a Finance Office, and of both these he was made the head. Karm Chand was transferred to the office and appointed as 'Keeper of the Seal' during this year on the retirement to Benares of his previous master Bishan Singh Kalal.

Nanak Chand was previously in the service of Dal Singh of Wazirabad. He was the elder brother of Diwan Sawan Mal.

گده را - که در راه سری امرتسرجی از معمار طبع اقدس به نهایت پختگی هوشربای زمان و زمانیان است - معاینه کرده - بهرتپور ثانی نام نهاده - در انگلستان روایت کردند •

حکم والا بنام بابو باج سنگه و جسا سنگه بهنگی و قطب الدین خان ممبرو تیه به شش هزار سوار جوار - ادای زر نذرانه دارالامان ملتان صدور - ناظم ملتان در ادای زر تساهل را کار نه بسته - برسانیدن آن قصور نه نمود - و بعد از سه ماه لشکر مامور شرف حضور اندوخت •

دیوان محکم چند شش لکجه روپیه از دوآبه گرفته - حاضر مراتب خدمت گذاری نقش نگین خاطر عطر گردانید • بهائی لعل سنگه و راجه بهاگ سنگه - معه نذرانه و تحایف - شرف حضور و باقتباس انوار فیوض قدوم میمنت لزوم سرماییه سرور موفور یافتند •

درین سال دیوان بهوانی داس پشاورى معه نقد و جنس یکهزار شرف بار - و بخلعت دیوانی افتخار اندوخت - و اخبار ولایت بحضور اقدس گذرانید • چون شاه شجاع الملک سرمختار الدوله را بعلم ستم افراخته - ولایت کابل را پاک رفت و رولے ساخت - بهوانی داس که بذابرت تحصیل معامله از نواب محمد خان زمیداور منکیره - از جانب وزیر مامور بود - سخت لرزیده - راه نجات جست • نواب محمد خان پے آن شد - که دیوان بهوانی داس را محبوس بحضور شاه فرستد •

بصواب دید عالیجاه سکندر خان خاکوانی - که از اعزّه افغانیه - و در دانائی و پیشبینی همچو او در آن سرزمین کم بهم می رسد - بفحوای آنکه • ع

که هم سیخ برجا بود هم کباب •
قرار گرفت - که زر معامله ناداده را داده قرار داده - قبض دیوان مذکور را گرفته - روانه ولایت کرده آید - و در ضمن آن بطریق

باب دهم

1808A.D. وقائع سال یکم هزار و هشتصد و شصت و پنج - در

بعضی سوانح - و رسیدن دیوان بهوانیداس و

دیوان دیویداس پشاوریان - و بستن حد

دستور فیما بین سرکار والا و انگریز *

چون پادشاهان بلند مرتبت را خالق جهان برائے آن آفریده که بانتظام سلسله جمیعت پریشان دلان روزگار پردازند * بناء علیہ از آنجا که نیت حق طویت این خدیو خدا آگاہ در مصالح جمهور رعایاست - بهر جا که عدان عزیمت مصروف داشته - با نصرت و فیروزی معارک جانستان را فتح نموده - متمردان را تارک نخوت نگون و فرق اقبال واژون میسازد *

غوثی خان را حکم والا به نفاذ پیوست که: قاعه شیخوپوره را مسخر نماید * مشار الیه از آنجا - که در چابک روی آتش دستی داشت - از اژدر دهان بهرام صولت غریب غلغله در نهاد قلعیان انداخت * قلعه مفتوح - و بکنور کبرک سنگه جی عنایت فرمودند¹ *

آخر ماه بیساکبه سنه الیه - وکلای انگریزی برائے تشدید مبدانی مصادقت - معه بعضی تحائف آن سواد - شرف بار اندوخته * پنج هزار روپیه را خلعت و تحایف گرفته رجوع القهقری - و تعمیر گویند

¹ Prinsep says that Dewan Mohkam Chand was put in command of this expedition, which is obviously wrong, since the Diwan was at this time engaged in another campaign at Makhwal. For a more detailed account of the siege see Sohan Lal Vol. II. pp. 70-71. We learn from him that even the heaviest artillery of Ranjit Singh had failed to make an impression on the strong walls of the fort when fortunately one of the garrisons came out and treacherously disclosed the weakest spot for firing.

و از آنجا قلعه سانبه را مشخر نموده - بکنور کمرک سنگه جی
 عنایت فرمودند * و باز بسیالکوت مورچال بستند * در هفت روز
 بتصرف اولیائے دولت در آمد *

درین اثنا صاحب سنگه گجراتی - معہ اسپ و ضرب توپ -
 حاضر خدمت گردید * خلعت پنج پارچہ و اسپ بدو مرحمت شد *
 و بہ پاس خاطر دیوان محکم چند - کہ بے سابقہ جرم مال و ممالش
 بحوزہ ضبط در آورده بود - در باب استرداد ارشاد فرمودند *

و دل سنگه نہیرنہ برائے تحصیل نذرانہ و تادیب متمردان تا دریائے
 اتک مامور - و دیوان محکم چند را برائے جالندھر دوابہ حکم حضور پر نور
 شد * پنجاہ ہزار روپیہ از زمینداور دوابہ گرفتہ - مکان جیمل سنگه کنہیہ
 را متصرف - و بلاقی چک بہ گربہا سنگه عنایت فرمودہ - چندے در
 دارالسلطنت لاہور متوقف گشتند *

و دیوان محکم چند نخست برسولپور تاختہ - از قطب الدین خان
 ممروتیہ اسپ و نذرانہ گرفتہ - و قلعہ دھرم کوت و مازی تصرف نموده -
 برائے باولی سرھند عازم شد *

¹ Sohan Lal gives a more detailed account of the capture of Sialkot Vol. II, pp. 67-61.

طلب کردند * بعد از دو روز از دریائے راوی عبور - و نواحی شهر بسوهلی برآه کوهستان منخیم شد *

درین سال بشن سنگه کلال و موهر سنگه لمان از بعضی مقدمات متوهم گردیده - از دنیای ناپایدار دل گرفته شبداشب آنروے آب ستلج عبور نموده - روانه شهر بنارس شده - چندی در آنجا بیاد الهی جبہ نیاز بر افروختند * سرکار والا چون نقد شان بے غش یافتند - و عرائض انکسار بملاحظه اقدس رسید - چیت سنگه پورش را بکمیدانی برنواختند¹ - و راجه بسوهلی حاضر شد - شانزده هزار روپیه مقرر و هشت هزار معاف نموده - هشت هزار روپیه وصول فرمودند *

و نیز در آنجا وکلای راجه سنسار چند و امر سنگه تپاپه دولت بار یافتند * خلاصه: - راجه سنسار چند - آنکه پنج لکھ روپیه گرفته کومک فرمایند * همیقدر گورکھها در عدم کومک پذیرا نمودند * سرکار والا قلعه کانگڑه را سوال کردند * راجه قبول نہ نمود * نذرانه از گورکھها گرفته از کومک باز ایستادند *

1. The author leaves us in the dark as to what made Bishan Singh and Mohar Singh entertain some doubt regarding the safety of their person and retire to Benares in the British territory. However, we learn from Sohan Lal why they lost the confidence of the Maharaja. Both of them were deputed by Ranjit Singh, as his confidential agents to confer with the British authorities at Shahjahanpur on the subject of his proposed visit to Hardwar (1807 A. D.). After a short conference with Mr. Elphinstone they came to hold the view and communicated their opinions to their master that there was no risk if the Maharaja proceeded there without a large military escort. This course, however, was not approved by Raja Bhag Singh, maternal uncle of Ranjit Singh and he threw out a hint that ever since the appointment of Diwan Mohkam Chand these men had become disaffected and therefore were no longer worthy of confidence. The Maharaja accordingly, dropped his idea of visiting Hardwar and Mohar Singh and Bishan Singh soon fell into disfavour. (*Vide Sohan Lal Vol. II, pp. 69-70*). Sir Leppel Griffin gives 1813 A. D. as the year of Bishan Singh's retirement to Benares (p, 308 *Vol. I, Lahore 1909*).

Chet Singh must obviously be the son of Bishan Singh, as Mohar Singh had no son of that name. Further we are told by Sir Leppel Griffin (*Vide Vol. II, p, 154*) that Mohar Singh's *jagir* was confiscated and the command of his contingent of seven hundred horse was given over to Gurmukh Singh.

باب نهم

1807 A.D. وقائع سال یکم هزار و هشتصد و شصت و چهار -

مطابق سال یکم هزار و دو صد و بیست

و سه هجری مقدس - و واردات

آن ایام *

از آنجا - که بهار پیرائے گلستان نشا و تکوین این پادشاه کشور کشائے
را بر سریر ریاست نشانیده - تاج خسروی بر سر نهاده است - همیشه معاندان
دولتش را بساغر امید ابریز باده اندوه والم - و دشمنانش را پشت قوت
خم گردد *

دیوان محکم چند سعادت حضور دریافت * زخمی - که از باقدردانی
صاحب سنگه بر دل دیوان مذکور چون ناسور شده بود - بمرهم همراه
خسروی اندمال پذیرفت - واسپ و زنجیر فیل و علم و قلم عنایت
فرموده - به یک هزار سوار جرار بر نواختند - و جاگیرداران دوآبه را - که قریب
یک نیم هزار سوار بود - در تبعیت او گذاشتند - و چهل هزار روپیه از
سرکار والا بدیوان مذکور مرحمت شد - و ده هزار روپیه از پرگنات وصول
نموده - پانصد سوار دیگر نگهداشت نموده * در آن سرزمین از شجاعت
دیوان تهور کیش افسانه هاشد *

چون دل سنگه کاکو را مالینخواستیا در گرفت * [حضور] احمد آباد

مور چال - و بعد سه ماه خلاص فرمودند *

از سری امرتسر جی روانه پنهانکوت شده - دیوان محکم چند را

سر عسکر قرار دادند * قاعه را فتح - و چهل هزار روپیه از سردار جیمیل سنگه

هراس زندگی خود را در فرار قرار دادند * قلعه مفتوح شد - و سردار
فتح سنگه اهلوالیه عنایت فرمودند *

وجوده سنگه کلسی - معه زر نذرانه و اسپ تازی نژاد - سعادت
رکاب بوسی دریافت * زر نذرانه را بمشار الیه معاف - و اسپ قبول
فرمودند - و از رنجیت سنگه زمینداور منولی بیست هزار - و از
گوپال سنگه حاکم منوماجره و سردار هری سنگه روپڑواله - ده هزار بخزانہ
عامره رسید¹ *

درین اثنا معروض والا گردید - که تارا سنگه راهوں واله را قالب
آخشیجی بر گسیخت * از دریائے ستلج عبور - و نوشهره را محصور
فرمودند - و گنڈا سنگه صافی را - که مس وجودش بنظر کیمیا اثر
فنی الجملة طلائی شده بود - و حوصله اش به نمکحلالی مطابقت نداشت -
بصواب دید بعضے نا پیش بینان - به نیابت آن روه ستلج مامور
فرمودند *

و هشتاد هزار روپیه از زمینداران دوابه مشخص نموده - تحصیل جاری
خود بدولت داخل شهلا باغ گردیده - مواد شادمانی مهیا فرمودند *

¹ Sohan Lal States that the total amount realised was Rs. Forty One thousand i.e. Rs. 30,000 from Gopal Singh and Rs. 11,000 from Hari Singh. *Vide Vol. II p. 66.*

طلب تقسیم سپاه تجویز - و از آنجا قلعه دیپال پور تسخیر نموده
بکنور کهرک سنگه جی عنایت ساختند *

و از همه سرداران پیشکش گرفته - بسمت ملتان علم جلالت
برافراخته - از قلعدار آنجا هفتاد هزار روپیه گرفته - خلعت دادند *

و بعد از آن بلاهور تشریف آورده - و از آنجا بآن روئے آب ستلج
قصبه جگرانوان - که راجپوتان داشتند - بتصرف آوردند - و چهل هزار

روپیه از سردار فتح سنگه اهلوالیه گرفته آن ضاع را^۱ بدو ارزانی داشتند *
و از راجه جسونت سنگه نابیه - و راجه صاحب سنگه پٹیالیه - و

افغانان مالیر کوتله - و بهائی لعل سنگه کیتهل والا - و گوردت سنگه و کرم
سنگه شاه آبادیه - و اهلئے گوربخش سنگه مالک انباله - و بهگوان سنگه

بوریه واله - و جوده سنگه کلسی معه سرداران آن حدود - نذرانه تا سرهند
گرفته - هر یک را از آنها بخلاص فاخره عز امتیاز بخشیدند *

در خلال این حال متانت قلعه نراین گده و نخوت راجه نهن
معروض بار یابان دولت شد * حکم حضور پرنور به تسخیر آن صدور -

و سردار فتح سنگه کالیانواله بر سر عسکرے مامور شد *

حصاریان در خود داری کوشیده - در اول وهله بشببخون سرداران
عظیم الشان و موهن سنگه کمیدان و سردار دیوان سنگه بهنداری را از لباس

حیات عاری ساختند * تعمق خندق و نابلدئی آن صحرائے لق و دق
باعث تلف گروه ظفر ماصق گردید^۲ *

فوج قاهره برائے تادیب آن گروه شتات پڑوه مامور ساخته - بضر
اتواپ پزیده غفلت از گوش قلعیان بر آوردند * چون حصاریان مقابله

فوج ظفر مدار - بزد خس و خاشاک بمقابله بحر نثار دیدند - از غایت

* را MS. A omits^۱

^۲ The Maharaja lost in this engagement altogether about 400 men in killed and wounded. Vide Muhammad Latif's 'History of the Panjab' p. 369.

مقدمه دگرگون و قوت معارضه در خود نیافت - مالات جواهر بقیامت
 هفتاد هزار روپیه - و بقیه اجناس ابریشمی داخل خزانه خاص نمود -
 و خلعت بست و یک پارچه و سپر و شمشیر و جیغه - که از پادشاهان
 قدیم رسم مستمره آن راجه ذی شان بوده - عنایت فرمودند *
 و از آن جا بعرضداشت رانی سدا کور اراده دارالسلطنت لاهور
 فرموده - دمار از اهل جور بر آوردند *

چون باظهار رانی مذکور - بطن قدسیه عصمت توام سرکار مهتاب کور
 اولین پرده نشین عفت حضور پرنور - بار گوهر شهوار خلافت داشت
 و سرکار والا را همیشه به تولد فرزند سعادت توام تعلق خاطر بود - و قاصدان
 سبک خرام به طلوع دو نیر نور - آغزی دو فرزند مبارک ظهور - چشم
 اقبال حضور برافروخته - بنوازش و عنایت موفور قرین بهجت لامحصور
 گشتند *

بموجب ساعت سعید کلان را بکنور شیر سنگه - و خورد را بکنور
 تارا سنگه موسوم فرموده - قوایم دولت دیرپای رانی سدا کور را استحصال
 افزوده - به ادای نذر در سری امرتسرجی رخ اقبال برافروختند *
 و از آنجا بے اعتدالی های قطب الدین خان و فریاد عاجزان
 معروض گردید - اولاً از نظام الدین خان سخندان چند بر زبان درفشان
 گذشت - و فوجی از دلاوران نامزد گشت *

چند سردارن نقد جان نثار و افواج فیروزی اقتدار در سه ساعت در
 حصار علم تهوری بلند ساخته - بتدبیر فتح سنگه کالیدانواله تصرف کردند *
 چون مقدمه دستار سردار مذکور درمیان قطب الدین خان بود -
 قلعه مروت و آن نواحی بقدر یک لکجه روپیه بمشارایه عنایت فرمودند -
 و بجا آورعی خدمات و حاضر باشی را تعهد گرفتند - و آن ملک را در

در دل پژوهی عجزه و فقرا و اهل مراقد و معابد سعی موفور فرمودند -
 و ساحت دارالسلطنت لاهور را به قدم میمنت لزوم رشک ارم ساخته -
 هسلی - که موسوم بشاه نهر است - در شهلا باغ انداخته - بعمارات
 شکست و ریخت از دامن عنایت گنج فراوان ریختند *

و چندے بعیش و عشرت گذرانیده - داد عاشقی دادند - و دمی آن
 یار وفادار سرمایه صبر و قرار را از آغوش اقدس رها نفرموده - از نظاره
 نوخیزان بهار و پردگیان گلزار چشم قدرت نگر برهم نمی بستند - و بچنگ و
 چغانه گوش انداخته - ازان زهره فلک فریب ترانه هائے موزون می
 شنیدند *

چون طبیعت بسرحد اعتدال رسید - سفر آن روئے آب ستلج گریبان
 عزیمت کشید * کوچ عفت نشین صاحب سنگه پتیالیه را با راجه خود
 نوع فساد و جنگ درمیان آمده بود * عرایض استمداد مشاره الیها وغیره
 کوائف کومک بمقابله ندریک لکمه [زوپیه] بحضور آمدند *

اول لودهیانه - بزמידاورش دباغت ؟ داده - به بهاگ سنگه تفویض
 فرموده * از راجه جسونت سنگه نابیه زر ندرانه گرفتند *

درین اثنا صاحب سنگه تبه کار پرده نشین خود - که مقدمه پرده
 دری را مستعد بوده - وا رسیده - و دیگر خانه خرابی ها دریافته -
 پیش ازان که فوج از بهادران نامزد آن سواد گردد - و طرفه شورشی
 در آن سرزمین پدیدار آید - از عهد شوهری نکول کوچ خود بآن زن
 مردانه سرشت قبول نموده - مع رضا نامه بجذاب والا عرضداشت نمود *

چون برگشتگی عهد درین درگاه بار هلاکت آرد - و فسح پیمان
 سرمایه فلاکت گردد - فی الفور جمع از شجاعان اثر در صولت بذواحی
 پتیاله رسیده - رانی را بایفائے عهد پیغام نمودند * بانوئے پتیاله چون

باب هشتم

وقائع سال یکم هزار هشتصد و شصت و سه - مطابق 1806 A.D.

سال یکم هزار و دو صد و بیست و

دو هجری مقدس *

چون دارائے جهان سلاطین والا شان را بخلعت سرافرازی مبالغه -
و توقیع اقبال خواقین عظام را بطغرائے کشور کشائی موقع ساخته - از
افضال خود آرزوهائے ایشان را برفق تمنا سرانجام بخشید - و دایماً آنها را
در کف حمایت داشته - از عوارض و امراض لاحقہ نگهدارد *

لیک صاحب بهادر از عالیخدمت رخصت یافته - روانه شدند *
حضور والا - بموجب عرض سردار فتح سنگه اهلوالیہ - مقدمه اجاره را از
حاکم جهنگ شمرده نموده - شصت هزار روپیه به تحصیل او داده - نیک
و بد آن ملک را نیز متعلق باو نموده - بخلعت فاخره از جناب اقدس
رخصت دادند *

سرکار والا از پئے گوشمالی زمینداران بغی اساس - و نیز بغسل سری
کناس نهضت فرمودند *

چون قلعه میانی مضرب خيام عز و تمکین گردید - عارضه تب لاحق
مزاج وهاج - و نقاهت بدرجه دامنگیر شد - که چند روز از معرفت
حضر بصر بصیرت را خیرگی و چشم جهان بین را نصیب اعدا تیرگی
رو داده بود - آخر بمعاجین جواهر و عسیده هائے متواتر قوت دماغ و دل -
و رفع مواد صفراوی بمسهل بهموسانیدند *

چون فضل الهی بتائید - و صحت عنصری مزاج پدید آمد -

چون مالکم صاحب بہادر از بدوہ طلوع نیر جلی الظہور
خالصہ جی استطلاع کرد۔ اصلاً از دانایان ہمرکاب کسی از عہدہ آن بر
نمیتوانست آمد۔ لا جرم بجناب اقدس شان استمنا کردند*

چون از علمیت و نیروئے طبیعت ہرچہ می نگاشتند۔ شایان بود۔
و نیز کتاب طلسم شکرریز۔ و باغ با بہار۔ و لوئی نامہ از نتائج طبع اقدس۔
بملاحظہ اخبار و از غائت اشتہار حاجت باظہار ندادند* بناءً علیہ کتاب
سنگہ نامہ^۱ را نیز مشروحاً بتحریر فرمودند۔ و ازین جاست کہ۔ راقم
السطور بتحریر آن زپرداختہ۔ کہ تکرار قصہ نفرت بار آرد۔ خاصۃً جائے کہ۔
بزرگی بد آن صرف طبع نمودہ باشد۔ تا باین کودک ناشستہ رو چہ رسد۔
کہ مکرر آنرا بر نگارد* خلاصہ مدعا آنکہ۔ مالکم صاحب بہادر آن
کتاب را بنام خود بستہ۔ منقوش الواح نمودہ۔ بسواد ہند فرستادند*

¹ The MS. is preserved in the Library of the Royal Asiatic Society at London bearing No. LXXXV. *Vide* Catalogue of Persian MSS. by Morley.

Another copy entitled *خالصہ نامہ* is in the British Museum. *Vide* Catalogue by Riou Vol I. p. 294.

Malcolm in his 'Sketch of the Sikhs' acknowledges the use of Bakhta Mal's Manuscript, in a foot-note on 'Sketch of the Sikhs' p. 4 reprinted Calcutta 1846.

I understand from Diwan Somer Nath B. A., the great grandson of the author that of the remaining works of Diwan Bakht Mal, he has, so far, come across only a copy of (*Bagh-ba-Bahar*) in a big collection of Persian Manuscripts in his possession.

از دماغ خیرباد گفت - و بر نیت حق طویت و نگهداشت عهد سرکار والا آفرینها خوانده - در عالم پر گوئی یک گونه انفعال کشیده - نوشت که : " هرچه اقتضای رائے سرکار والا خواهد بود - همان رضامندی سرکار کمپنی است " ^۱ *

چون راجه جسونت رائے - معه جمعیت بسیار - مستعد پیکار - و از قالب عنصری بیزار بود - و پند و نصائح - که آویزه گوش جهانداری بوده - پیکر جاننش ^۲ را مجلی - و از فرار و خود رفتگی مخلی نمودند *
 هولکر چون راه اعانت مسدود - و ارشاد سرکار والا را موجود - و حوصله خود را مفقود دید - اطاعت را ذریعه رستگاری - و صلح را به طفیل این خدیو کشور جهانداری مایه فضل ^۳ باری دانسته - اختیار داد *
 سرکار والا نگهداشت ناموس و تخلیه بغض و عداوت را از سینده حکومت گنجینه لیک صاحب بهادر باقسام نموده - مشارالیه را بخلمت گران بها و بعضی تفسوقات این جهات را نیز ضمیمه عنایات فرمودند *
 چنانچه درین سفر میمنت اثر جد بزرگوارم پندت بخت مل - معه مالکم صاحب بهادر - که به نیابت لیک صاحب بهادر ممتاز بودند - و نیز باستصواب صلاح دید و تقویب باز دید قریب و بعهد تشریف همراهی داشتند *

¹ In this connection Ranjit Singh is reported by his Court Chronicler Sohan Lal, to have narrated an interesting story to Captain Wade. In order to arrive at a proper decision whether the Sikhs should help the Marhatta Chief Jaswant Rao or the British they sought the guidance of their Holy Book—*Grianth Sahib* by drawing lots in its presence and acted accordingly. (*Vide Sohan Lal Vol. II p. 60, and Vol. III, Part I p. 64.*)

* حالش while A and B have جاننش ^۲ MS. B has

* فصل A and B have ^۳ MSS.

شهرهٔ افاق بوده - قلادهٔ بندگی در گردن خواهد کشید - و اگر عیاذاً بالله جناب مهراجہ صاحب را نقض عہد مرکوز باشد - مفصلاً اعلام رود - تا کوائف آن به کم و کیف معروض صاحبان صدر نموده - ازین مقدمہ اغماص - و بآن دولت فیاض سپرده آید * «

حال را مرقوم فرمودند کہ : « چون دولت شہریاران والا شکوہ ہمیشہ ملان و معاذ عالمیان است - نظر بر رفاہ ہر یکے از عوام بجزور فلک مجبور پناہ کسے خواستہ طالب امان میباید - چون بین الدولتین مغائیرت را دخل نیست - و ازدیاد این دولت در اصل ازدیاد آن دولت است - کسے کہ باین دولت پناہ آرد - ہر چند ظاہراً لفظ « کومک » بر زبان راند - اما در معنی پناہ او پناہ طرف ثانی میشود - پس نقض عہد را - کہ زوال ملک و ملکیت را عشر عشیران کافی است - نسبت باین دولت ابد مدت نسبت نمودن چہ تصور کردہ آید؟ و این دانش و فرہنگ را چہ خیال کردہ شود؟ خدا شاہد حال است - کہ از ابتدائے جہانیانی نگہداشت سخن سچیۃ رضیۃ این دولت خدا داد بودہ است - و از آنجاست - کہ بہ یمن ہمین دستاویز شگرف متمردان روے زمین گروہا گروہ جبین افروز انقیاد و بر اقبال دولت سگال ما مبارکباد دارند - حالیا صلاح دولت ما عین صلاح آن دولت است کہ : « الصلح خیر » کہ عبارت از آنست - مرکوز خاطر باشد - مشارالیه و صاحب بہادر - ہر دو یکدل باشند - و اگر خواہش آن دولت آوارہ ساختن او از حدود این دولت است - نظر بر روابط یکدلی ہا و مسافر نوازی و مہمانپوری - کہ آئین مختصۂ این دولت خدا داد است - در چند روز جبراً و قہراً متعاشی شدہ - او را با آرزوئے آن صاحب بہادر مطابقت دادہ خواهد شد * «

چون مضمون حضور را جرنیل لیک بہادر بگوش آورد - ہوشش

باب ہفتم

وقائع سال یکہزار و ہشتصد و شصت و دو -

1805 A.D.

آمدن جرنیل لیک صاحب بہادر - و

جسونت رائے ہولکر - و بعضے

کوائف آن سال بہجت

اشتمال *

چون او تعالیٰ شانہ کسی را تخت و تاج و سکہ عظمیٰ را در چارسوے عالم رواج دهد - ایفاء عہد مرکوز خاطرش باشد - و انتظام سررشتہ محبت مانوس طبعش بود * باہمہ راہ ایتلاف مرعی داشته - نھر کدامے را با لطف و عنایت سرافراز سازد *

مہاراجہ جسونت سنگہ ہولکر - قریب دو لکھہ سوار و آتشخانہ مالا کلام - معہ جمعیت بسیار - کہ از خود ہمراہ داشت - بملازمت والا اختصاص یافت - و کومک جہت شکست سرکار انگریزی درخواست نمود * ہنوز مقدمہ جواب و سوال بود کہ: لیک صاحب بہادر - معہ دو کندیوے خاص و افواج سوار و توپخانہ آتشبار - آنروے دریای بیاس متصل جلال آباد - خیم عزیمت افراشت *

و وکلای معتمد انگریزی روانہ سرکار نمود کہ: "چون بذائے مودت و موافقت و محبت و مخالفت پیش ازین بوساطت منشی یوسف علی خان مربوط و مستحکم است - نظر بر رسوخ مصافات بدخواہ انگریزی و دشمن مقہور دولت خالصہ جی خواہد گشت - و بہ تردید تمام

[از] جسا سنگه پسر گرم سنگه دولو - و صاحب سنگه خلف گوجر سنگه
 [بمذگی] - و چیت سنگه فرزند لهنا سنگه بمذگی - و بهاگ سنگه اهلوالیه -
 و پسران نار سنگه حاکم چماری - قریب ده هزار سوار و پیاده - و نکیان
 و سردار کفیه پنجهزار سوار و پیاده - و از سرداران نکه چار هزار سوار
 و پیاده - و از رایان کوهستان پنجهزار سوار و پیاده - و از سرداران دوابه
 هفت هزار سوار و پیاده - در رکاب والا حاضر است *

نجیب و بابو باج سنگه را بعزت قریب فرمودند- و بهاک سنگه مرالیوالا را
 پانصد سوار و پیاده و جاگیر- و ملکہا سنگه [تھیپوریہ] را در راوپندی ہفت
 صد سوار و پیاده- و نودہ سنگه را بذطامت بعضے مکانات مامور و چہار صد
 سوار و پیاده و جاگیر پرگنہ گھیب- و عطر سنگه پسر فتح سنگه دہاری
 را رسالہ دار پانصد سوار و پیاده- و سردار مت سنگه بٹھرانیہ را پانصد
 سوار و پیاده- و سرداران مان را چار صد سوار و پیاده- و دیگر سرداران
 عموم را دو ہزار سوار- و کرم سنگه [رنگر] ننگیہ را صد سوار عنایت نمودہ-
 بجائے فتح سنگه کالیانوالہ دل سنگه نہیرنہ و تعیین نمودہ- جودہ سنگه
 سوریان والہ را سہ صد سوار و پیاده- و نہال سنگه اتاری والہ را پانصد
 سوار و پیاده- و گوبہا سنگه را یکہزار سوار و پیاده دادہ- ہریکے را بخطاب
 سرداری سرفراز و بہ جاگیریات فراوان ممتاز ساختند¹ *

1. A detailed account of the Sikh *Sardars* upon whom military honours were bestowed will be found in the pages of the "Chiefs and Families of Note in the Punjab" by Sir Leppel Griffin.

The names of the Hindustani Officers, Ghous Khan, Roshan Khan, 'Ibadullah and Babu Baj Singh, occur in the Pay Rolls of the Regular Army of Maharajah Ranjit Singh. The earliest Pay Rolls preserved in the Punjab Secretariat are dated *Katik—Mangh*, 1867 (Oct. 1810—Jan. 1811), where Raushan Khan and 'Ibadullah is each shown to have commanded an Infantry battalion, the strength of their respective units being 622 and 550 men including non-combatants, The monthly salary of these officers, as shown in these rolls, is Rs. 60, each. For the description etc., of the Pay Rolls, see my Catalogue of the Khalsa Darbar Records *Vols. I, and II*, published by the Punjab Government.

شاهان ترکمان وارد هندوستان شدند۔ همان "شالا مار" در هر خطه دانشین احداث نموده - تجدید کردند *

سرکار والا از غایت حدیث فرمودند که: "چون نادر شاه افشار - (دور ازین زمان) در سرزمین پنجاب عام ستم برافراخته - "چغد قدم و غم عام" - تاریخ خود در ورود هند یافته بود - در وقائع او - که میرزا مهدی میرمنشی تصنیف کرده - همین باغ را بلفظ شعله ماله موسوم نموده * با وصفیکه - کار شعله سوختن منسب نموده * غرض ازین که - اگر درین عهد نام این شهلا باغ کرده شود - نزدیک چشم هندیان و ایرانیان برعایت فرگس بسا مقبول خواهد بود *

تمامی پندۀ عادت از گوش برآورده - برین رسائی طبع آفرینها خوانده - بسمع رضا اصفا نمودن - و همگی بلغای فصاحت شعار و فصحای بلاغت دثار بر طلاقت ضمیر صفوت تخمیر تحسین نموده پے به ملقن حقیقی بردند - و ازین پیش راقم السطور نیز به اذعان فرمان والا بوده - نام این باغ خواهد نوشت *

بعد از چندے بسری امرتسری جی تشریف برده - بطرف سری هر مندل جی شراف کونین انوختد *

و در آنجا حاضری سپاه گرفته - سردار دیسا سنگه مجیثیه را چار صد سوار - و هری سنگه [نلوه] را از خدمتگاری معزول نموده - بخطاب سرداری و باعزار هشتصد سوار و پیاده جزار بر نواختند - و حکمان سنگه چمنی را داروئے توپخانه خورد - و دو صد سوار و پیاده بخشیده - غوثی خان را توپخانه کلان تفویض و بالطاق دوهزار سوار مستفیض فرمودند - و روشن خان و شبخ عبداللہ هندوستانی را در فن کمیداتی ماهر دیده - دو هزار

1 Mirza Mehdi, whose full name was Nizam-ud-Din Muhammad Hadi-al-Husayni as-Safawi, is well known as the author of *درة نادره* and *جهان کشای نادری*. See *Ind. Office Lib. Cat.*; No. 412 and Beale's *Dictionary of Oriental Biography* p. 230.

باب ششم

وقائع سال یکهزار و هشتصد و شصت و یک - 1804 A.D,

مطابق سال یکهزار و دویست و بیست

هجری مقدس - سال ششم از جلموس

میمنت مانوس - و از صادرات

آن ایام فرخنده فرجام *

چون مشاطه ازل وجود این پادشاه ذی الاقدار را بزیور خرد آراسته
رخ احوالش را غازه افروز اقبال و چهره بجنس ادای جاه و جلال^۱ چهره
اقبالش را بانوار کمال روشن - و رخساره دولتش را بلمعات فیض پرتو
افکن ساخته - بنا برآن اوراق منتشره فوج جمعیتش را بتوجه والای
خویش انتظام داده *

سرکار والا از دارالسلطنت لاهور حرکت فرموده - در شالا مار به
بهجت و کامرانی خیام عز و احتشام افراختند * لختی باستغذای گل
و شور بلبل محو خالق جزو و کل گشته از بعضی مفسرین استفسار
معنی شالا مار فرمودند *

چون در سرزمین جهنگ - که من اعمال صوبه لاهور است - لفظ
مار را برزدن تعبیر کنند - و لفظ شالا بر ذات کبریا بندند * سخت
بر خود لیزیده - تفاؤل بد برای خلق الله پنداشتند *

مردمانی - که از این معنی آگاه بودند * عرض داشتند - که لفظ
شالا در ترکی بمعنی فرحت - و لفظ مار بمعنی مقام است * چون

¹ From رخ to جلال exists only in MS. A.

حکم والا بتارات و غنیمت آن ملک - کہ ہریکے از رعایا در کجروی
 مثل روزگار بود - شرف اصدار یافت - نہنگان دریائے شہامت شمشیرھا
 آختہ - بر سر متمردان تاختہ - دمار از روزگار آن اشرار بر انداختند *

حاکم آنجا بے دست و پا شدہ - حاضر حضور - چون تہر و تسلط
 ازو دور یافتند - بجاگیرے و خدمتے مامور ساختند *

و نیز در خلال این سال فرخندہ فال چند مردم ہندوستان بترتیب
 قواعد انگریزی بعرض آوردند - چون در صفوف ہندی و ہنادیق پیوندی
 اعجاز بر روئے کار آوردند - تماشائیان حرب دوست را - توگوئی روح
 عیسوی در قالب دمید - و از جناب فلک قباب حکم نگہداشت ملازمان
 جدید رسید *

باب پنجم

وقائع سال یکم هزار و هشتصد و شصت - مطابق 1803 A.D.

سال یکم هزار دو صد و نوزده هجری -

و مقدمه جهنگ - و از سوانح آن

سال فرخنده خصال *

چون ارواح طیبه سلاطین عدالت کیش جلالت کوش در جلباب
لاهوت دستپرورد صنعت جمیل ایزد جلیل اند - در حیدیکه سپهر کج باز
سنگ تفرقه انداخته - پروین جمعیت مردم را بذات النعش سازد - داور
دادار از غایت بیمثالی و دیعت لطف خود را در وجود تمثالی آشکار نماید -
و از صلح کل نهادش را برائے جمعیت پریشان خاطران غمگین خمیر مایه
فضل و کرم گرداند - و دشمنان آن دولت را در زاویه خمول آواره نکبت
و حاسدان مخالفت اندیش او^۱ را در فواخانه ناکامی گرفتار بلا و مصیبت
و نائحه آفت و حسرت فرماید - و رضا جویان آن درگاه و خیرخواهان
آنجناب را پایه سرپرست بر طاق سپهر نهاده - باتفاق جمیع امورش را
انتظام بخشد *

معروض سرپر خلافت گشت - که حاکم جهنگ طریق خود رانی
سپرده - علم نخوت میافرآزد - پلائن جدید معه هر دو پلائن نجیبان و
توپخانه خاص را حکم آن طرف شد *

جنگه واقع گشت که دلها خون گردید - و جهانها بموقف تلف رسید *
آخر تاب مقاومت در خود نیافته - رو بگریز آورد *

* او MS. B omits ¹

حقا۔ کہ درین ایام هر گاه تائید کردگار یار۔ و امداد پیران سرکار فیض
مدار نمیبود۔ سلسله سلطنت از هم میگسیخت *
اما بصورت پرستی مشغوف بوده۔ در معنی ایزد دوستی را مطاعه
میفرمودند۔ و از مجاز به حقیقت راه میبردند۔ و ازین جاست۔ که
جریده۔ بے آن که بعموم امرا اطلاع رود۔ معہ آن محبوبه دلربا
باراده غسل سری گنگا جی نہضت فرمودند۔ ذهاب و ایاب سیزده روز
بعمل آمد۔ و یک لکھ روپیہ بصیغہ خیرات و مبرات در اخراجات رسیده *
صاحبان کمپنی انگریز بہادر از سیر این آہوئے صحرائے جہانگیری
سخت برخرد۔ خود آشفته از صاحبان صدر بہ بیخبری مخاطب شدند۔
و از دگرگونی در عالم یکرنگی معذرتها آوردند *
چندے بطلب و تقسیم سپاہیان پرداختہ۔ و بعد ازان از سیر دوآبہ و
جالندھر۔ در ماہ مگھر شہر پھگواریہ را تسخیر فرمودند۔ ہوشیار پور نیز در
تحت و تصرف رسید۔ و قلعه بجوازہ کہ در تحت سندسار چند بودہ
آن را بحوزہ ضبط در آوردند۔ و یک ضرب توپ از جے سنگہ کنہیہ گرفتہ در
سری امرتسر جی خیام یورش برافراختند *
ضرب توپ کلان¹۔ کہ ثانیث در فرح آباد پنجاب نیافتہ اند۔ از پسر
گلاب سنگہ بہنگی طاب فرمودند۔ چون بخود داری بہ براہین و حجج
برآمد۔ بر مزاج اقدس ناگوار گذشت۔ بصدمات سواران بلا جوش
دود از نہاد روزگارش بر آوردہ۔ در عین باران مادرش را نیز حکم اخراج
دادند۔ و تصرف خود در آن معبد سترگ نمودہ۔ و جبین نیائش
بسری ہر مندل جی سودہ۔ ادارات باشندگان و خدمتگاران آنجا را
مضاعف ساختہ۔ حکم بہ تہذیب و تذهیب آن سجدہ گاہ زمان و زمانیان
دادند *

¹. This refers to the famous "Zamzama" popularly known as *Top-i-Bhanghian*, at present placed on a raised platform in front of the Lahore Museum.

چون تلام بحر شوق را نہایتے۔ و تموج دریائے عشق را غایتے
 نبود۔ شیدایانہ بادائے رسوم تہذیب اہل نشاط صرف توجہہ مے فرمودند۔
 و از تخت نشینی عار۔ و در کوئے عشق بہ بوریا گزینی افتخار اندوختند۔
 و لختے بہ بجا آوری مراسم این گروہ ستم پڑوہ دل دیوانہ را از دست
 دادہ۔ از دست آن سمن ساعدان بچوب گل تادیب میکردند*
 مدتے ہنگامہ عیش و نشاط گرمی یافت۔ و در بادہ نوشی و مے
 خوری دقیقہ از دقیق فرو گذاشت نشد۔ رنگین وضعان و شیرین طبعان
 دربار نیز بہ تجرع اقداح دراز دستی بکار بردہ۔ از لطف این شہریار ذخیرہ
 انبساط بسیار اندوختند*

چون در سپاہگری ید طولی دارند۔ ہمیشہ چوب بازان لاهور را
 روبرو طلب داشتہ۔ تماشاہا را رواج میدادند۔ و بزر بخشی و انعامات
 خاطر ہریکے را از جوانان نگہ میداشتند۔ و نیز درین سال الہی بخش
 نامی از گروہ علاقہ بندان در چوب طرفہ ماجرائے بر روئے کار آوردہ۔ کہ لفظ
 «آفرین» بر زبان در افشان گذشت*

في الحال وضع او را سپاہیانہ دیدہ۔ در اندک زمانے توپخانہ کلان
 بتحویلش دادہ۔ بمیان الہی بخش۔ کمیدان اشتهار نمودہ ممتاز
 فرمودند*

چون مقدمہ تعشق این بانوئے جہان بہ نورجہان بیگم کہ در
 پیشین زمان در عہد جہانگیر بادشاہ ولد اکبر بادشاہ نسبت سرکار والا
 مطابقت پذیرفت۔ گاہے سوائے نامش بر زبان نمیرفت۔ و سکہ ولایات
 مسخرہ بنام نامیش نیز روئی گرفت¹*

¹ Some of these coins both gold and silver and believed to be issued under the influence of Moran are preserved in the Lahore Museum. These coins are popularly known as *Arsi-wali mohar* and *Moran-shahi sikka*. For detailed description see Catalogue of Coins in the Lahore Museum, by Charles J. Rodgers, Part II, pp. 185, 187 and 188. Calcutta 1894.

بانداز دلربائی و گل رعنائے بستان سراے محبت بطرز زیبائی - شمشاد
 بالائے بدلاویزی - سہی قامتے بفتنہ انگیزی - رنگین عذارے بخط عنبرین
 برچہرہ عالیہ پیز - سذباین موے بر یاسمین رخسار مشک ریز * طاوس رفتار -
 سرا صحن چابک خرامی - بتے چون نورسان چمن بنازک اندامی -
 شانہ کش زلف مسلسل بدلربائی - سرو رفتار جویدار زیبا ادائی - بلبلے
 سرخوش نشاء ذوق - گلے تر دست گردانیدن اوراق شوق - زلف سپارہ^۱ از
 مصحف رخسارش - خال نقطہ^۲ از صفحہ عذارش - خندہ نمکینی تازہ
 خراش زخم لخت جگر - لب شیرینی کہ کام در ثنائش شیرین تراز شکر -
 بوسہ از لب دلبری - عارضے بمسلس دست شوق نیلوفری * دلہائے فگار را
 سرورے - چشمان انتظار کشیدہ را نورے - عند لبے خوشنوا - محبوبے
 دلربا - گوہر درج والا گوہری - جوہر آینہ خوش منظری - ناز کین بدنی -
 ہمگی در رنگ و بویاسمنی - عشوہ گرے - غمزہ باز پری پیکرے * نظم :

بتے خوش پیکرے، زیبا ادائے
 بزیبائی جہان را دلربائے
 ز نخل قامتش صد قنہ بنیاد
 غلام کمتربینش سرو آزاد
 صفا چون سینہ آینہ سانش
 کہ حیران چشم مردم در میانش
 لبش آب حیات تیرہ روزان
 دوزلفش ہندوے آتش فروزان
 خرامیدن ز ناز دلربائش
 غرض انداز خوبی زیر پائش

* لفظ MS. A has ۲ * سیاہ MSS. B and C have ۱

آموخته - و رخس در بزم خوبی شمع رعنائی بر افروخته - خنده اش
 از نمکریزی در دل ملاحظت شورے انگیخته - که نمک را با شکر یکجا
 آمیخته - از ساک دندانش ثریا را عقد امید بسته - و یاقوت از رشک امش
 در حلقه ماتم نشسته - سینه اش آینه بر روئے آفتاب گذاشته - خال
 عذارش داغ بر دل شقایق داشته - دوشش^۱ با ناز و غمزه همدوش -
 و آغوشش بکرشمه و دلفریبی هم آغوش - در سراپائے بالایش هنگامه
 محشر آشکارا - و در قامت قیامت نصبش^۲ شیوه غنچ و دلال آشکار - غازه
 آرای عارض حسن و صباحت - بچهره رنگین نمکریز جراحات تازه ملاحظت -
 به تکلم نوشین خنجر برق و تاب قاتل دلہائے تفته درونان سوخته جگر -
 مرهم کافوری زخمہائے خون لبریز خواطر مضطرب - آینه بین مجاس بهجت
 طراز یکجہتی - و صفائے گوهر بحر موج آشنائی - سرمه کش چشم
 دلفریبی و مردمی - بیک نگاه خونریز گلگونه کش خون شهیدان خسته
 خاطر - بیک خم ابروئے سحر انگیز چمن پیرائے حدیقه حسن و جمال - بآبیاری
 چشمه چشم سنبدل دلان حزین نخبند سرابستان طنازی - از پے سرور بذغشه
 قامتان غمگین - نور چشم عشاق برشته آتش ازدود و الم - نور حدیقه حسن -
 طراوت افزای نورستگان چمن پیرائے عالم سیرابی - روضه خواطر سیران کمند
 آہ جان شکر - بیک تحریک ساسله کلاله غنبرین ناسور شگف دلہائے پریشان -
 بنمک افشانی لب لعابین و سمه کش ابروئے دابری - بکج ادائی تیغ غمزه
 دلفریب سرمست خمخانہ و مال - بجوش حسن سراپا زیب آهو گر چشم
 غزالان دشت خطا و ختن - به غازه پیرائی چهره خوبی غیرت افزای نسریں
 و نسترن - بشیوه ناز محبوبی گاگون پیرهن لخت دلہائے غم سرشته - سرور
 باعث موفور عاشقان در آتش حرمان برشته - صیاد بدام و دانه زلف و خال -
 خنجر قاتل آشفنگان بآبروئے روکش هلال - سرو سیمین جویدار ناز کرشمه

* لقبش MSS. B and C have ^۲ * دستش MS. B has ^۱

و کلائے کاردان او بیست و پنج گروهی ملتان با شرف بار عز و وقار اندوختند -
چون صرافان در ادائے زر تعهد با قسطا کردند - حکم والا برجع القهقری نفاذ
یافت *

درین سال فرخنده فال بهاگ سنگه^۱ به رعاف بیذی در گذشت -
بنده و عروقتش برانی سداکور حواله رفت *

و از انجا معتبران سردار جیمل سنگه کذیبه از فرزند عفت پیوندش
نسبت به ولیعهد بهادر سخنها راندند - استدعائے شان بحوزه قبول -
و از تاخت و تارات ماکش نکول فرمودند *

چون در لاهور خیام عز و احتشام بر افراختند - در عین هنگامه
اشتغاف اهل نشاط نظر مبارک بر جمال جهان آرائے بی بی موران - که
زیبا طاؤس خوشخرام فضائے دلربائی - و رنگین گل بستان سراسر کرشمه
سنجی و رعنائی بود - افتاده * چنانکه از غایان عشق دل محبت منزل را
از دست داده - شیدائے چهره حسنائے آن محبوبه جادونگه - و اسیر
سلسله پیچان زلف سیاهش گشتند *

حبذا! جمال جهان آرائش - که ماه تابان را نعل در آتش نموده -
در بوته محاق گداخته - و خوشا قامت موزونی ادائش - که دل از
سهی قدان سرا باغ روزگار برده - در عرصه زیبائی رایت فرمان فرمائی
افراخته - آهوائے چشمش در سواد دلربائی از گوشه نگاه مردم در عین
انتظار رمیدن - و از خنجر ابروی کج ادائش مرغ دل چون بسمل بال
افشان خاکستر زار طپیدن - یاقوت لبش آب و تاب کان بدخشان شکسته -
در خورشید عقد پروین نهاده - و زلفش در حالت تکلم دیوانگان کوئے
حیرت را سلسله مجنون بیاد داده - غمزه اش در عرصه دلبری صیادی

* باگه سنگه نکه^۱ Sohan Lal gives this name in the form of
Vol II p. 55.

باب چهارم

1802 A.D. وقائع سال یکم هزار و هشتصد و پنجاه و نه

سمبت بکروماجیت - مطابق سال یکم هزار و دو

صد و هجده هجری مقدس - روانه

شدن بسمت ملتان - و هنگامه

اشتغاف عشق بی بی

موران *

چون شاهنشاه تخت نشین عرش خواهد که - کسی را بر سریر
سلطنت نشانیده - سلسله عدالت را بفیض وجودش انتظام - و جراحت
قلوب ستم دیدگان را بمرهم لطفش التیام دهد - ظالمان بد نهاد را از جورش
بخت معین ناکام - و عالمیان از دورش در مهد عیش و آرام بوده - از
دور ایام رحیق شادمانی خورده - از دام آلام رهائی یابند - و زمان
و زمانیان در ظلال عنایاتش خرم - و بسایه الطافش بیغم بوده - بفرخی
گذارند *

مظفر خان ناظم ملتان سر بشورش آورد - تمامی فوج را
حکم سفر آن سواد شده - در راه از جمله رؤسائے نکه نذرانه ها گرفته -
بخلعتهای ثمین و اسپان مرصع زین سرفرازیها دادند *

چون مشار ایبه از یورش عسکر مظفر پیکر آگهی یافت - در صد
خود داری از منسلکان ساک جمعیت خود یاری خواست - اگرچه
آفانده درین باب با او یار - اما مشار ایبه از روز ادبار در هراس شد -

داشتند - وقت چاشت - که آفتاب بسمت الراس بود - در عین گرما
داخل دولترائے خاص شده - جانش را بعالم عاوی فرستادند *
نازلت عظیم و قیامتے الیم بر تصویریان پدیدار آمد * چون سرکار والا را بر
قتل قاتل و منتول اطلاع دست داد - اولاً ندامت از روز بد - وبعد ازان
تسخیر قصور را بر روز دیگر انداختند *

تشریف آوردند * اوتن سنگه مجیڈیہ در قاعہ سیت پور - خبر رسید کہ -
 تحصن گیرند * از گولہ هائے اتواپ دود از نہاد قاعگیان بر آوردند * مشارایہ
 شرف حضور یافت * چون آثار نذامت از ناصیۂ حاجش ظاہر دیدند
 باز ایالت قاعہ بہ او عنایت فرمودہ * سردارین درآبہ را استمزاج قصور
 کردند * چون دریافتند - کہ بعضے بہ او راھے دارند * روز بیساکھی درری
 امرتسرجی غسل فرمودہ - سردار فتح سنگہ انداوالیہ^۱ را بخطاب
 برادری ممتاز ساختند *

درین توقف - حاجی خان و واصل خان مع مذکور موالات و بعضے
 تحایف در حضور انور بار - و بہ تذکرہ مصافات از انجمن خورشید
 نشیمن اقتباس نور نمودند * چون دریائے متلاطم عنایت بیغایات
 این خدیو جہازدار از صغر سن بر صغار و کبار - چون ابر نیسان -
 گہر بار است - مشارایہ را بانعامات پیہم دل از جا ربودند * و روز
 انصراف خلاع فاخرہ و اسپہائے بازین مکالم و یراق طلا و مالاہائے مروارید
 غلطان و در آویزہائے - چون ماہ درخشان - ضمیمہ الذائف بوکلانے
 نمکحلال فرمودند * چو از بار عنایات گردن استکبار خم - و جراحت
 افلاس آنها مراہم یافت - از پی روز رجوع خویش بابجا آوری
 خدمات ضمناً تعہد خواستند * چون سرکار والا را بر سرہنگی شان
 این گونه اعتبار در وہم ہم نبود - بہ آرے آرے و بے رخ حال آنها را
 بر افروختند * و باعزاز تمام رخصت انصراف فرمودند * چون وکلانے
 سراپا اعتبار نظام الدین خان پیشش رسیدند - افسانہہائے بیچا پیچ
 بمیان آمد * از آنجا کہ ہر دو خنجر بیدایگی عام و شمشیر ناپاکگی خم

¹ Sohan Lal gives more detailed account of this interesting exchange of turbans and friendly alliance between Ranjit Singh and Fateh Singh. Vol II. p. 51.

صاحب سنگه بیدی درمیان افتاده - عفو جرایم نمود * باز در دارالسلطنت لاهور ورود - و کرم سنگه ذنگلیه را قید فرمودند * و حکیم بغدادی^۱ را جاگیر بیست هزار روپیه عنایت فرموده - از ماهی سقنقور چندے در عیش و سرور گذرانیدند *

پیش از آن از پیشگاه خداوندی حکم عالی بنفان پیوست که: «روانه قلعه تهرانیان باشند *» نظام الدین خان بر احوال اطلاع یافته - بصاحب سنگه آنها نمود * سردار والا بر سواد قصور دست انداز شدند * صاحب سنگه بر گوجهرانواله رسید *

حضور سردار فتح سنگه کالیانواله را سر عسکر قرار داده - بدفعیہ فتنہ صاحب سنگه پرداختند * سرکار مذکور با نظام الدین خان طرح دستار انداخته - در باب یورش سرکار والا اقسام درمیان آورده - بدفع مخاصمه پرداخت * و قطب الدین خان خورد برادرش را حاضر حضور ساخت * چون حضور او را دیدند - قلم عفو بر خطائش کشیده - بعنایات^۲ فیل و اسب برنواختند * برائے رسل و رسائل گفتگوها شد * از طرفین پذیرائی یافت * نام حاجی خان و واصل خان برائے آمد و شد از نظام الدین خان ترقیم و تصمیم پذیرفت *

مشار الیه را رخصت - و خود بدولت متصل قاعه گهروتهه فروکش گردیده - دمار از روزگار کوهستانیان فجار برآوردند * راجه سنسار چند بکومک آمد * سرکار والا بدفع آن پرداخته - شکست فاحش دادند - نذرانه قبول و نور پور مفتوح گشت * و از آنجا بமாக بیتیلان عام افزاز گشتند * زمیندار آنجا راه فرار پیش نهاد * چار صد اسب در تحت آوردند * و قلعه را فتح و بفتح سنگه عنایت فرمودند * و از آنجا در پوتپوهار تصرف کرده بلاهور

* عنایت^۱ MS. A has. ^۲ So in MSS. B and C. Hakim Nuruddin.

برادر خورد مسیح الزمان حکیم عزیز الدین انصاری قرار گرفت * و
برائے تعمیر شهر پناه و احداث خندق یک لکھ روپیہ نقد علی الحساب
بموتی رام حوالہ شد * و براہمہ را براست روی فرمان و ادرات
مسکینان و محتاجان و آراملہ کہ تعدا دھن^۱ من الرمل کثیراً - بعمل
آمد * و بعد ازین توجہ بسپاہ نصرت انتباہ آورده - سررشته آئین را
انتظام بخشیدند *

درین ایام میمنت فرجام از بطن قدسیہ ہودج نشین عفاف - منظورہ
انظار الطاف - عصمت قباب - عفت ایاب - سرکار داتار کور نکین -
پنجم ماہ پہاگن - مطابق پانزدہم شعبان^۱ - فرزندے ارجمند - بل
بخترے آسمان پیوند - چہرہ ہستی بفروغ اقبال برافروخت *

سرکار والا در احضار جملہ اہل نشاط فرمان دادہ * ببذل و نوال یکسر
جہان را توانگر ساختند * لولیان ناهید نوا - ورقاصان شیرین ادا - از ہر
طرف رو بدرگاہ فلک اقتدار آورده - در دربار دُبار گران بار درہم و دینار
گشتند * خلاع زرباف معہ دوشالہ ہائے گران بہا - و حلقہ ہائے طلا
بہر یکے از احدیان سپاہ مرحمت گردید * وبا اہل لاہور برائے خیرات و
مبرات - تاکید بہ کرم سنگہ [شد] کہ: " در اصراف^۲ دقیقہ از دقیق فرو
نگذاشته - غبار احتیاج از صفحہ خواطر ہنود و مسلمین و براہمہ و
محتاجین پاک سازند * "

بموجب تعمق اصطرابیان اسم مبارک کذور کبڑک سنگہ جی نہادہ -
بہیہ رام سنگہ کایستہ را برائے اتالیقی نامزد فرمودند *

درین اثنا معروض سرپر پایہ خلافت گشت کہ: صاحب سنگہ گوجراتی
بر گوجہرانوالہ تاخت آورده * سرکار والا رانی سداکور را ہمراہ گرفتہ -
بزرسر آن شریہ رسیدہ - بسزائے کردار رسانیدند *

¹ Sohan Lal gives دوازدهم پہاگن مدی ستمی = پنجم رمضان Vol II. p. 48.

² MSS. A and B have اصراف but MS. C has * اصراف

به صیرفیان دارالعیار^۱ دارالسلطنت لاهور حکم نافذ بنذوق رسید که: "روپیه
 1801AD. یازده ماشه و دو سرخ مقرر نموده - پائین و بالا را باسم گورو بابا نانک
 صاحب و گورو گوبندسنگه صاحب مزین سازند*" (و این بیت دلچسپ
 شاعرے بموقف تحسین رسید*)

دیگ و تیغ و فتح و نصرت بیدرنگ یافت از نانک گورو گوبند سنگ^۲
 فی الفور حکا کن خوش قلم متوجه کندن این شعر شده - بعنایات
 متوافره و عطیات متکثره سر بلند گشتند *

و برائے انفصال مخاصمه وراثت و عقود آنکه اهل اسلام قاضی
 نظام الدین را خلعت قضا - و بر سبجات و موقوف اترتھان مفتی
 محمد شاه پور مفتی سعد الله چشتی را بعنایات والا مخاع نموده *
 بیع وفا را تعلق بمفتی مذکور - و بیع بات بتات را ذمه بقاضی مزبور
 فرمودند * و برائے کوتوالی امام بخش خرسوار متعین گردید * و محله
 داری به محله داران قدیم تفویض رفت * و سپاه جنید بر دروازهائے
 حصار لاهور منصوب - و ازین بذوربست اعدا را مقهور و منکوب
 ساختند *

و عرض امراض خلق الله بسایه حزم خلیفه نور الدین حکیم انصاری

* دارالعیار^۱ MSS. B and C omit

^۲ This couplet was not used on the Sikh coins for the first time in Sambat 1858 (1801 A.D.) as we are given to understand by the author. But we observe the coins of much earlier date, so far back as Sambat 1822 (1765) preserved even to the present day in the Lahore Museum with the above couplet inscribed on them. It is apparent that the coins with the inscription referred to above were put in circulation within a short time after the capture of Lahore by the Sikhs in 1765 A. D. (*Vide* Catalogue of the Coins in the Lahore Museum p. 93 by Chas. Rodgers. Calcutta 1891.)

است - جزسفال ریزه ناکمی هیچ نیست * خوشا کسانیکه - در
 معنی داور حقیقی را یاد - و در^۱ صورت امور دنیائی را پیشنهاد - و
 اذیت را خیر باد خوانده - در معاش طالب معاد باشند - و در صلح
 کل سعادت کونین و در وحدت کثرت افادت داین یافته - در عالم متفحص
 ماهیت - و هنگام دریافت آن محو ذات هویت گردیده - از نشاء
 صورت اجتناب - و در معنی مستغرق بحر انتساب گردند * و رفع نقد
 را بر رباق - و مرجل نفس را بر اوجاق داشته - بعبادت طاق و بفیاض
 آفاق اشتهار یابد * " آری عبادت شمع است که معرفتین اسرار الهی
 را سابق هدی - و در اصل ضلالتیان غوایت را رهنما است^۲ - و نظر
 بعالم حقیقت حضور پر نور مطمح نظر آن داشتند - که سلطنت شبانی
 و فرمان فرمائی لازمه پاسبانیدست - که هر ذی روح در مبد امن و
 امان - و عالمیان بسایه عاطفت خدیو معدلت بنیان^۳ و در ظل عنایت
 پادشاه فریاد رس عاجزان شادمان - و در سرا باغ کامرانی باهتزاز نسیم
 مراد - چون غنچه خندان باشند * و رعایا کشور کشائے نیک نهاد را
 یاد خواهان از دیار دولت خدا داد شوند *

چون ازین قبیل سخنان چند بمیان آمد - حضور پر نور فرمودند که:
 "من بعد لفظ حضور را بنام سرکار والا قرار داده - در ضمن آن ذات پروردگار
 را باعث سروکار داند" * سرداران بردیده انگشت قبول - و از عهد
 سابقه نکول کرده - بعنایت شاهنشاهی مشمول گشتند * ازین پس راقم
 السطور نام حضور والا را بنام سرکار قرار داده - از فرمان نخواهد گزشت *

* است MS. A only has^۲ * در MS. A only has^۱

* معدلت ستان MSS. A and B have^۳

لذکر گسستگان این محیط پربلا است - طلب نمایند - بساحل مراد رساند
و پریشانی قلوب مردم را بجمعیت معبود پرستی مبدل نماید - و
جراحت نلسور گروهی را - که از نیشتر فساد فلک در تباهی و فساد آمده
خون در عروق ندارند - بمرامم مزاحم اندمال بخشند - و کوفته خاطران
ندامت را - که ندیم^۱ ندم و از پتک جور حداد فلک در بوته غم بسوز
و گداز میسازند - یا قوتی^۲ تقویت عنایت سازد * در عین قحط سال
بندوبست یکی را از بنی آدم - که از عجنت رحم مایه داشته باشد -
جوهر اقبال در جبهه نورانیش نهد *

مصدق این مقال - احوال^۳ آن تا بنده اختر خورشید مثال است -
که نسق و نظم دارالسلطنت لاهور را بخوبی ساخته - بزم مصلحت
را آرائش و انجمن مشورت را پیرایش بخشیدند *

چون آسایش انام مرکوز خاطر حضور پر نور بود - سرداران^۴ عظمت
پژوه و رایان والا شکوه در محفل خلد مثال شرف بار - و بعدایات
خسروانی و مزاحم سلطانی اکتساب عز و وقار ساختند * و
منشیان خاص جبین اخلاص بر عتبه اختصاص سودند * حضور پر نور
گوهر سخن را از صدف زبان برآورده - در آویز حاشیه نشینان بساط
سلطنت گردانیده که: «شبح^۵ سیمایی بدیر نیاید * و فزایه بقا نشاید *
دلبستگی بدنیائی دون چه سود؟ خود را مفتون فنا کردن نقیض
بهبود * در سراپگاه جهان - که بفحوائی یحسبه الظمان ماء^۶ - پاریشان^۷
خارزار طلب - و تشنگان وادی رنج و تعب را دامگاه مکر و دغا

* ندیم و ندم MSS. B and C^۱

* یاقوتی MS. A^۲

* احوال MSS. A and B omit^۳

* خبرداران MS. B^۴

* هیچ MS. B^۵ Quran xxiv, 39.^۶

* پریشان MS. C^۷

باب سوم

بزم^۱ کنگاش آراستن حضور والا بحضور حضار
مجلس انس و حواشی بساط قدس و
متحاشی بودن از انانیت و اطلاق نام
خود "بسرکار والا" و ثابت بودن
بعبودیت و نگهداشتن حقوق ربوبیت
و مسکوک نمودن دنانیر و دراهم
باسامع جناب بابا نانک صاحب و
گورو گوبند سنگهه صاحب - و
بعضی سوانح یکمزار و هشتصد
و پنجاه و هشت - مطابق
سال یکمزار و دو صد و
هفده هجری و از صادرات
آن ایلام فرخ فرجام *

1801 A. D.

چون منتظم احوال کل خواهد - که اوراق منتشره عموم را بشیراز
جمعیت آورده - سفینه خاطر جمعی را - که از لطمه حوادث در
گرداب و از صدمه آفات در اضطراب افتاده - راه نجات از ناخدائے گیتی
داور که لطفش بادبان کشتی شکستگان این بحر فنا و شرطه

¹ MS. C omits this heading.

* مرمز آفات MS. A

علیپور را اکال گڑه نام نهاده - سهجو کوچ دل سنگه را شهر بند کردند *
 جوده سنگه وزیر آبادیه از غایت هراس فرار * و صاحب سنگه
 گوجرائی از برائے استخلاص دل سنگه با تمام بهنگیان فراهم شده
 هنگامه بر آراست * بابا کيسرا سنگه سوئی در میان افتاده - عفو تقصیرات
 کفائیده آشتی را بنیاد و رفع کینه و فساد نمود * دل سنگه را خلاص -
 و کرم سنگه را بحفاظت لاهور اختصاص دادند *

درین توقف منشی یوسف علی خان به و خوشورعی صاحبان انگریز
 به نامه متانت آمیز و بعض تحائف بقدر ده هزار روپیه دولت باز
 اذد وخت * حضور فیض گنجور مضمون نامه را از سفیر با تدبیر
 بسمع آورده - مطالعه در جنگ زدن با کسی که در مصالحت زند -
 بخوبی ساخته - جواب نامه را باعزاز تمام و بعضی تحائف و نفایس
 این ولایت و خلعت پنج پارچه را ضمیمه عنایت نموده - رخصت
 دادند *

جهان نورِ عرصهٔ صحرا را رشکِ دشت چین و تاتار ساختند* چون
ولولهٔ کورکهٔ اقبال در دماغ اعدا پیچید - هوش و حواس هریک
خیرباد گفته - سنگ تفرقه در جمعیت خود دید*

از آنجا که هرگاه^۱ کسانی را که تأیید کردگار یار - و افواج غیبی مددگار
باشد - از جا رفته در خداع و فریب اهل خدیعت گاه تخمِ عداوت
نکاشتند - حضور والا بر سر آنها ریختن نیک نشمرده - جسارت را که
خسارت عبارت از آن است - از آن قوم غافل مدعا داشتند* با آخیره
بعد از دو ماه کامل آنها بمکان خودها مراجعت - و حضور پرنور
تعاقب فرمود - منتظران دارالسلطنت لاهور را اضاءت بصارت و
بگلشن تمنائی شان خسارت افزودند*

پس از چندے امر جلیل القدر به تهیهٔ سفر جمون بنفک رسید* خود
بنفس نفیس نیز متوجه شده - میرووال را تسخیر فرمود - از ناروال
هشت هزار روپیه گرفته - امان داده - و قلعهٔ چرال را مور چال بسته -
و مالش حصاریان بواجبی ساخته - حکم بقتل بی پایان دادند* چون
قلعه را بتصرف آوردند - از آنجا چار گروه جمون مخیم اقبال شد*
راجهٔ آنجا یک زنجیر فیل و بیست هزار روپیه زر نقد گرفته - حاضر حضور
[شد -] و بخلعت ثمین مخلع - و بایالت جمون محول فرمودند*

و از آنجا بسیالکوت اطراق شد* از دل سنگه کاکو با وصف آداب
که خال چهرهٔ حسنائی او بود - سخنان نا ملایم استماع فرموده - پابند -
و دائرهٔ دولت او را به زهنگان و غا دادند* دیوان محکم چند و ندهان سنگه
خسر پورش را بزنجیر فرموده - مور چال از سیالکوت برداشتند* و

* جسارت را after MSS. B and C omit ^۲ * گاه^۱ MSS. A and B

باب دوم

وقائع سال فرخفال^۱ یکم هزار و هشتصد و پنجاه 1800 A.D.
و هفت مطابق یکم هزار و دو صد و شانزده
هجری - بیان حالاتیکه درین

سال رو نمود *

چون دارائے خلق خلعت دارائی بصاحب افسرے سپارد - و
تمام حل و عقد به ید مبسوطش گذارد . چنانکه ظاهرش را بفر خلافت
زیبائی و باطنش را نیز بفر است و دانائی رعنائی بخشید - تا از فساد
اندیشی قاطبه کوتاه بین و دگر گونه کیشی متخالفین بر خود نه لرزیده
و از خدائے تعالی وضعان نابخورد بطیبت نپسندیده - از قلع و قمع
باز نمی ایستد *

جسا سنگه رامگهریه را با گلاب سنگه بهنگی از ایلچیان وسائل
انگیخته - و رنگ تدویر در وسائل ریخته - انجمنها منعقد و در باب
حضور انور تدابیر فاسد اندیشیدند * و نظام الدین خان که سر خیل
آنها بود - بهئیات مجموعی معه سرداران ضلالت کیش وارد بسین
و هریکے ازینها در باب عهد و پیمان این خدیو جهانگیر سزادار آفرین
و مورد تحسین گشت *

چون حضور پر نور مضلان مغوی را جاده پیمائے مراحل نادانی
و مقید خیال نا فرمانی دید - خود بعزم رزم معه یکه تازان جان نثار
بطریق ایلغار ظاهر اوان^۲ را از قدم میمنت لزوم رشک بهار و بحوافر اشهب

^۱ MSS. B and C omit * فرخفال ^۲ Awan is a small village about 8 miles N. W. of Lahore. Vide Punjab District Gazetteer Atlas (District Lahore), No. 3.

مدتے ممتد¹۔ امیدوار ورود این چنین صاحب داعیہ مستبد بودند۔
 فی الحال بجان مدت داشته۔ کمر ہمت قائم بر میان بستہ۔ در
 تہیہ آن مستعد شدند * در ازدک زمانے از اذختن گلولہا در تن بہرام
 چرخ نشین زلزہا افتاد۔ و ہر یکے از اہل غرور را کہ در گوش شان
 صم و زبانہا را از گفتن قول صدق و سداد بکم² داشتند۔ پردہ غفلت
 دیدہ۔ و نخوتیان باد دوست را از غریب و اژدر دہان آتشبار دود از نہاد و
 آرام از دیدہ رمیدہ³ گشت *

¹ MS. B * مستعد

² A veiled reference to Quran II, 18.

³ MSS. B and C * دمیدہ

در قلعه دارالسلطنت لاهور ظلال گستر عنایات و تخت نشین احسن ساعات شدند * قالب مشتے مظلومان را روح روح افزا دمید - و به رعایا و برایای مساکین حکم والا صادر گردید - که با اطمینان تمام و تسلی بلا انجام قلوب متزلزل را - که مرهوب از یورش و مرعوب از شورش قزاقان فتنه پرداز است - وجود ذی جود ما را بفکوائے « وَجَعَلْنَا الْجِبَالَ اَوْتَادًا »^۱ موجب ثبات و قرار این خطه داپذیرانگاشته در کشودن دکابین و ابواب و دلاساتے تجار امصار همه تن زبان باشند * و ما را بمصدوقه « کَلِمَ رَاعٍ وَ کَلِمَ مَسْئُولٍ عَنِ رَعِيَّتِهِ » ملتزم سامان شبانی و پاسبانی فهمیده بخلاف مانعی - که دراز کشیدن بعضی از خانگیان و به تیعظ مازدن لاهوریان و به تفنگ و شمشیر پرداختن^۲ از دست سارقین خانه روب مشهور هر دیار است در غفلت کوشیده - هم آغوش شاهد نشاط شب بسحر آرند - و از جمله تکالیف خانه شماری - که عاید حال باشندگان این شهر غریب است مصون و مامون باشند *

مردمان را آب رفته در جو باز آمد - پنداشتند که الوالعزمے رسیده است - که جهان از جهان و کران بکران سیر خواهد نمود * و باین ترانه مترنم گردیدند * مصراع

أَلَا يَا أَيُّهَا السَّاقِيُ أَدِرُ كَأْسًا وَ نَاوِلَهَا *

اضراب اتواپ که بی اسباب اوفتاده بودند - حکم والا بتمامی آهنگران کاریگران و نجاران باریک نگران به نفاذ پیوست که « هر چه درکار باشد از سرکار والا طلب نمایند - و در مرمت آن کوشند * » چون کاریگران از

¹ Quran LXXVIII, 7.

² From پرداختن to در غفلت exists only in MSS. B and C.

چون حشمت نامی از سرگروه بهائے آن اشوار فجار بجمعیّت چند سواران یکہ تاز خیال پریشان خود را مشاطگی آغاز ساخته - برین اقبال آثار شجاعت شعار - کہ با معدودے گذار میفرمودند - تیغ خود سری علم نموده - در سر آورده بود کہ افسر شاہی را از مطاق خیال برتر گذارد - و یکبار چون تیغ از نیام کشیده - میخواست کہ از قبضہ اختیار بیرون آمده چیزے بدون قضا بر اهل تسامیم کند - کہ حضور والا فی الحال از خانہ زین فرود شدہ - پہلو تہی از رکاب فرمودند - و دست او را خالی گذاشتہ - باستمہال ارتکاب هنگام عطف عنانہش بشمشیر خون آشام از ہم جدا کردہ - مانند جوزا صورت دو پیکر آنچنان عیان نمودند - کہ عطار از تحریر آن باز ماند¹ * در اندک فرصتے را منتظر بوده - بوساطت محکم دین بواب از دروازہ لاہوری در پانزدہم ماہ ہزار سمت یکہزار و ہشتصد و پنجاہ و شش مطابق سیزدہم صفر سنہ یکہزار و دو صد و پانزدہ ہجری² مقدسہ

1. This passage from the words آن باز ماند to و بعدے exists only in MS. B. Also Cf. Sohan Lal Vol. II. p. 36.

2. This is obviously a mistake. The *Hijra* year must be 1214 corresponding to 1856 Sambat. Sohan Lal places this event about 10 days earlier. viz. دوم صفر روز یکشنبہ سنہ ۱۲۱۴ ہجری. * مطابق بیست و ہفتم ماہ ہزار سمبت ۱۸۵۶ In fact Sohan Lal is very definite on this point and he further tells us that the actual occupation of the fort was effected a day later than the possession of the City of Lahore by Ranjit Singh. The Maharajah entered the citadel on the morning of the 5th *ShudhiHar* = Monday 28th *Har* = 3rd *Safar*. Buti Shah and Munshi Din Mohammad follow Sohan Lal on this point.

Amongst the secondary authorities, Mohammad Latif did not take the trouble of working out the exact date and accepted the wrong *Hijra* year 1215 = 1856 Sambat as given in the Text.

15th *Har* = 13th *Safar* as given in our Text is correct only according to *Lusnar* reckoning.

The following table prepared with the help of *Indian Ephemeris* Vol. VI. will clear up the apparent ambiguities of the dates.

Mohammadan era.	Hindu era. (Lunar)	Hindu era. (Solar)	Christian era.
13 <i>Safar</i> 1214.	15 <i>Har</i> 1856.	6 <i>Sawan</i> 1856.	17 July 1799.
3 <i>Safar</i> 1214.	5 <i>ShudhiHar</i> 1856	28th <i>Har</i> 1856.	

} 10 days

چون در سمبت یکہزار و ہشتصد و سی و ہفت - سویم ماہ
 مگھر - مطابق شہر اسفندار روز دوشنبہ - ہنگامیکہ سعادت را روز بازار
 بود - و از زائچہ اقبال جملہ اطوار پیدا است - حاجت بکاک اختصار
 سلک راقم السطور ندارد - گوہر بحر تاجداری - جوہر تیغ شہریاری -
 کلید فتح الباب کشور کشائی - مقدمۃ الجیش معرکہ آرائی - تیغ مسلول
 شجاعت - رمح مصقول فتوت - آفتاب سپہر فتحمندی - ماہ منیر
 سپہر سربلندی - شمع بزم دولت و اقبال - چراغ کاشانہ حشمت و اجلال -
 غرہ ناصیہ بختیاری - قرہ باصرہ تاجداری - سپہ سالار عرصہ جنگ - شہسوار
 عرصہ نام و ننگ - طراز آستین ملک گیری - غازہ رخسار بہادری و دلیری -
 فیروز مند معرکہ دشمن گدازی - سرشار صہبائے دوست نوازی - یکہ تاز
 میدان اقتدار - برہمزن ہنگامہ اذوار - فروغ چہرہ بخت - برازندہ دیہیم و
 تخت - مظفر مصاف دشمن ستوہی - جمشید وسادہ دارا شکوہی -
 شقہ کشائے لوائے گوبند شاہی - کوس نواز عرصہ آگہی - سرور دلہائے
 قدسیان فاک - مقبول درگاہ عرش اشتباہ بابا نانک - حامی سکھان جازفدا -
 جامع بنیان اعدا - مہاراجہ عشرت جنگ - مہاراجہ رنجیت سنگھ بہادر
 دام اقبال و ضاعف اجلانہ - از ممکن غیب بعرصہ ظہور خرامیدہ^۲ - گلشن
 امید را طراوت - و چمن مقصود را پر از ازہار عنایت فرمود *
 و در عمر سیزدہ سالگی مصدر فتوحات گردیدہ - ہنگامہ را روز بازار -
 و نظر بر دفع ظلم و اعتساف - و ازدیاد بنائے داد و انصاف - آگاہی از مفت
 خوران بلاد و غریب کشان امصار جستہ - بر افواج موروثی لیل و نہار
 میافزودند * چون غرہ اقبال در ناصیہ این پادشاہ والا جاہ فروزان - و نیو
 اجلال در پیشانی این خدیو خدا آگاہ درخشان بود - ہر یکے از متمردان
 تارک اطاعت بر زمین سودہ جاو کش اشہب جہان خرام گشت - و بعدے
 در شجاعت و تہوری یکتا شدند - کہ ہنگامہ آرائی چہتہا - کہ راقم السطور
 ایرادے از آن در این اوراق نمودہ - وقائع اقدس را از ورود لاہور -
 کہ دارالسلطنت شاہان نامدارست - مرقوم خامہ صدق ساخندہ *

1. MS. B has نیر rather an unusual epithet to be used for ماہ *
 2. Sohan Lal reproduces Ranjit Singh's horoscope Vol. II
 p. 19.

باب اول

جلاییل ولادت و نباییل عظمت سرکار والا -
 و مذکور آبا و اجداد عالیہ آن خدیو
 گیتی پڑوہ - و شرائف مصالح مالی
 و ملکی - و کوائف معارک
 خودسران و مقہورئے
 آنها *

چون ظاہر گوجہرانوالا من مضاف صوبہ پنجاب از قدیم مولد و منشا
 و یورت^۱ اجداد شوکت نہاد این خدیو جمشید نژاد است - قلم تاریخ
 میخواند - کہ بعضے از انساب گرامی را در دیباچہ اعلان نہد - کہ
 علی الدوام مسند آرائے عز و جاہ بودہ اند - و در قوم خود فی الجملہ
 افتخارے داشته *

سردار سرداران راجہ چہرت سنگہ در این ضلع علم جلادت افراختہ -
 بعضے از سرکشانرا تہ تیغ نمودہ - در غربا پروری نظیرش نبود * چون راجہ
 مہان سنگہ از بار گاہ وجود بدیوان خانہ اجلال خرامید^۲ - بزم اقبال را
 شمع روشن پیدا شد - کہ از پدر قدم فرا ترک نہادہ - در ہزاران معارک
 گوئی سہمت بردہ - غیر از نیزہ بازی و رعیت نوازی ہیچ مد نظر
 نہداشت *

* خرامید ند MSS. B and C have ^۲ * یورت MSS. B and C have ^۱

چهرت سنگه سر اطاعت پیدش کسه فرونمیآورد * و فتح سنگه اهلوالیه
 از هوشیار پور تا کپورتیله و غیره ممالک در تحت تصرف داشت *

در وزیرآباد و دهنی و خوشاب و حجره شاه مقیم و پاک پتن که مدفن¹

شیخ فرید شکر گنج نور الله مضجعه است - قطعه: — لاسنادی دام ابقاه²

تا که قائم بود زمین و زمن باد آباد خاک پاکپتن

کاندران روضه جنان³ آسود شیخ بابا فرید قبله من

و ملک نکه و غیره که کلک ندین آنرا بر فتابد - جا بجا سرهنگان خودسر

دعوی ایالت و ریاست داشتند *

و این همه مقدمات را راقم السطور از روی آن داشت که از معمران
 معمران بخوبی دریافت ساخته - تاریخ عجیبه از سوانح پادشاه وقت -

که تمامی خود سران متصرف و متغلب را بزایده نیستی فرستاده -

در فراخناے جمله ممالک رؤس دنایرو دراهم باسامی مرشدان خود

مزین و مروج دارد - مفصل برنگرد *

اما چون از بدو سلطنت الی الان که سال چهارم⁴ است - یعنی از

قرن ثانی سال دهم میبود - جها مقدماتی که بر روی کار نیامده! و نیز بقلم

زود رقم منشی سوهن لعل که خود را در اخبار نویسی اشتهار داده -

غازه استعداد بر رخ دارد - تاریخ حضور فی الجملة نوشته شده است *

نظر بعالم مسند آرئیها و خسرو اندیشیها - که لمعان انوار ناصه ممدوح

خود دریافتم - با اشاره قدسی در ضبط وقائع ما مورم - و قبل از شروع آن

با ظهار بعضی از موانع لابد مجبور - و بالله التوفیق *

¹ MS. B omits که مدفن * ² MSS. B and C omit دام ابقاه

³ MSS. B and C have جهان which is obviously wrong.

⁴ 1839 A.D. (For discussion see Introduction).

در چک گورو^۱ که حالا (موسوم بسری امرتسر جی است و بتوجه خدیو کشور گیر خال چهره صفهان توان گفت) بهنگیان فر فرعونى داشتند *

در ملتان مظفر خان سدوزئى خود سر بوده - آن نواحى را ملک موروثى ميدانست * در دائره عبدالصمد خان دائره کش رياست بود *
در مذکیره و تيره اسماعيل خان و هوت و بنون و آن حوالى را بعد از نواب محمد خان - محمد شهنواز خان معين الدوله افغان سدوزئى بملکدارى در تصرف داشت * و در تانک سرور خان گيتى خيل تطاول ميدمود *

چون از سلطنت دارالملک کابل کسى را همت ملک گيرى و خود دارى^۲ نمازده بود - هريکى از افانده دست تصرف دراز داشت - و در تيره غازى خان و بعض توابع دار الامان ملتان داود پوتره تصرف ميدمود *

در پشاور فتح خان بارک زئى بهانه محمود شاهى در دست گرفته - در کشمير برادر خود عظيم خان را نشانده - در قندهار و حوالى آن شير دل خان و پر دل خان را قرار داده - در آزار مشتى ضعفاء کمر همت بر بسته داشت *

قلعه اتک در تصرف وزير خيليان جهانداد خان نام بود * در کوهستانات راجه سنسار چند علم انا و لاغيرى ميآفراخت * در چنبد راجه

¹ Guru refers to Guru Ram Das the fourth Sikh Guru who was the founder of Amritsar. It appears that the city (Amritsar) was also known as Ramdas-pura under which name it is often referred to in the early records of Sikh Administration.

² MS. B adds و خود دارى *

میتاخت - و بانجام کار مشتے بیگنہان دل خوش میساخت * چون
 قضا در پئے کارها بود - که وجود این گروه را بسبزه ثبت تطابق میداد -
 تا از درویدن کار ببالیدن میکشید * بالاخره بجد و جهد سردار چہرت
 سنگہ جد بزرگوار این خدیو جهانگیر بجان آمدہ - و غارس این چمن
 زار نخابند حقیقی پنداشته - از دروازه ہتیاپول واقع ارگ لاهور - کہ
 تابوت پادشاهان نوی الاقدار را بجز آن از درب دیگر بار نیست - خود
 را زنده در گذرانیدہ - وارد خراسان گشتہ - بزخم نلسور بینی در
 گذشت *

شامت اعمال عالمگیری^۱ عالمگیر شد * جمعیت از خلق یکبار
 منہزم گردید - و بذائے سلطنت چغتائی منعدم بل^۲ منہدم گشت *
 طوائف الملوکی را روز بازار شد - و قریہ بقریہ تغذگ زدگی آغاز -
 و ابواب مجادلت و تطاول باز گردید * ابیات لراقمہ: —

شده از ظلم کار خلق در ہم گرفتار الم گردید عالم
 جفا و جور را شد روز بازار بدست ظالمے هر یک گرفتار
 فلک را از خدنگ آہ مردم شده ناسور و میگویند انجم
 ز کوس ظلم گوش چرخ کر شد زمین و آسمان زیر و زبر شد

در حصار لاهور گوجر سنگہ و لہنا سنگہ و سوبہا سنگہ علم حکومت
 افراخته داشتند * بخلاف قول سعدی شیراز قدس سرہ - کہ دو
 پادشاه در اقلیمے نگنجد - در یک شہر سہ نفر دعوی سلطنت میکردند *
 در قصور نظام الدین خان فی الجملہ دسترسی بہم رسانیدہ - در
 اشراف پرستی قصور نکرده - بہ دراز دستی ضرب المثل روزگار بود *

^۱ MS. B omits * عالمگیری

^۲ MS. B omits بل *

در خبایائے خمول آمادۀ مرگ و جانسپاری - و متمردان آن دولت را
در زوایائے گمناهی متواری سازد - تا جز او بخداوندی نگیرند - و سوائے
ذات بیمثال او بمسجودی نپذیرند *

آیة تُوْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَ تَذَرِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ -

[وَ تُعِزُّ مَنْ تَشَاءُ وَ تُذِلُّ مَنْ تَشَاءُ] ¹ *

مثنوی - خداوندی که عالم آفریده
میان کالبد جانرا دمیده
تجلی بخش صبح شب نشینان
بسا نزدیک طبع دور بینان
فلک را سر بلندی داده او
زمین چون عاجزان افتاده او

چون فرانس قضا بساط چغتائی برچید - کورکۀ² گوبند شاهی پر
صدا شد * از پئے برهمزنی ملک و مملکت هند - نادر ایرانی را از
خارزار امهات سفلی بر تختگاه گلزار ایران جلوس داده - بعد از سیزده
سال در آن واحد از دست غلام³ در دل شب از هم گذرانیده - احمد
ابدالی را احمد شاه در دران نام نهاده از پئے رفت و روب و کند و
کوب بقیة هند و پنجاب مامور فرمودند * چون از میر معین الملک
پور نواب قمرالدین خان چین بهادر سوائے نامے نشانی باقی نماند -
و رکاب اسپ او را بلباس عزرائیلی و نمودند - در دل احمد مذکور خطور
کرد - که هر جا که از گوبند شاهیان میشنید - خود برسم ایلغار

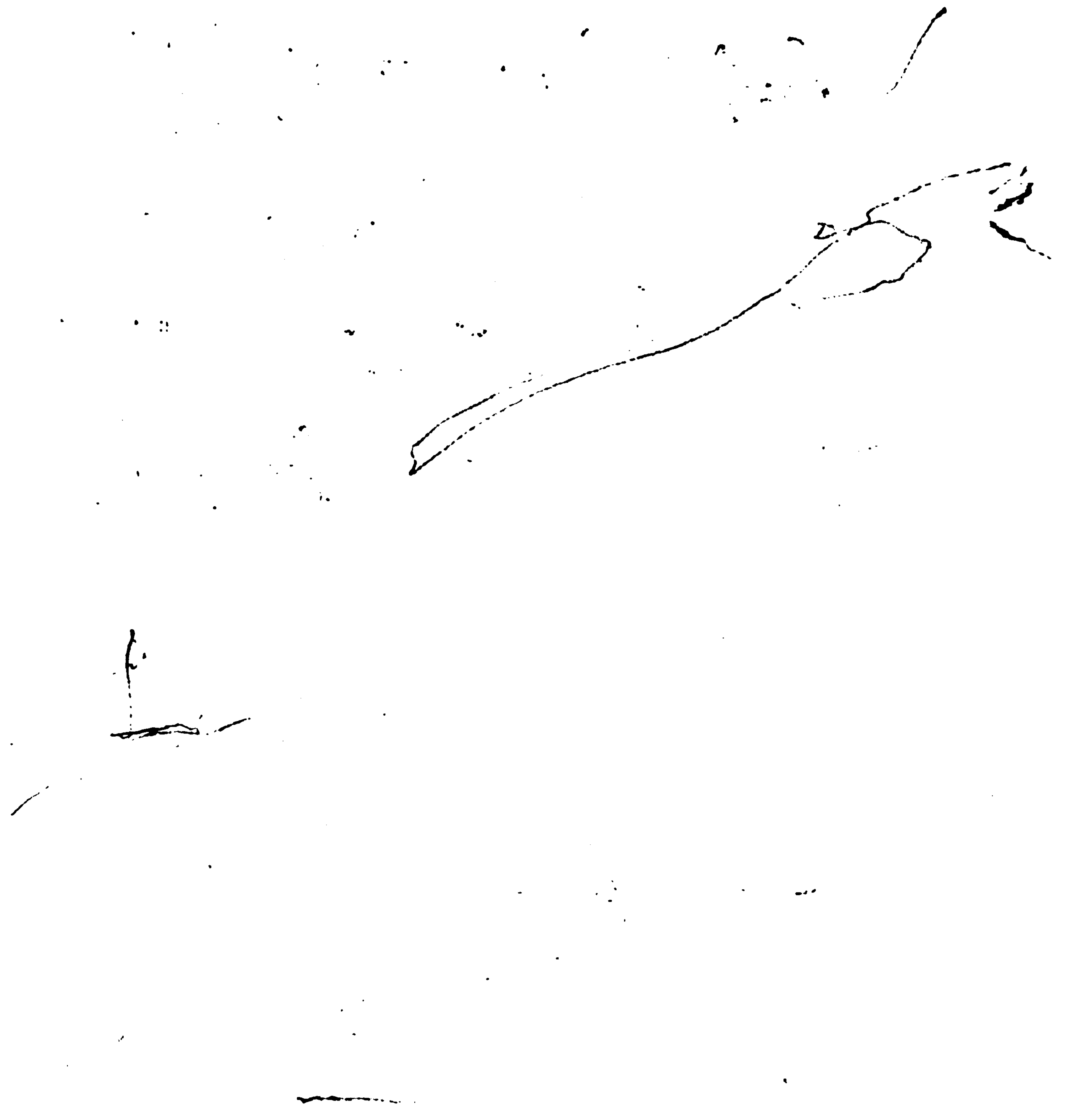
* غلام MSS. B and C ³ * کورکۀ سلطنت MS. C ² Quran III, 25. ¹

مقدمه

تعاریر¹ دشخوار پسند و اهل تعاریر نکته پیوند را - که معنی ایشان بکمال صورت و صورت ایشان بجمال معنی زیبایی و غازه پیدائی بهم رسانیده - و تواریخ مورخین طرفداران باوقار روزگار را بترفائے نگاه و تأیید چشم - که تابدان محل مغزو باصول فطرت نغز که مهین پور مردمیست - مطالعه نموده - بزم شاهان سکندر حشم و سلاطین بشوکت دارا و جم را به رنگینی تقریر و رنگ آمیزیهای تعریروکش باغ ارم میسازند - آگاهیهاست - که چون ^ممقدّر ^ممقدّر و ایزد توانائے ناتوان پرور - که صورت آرایان بزم کثرت را بخلاص هستی مزین گردانیده - اشجار آثار هیولانی و پیکر استخوانی را در چار چمن عناصر بآب حیات مطرا ساخته - چابک خرامان عرصه وجود را گاه بجلال از تخت خلافت بر خاک نگونساری و گاه بجمال از غبار مذلت بر سربر کامگاری اجلاس داده - سائر طبقات انام و صنوف طوائف خاص و عام را رتبه اطاعت در گردن و قلاده فرمانبرداری در گلو انداخته - بموجب اقتضائے رافت عمیم و تمشیت عنایت فخیم خواهد - که معنی «والله علی کل شیء قدیر» نشان خواطر عالمیان و مشهود ضمائر جهانزیل - که چشم عبرت بین و نظارگی قدرت نگر داشته باشند فرماید *

نخوت و استکبار و تدبخر و استعجاب - که خاصه ذات «وله الکبریا» است - و ظلم و بیداد پاسداری رحمت مختص کیش و ملت خود - که دران نمو گرفته از گروه خاندان عظام حشمت و سلطنت بامعان قضا دریافته - عوالی² را خلعت دارائی³ در بر - و کلاه کیدبادی بر سر نهاده - سرکشان او را

* جهانگیری MS. B³ * عوانی MS. B² * تعاریو MSS. B and C¹

Kripal Singh.

ظفر نامہ رنجیت سنگھ

تالیف

دیوان امرناتھ

بسی و اہتمام و تصحیح

جناب سیتا رام کوهلی - ایم - اے

معلم علم تاریخ در مدرسہ عالیہ دولتی

لاہور

بانتظام مقدمہ انگلیسی و حواشی و فہرست

بمصارف بیت العلوم پنجاب

نشر گردیدہ

۱۹۲۸ء

در مطبعہ ہندی در شہر لاہور بطبع رسید

ظفر نامہ رنجیت سنگھ

تالیف

دیوان امرناتھ

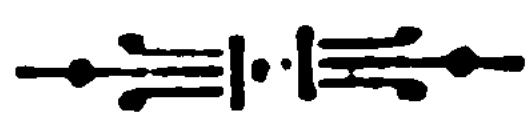

بسعی و اہتمام و تصحیح

جناب سیتا رام کوهلی - ایم - اے

معلم علم تاریخ در مدرسہ عالیہ دولتی

لاہور

بانتظام مقدمہ انگلیسی و حواشی و فہرست

بمصارف بیت العلوم پنجاب

نشر گردیدہ

۱۹۲۸ء

در مطبعہ ہندی در شہر لاہور بطبع رسید

chapter
5 & 13
are 7 1/2 pgs.

صفحہ (۱۰۳)

انگریزی زبان کی تعلیم

ایسے رام نعل - برادر تھوڑی تھوڑی جمہور اسکول

سڑک - صفحہ ۱۰۳ (۱۰۳)

۱۱۹ - ۱۸۵۵-۵۶ کا دور

Education of the author 1855-56

۱۸۵۵-۵۶ - جمہور اسکول

B-1408

